

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİMDALI

**ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEDE ULUSAL
KİMLİK BİLİNCİ KAVRAMI**

89783

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Remzi YARDIMCI
D.213

DANIŞMAN
Prof.Dr.Erol CİHAN

**TC YÖRESKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İSTANBUL
1999

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT

ÖNSÖZ

GİRİŞ.....	1
I-KİMLİK KAVRAMI.....	8
<i>A-KİMLİK VE KİMLİK ÇEŞİTLERİ.....</i>	<i>8</i>
<i>B-KOLEKTİF KİMLİK.....</i>	<i>12</i>
1-Etnik Kimlik.....	15
2-Ulusal Kimlik.....	21
a-Kimlik Kavramı İçinde Ulusal Kimliğin Yeri.....	21
b-Bireyin Ulusal Kimlik Edinme Gereksiniminin Nedenleri.....	24
c-Küreselleşen Dünyada Ulusal Kimliğin Yeri.....	25
d-Ulusal Kimliğin Tarihsel Temelleri.....	27
e-Ulusal Kimliğin Oluşumunda, Korunması ve Geliştirilmesinde Simge ve Ritüellerin Yeri.....	29
f-Ulusal Kimlik İçinde Yurtseverlik ve Ulusal Bilinç Kavramı.....	33
II-MODERNLEŞME VE ULUSAL KİMLİK.....	37
<i>A-MODERNLEŞME KAVRAMI.....</i>	<i>37</i>
<i>B-TARİHSEL GELİŞME İÇİNDE MODERNLEŞME.....</i>	<i>40</i>
1-Modernleşme Öncesi Dönem.....	40
2-Modernleşme ve Avrupa.....	41
<i>C-ULUSAL KİMLİK OLUŞUMU AÇISINDAN MODERNLEŞME.....</i>	<i>44</i>
<i>D-ULUSAL KİMLİK OLUŞTURMA AÇISINDAN ÇAĞDAŞLIK, DEĞER VE KÜLTÜR KAVRAMLARI.....</i>	<i>47</i>
1-Çağdaşlık Kavramı.....	47
2- Değer ve Değer Yargısı Kavramları.....	48
3-Kültür Kavramı ve Ulusal Kimlik Oluşumundaki Yeri.....	50
III- ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS-DEVLET KAVRAMLARININ İNCELENMESİNDEKİ YAKLAŞIM FARKLILIKLARI.....	56
<i>A-KAVRAMLARIN İNCELENMESİNİ GÜÇLEŞTİREN NEDENLER.....</i>	<i>56</i>
<i>B-ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS-DEVLET KONULARINA YÖNELİK ARAŞTIRMALARDAKİ TEMEL FARKLILIKLAR.....</i>	<i>59</i>
1-Sosyolojik Yaklaşım.....	59
2-Tarihsel Yaklaşım.....	61
a-Çözümleyici (Analitik) Yaklaşım: Gelişim Kuramları.....	62
b-Betimleyici (Tasviri/Deskriptif) Yaklaşım.....	63
b.a-Toplumsal Tarih Yaklaşımı.....	64
b.c-Siyasi Kuramlar Merkezli Siyasi Tarih Yaklaşımı.....	65
3-Hukuki Yaklaşım.....	66
4-Yaklaşımların Genel Olarak Değerlendirilmesi.....	68
IV- ULUSÇULUK VE ULUS VE ULUS-DEVLET KAVRAMLARI.....	71
<i>A- ETİMOLOJİK OLARAK ULUS (MİLLET, NATION).....</i>	<i>71</i>
<i>B- TARİHSEL GELİŞİM İÇİNDE ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS-DEVLET.....</i>	<i>75</i>
<i>C- ULUS-DEVLET.....</i>	<i>81</i>
1- Ulus-Devlet Kavramı.....	81
2- Ulusal Kimlik Yaratmada Ulus-Devletin Rolü (Uluslaştırma/Nation-Building).....	83
3- Günümüzde Ulus-Devletler.....	88
<i>D- ULUSÇULUK VE ULUS KAVRAMLARI.....</i>	<i>88</i>
1- Ulusçuluk Türleri.....	90
2- Tarihsel Süreç İçinde Ulusçuluk Akımlarının Gelişimi.....	90

<i>E- DÜNYADAKİ ULUSÇULUĞUN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDE TÜRK ULUSÇULUĞU</i>	93
1- Tarihsel Süreç İçinde Türk Ulusçuluğunun Yeri.....	93
2- Atatürk Ulusçuluğunun Az gelişmiş Ülke Ulusçuluklarından Farkı.....	95
V- TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİ OLUŞTURMA YOLUNDA İLK ADIMLAR	96
A-OSMANLI'DA MODERNLEŞMENİN YARATTIĞI KİMLİK SORUNU	96
B- TÜRK ULUSÇULUĞUNUN GECİKMESİNİN NEDENLERİ	101
1-Din Esaslı Osmanlı Millet Sistemi.....	101
2- Osmanlı Devlet Sistemi.....	102
3- İslamiyet'in Türklüğün Önüne Geçmesi	103
4-Türklüğün Aşağılanması.....	105
C- OSMANLI AYDINININ ÜSTLENDİĞİ TÜRKÇÜLÜĞÜN NİTELİĞİ	109
D- TÜRK ULUSAL KİMLİK BİLİNCİNİN OLUŞMASINDA İLK ÖNCÜLER	111
VI- TÜRKÇÜLÜĞÜN GELİŞMESİNDEKİ DIŞ ETKİLER	115
A- BATIDAKİ TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARININ ETKİLERİ.....	115
B- TÜRKİYE DIŞINDA OLUŞAN TÜRKÇÜLÜĞÜN ETKİLERİ	118
VII- TÜRK ULUSAL BİLİNCİNİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN TÜRKÇÜLÜĞÜN ÖRGÜTLENME DÖNEMİ	131
A-TÜRK ULUSAL BİLİNCİNİN OLUŞUMU AÇISINDAN II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ DÖNEMİ	131
B- ULUSAL BİLİNCİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE SİYASAL VE DÜŞÜNSEL ORTAM.....	134
C- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DÜŞÜNCE AKIMLARI.....	137
D- TÜRKÇÜLÜĞÜN ÖRGÜTLENME DÖNEMİ	140
E- TÜRK DERNEĞİ.....	140
F- GENÇ KALEMLER HAREKETİ	148
G- TÜRK YURDU CEMİYETİ.....	152
VIII- KÜLTÜREL TÜRKÇÜLÜKTEN TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNE: TÜRK OCAKLARI	158
A- TÜRK OCAKLARI'NIN KURULUŞU	158
B- HAMDULLAH SUPHİ'NİN TÜRK OCAKLARI'NIN BAŞKANLIĞINA SEÇİLMESİ	161
C- TÜRK OCAKLARI ÖNCÜLÜĞÜNDE KURULAN DERNEKLER.....	165
D- TÜRK OCAKLARI'NIN ULUSÇULUK VE HALKÇILIK ANLAYIŞI	166
E- TÜRK OCAKLARI'NIN YAYINLARI	169
G- TÜRK KADININ TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMINI SAĞLAMADA TÜRK OCAKLARI	173
H- ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK OCAKLARI.....	176
IX- ULUSAL KİMLİK VE BİLİNCİN OLUŞTURULMASINDA ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI VE ATATÜRK'ÜN YERİ VE ÖNEMİ	185
A- ULUSAL BİLİNCİN VE KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ETKİLERİ	185
B-ULUS-DEVLETİN TEMELLERİNİ OLUŞTURMA AÇISINDAN YEREL KONGRE İKTİDARLARI	187
C-ULUSLAŞMA VE ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASI YOLUNDA MERKEZİLEŞME	189
D- ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞINDA "TÜRKLÜK", "TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ", "MİLLET" VE "VATAN" KAVRAMLARI.....	191
E- TÜRK DEVRİMİ İLE GERÇEKLEŞTİRİLMEK İSTENEN YENİ İNSAN MODELİNİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN ATATÜRK	198
F- OSMANLI'DAN DEVRALINAN ANADOLU İNSANININ DURUMU	201
G- ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN ATATÜRK DEVRİMLERİNDEKİ ZAMANLAMA UNSURLARININ ÖNEMİ.....	202
1- Devrimler Açısından Zamanlama UNSURLARININ ÖNEMİ	203
2- Dış Politika Açısından Zamanlama UNSURLARININ ÖNEMİ.....	205
H- ATATÜRK ULUSÇULUĞUNUN YENİ BİR İNSAN MODELİ OLUŞTURMASININ ÖNEMİ	206

X- CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK LÜÇÜLÜĞÜN ULUSAL BİR KİMLİĞE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ	209
<i>A- ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDA ÇAĞDAŞLIK VE LAİKLİĞİN ÖNEMİ</i>	<i>209</i>
<i>B- TÜRK ULUSAL BİLİNCİNİN OLUŞTURULMASINDA MİLLET MEKTEPLERİ'NDEN HALKEVLERİ'NE.....</i>	<i>215</i>
<i>C- ULUSAL KİMLİK BİLİNCİNİN OLUŞTURULMASINDA ETKİN BİR ARAÇ OLARAK KULLANILAN HALKEVLERİ'NİN ÖNCÜL DAYANAKLARI</i>	<i>218</i>
<i>D- HALKEVLERİ'NİN NİTELİĞİ VE İDEOLOJİSİ</i>	<i>220</i>
<i>E- HALKEVLERİ'NİN İŞLEVLERİ.....</i>	<i>223</i>
<i>F- HALKEVLERİ'NİN ÖRGÜT YAPISI</i>	<i>226</i>
<i>G- ULUSAL BİLİNCİN VE KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDA HALKEVLERİ'NİN ÇALIŞMALARI.....</i>	<i>227</i>
<i>1- Dil ve Edebiyat Şubesi</i>	<i>227</i>
<i>2- Ar (Sanat) Şubesi.....</i>	<i>229</i>
<i>3- Gösterit (Temsil) Şubesi</i>	<i>235</i>
<i>4- Spor Şubesi.....</i>	<i>237</i>
<i>5- Sosyal Yardım Şubeleri.....</i>	<i>238</i>
<i>6- Dershane ve Kurslar Şubesi</i>	<i>238</i>
<i>7- Kitapsaray (Kütüphane) ve Yayın Şubesi</i>	<i>240</i>
<i>8- Köycülük Şubesi.....</i>	<i>240</i>
<i>9- Tarih ve Müze Şubesi.....</i>	<i>242</i>
SONUÇ	245
KAYNAKÇA.....	253

ÖZET

İster mevcut devlet yapısı değiştirilerek, ister yeni bir devlet kurularak oluşturulan her ulus-devlet, kendi meşruiyet kaynağını sağlayacak ulusu yaratmaya çalışır. Ulusal bir kimlik yaratma süreci olan uluslaştırma, türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve türdeş bir bütün içinde olduklarına inandırma çabasıdır. Amacı toplumun farklı kesimlerini, sosyal, siyasal ve kurumsal açıdan bütünleştirmek ve uyumlu hale getirmektir.

Ulusal kimlik yaratmak çabası olarak uluslaştırma; “zorunlu eğitim sistemi”, “ordu ve zorunlu askerlik kurumu”, “ulusal tarih yazıcılığı” ve “siyasal katılım” gibi belli temel araçlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Ulus-devlet, uluslaştırma araçlarıyla kendi ulusunu yaratır. Böylelikle olgu, kurguya uydurulmaya çalışılır.

Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi ile sınırları belli olmayan Türk ulusçuluğunun “Misak-ı Milli içinde sınırları çizilmiş, meşruiyet kaynağını bu sınırlar içinde yaşayan Türk ulusal kimliğini edinmiş (ya da uluslaştırma süreci içinde bu kimliği kazanan) halktan alan, bir ulus-devlet yaratılmıştır.

ABSTRACT

Every nation state, whether it has been established by changing the existing state structure or by founding a new state, attempts to create a nation that will provide a source for legitimisation. The process of creating a national identity known as nation building is an effect to homogenise the individuals that are not homogenous. The goal is to integrate the different sections of society in terms of social, political and institutional frame and to generate a harmony between them.

As a process of creating national identity, nation building is realised through certain basic means such as “compulsory education system”, “national historiography” and “political participation”. Nation state create its nation thorough nation-building. Thus, there is an effort to confirm the phenomenon to the device.

The Turkish Revolution under the leadership of Atatürk has delineated the vague frontiers of the Turkish nationalism according to the “National Pact” and has created a nation state that takes its source of legitimisation from the people has assumed (or has acquired) the Turkish national identity within these frontiers through the nation-building process.

ÖNSÖZ

İnsanın ve toplumun kendini tanımlamasıyla ilgili bir olgu olan kimlik, bireyin hem toplumsal hem de psikolojik anlamda kendisinin, ne ve nerede olduğunu açıklamasıdır. Bireyin diğer kolektif kimlikleri (cinsel, sınıfsal, dinsel, etnik vb.) aşan güçlü bir aidiyet duygusuyla, toplum içinde yalnızlaşma duygusunu aşmasına yardımcı olan ulusal kimlik, modernleşmenin sonucudur.

Modernleşmenin doğal bir ürünü olan ulusal kimlik kavramını ulus-devlet ve ulusçuluktan ayrı ele alamayız. Egemenliğin ulusta olması gerektiğini ve bu egemenliğin devlet organları eliyle kullanılacağını savunan bir siyasi akım olan ulusçuluğu ve ulusçuluğun ön gördüğü ulus-devletin Türk Devrimi ile gerçekleştiği ve ulusal bir kimlik yaratmak için, uluslaşma (ya da uluslaştırma) sürecinin bu devrim ile başladığı gerçeği ışığında, Türk toplumunda çağdaş anlamda bir kimlik oluşumunun cumhuriyet döneminde başladığını söylememiz doğru olur.

Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti, tarihte birçok devlet kurmuş Türklerin ilk ulus-devletidir. Türklük düşüncesi, tarihte ilk kez Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Ulusal bir kimlik biçimine dönüştürülmüştür. Türk tarihinde ilk kez, kurduğu bir devletin sınırları devletin ya da hanedanın egemenlik alanı değil de, Türk ulusunun yaşadığı ve Türk ulusunun egemenlik alanının sınırları olarak, tüm dünyanın hem siyasi hem de hukuksal alanda kabul ettiği, kalıcı, bir modern ulus-devletin ülkesinin sınırlarına dönüştü. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayanlar devletin artık tebaası değil, yurttaşdır ve herkes "Türk Ulusu"nu ve yeni ulus-devletin meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır.

Atatürkçü düşüncede ulusal kimlik bilincinin oluşumunu kavramsal açıdan incelemeyi amaçlayan çalışmamızda en önemli sorun, konunun sınırlanmasında idi. Türk Devriminin bütünselliği içindeki her aşama, ulusal kimliğin oluşturulmasına yönelik bir adımı oluşturuyordu. TBMM'nin açılması, Teşkilât-ı Esasiye'nin ilanı, Cumhuriyetin ilanı, Tevhid-i Tedrisat Kanun'un kabulü, Medeni Kanun'un kabulü, Türk Alfabesinin kabulü, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarının kurulması gibi ilk anda akla gelen ve örneklerini rahatlıkla arttırabileceğimiz birçok devrim aşaması, ulusal kimliğin oluşturulmasına önemli katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra kabul etmek gerekir ki bir çırpıda sayılan bu

devrimlerin hepsi de ayrı birer çalışma konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca bu konulara kısaca deyinmeye kalkmak bile çalışmanın kapsamını çok fazla genişletecekti. İtiraf etmeliyiz ki konu sınırlamasında çekeceğimiz sıkıntının boyutunu, konuyu seçer iken tam olarak hesaplayamamıştık.

İki ana gruba da ayırabileceğimiz çalışmamızın birinci bölümünü konunun kavramsal boyutunun belirtmeye çalışıldığı ilk dört ana başlık oluşturmaktadır. Sonraki altı ana başlık, Türkçülük düşüncesinin doğuşu ve Türkçülük düşüncesinin Türk ulusal kimliğine dönüşümünü değerlendirmeye çalışmaktadır.

Çalışma birçok eksiği içinde barındırmaktadır. Bu durum, konunun sınırlandırılması ve çalışmanın belirli bir sürede bitirilme kaygılarının doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her biri ayrı birer çalışma konusunu oluşturacak olan konulara çalışmamız içinde değinilememiş olması durumu, çalışmamızın en büyük eksiği olmasının yanı sıra, çalışmayı sınırlandırabilmenin de doğal sonucudur.

Başta tez danışmanım Prof. Dr. Erol CİHAN olmak üzere, Doktora Tez Jürimde bulunan Prof. Dr. Bülent TAHİROĞLU'na, Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL'e ve tüm aşamalarda destek ve yardımlarını esirgemeyen İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Toplum olarak son iki yüzyılımızı, kimlik arayışı ve ardından yeni bir kimlik edinme süreci biçiminde geçiriyoruz. Yeni bir Osmanlı toplumu oluşturma biçiminde başlayan bu süreç, Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi ile yeni bir boyut kazanarak “Türk kimliği” yani “Ulusal kimlik” anlayışına dönüşmüştür. Bu anlayış yani “Türk kimliği”ni oluşturma istemi, Osmanlı’nın son döneminde başlamışsa da; modern anlamda bir “Ulus-devlet” in meşruiyet kaynağı olarak ortaya çıkan “Türk ulusu”nun “Ulusal kimliği” biçimine dönüşmesi ve “Türk ulusçuluğu”nun savaşımını bu amacı gerçekleştirmeye yöneltmesi, Türk Devrimi ve Cumhuriyet Türkiye’si ile olmuştur.

Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi ile, sınırları belli olmayan Türk ulusçuluk anlayışının “Misak-ı Milli” anlayışı içinde sınırları çizilir iken, meşruiyet kaynağını bu sınırlar içinde yaşayan Türk ulusal kimliğini edinmiş (ya da uluslaştırma süreci içinde bu kimliği kazanan) halktan alan, bir ulus-devlet yaratılmıştır. Bu durum tarihsel sürecimiz içinde iktidar ve toplum olarak modernleşme yolunda önemli bir dönüm noktasıdır.

Atatürk’ün Onuncu Yıl Nutku’nun bitiminde vurguladığı “Ne Mutlu Türküm Diyene” sözü, modern anlamda bir ulus-devletin on yıl gibi çok kısa bir süreçte ulusal kimlik yaratma adına giriştiği uluslaştırma (nation-building) sürecinin vardığı noktayı ve niteliğini göstermesi adına önemlidir. İmparatorluktan ulus-devlet’e dönüşen siyasal yapının, nasıl bir sosyal ve kültürel yapı ile bütünleşerek ulusal bir kimlik yaratmayı hedeflediğini belirtir niteliktedir. Bu söz, cemaat hukuku anlayışı içindeki “Osmanlı Millet Sistemi”nin ardından, yeni dünyevi (Laik-Seküler) hukuk karşısında eşit hak ve ödevlerinin sınırları yasalarla belirlenmiş olan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının oluşturduğu “Türk Ulusu”nun ulusal kimliğinin niteliğini de belirtmekte ve çok net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu nedenle Türk devrimi, Türk toplumunun tarihsel sürekliliği içinde önemli bir dönüm noktasıdır. Türk toplumu, Atatürk önderliğindeki Türk devrimi ile yepyeni bir kimlik edinmiştir. Bu yeni kimlik, “Ulusal Kimlik”tir.

Kimliğin anahtar sorusu “ben kimim?”dir. Bireyin bu anahtar soru doğrultusunda kendini tanımlaması, hem toplumsal hem de psikolojik anlamda kendisinin ne ve nerede olduğunu açıklamasıdır. Kimlik belirlemede bireyin iradesi söz konusudur ve bir kültür sorunudur. Geleneksel, küçük toplumlarda yaşayan insanların öyle ya da böyle kendilerini bir tanımlayışları söz konusudur. Törelere, gelenek ve göreneklerin belirlediği bu tanımlayışla ortaya çıkan “kimlik”de bireyin iradesi söz konusu değildir. Böyle yapılarda, bireyin doğduğu ya da içinde bulunduğu grupta (aile, klan, aşiret, köy, kasaba vb.) özdeşimi söz konusudur.

Modern anlamda kimlik özdeşimin bittiği yerde başlamaktadır. Gelişimi boyunca birey üstlendiği değişik roller ve değişik etkilerde benliğin tutarlılığını ve sürekliliğini kavrar ve ona göre davranır. Aile bağları, arkadaş ilişkileri, meslek seçimi, toplumdaki konumu, dünya görüşü ve yaşam felsefesiyle bağlantılı bir kimlik duygusu (sense of identity) kazanır. Başka bir deyişle, kimlik duygusu kişinin kendisini çevresiyle anlamlı bağlar kurabilen bir kimse olarak görmesidir. Bu açıdan bakıldığında en önemli öge, belli bir değere (simgeye) bağlanma belli bir gruba ait olma eğilimidir.

Kimlik duygusu sağlam bir bireyin “ben neyim?”, “ben kimim?” soruları karşısında duraksamadan vereceği yanıtları vardır. Bunu rahatlıkla yapabilmesi için kişinin kendi bireysel benliğine yerleşmiş olan süreklilik ve aynılık duygusuna gereksinimi vardır. Kimlik duygusu oluşmamış kimselerin yaşamla ilgili seçimleri, amaçları sağlıklı seyredecektir. Sonuçta ortaya çıkan durum ise kimlik karmaşası olacaktır. Kimlik krizi denilen durum ise kişisel aynılık ve tarihsel süreklilik duygusunun yitimi, toplum tarafından kişiden beklenen rolü kabullenmeme ya da yerine getirmeme durumudur. Bunun sonucu ise, sosyal yalıtım ve geriye çekilme, aşırılıklar, isyankarlık ya da her şeyi reddetme gibi tutumlardır.

İnsanın sosyal bir varlık olması temel düşüncesinden hareketle, bireysel ve toplumsal kültür edinimi içinde sosyalleşen birey kendini ortak hissettiği noktalarda toplumla özdeşleşerek toplumsal kimlik edinimine yönelir. Kimlik arayışı bir bütün olarak bireyin toplumla uygun bağının ne olduğu sorusunu da içerir. Bu arayış aynı zamanda birey düzeyinde bir topluluğa ait olma gereksinimi ile ortaya çıkmaktadır. Çağımızda ulus bu topluluklardan birini temsil eder ve ulusal kimlik de onun ürünüdür.

Kısaca özetleyecek olursak; her kişinin bir ben ve bir biz ideali vardır. Birey kendisinin bir idealini uluslaşmakta bulmaktadır. Bir kolektif kimlik biçimi olarak ulusal kimlik bu nedenle bunu tercih eden bireyin bir parçasıdır.

Ulusal kimlik; modernleşmenin sonucu olarak küreselleşen dünya da toplum içindeki bireye, diğer kolektif kimlikleri (cinsel, sınıfsal, dinsel, etnik, vb.) aşan güçlü bir aidiyet duygusuyla, toplum içinde yalnızlaşma duygusunu aşması konusunda yardımcı olur. Çünkü, modernleşmenin bir ürünü olarak günümüzdeki biçimini alan ulusun, modernleşme öncesinde de derin kökleri vardır. Bu nedenle ulusal kimlik, bireyin kimlik duygusunun temel gereksinimi olan süreklilik ve aynılık duygularını içinde en geniş biçimde barındırmaktadır. Bu yapısıyla da ulusal kimliğin, diğer tüm kolektif kimliklerin ötesinde daha geniş bir kapsayıcılığı söz konusudur.

Modernleşmenin doğal bir ürünü olan ulusal kimlik kavramını ulus-devlet ve ulusçuluktan ayrı ele alamayız. Egemenliğin ulusta olması gerektiğini ve bu egemenliğin devlet organları eliyle kullanılacağını savunan bir siyasi akım olan ulusçuluğu ve ulusçuluğun ön gördüğü ulus-devletin Türk Devrimi ile gerçekleştiği ve ulusal bir kimlik yaratmak için, uluslaşma (ya da uluslaştırma) sürecinin bu devrim ile başladığı gerçeği ışığında, Türk toplumunda çağdaş anlamda bir kimlik oluşumunun cumhuriyet döneminde başladığını söylememiz doğru olur.

Osmanlı'da modernliğin kimlik ölçütlerine uyan bir kimlik olgusundan söz edemeyiz. Grup kimliği ya da kolektif kimlik açısından modern kimlik anlayışına uymayan, yerel, heterojen ve din temelli ayrımsama ile oluşmuş cemaat kimliği söz konusu iken; bireysel kimlik açısından, yerel, kan bağına dayalı ya da dinsel temelli cemaatlerle özdeşime dayanan bir kendini tanımlayış söz konusudur. Oysa modern kimlik, yerel, heterojen ve dinsel ayrımlarla değil, bütüncül ve ulusal farklılıklarla var olmaktadır.

Osmanlı ıslahat hareketleri, Osmanlı siyasal ve toplumsal yaşamına kimlik sorununu da sokmuştur. Bu durum, Osmanlı devletinin yaşayabilmesi için her alanda yeni kurum ve kuruluşların getirilmesini ve bu amaçların gerçekleşmesi için devletin ön planda yer almasının kaçınılmaz bir zorunluluk gören, III. Selim ve özellikle II. Mahmut dönemlerinde önemli aşamalar sağlanan, Tanzimat ve sonrası dönemde de

kesintisiz sürdürülmeye çalışılan merkeziyetçilik siyasetinin ürünü, doğal bir sonucudur.

Gerçekleştirilmeye çalışılan bu siyaset sonucunda, II. Mahmut dönemine kadar var olan devlet ile halk arasında yüzyıllar boyu aracı konumunda olan gruplar kaldırılarak bunların görevlerini merkezin memurları ya da merkezin denetimindeki yerel memurlar yapacaktır. Bu durum modern alanda merkezi devlet olma yolunda atılan önemli bir adımdır. Bu adımla merkezi devlet, doğrudan doğruya halk ile ilişki içine girerek etkisini toplumun her kademesinde fiilen duyurma olanağını bulacaktır. Bunun sonucu olarak, modern ulus-devletin ana şartı olan toplumsal bütünleşme ya da toplumsal düzenleme bir dereceye kadar yerine getirilmiş olacaktır. Siyasal anlamda bu düzenlemeyle yerel farklar bir dereceye kadar azaltıldığı gibi ekonominin, bölgelere ayrılmış bir şekilde çalışması önlenmiş olacak ve bir tek birim olarak çalışması sağlanacaktır.

Kavramsal olarak ideali oluşturmaya çalışan bu kurgunun, var olan toplumsal olgularla çelişiyor olması, toplum içinde yeni sorunlar doğuracaktır. Aynı zamanda o güne değin varlığı sorun yaratmayan konular ve toplumsal yapılanmalar yeni toplumsal çelişki ve sorunlar olarak su yüzüne çıkacaktır. Çünkü, Osmanlı ıslahat hareketleri sonucu batıdan alınan kurumlarla yeniden oluşturulmaya çalışılan yeni devlet formu ve alınan bu kurumlar, Batı'da uzun bir tarihsel ve toplumsal süreç sonucunda ortaya çıkan modern ulus-devlet formu ve kurumlarıdır. Batı'daki bu tarihsel ve toplumsal sürecin gelişimine çalışmamız içinde, konunun daha iyi algılanabilmesi açısından yer verilmiştir.

Soruna yönetsel bir açıdan yaklaşan Tanzimat dönemi bürokrat-aydını, Osmanlı'daki toplumları geleneksel bir yöntemle yeniden düzenlemekte ve bu düzenlemeleri yüksek bir kimlikte, "Osmanlılık kimliği"nde birleştirmek istemekteydi. Bu dönemde ilk kez, "Osmanlı Millet Sistemi" içindeki cemaatlerde yer alan, kendi cemaatlerinin belirlediği hukuk, gelenek ve göreneklerle yaşayan ve cemaati ile kurduğu özdeşim çerçevesinde kendi varlığına açıklama getirmeye çalışan Osmanlı Teb'asına, devlet tarafından yepyeni bir siyasi kimlik kazandırılıyordu. Bu yeni kimlik ile, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan herkes din, dil, cins, sosyal sınıf farkı gözetilmeksizin, sultanın kulu olmaktan çıkarak Osmanlı Devleti'nin vatandaşı sayılma hakkını elde ediyordu. Kimlik belirleme

biçimindeki, tepeden inme ve devlet merkezli (Paternalist) anlayışla oluşturulan bu kimlik, bir devlet kimliğiydi. Toplumca tutmayan bu tepeden inme kimlik anlayışı, Osmanlı toplumunda (ya da topluluklarında), bazı grupların kimlik arayışlarını hızlandırırken, bazı gruplarında yaşamına “kimlik arayışı” kavramını sokacaktı.

Tanzimat dönemi Osmanlı bürokrat-aydını tarafından, “Osmanlılık” biçiminde kavramlaştırılan bu kurgu, var olan toplumsal olgu ile örtüşmüyordu. Kökü Tanzimat ve özellikle Islahat fermanlarında bulunan Osmanlılık kavramı 1864 yılında çıkarılan vatandaşlık kanunu ile tarihte ilk kez Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlara devlet eliyle yeni bir kimlik vermekle sonuçlanıyordu. İlk görünüşte oldukça basit görünen vatandaşlık kavramı ve bu kavramdan kaynaklanan kimlik, köklü değişmelere ve yeni gelişmelere neden olacaktı.

Tanzimatçıların paternalist yaklaşımına karşı popülist bir reddiye geliştiren Genç Osmanlılar “İslamcılık” düşüncesine sarılacaklardır. Pek çok konuda farklılıklar ve zıtlıklar içermesine karşın, aralarında siyasal ve kültürel düzeyde bir süreklilik olan her iki bakış tarzı da, siyasal toplumu kavramlaştırmada yanılırlara uğramışlardır.

Gayrimüslim Osmanlı için bir çeşit asimilasyon tuzağı olarak görülen Osmanlılık kimliği, Müslümanlar açısından da, bir çeşit Müslüman siyasi kimliği olarak benimsenmiştir. Böylece Müslümanlar arasında Osmanlılık din çerçevesi içinde hareket ederek tarihi esaslara dayanan bir siyasi kimliğin temelini atmış oluyordu. Bunun yanı sıra, 19. yüzyılda devlet ilkesi biçimine dönüşen Osmanlılık, aslında tarihte oluşmuş fakat bilinç altında yaşayan tarihsel, kültürel Osmanlılık kimliğini bilinçli bir kimlik biçimine sokmaktaydı. Fakat bu bilinçli kimlik Tanzimat bürokrat-aydınının vurguladığı Osmanlılık kimliği değildi.

İlk vurgulanış biçimiyle modern anlamda bir ulusun oluşabilmesi için gereken hukuksal, siyasal ve yönetsel dış çerçeveyi hazırlamasına rağmen Osmanlılık; bir ulusun ortaya çıkabilmesi için kişileri birbirine bağlayacak temel değerlerin oluşturduğu iç dolgudan yoksundu. Genç Osmanlılar, bu iç dolgu eksikliğini islamı bir ideoloji olarak kullanarak doldurmaya çalıştırlarsa da dinin modern anlamda ulus oluşturan temel unsurlarla çelişiyor olması, var olan soruna yeni çelişkiler eklemekteydi. Ayrıca İmparatorluk içindeki ulusçuluk temelli hızlı

kopuşlar, çözüm arayışlarını, o güne dek horlanarak yok sayılan İmparatorluğun çekirdek unsurunu oluşturan Türklüğe yöneltmiştir.

19. yüzyılın başında ivme kazanan bu süreçle, yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığını kabul ettiren değişim, iki yönlü bir "Kimlik sorunu" biçimine dönüşecektir: "Modern" kimlik ve "Türk" kimliği.

Çağın sosyo-ekonomik gereksinimleri batılı modernizmi, ulusal sorunun gelişimi de Türkçülüğü gündeme getirmiştir. Kısaca yeni bir toplum düzeni oluşturmak kaçınılmazdı ve bu yeni toplumsal yapıdaki bireylerin toplumsal kimlikleri "Modern" ve "Türk" olacaktı.

"Osmanlı" ve "Müslüman" kültür tabanı üzerinde gerçekleştirilecek olan bu yeni kimlikler, "dünyevileşme" yi ve "uluslaşma"yı zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluk yüzyıllar boyu yatsınmış ve yok sayılıp akla bile getirilmemiş olan "birey" ve "bireyselleşme" kavramlarını da zorunlu bir bağlantılık içinde gündeme getiriyordu.

Dikkat edilecek olursa, Osmanlı'daki sorun "Batılılaşma" ya da "Doğu-Batı" sorunundan öte, özgün bir toplumsal kimlik sorunuydu. Batının ortaya koyduğu, ulus, ulusçuluk, ulusal egemenlik, ulus-devlet, kimlik ve ulusal kimlik gibi kavramların hem evrensel bir niteliği, hem de kendini tanımlama, tanıtma ve farklılığını ortaya koyma anlamıyla tikelci (Partikülerist) bir niteliği vardır. Bu nedenle, tüm dünya toplumları gibi Osmanlı toplumunu ya da topluluklarını da kaçınılmaz olarak somut olgularına kurgular yaratmaya yönelik kimlik arayışına itmiştir.

Bu arayışlar kendi içinde yepyeni sorgulamaları da kaçınılmaz olarak barındırıyordu. Bu sorgulamalar, var olan düzeni tehdit eder konumdaysa da, düzenin kendi içindeki bozulmaya çözüm arayışındaki seçeneksizlik nedeniyle, sorgulamaları ve çözüm arayışlarını; karşısında üstünlüğünü yitirdiği yeni güç odağı olan Avrupa'nın değerlerine yöneltmesine neden olacaktı.

Daha sonradan adına "Batılılaşma" dediğimiz, Osmanlı'da modernleşme yolundaki bu değişim süreci Türk Devrimi'nin temellerini de oluşturacaktı. Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi'ni Osmanlı Islahat hareketlerinden ayıran ve başarıya götüren temel unsur, kimlik sorununa doğru teşhis koyması ve çözümü Batı'nın modern yöntemleri ile kendi içinde, Misak-ı Milli sınırlarıyla çizilen ulus-devlet'in

yurttaşlarının ulusal kimliğini oluşturmaya yönelik Türk ulusçuluğunda araması olacaktır.

Atatürk'ün önderliğini yaptığı Türk Devrimi'nin temel hedefi; Çağdaş uygarlık yolunda ilerlemek ve uygar insanlık ailesi içinde yerini alma isteğindeki, ulusal kimlik bilincine sahip, kendi yaşamına egemen olabilen, çağdaş onurlu insanın yaşayabileceği bir toplum yaratmaktır.

Çağdaş onurlu insan; bulunduğu çağda insanlığın ulaştığı olduğu maddi ve manevi değerlere sahip olan, bunu insanlığı ve insanlık adına koruma ve geliştirme kaygısı duyan, bunun bilgi ve bilincine sahip, ulusal kimliğini edindiği toplumuna ve insanlık ailesine karşı sorumluluk duygusu oluşmuş, insan olma onuruyla kendi yaşamına egemen olan, laik ve demokratik bir yaşam biçimini benimsemiş insandır. Böyle bir insanın yaşayacağı toplum da uluslaşma-demokratikleşme-laikleşme olgularını kendi yapısında oluşturmuş toplum olacaktır.

Türk Devrimi ile, kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk, "Türk Ulusu"na; devlet, bir "ulus-devlet"e; devlet ile toplum arasında köklü, demokratik katılımcı ve laik bir bağ kurmaya çalışarak Türk Ulusu'nu oluşturan bireyleri "çağdaş onurlu insan", yaşadığı toplumu "çağdaş onurlu insan"ın yaşayacağı bir toplum kılmak için, "Çağdaş Uygarlık Düzeyine Ulaşma"yı hedefleyen ideoloji de, "Türk Ulusçuluğu"na dönüşüyordu.

Başka bir deyişle; Türk Devrimi ile sınırları belli olmayan, gerçekçilikten uzak Türkçülük, "Misak-ı Milli" sınırları içinde "Türk Ulusçuluğu"na dönüşür iken, meşruiyetinin kaynağını bu sınırlar içinde yaşayan, Türk Ulusal Kimliğini edinmiş (ya da uluslaştırma süreci içinde bu kimliği kazanan) halktan alan, bir ulus-devlet yaratılıyordu.

I-KİMLİK KAVRAMI

A-KİMLİK VE KİMLİK ÇEŞİTLERİ

Osmanlıca ya da eski söyleniş biçimiyle hüviyet, Arapça “o” anlamına gelen “hüve” şahıs zamirinden türetilmiş bir sözcüktür. İlk haliyle kök ve nitelik anlamını içeren bu kavrama, Türk dilinin arılaştırılması çalışmaları içinde soru yanı ağır basan bir zamir olan “kim” kökünden türetilen kimlik sözcüğü ile öz benlik ve kişilik anlamları da yüklenmiş oldu.

Batı dillerindeki söyleniş biçimi olan “identity”, “identité”, “identitat” sözcüklerinin kökeni “aynı” anlamına gelen aşağı Latince’de “identitas”, eski Latince’de de “idem” sözcükleridir¹

Kimlik kavramı psikoloji, sosyoloji, kültürel antropoloji gibi sosyal bilimlerde ben (I), benlik (Ego), kendilik (self), kişilik (personality), imge (imaj) kavramları ile çoğu zaman eş anlamlı imiş gibi kullanılmaktadır. Değişik kurumsal yaklaşımlara bağlı olarak, bu kavramlardan biri ya da birkaçı önem derecelerine göre daha fazla vurgulanmakta, diğerlerine ise ikinci derecede önem verilmektedir. Bununla birlikte, bu kavramlar temelde ortak ölçüt çerçevesinde, kişiyi başkalarından ayıran duygu, tutum, düşünce ve davranışların örgütlenmiş, kaynaşmış bir bütünlüğünü ifade eden kavramlar olarak anlaşılmakta ve kullanılmaktadır.²

Kimlik konusu üzerinde çalışan araştırmacılar, yaptıkları araştırmaların amaç ve niteliğine göre farklı gruplandırmalar da yapmaktalar.³ Konumuz çerçevesinde bir kaçına değineceğiz.

En yalın tanımıyla kimliği, “...kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “kimsiniz, kimlersiniz?” sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır.”⁴ diye

¹ KILIÇBAY, Mehmet Ali ; “Kimlik: Bir Tasnif Sorunu” ; Türkiye Günlüğü, Sayı 33, Ankara 1995, s.142 Kılıçbay, bu makalede identitas ve idem köklerinden türetilmiş olan başlıca kelimeleri sıralamakta.

² GÜLEÇ, Prof.Dr.Cengiz ; Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi, V Yayınları, Ankara 1992, s.11 vd. ; GÜLEÇ, Cengiz ; Türk Düşüncesinde Ulusal/Kültürel Kimlik Konusu: 1970-1986, H. Ü. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989 s.4 vd.

³ Bu konuda BİLGİN, Nuri ; Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu ; BİLGİN, Nuri; Kolektif Kimlik ; BİLGİN, Nuri ; İnsan İlişkileri ve Kimlik ; GÜLEÇ, Cengiz ; yukarıda adı geçen eserleri ; KILIÇBAY, Mehmet Ali, yukarıda adı geçen makalesi ; SMITH, Anthony D.; Milli Kimlik, s.13 vd. ; KARPAT, Kemal; “Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi” Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, Bağlam Yay. İst. 1995, s.23 vd.

⁴ GÜVENÇ, Bozkurt; Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları; Kültür Bakanlığı, Ankara 1993,s.4.

tanımlayan bir araştırmacı; “birbirine benzemekle birlikte, birbirinden farklı işler gören” üç tip kimlikten söz eder : Bireysel, Kişisel, Ulusal-Kültürel kimlikler...⁵

Bireysel kimlikler, “kişiyi ötekilerden ayırmak için, kurumlarca verilmiş” olan kimlikler iken; kişisel kimlik, kişilerin üyesi bulunduğu kurum ve kuruluşlar, dernekler, kulüpler ve okullarla gönüllü, duygusal veya mesleki ilişkilerini gösteren psikososyal veya kişisel kimliklerdir. Ulusal-Kültürel kimlik ise; nüfus kütüğündeki soy sop ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cins, evlilik, askerlik, sabıka bilgilerini bir araya getiren, kütüğe kayıtlı kimliklerimizle, yurt dışına çıkarken almak ve kullanmak zorunda olduğumuz pasaport, resmi ve ulusal kimliğimizdir.⁶

“Üç tür kimlik gerçeğinin (boyutunun) bulunduğu ileri sürülebilir” diyen başka bir çalışmada sınıflandırma şu şekilde yapılmakta: (1)Kişisel Kimlik (ben kimim ?) (2)Psiko-sosyal kimlik (biz kimiz ?) (3)Ulusal/Kültürel Kimlik (bizler hangi kültür ya da ulusa aidiz ?)”⁷

Annesinden biyolojik bir varlık olarak doğan her insan sosyalleşme süreci içinde kendisini diğer kişilerden ayırt eder ve bir ‘ben’ kavramı geliştirir. Buna “kişisel kimlik” kavramı denir. Betimsel kimlik (kişinin adını, soyadını, yaşını, mesleğini vb. bilgileri içeren kimlik)’ten daha kapsamlı ve karmaşık bir kavram olan kişisel kimlik, varlığımızla ilgili tüm anlamları (değerleri) içeren öznel bir duygudur. Bir kişi için toplumsal yaşamda sağlıklı kalabilmenin yolu kişisel bir kimlik duygusu geliştirmekten geçer.

Tüm kimlik kavramlarının yapısını ve çekirdeğini oluşturan “Psikososyal Kimlik”, kişisel kimliğe göre daha kapsamlı ve karmaşık bir kavramdır. Psikososyal kimlik, kişinin sürekli olarak değişen bir aynılık duygusudur. Psikososyal kimliği daha iyi anlayabilmek için Lichtenstein’in belirttiği ⁸ üç boyutu göz önünde bulundurmamak gerekir.

Bunlar: 1-Öznellik-Nesnellik, 2-Bireysellik-Toplumsallık, 3-Aynılık-Değişme ikilemleridir.

⁵ GÜVENÇ, Bozkurt; Age. s. 4-5.

⁶ GÜVENÇ, Bozkurt; Age. s.4

⁷ GÜLEÇ, Prof.Dr.Cengiz ; Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi, s.16 ; GÜLEÇ, Cengiz ; Türk Düşüncesinde Ulusal/Kültürel Kimlik Konusu : 1970-1986 s.10.

⁸ LICHTENSTEIN, H. ; “The Dilemma of Human Identity”, Journal of the American Psycho. Assn. 11: 1963, s.173-223.

Öznellik, özellikle başkalarının doğrudan gözleyebilmesine olanak bulunmayan, ancak bireyin kendisinin algılayabildiği kimlik duygusu ve bilincidir. Nesnel boyutu ise, söz konusu öznel kimlik bilincinin davranışlara yansıyan özelliklerini taşır. Dolayısıyla bu anlamda 'başkaları', öznel kimlik duygumuzu gözlemleyebilirler.

Bireysellik, kişinin başkalarından ayrı yaşayabilme, düşünebilme özelliklerini kapsamaktadır. Toplumsal boyut ise, içinde yer aldığımız sosyal grubun bizde görmek istediği, bize attığı, bizden beklediği (davranış düzeyindeki) özelliklerdir.

Aynılık, kimliğin çeşitli ortam ve zamanlarda değişmeyen, önceden kestirilebilir niteliklerini gösterirken, değişme boyutu da bireyin aynı kalan temel özelliklerine karşı değişerek olgunlaşabilme özelliklerini vurgular.

Kimlik duygusu, "açık denizde yol alan gemiye yön gösteren pusula gibidir"⁹ diyen araştırmacı, sosyal/kültürel kimliği "belirli bir sosyal alanda kişinin diğerleriyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan, kişinin kendisini içinde algıladığı ya da var saydığı bir takım statülerin gerektirdiği rollerin bileşkesidir"¹⁰ şeklinde tanımlıyor.

"Kimlik kişinin içinde yaşadığı çeşitli gruplarla olan ilişkilerini ve bu gruplara olan ödev, hak ve bağlılık derecelerini tayin etmektedir. Bu hak ve bağlılıklar, kişinin ve toplulukların varlıklarını savunmalarını ve gelişmelerini sağladığı için her şeyden evvel kişiler arasında beraberlik ve bilhassa dayanışma-tesanüt (Latince köklü terimi ile solidarite-solidarity) yaratmak amacını güderler."¹¹ diyen bir başka araştırmacı, kimlikleri "temel veya tabii kimlikler ve sonradan yaratılmış sosyo-politik kimlikler" olarak ikiye ayırır.

Temel kimlikler arasında "aile-aşiret-soy ve din esaslarından kaynaklanan kimlikler" başta gelir iken; sonradan yaratılmış kimlikler arasında "millet, sosyal sınıf, kral ve imparator tebaası, vatandaşlık gibi bir çok sosyo-politik kimlikler" yer almakta¹². Tüm kimlikler durmadan değişmektedir. "Ancak çok yavaş ve yüzlerce sene tutan süreler içinde değiştiği için adeta değişmiyormuş gibi görünürler.

⁹ GÜLEÇ, Prof.Dr.Cengiz ; Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi s.15.

¹⁰ Age. s.15-16

¹¹ KARPAT, Kemal ; Age. s.23.

¹² Age. s.23.

“Bir toplumda hak, adalet gibi üstün değerler yanında emniyet ve varlığını sağlamak, ekonomik çıkarlar elde etmek gibi amaçlarda kimlik değiştirme de önemli yer tutar.”¹³

“İnsanın kendini, kendi gözünde ve diğerlerinin aynasında nasıl gördüğünü ifade eden kimlik, kendini sosyal bir çevrede tanımlama ve konumlamayı içerir.”¹⁴ diyen bir başka araştırmacı, kimliği bireysel-kolektif şeklinde ayırmaktadır.

Gelişimi boyunca kişi üstlendiği değişik roller ve değişik etkilerde benliğinin tutarlılığını ve sürekliliğini kavrar ve ona göre davranır. Aile bağlarıyla, arkadaş ilişkileriyle, meslek seçimiyle, toplumdaki konumuyla, dünya görüşü ve yaşam felsefesiyle bağlantılı bir kimlik duygusu (sense of identity) kazanır. Başka bir deyişle, kimlik duygusu kişinin kendisini çevresiyle anlamlı bağlar kurabilen bir kimse olarak görmesidir. Bu açıdan bakıldığında en önemli öge, belli bir yere, değere (simgeye) bağlanma, belli bir gruba ait olma eğilimidir.

Şu ana kadar yapılan tanımlamalar ve değerlendirmeler sonucunda diyebiliriz ki, kimlik bir kültür sorunudur. Geleneksel, küçük toplumlarda yaşayan insanların elbet kimlikleri vardır ama, kimlik sorunları yoktur. Bu toplumlarda töreler, gelenek ve görenekler kişilerin kimliklerini belirler. Sosyal ve kültürel değişmelerin yayılıp hızlanmasıyla, kişilerin kimlik kavramı, seçimi ya da özdeşimi bir sorun olmaya başlamaktadır.¹⁵

Kimlik, özdeşimlerin bittiği yerde başlar. Çocuk gelişirken çeşitli özdeşimler kurar. Yani çevresindeki yetişkin insanları dar anlamıyla da ana-babayı model alır, onların davranışlarını taklit eder, içine sindirerek kendi özellikleri haline getirir. Çocuklukta bu özdeşimlerin birbiriyle bütünleştirilmesi ve gençlik dönemindeki arkadaş gruplarının değerlerinin alınmasıyla kimlik oluşur. Yani kimlik çocuklukta çevredeki kişilerden kazanılan özelliklerin bütünleşerek benliğe yerleşmesiyle oluşur. Kimlik duygusu ise bu bütünleşmenin yaşanması ve buna bağlı güven duygusudur. Kimlik duygusu sağlam bir bireyin ‘ben neyim?’, ‘kimim?’ soruları karşısında duraksamadan vereceği cevaplar vardır. Bunu rahatlıkla yapabilmesi için kişinin kendi bireysel benliğine yerleşmiş olan süreklilik ve aynılık duygusuna gereksinim vardır. Kimlik duygusu oluşmamış kimselerin yaşamla ilgili seçimleri,

¹³ Age. s.24.

¹⁴ BİLGİN, Prof.Dr.Nuri ; “Kimlik Sorununda Evrenselcilik - Farkçılık Gerilimini Aşmak” ; Türkiye Günlüğü, Sayı 33, Ankara 1995, s.63.

amaçları sağlıksız seyredecektir. Sonuçta ortaya çıkan durum ise kimlik karmaşası olacaktır. Kimlik krizi denilen durum ise kişisel aynılık ve tarihsel süreklilik duygusunun yitimi, toplum tarafından kişiden beklenen rolü kabullenmeme ya da yerine getirmeme durumudur. Bunun sonucu ise sosyal yalıtım ve geriye çekilme, aşırılıklar, isyankarlık veya her şeyi reddetme gibi tutumlardır.¹⁶

İnsanı sosyal ilişkileri, tarihsel/kültürel kalıtımı içinde ele almak gerektiğini belirten Erikson, “Bireysel gelişme ile toplumsal değişmelerin birbirinden ayıramayacağını... bireysel yaşamdaki kimlik bunalımı ile tarihi gelişmedeki bunalımların her ikisinin birbirini tanımladığını ve birbiriyle ilişkili ...” olduğunu vurgular.¹⁷

Çalışma konumuzu oluşturan ulusal kimlik, kolektif bir kimliktir. Bu açıdan kolektif kimliğin ne olduğuna ve ne gibi özellikler taşıdığına değinmekte yarar vardır.

B-KOLEKTİF KİMLİK

Daha önce de belirttiğimiz gibi, kimliğin anahtar sorusu “Ben kimim?”dir. Kimlik, bireyin bu anahtar soru doğrultusunda kendini tanımlaması, hem toplumsal hem de psikolojik anlamda kendisinin ne ve nerede olduğunu açıklamasıdır. Bir kişi kimlik edindiğinde yerini de belirlemiş olur, yani “katıldığı veya üyesi olduğu toplumsal ilişkiler ışığında bir toplumsal nesne olarak şekillenmiştir.”¹⁸ Kimlikler yalnızca onları tanımlayan ve organize eden toplumlarda var olur.

İnsanın sosyal bir varlık olması temel düşüncesinden hareketle, bireysel ve toplumsal kültür edinimi içinde sosyalleşen bireyin toplumsal (ya da) kolektif bir kimlik edinme gereksinimini de tekil haldeki bireyden ayrı düşünemeyeceğimiz sonucuna varabiliriz. Bireyin kendini ortak hissettiği noktalarında toplumla özdeşleştirerek toplumsal kimlik edinimine yönelmesi doğaldır.

¹⁵ GÜVENÇ, Bozkurt ; Age. s.5.

¹⁶ HAKAN, Mehmet ; “Kimlik Nedir ?”, Türkiye Günlüğü, sayı 33, Ankara 1995, s.146-149.

¹⁷ GÜLEÇ, 1992, s.16 ; ERIKSON, E. H. ; “The Problem of Ego Identity and the Life Cycle”, Psychological Issues Monog-1., Int. Univ. Press New York 1956 ; Childhood and Society, New York , W. W. Norton, N.Y. 1963 ; The Problem of Ego Identity M. R. Stein (Ed.) 1967; Identity and Anxiety; The Free Press New York 1967 ; Youth and Crises: W. W. Norton. New York 1968.

¹⁸ BAUMEISTER, Identity, s.7’den aktaran GUIBERNAU, Mantserrat; Milliyetçilik 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler, Türkçesi: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İst. 1997, s. 127.

Bu noktada kolektif kimliğin ne olduğunun açıklanmasında yarar vardır.

Kolektif kimlik, “Bir grup bireyin kendilerini tanımak ve ilgileri, mekanları, sosyal ilişkileri grup halinde işlenebilen, yönetilen, doğrulanabilen bir grup oluşturmak için geliştirdikleri bir eğilimdir.”¹⁹ Belirli bir alanda kök salmış bir takım grupların (etnik toplulukların) diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebidir.²⁰

Kolektif kimlik, belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Bir grubun ya da topluluğun kimliği, diğer grup ya da topluluklarla ilişki içerisinde ve zamanla değişir. “Hiç bir komünote, tek başına ve zaman-mekan dışı bir tözsel kimliğe sahip değildir.”²¹ Nasıl ki bireysel kimliklerin oluşumu (kimliğin bir kültür sorunu olmasının doğal bir sonucu olarak) ancak kişiler arası ilişkiler bağlamında mümkünse, kolektif kimliklerin oluşumu da komünoteler arası ilişkiler bağlamında söz konusu edilebilir.

Kolektif kimlikte geçmişe dönük bir yan vardır; çünkü kolektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten hareketle inşa edilir. İnsan toplulukları kendilerini ortak geçmişte tanır, bu geçmişi belleğine işler, simge ve ritüel törenlerle anar ve yorumlar. Dolayısıyla kolektif kimliğin oluşumunda toplumsal imgelerin kolektif belleği şekillendirmesi²² söz konusudur; toplumsal imgeler, kuşaktan kuşağa aktarılan bellek öğelerini, kolektif kimliği temellendirici değerler ve anlamlarla yükler; tarihsel olayları, anıları, sembol, mit veya efsaneye, bu olayların aktörlerini ise kahramanlara, sembol kişiliklere dönüştürür. Bu dönüştürme işleminde yazarlar, sanatçılar, aydınlar ve iletişim araçları bütünleştirici rolü oynarlar.

Kolektif kimliğin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kolektif kimlik, grup üyeleri tarafından öznel olarak algılanır ve yaşanır.
- Kolektif kimlik, diğerlerine karşıtlık içinde, bir kontrast ve diğerlerinden fark olarak tanımlanır.
- Gruba özdeşleşim bilincinden kaynaklanır.

¹⁹ BEN MABROUK, M.; “Identity Personnelle et Identite Sociale”; Cultures et Societes, n.1, s.80-88, aktaran BİLGİN, Nuri; Kolektif Kimlik; Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995, s.59

²⁰ BİLGİN, Nuri; Kolektif Kimlik; Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995, s.59 ; BİLGİN, Nuri; Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu, Ege Yayıncılık, İzmir 1994, s.53.

²¹ BİLGİN, Nuri; Kolektif Kimlik, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995, s.59.

²² LAPIERRE, J.W.; “Trois Idees sur l’identite Collective”, Le Croquant, n.13, s.139-142, aktaran BİLGİN Age. s.60.

-Çeşitli temsillerin bir sistemi içinde kavranır. Bu temsiller içinde bir takım olumsuz nitelikler (kaçınılacak şeyler) ve olumlu nitelikler bulunur; olumlu nitelikler çoğu kez, etnosantrist tutumlar üreten savunmacı bir çekirdek oluştururlar (bunun dış tehlike karşısında uyanması, savunmacı niteliğinin bir göstergesidir).

-Bu tutumlar ve yanlar oldukça tutarlı bir fikirler sistemi veya ideoloji içeren bir söylemde ifade edilir.²³

Bu ideolojik söylem ile bireysel veya sosyal bilinç arasında büyük ölçüde bir bağıntı olduğu söylenilebilir.²⁴ İdeoloji, sosyo-ekonomik çıkarlar veya politik hesaplara ilgili bir mistikleştirme iradesine indirgenemez; yine bu ideoloji bir öznenin, yanlış algılandığı bir obje karşısındaki hatası gibi açıklanamaz. Birey, ideolojik söylemde yalnızca sosyal baskı nedeniyle değil, aynı zamanda onda kendini anlamlandırabildiği, kimliğini çerçevelediği bir form bulduğu için tanır. Yani bir yanda ideoloji üretimi, öte yanda ideolojinin pasif bir tüketimi yoktur; genel bir sosyal pratik söz konusudur. Söylem, bu pratik içinde sağduyuya bir şekil verir; anlaşılabilir kolektif bir biçim sağlar; bireyin kendini gördüğü bir ayna meydana getirir; bireyin kimliği bu söylemde bir şekil bulur ve bu şekil ona imge biçiminde geri gönderilir.²⁵

Kolektif kimlik, belirli bir insan grubunun kendi hakkındaki bilinci ve duygusu ile ilişkilidir. Topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve tekillik taşıdığı yönündeki bilinci ve özdeşleştirme duygusudur. Bu bağlamda, dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşullar gibi öğelerin yanı sıra, topluluğun belleği, kolektif kimliği yapılandıran önemli bir etmen olarak belirmektedir.²⁶ Kolektif bellek, bir topluluk tarafından yaşanmış ve içselleştirilmiş deneylerin bilinçli, olan veya olmayan anlarının bütünü olarak, topluluğun geçmişinden kalanı ve süregelenini ve bu topluluğun geçmişini ne yaptığını ifade etmektedir. Bir grup ya da topluluğun kimliğini tanımlama çabaları, onların zorunlu olarak geçmişlerine bakmalarını içermektedir. Bu anlamda kolektif kimlik, aynı zamanda bir dolaylılık ve bir uzun sürelilik bir yapı ve bir konjonktür ifade etmektedir.²⁷

²³ BİLGİN, Nuri; Age. s.61; BİLGİN, Nuri; Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu , s.54.

²⁴ LIPIANSKY, E.M.; "Groupe et Identite, Identites Collectives et Relations Inter Culturelles", ed. Complexe, Bruxelles 1978, s.59-61.

²⁵ BİLGİN, Nuri; Age. s.61.

²⁷ AJILI, H.; "Memoire Identitaire et Identificatoire", Cultures et Societes, n.1, s. 49-53.

²⁷ BİLGİN, Nuri; Age. s.62; Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu, s.65.

Bireysel kimlikler, kişiyi ötekilerden ayırdığı için; kişisel kimlikler ise gönüllü ve isteyerek seçildiği, isteğe göre değiştirilebildiği için sorun yaratmaz iken; çağımızın kimlik sorunu, insanları ayrılma noktasında değil de birleşme noktasında yani, kişi, grup ve toplulukların resmi-ulusal ve tarihi-kültürel kimliklerinde çıkmakta. Sorunu ilk kez tanımlayan Eliade'a göre "köklere duyulan özlem" ya da çağdaş kimlik arayışı, "resmi-ulusal tarih ile evrensel tarih arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyor."²⁸

Kolektif kimlik duygusu, belirli bir etnik grubu, kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için referans kaynağı olacak kolektif bir geçmiş yaratma çabaları ile ilgilidir. Dolayısıyla bu geçmiş, bir miras olarak çok çeşitli şeylerle (biyolojik, kültürel vb.) doldurulabilmekte ve geçmişin öğelerinin algılanması ve temsili, kimlik taleplerinin yönüne göre şekillendirilebilmektedir.

1-Etnik Kimlik

Kolektif kimlik belirli bir alanda sınırları belli bir kültürel topluluk tarafından taşınan kimlik olarak sınırlandırılabilir (veya genişletilebilir). Bu anlamda etnik kimlik ve ulusal kimlik kolektif kimliğin versiyonlarıdır.

Kolektif bir kimlik olarak etnik ya da ulusal kimlik, sosyal ve siyasal bütünlüğün güçlü bir aracıdır. Toplumda sosyo-ekonomik düzey, yaş, cinsiyet, din gibi çeşitli boyutlardaki farklılıkların yarattığı ayrılıkları, bölünmeleri giderici bir etkiye sahiptir. Ayrıca sosyal olarak marjinal ya da alt düzeylerde bulunan grupların toplumda bir yer bulmasını ve entegrasyonunu sağlamaktadır. Bu temsiller, çeşitli insan kümelerinin kendini tanımlamasını ve kanıtlamasını sağladığından kimlik, diğerlerine karşı çıkmanın, sınırlandırmanın, kendini çevrelemenin bir tarzı ve bir kapalılık olarak belirlemektedir.

Bu kapalılık etnosantrizme zemin hazırlamaktadır. Çünkü kendini kapatan grup, kendi değerlerini, temsillerini, düşünce kalıplarını yüceltmekte ve hatta "insan türünün niteliklerinin yalnızca bunlar olduğunu"²⁹ düşünme eğilimine girmektedir.

²⁸ ELIADE, M.; La' Nostalgie des Origines, Paris 1971, s.91 (Bkz. TİMUR, Taner; Osmanlı Kimliği, Hil Yayınları, İstanbul. 1994, s.20 ; GÜVENÇ, Bozkurt; Age. s.6.)

²⁹ AJILI, H.; Age. s.49-53.

Bunun sonucunda bir tür dar cemaatçilik veya kabile varlığı yaşantısına kayabilmektedir.

Kültürlerin ve kimliklerin çeşitliliği doğal bir olgu değildir; etnosantrizm hem ilkel hem de modern toplumlarda gözlenen çok yaygın bir tutumdur; sağlam psikolojik temelleri vardır. Her yerde ve her çağda, her kültür insanlığın özünü kendisinin canlandırıldığını (incarnation) iddia etmiş ve diğer halkları (vahşi, barbar nitelermelerle) aşağılamıştır. Bazı ilkel kabileler, “insanlar” anlamına gelen bir isim taşımakta ve insanlık, kabilenin lengüistik grubun ve bazen bir köyün sınırlarında sona ermektedir.

“Ortak bir kültürü paylaşan, sınırları tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde belirlenmiş bir toprağa bağlı ve ortak bir gelecek projesi ile kendini yönetme hakkı iddiasında bir topluluk oluşturma bilincine sahip bir insan grubu”³⁰ şeklinde tanımlayabileceğimiz ulusu, “üyeleri tanımlanmamış bir yolla da olsa ortak bir kökeni paylaşan, çeşitli kültürel, tarihsel ve bölgesel bağlara sahip, ancak belirli siyasal taleplerde bulunmayan bir etnik gruptan ayırmak”³¹ gerekir. Etnik ya da ulusal kimlikler toplumsal bir kurguyla yaratılır. Bu kurgulamaya ya da yeniden yapılanmaya kaynaklık eden gerçeklik unsurları bağlamında etniklik görelî olarak çok daha doğal (ırk ve soya dayalı) bir olgu, ulus ise yine görelî olarak daha az doğal ama daha çok kültürel ve hatta siyasal bir oluşumdur. Etniklik ve uluslaşma içinde ortak kültür, ortak tarih, ortak toprak (vatan) ve dil gibi unsurların bir inşa süreci temelinde yeniden üretildiği görülür. Bu etnik ya da ulusal anlamında kapsayıcı toplumsal bir kişiliğin, bir kimliğin oluşturulmasıdır.³²

Etnik kimlik, “içinde yaşadığı daha geniş toplumla bütünleşmeyerek ortak ırk, dil, milliyet ya da kültür bağına dayalı bir birlik oluşturan toplumsal grup ya da nüfus kategorisi”³³ şeklin tanımlayabileceğimiz etnik grubun kimliğidir.

“Sosyal ve siyasal düşünce tarihinde yer alan ve ideolojik perspektiflere göre farklı tanımlarla yüklenen pek çok terim gibi etniklik terimi de belirsizlik içermektedir. Etnik (ethnic ya da ethnical) sıfatını türetildiği ‘etni’ (ethnie), bir takım kültürel nitelikler bakımından ortak bir insan topluluğunu, özellikle bir dil ve

³⁰ GUÏBERNAU, Age. s.163.

³¹ Aynı eser. s.163.

³² İÇDUYGU, Dr. Ahmet; “Çok Kültürlülük : Türkiye Vatandaşlığı İçin Toplumsal Bir Zemin”, Türkiye Günlüğü, Sayı:33, Ankara 1995, s.119.

³³ Ana Britannica, cilt:8, Ede-Fle, s.352.

kültür kominitesini ifade etmekte ve daha ziyade anatomik niteliklere gönderen ırk teriminden farklılaştırılmaya çalışılmaktadır; ancak etnik grup terimi yaygın kullanımında ırksal nitelikleri de kapsamaktadır.”³⁴ Fakat, burada vurgulanması gereken önemli nokta, her ne kadar, etnik grup terimi, ırksal nitelikleri kapsıyorsa da, etnik sözcüğü ırk sözcüğünün eş anlamlısı değildir. Touraine’e göre etnik kimlik, “dışlanmışlığın ve yabancılığın yaşanmışlığıyla, yani geleneksel bir kültüre geri dönüşten çok, kentli bir dışlanmışlar kültürünün yaratılması yoluyla inşa edilmiştir.”³⁵

Etnik kimlik kavramına ilişkin belirtilmesi gereken nokta; modernleşmenin ve modernleşmenin ürünü olan ulus-devlet ile ulus-devletin düşünce temelini oluşturan ulusçuluğun kültürel (hareketli) bir temele sahip olan ulusal kimlik anlayışı karşısında, yapısal (sabit) temelli bir kimlik anlayışını benimseyen etnik kimlik, (ne denli temelleri çoğu zaman modernleşme öncesi geçmişte aranıyor olsa da) modernleşmenin sonucu olarak belirgin durum almış bir kavramdır.

Ulus ve bu kavrama bağlı olarak ulusçuluk kavramı; toplumdaki bireylerin yaşadıkları coğrafya içindeki konumunu, niteliklerini ve yerini; tarih içindeki gelişim, ortak özellik oluşturan niteliklerini ve süreklilikleri ile diğer toplumlarla olan farklarını ortaya koyması açısından toplumsal bir niteliktedir. Bu toplumsal özelliği ile ulus-devlet olma süreci içinde siyasal erk olma isteğine ve bu erk ile oluşan ulusal egemenliğini meşrulaştıran temel dayanak noktası olması nedeniyle siyasal bir niteliktedir. Ayrıca, ulus-devlet aşamasında (devletin hukuk ile, hukukun da devlet ile var olması temel ilkesi doğrultusunda), ulusun oluşturduğu toplumdaki toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve hukuksal çerçevede ulusun (yani toplumun) konumunun, yapısının ve ilişkilerinin düzenlenmesi doğrultusunda da hukuksal bir nitelik kazanmaktadır. Kısaca diyebiliriz ki ulusçuluk sosyal, kültürel, siyasal ve hukuksal bir niteliğe sahiptir.³⁶ Fakat etnik grup için aynı şeyi söyleyemeyiz.

³⁴ BİLGİN, Age. s.63.

³⁵ TOURAINE, Alain; “Devlet ve Ulus Sorunu”, Birikim, Sayı:45-46, İst. 1993, s.120.

³⁶ Bu konuda “Doğumunun 100. Yılında Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku” konulu Atatürk Sempozyumu’nda (15-18 Aralık 1981) Prof. Dr. Erol Cihan’ın sunduğu “Atatürk Milliyetçiliği ve Ceza Hukuku” konulu bildiri ile bildiri sonrasındaki tartışmalar konuyu açıklar niteliktedir. (Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku 15-18 Aralık 1981, Fakülteler Matbaası, İst. 1984) Bildiri sonrası tartışmalarda Cihan’ın da katıldığı (Age. s.384), Dönmezer’in katkılarında da belirttiği gibi; “Milliyetçilik hem sosyolojik hem de siyasi bir kavramdır; bizim hukuk sistemimizde ise ayrıca hukuki bir sistem olmuştur , yani Türk mevzuatı bu bakımdan dikkati çekici bir özellik taşımaktadır. Çünkü bu kavram sadece sosyolojik ve siyasi bir kavram olarak

Etnik kimlik, etnik bilincin oluşmasıyla söz konusu olur. Bir toplumsal kategorinin üyeleri arasında paylaşılan etnik kimliğin oluşturucuları olmadan etnik bir bilinçlenme söz konusu olamaz. Bir etnik grubun kendine has özellikleri, "...güçlülüğü veya zayıflığı, devlet politikaları ve etnik gruplarla ilişkiler gibi dışsal faktörler" olabildiği gibi, "ortak tarihsel mitler ve kültürel semboller, birliktelik ve özgün bir topluluk olma hissini güçlendiren öğelerdir. Fakat daha da önemlisi, topluluğun güvenliğini tehdit edici görülen dışsal faktörlerin etnik duyguları pekiştirmesidir. Küresel süreçlerin yaşandığı bir dünyada, diğer özgün kültürel öğelerin önemi azalsa bile ortak bir dil bir etnik grubu diğerlerinden ayırt edebilen ve birliktelik kanaatini sağlayabilen bir faktördür. Topluluğun kendine verdiği bir ad, dil, belirli bir toprak, ruhsal yapının spesifik özellikleri, kültür ve gündelik hayat bir etnik topluluğun temel özellikleri olarak görülebilir. Etnik bilince bağlı etnik çatışma bu özelliklerin bastırıldığı, tehdit edildiği veya daha geniş toplum içinde asimile* edilmeleri amaçlandığı zaman gelişir"³⁷

Her etnik grup güçlü bir etnik bilinç geliştirmez. Etnisitenin grup üyeleri arasındaki etkisi, etnik bağlılığın duygusal güvenlik sağladığı, mitlerin ve

bırakılmış değil ve fakat hukuk sistemi, özellikle ceza mevzuatı içinde imal ve tevsir edilmesi icab eden bir kavram halinde ortaya çıkmıştır. O halde iki bakımdan, sosyolojik ve ideolojik bir kavram olarak ve hukuki bir kavram sıfatıyla tanınmalıdır..." (Age. s.376-377) Bu noktada cemaat olgusunun ve cemaatler içinde cemaat duygusunu (community feeling) açıkladıktan sonra Dönmezer şöyle devam etmektedir: "...Cemaat kendi içinde bir cemaate bağlanma duygusunu yaratır. İşte milliyet duygusu da birçok sosyologun noktayı nazanna göre bu cemaat duygusunu genişlemiş, kapsamlı şekil almış, tahavvül etmiş bir türüdür, temelinde cemaat duygusu vardır. Bu duyguyu ana faktör almak suretiyle siyasi amaçları gerçekleştirmek hususunda kullandığımız zaman böylecene meydana çıkan doktrin milliyetçilik olur." (Dönmezer, Sulhi; Age. s.377.) Dönmezer'in burada cemaat olarak adlandırdığı alt grup (sub-group), kendini tanımlayıp, dışa karşı tanıtıp ve dışarıdan ayrış ile bu konumlara yarattığı tarihsel, kültürel ve sosyal dayanakların algılanıp, gösteriliş ve bunları bir kimlik olarak ortaya koyuş biçimine göre sözü geçen cemaat, etnik gruba dönüşmektedir. Bu konumuyula etnik grup bir ulusun kendini tanımlayışında dayanak noktası olabilir, fakat tek başına siyasal ve hukuksal (çağdaş anlamda ulus-devletin yarattığı hukuk açısından) bir nitelik içermez.

* * *Asimilasyon* (Assimilation) : İki ya da daha fazla toplum ya da grubun giderek birbirine benzemeleri sürecidir. Bu süreçte yer alan toplumlar ya da gruplar arasındaki benzerlikler o denli gelişmiştir ki, bunların aynı sosyal yapıya katılmaları, bir başka deyişle 'ayrı' bir toplumsal birim oluşturdukları bilincini terk etmeleri ve kendilerini bir sosyal bütün olarak görmeleri söz konusudur. Günümüz sosyolojisinde ırk ve etnik köken ile ilgili çatışmalarda da ele alınan asimilasyon kavramı başlıca iki farklı durumu ifade edebilmektedir. İlkinde asimilasyon, iki toplum ya da grubun yoğun ve sürekli karşılıklı ilişki sonucunda öz kültürlerinden fedakarlık ederek belirli bir ortak kültür yaratmalarıdır. İkincisinde ise, asimilasyon, bu türden bir süreç içerisinde taraflardan birisi için öz kültürünün ortadan kalkması anlamını taşır iken bir diğeri için öz kültürün başkalarınınca da benimsenmesi demek olmaktadır. ABD'nin ilk dönemlerinde, Avrupa'dan giden göçmenlerin durumu birinci anlamda asimilasyona bir örnek oluştururken, aynı ülkede egemen kültür karşısında Kızılderililerin konumu ikinci anlamda asimilasyona bir örnek oluşturmaktadır. (Ansiklopedik Politika Sözlüğü, Hazırlayan: Dr. Faruk Sönmezoğlu, İletişim Yayınları, İst. Tarihsiz, s. 14.)

sembollerin yaygın ve kolaylıkla kullanıldığı ortam ve zamanlarda artar. Bu durumlarda etnik duygu dışsal tehditler aracılığıyla daha da güçlenir.³⁸

Etnik grupta etnik duygunun, etnik bilincin ve etnik kimlik arayışının ortaya çıkmasında ulus-devletin rolü büyüktür. Çünkü, ulus-devlet modernleşmenin ürünü olarak, toplumda etkin ya da çoğunlukta olan etnik grubun siyasal erki yani devlet mekanizmasını ele geçirerek uluslaşma (nation-building) süreci içinde ulus-devleti oluşturmasıdır. Ulus-devletin kurulması aynı zamanda devlet eliyle uluslaşmanın sürdürülmesidir. Bu durum uluslaşmanın doğal bir sonucudur da. Fakat, daha öncede belirttiğimiz gibi etnik ayrımlar ya da başka bir deyişle toplumun değişik cemaatlerden oluşması modernite öncesi yapısal (sabit) temelli toplumsal ilişki biçimlemesinde sorun yaratmaz iken, modernite sonrası kültürel (hareketli) yapıda sorun yaratmaktadır. Çünkü, uluslaşma (nation-building) zorunlu asimilasyonları da içermektedir. Küreselleşmenin topluluk kimliğine yönelttiği tehditler ve bunun karşısında topluluk üyelerinin kendi kimliklerini korumaya yönelmeleri birden fazla etnik grubun bulunduğu toplumlarda modernleşme sürecinde öncülük rolünü üstlenen devletin meşruluğunu etkileyebilmektedir.

Az gelişmiş ülke toplumlarının temel sorunu, ulus kurma stratejileri ve modernleşme programlarıdır. Bu ülkelerdeki uluslaşma süreçleri gibi, modernleşme süreçleri de batıdaki bu süreçlerden farklıdır. Bu süreçlerin toplumlara yansımaları ve toplumlarda yarattıkları etki ve sorunları da farklılık göstermektedir. Çünkü, Avrupa'da imparatorluğa dayalı devlet sistemlerinin çöküşünden sonra modern devlet tek ve meşru otorite olmuş, toplum içindeki bütün formasyonlar üzerinde siyasal bir öncelik kazanmıştır. Devlet, ulus olarak tanımlanan, kültürel bütünlük gösteren etno-dinsel ve etno-dilsel varlıklar temelinde olmuştur. Fakat Batı dışı dünyada devlet, uyumlu ve bütünleşmiş gruplar yerine, birbiriyle yarışan ve çatışan etnik grupların bulunduğu bir ortamda Batıya bağımlı olarak oluşa gelmiştir. Asya ve Afrika toplumlarının etnik çoğulluğu devletin etnik gruplar üzerinde otonom bir statü kazanmasını engellemektedir. Bütünleşmenin önündeki engeller büyük ölçüde Batı'daki gibi doğal gelişme seyrinde oluşmaması, buna karşılık bir ulus kurma

³⁷ TOPÇUOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Abdullah; "Ulus Devlet ve Etnisite Olgusu", Türkiye Günlüğü, Sayı:33, Ankara 1995, 101-110, s. 103.

³⁸ TOPÇUOĞLU, Age. s.103.

sürecini içermesiyle ilgilidir.³⁹ Farklı yerel toplulukları bir temsil sistemi aracılığıyla bütünleştirebilecek bir soyut hukuk prensibi ve egemen siyasal düzen mirasının olmaması nedeniyle merkezi yönetim ve toplumu oluşturan birimler arasında düzenli ilişkilerin yerleşmesinde çözümü zor sorunlar yaratmaktadır.⁴⁰

Giddens'e göre çoğu sömürü sonrası ulus-devlette her hangi bir anlamda devletin ortaya çıkışını önceleyen bir ulus yoktur. Bu nedenle bu tür devletler çoğu zaman devlet uluslar olarak adlandırılırlar. Ulusalılık, insanları bağımsızlık için harekete geçirmede önemli bir rol oynamıştır. Fakat içsel siyasal örgütlenmede ayrılıkçı sonuçlara da sahiptir: Ulusalıcı duygular, siyasal topluluğun birliği için bir orijin miti ile ilişki kurduğundan, var olan kültürel farklılıkların yaygınlığından dolayı göndermelerde bulunan her hangi bir orijin yorumu harmoniyi olduğu kadar gerilimi de besler.⁴¹

Etnik bilincin siyasallaşarak gelişmesi batıya karşı mücadele ve bağımsızlık savaşları ile olduğu kadar etnik grupların devlet ile aralarındaki ilişkilerle de ilgilidir. Ortak bir düşmana karşı mücadelede birliğin olduğu toplumlarda devlet kurumlarını ele geçirmek için iç mücadelelerin baş göstermesi, farklı gruplar arasındaki uyumu bozacak bir devlet modelinin uygulanmasıyla ilişkilidir. Azınlık etnik grubu çoğunluğun etnisitesine dayalı devlet müdahalelerini dışsal olarak değerlendirmekte fakat her ikisini de etkileyecek bir düşman olduğunda ortak hareket etmektedir.

Belirli bir etnik topluluk bile daha küçük birimlere ayrılabilir. Bir etnik grup içindeki dilsel, mezhepsel ve bölgesel farklılıklar bu çizgiler etrafında siyasallaşmaya yol açabilir.

Rupensinghe'ye göre, etnik çatışmalar kapitalizme geçiş süreci içinde çözümlenmelidir. Bütün gruplar kapitalist bir projeye dahil olmamışlardır. Ortak semboller, ortak dil ve ortak ekonomik hayat toplumun değişen durumlarında önemlerini koruma eğilimindedirler. Bunlar etnisiteye bir mobilizasyon formu ve toplu bir kimlik oluşturma şansı verirler. Bu durumlarda siyasal mobilizasyon etnik

³⁹ YILMAZ, AYTEKİN; Etnik Ayrımcılık, Vadi Yayınları, Ankara 1994, s.34.

⁴⁰ BENDIX, REINHARD; Nation-Building and Citizenship, Anchor Books, New York 1969, s.275.

⁴¹ GIDDENS, ANTONY; The Nation-State and Violence, vol.2, Oxford: Polity Press, Oxford 1985, s.272-273.

mobilizasyona tekabül eder. Etnik çatışmalar vasıtasıyla grup üyeleri kendilerini sınır terimlerinden ziyade etnik terimlerle tanımlarlar, ayrılma ve özerklik talep ederler.⁴²

Günümüz dünyasında, etnik kimlik taleplerinin özellikle ayrılıkçı akımlar tarafından dile getirildiği gözlenmektedir. Bu akımlar varlıklarını bir etnik kimlik iddiasına dayandırdıklarında, etnik kimlik ile ulusçuluk çakışmaktadır. Hobsbawm⁴³, bu iki kavramın birbirinden ayırt edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Hobsbawm'a göre "...etniklik ya da etnik kimlik/aidiyet, başka ne olursa olsun, pragmatik olmadığı gibi kesinlikle siyasal bir kavram da oluşturmaz. Buna karşılık belli koşullarda siyasal işlevler kazanabilir ve dolayısıyla, ulusçu ve ayrılıkçı programlar da dahil olmak üzere çeşitli programlara dahil edilmesi olasıdır. Ulusçuluğun etnik aidiyet ile özdeşleşme özlemi taşımasının çok güçlü nedenleri vardır; bunların da başında, böyle bir özdeşleşmenin "ulus"a aslında pek çok durumda yoksun bulunduğu tarihsel soy kütüğünü bahşetmesi gelir... Temeli ne olursa olsun etnik aidiyet, belirli bir 'biz'in mensuplarına, 'onlar'dan farklılıklarını vurgulamak suretiyle kendi içlerinde birleştiren bir grup kimliğine ifade kazandırmanın kolay tanımlanabilir bir yoludur ve işte gerçeklik taşıyan da, bu grup kimliği duygusudur. 'Biz'in mensuplarının 'onlar'dan olmamaları dışında kendi aralarında gerçekten neyi paylaştıkları, hele bu gün, hiç de açık değildir... (Ulusçuluk) siyasal teori alanına girmesine karşılık, etniklik veya etnik karakter, sosyolojinin ya da sosyal antropolojinin konusudur."⁴⁴

2-Ulusal Kimlik

a-Kimlik Kavramı İçinde Ulusal Kimliğin Yeri

Modernleşme sonrasında ortaya çıkan kimlik ve özellikle de ulusal kimlik sorunu, bir toplumda ve o toplumu oluşturan bireylerde uluslaşma ve ulus-devlet olma aşamasında ortaya çıkan bir durumdur. Çünkü, geleneksel toplumlarda bireyin ya da bireyin içinde yer aldığı grup ya da topluluğun kim ve ne olduğu, toplumsal ilişkiler içindeki konumu o toplumda o güne değin oluşmuş olan gelenek ve törelerle belirlenmişti. Bu nedenle kısaca diyebiliriz ki; kimlik kavramı ve kimlik sorunu, bir

⁴² RUPENSINGHE, Kumar; "Ethnic Conflicts in South Asia: The Case of Sri Lanka and Indian Peace- Keeping Force", Journal of Peace Research. 25/4, 1988, s.343.'den aktaran, Topçuoğlu, Age. s.106.

⁴³ HOBBSAWM, Eric; "Ulusçuluk", Birikim Sayı 45-46, İstanbul 1993, s.109-115.

kavram ve sorun olarak 20. yüzyılda gerçek anlamıyla açığa çıkmış netlik kazanmış ve bu yönüyle de modernleşme ile doğrudan ilişkili olgulardır.

Günümüzde kullanılan anlamı ile ulusçuluk ve buna bağlı olarak da ulusal kimlik düşüncesinin Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Fransız devrimi öncesinde de dil ve din farklılıklarının önemi sık sık görülmüş ise de, bu etmenlerin ulusal bağımlılığı oluşturacağı ve yeni bir siyasi anlayışa yol açacağı düşünülmemiştir.⁴⁵ Güçlü merkezi iktidarların ortaya çıkması, ulaşım sistemleri ve seyahat güvenliği, hukuk birliği, ticaret ve para kullanımının artması ilişkileri genişleyen ve çeşitlenen insanların, ortak karakter oluşturmak suretiyle birbirine yakınlaşması XVI. Yüzyılda ortaya çıktıysa da, bu olgunun bir ideoloji ile desteklenmesi ancak iki yüzyıl sonra gerçekleşti.⁴⁶

Ulusçuluk, kuramı Batı dünyasının tarihsel deneyimi üzerine kurulmuştur. Bu kuramın bazı farklı yorumları Avrupa'da ve Avrupa dışında Batı modelini izleyen ülkelerde ulusçu hareketlerin kültürel ve siyasal akışını açıklamaya yöneliktir.⁴⁷ Büyük bir siyasal, kültürel ve ekonomik dönüşüm sonucunda ortaya çıkan ulus-devlet ve onun başlattığı uluslaşma süreci, sanayi toplumunda yeni bir siyasal ve kültürel dili iktidara getirdi ve böylece Avrupalı ülkeler kimliklerini ulusal geçmişlerine dayandırmaya başlamışlardır.⁴⁸

Kültürel ve siyasal düzeyde ele alındığında, kimlik sorunu, Fransız Devrimi öncesinde ve sonrasındaki oluşumlarla ilgili görünmektedir. Bu oluşumlar arasında endüstrileşme, kolonizasyon, ulusçuluk, kozmopolitizm gibi olgular önemli yer tutmaktadır. Kimlik sorunu bu süreçler içinde ortaya çıkarak kristalleşen iki tarihsel düşünce akımıyla bağlantılı görünmektedir.

Bunlardan; birincisi evrensel olana özlem, tek biçimli bir toplum organizasyonu evreninin tek biçimleştirilmesi, aynı ya da benzer öğelerden oluşan sistemler ve standart bir dünya yaratma yönünde gelişen evrenselci (universalist)

⁴⁴ Aynı eser. s.110-111.

⁴⁵ Seton-Watson, Hugt; " Milliyetçilik ve çok Milletli İmparatorluklar", (çev. Y. Tekin Kurat), Belleten XXVIII/III (Temmuz 1964), s. 525.

⁴⁶ ORAN, Baskın; Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği kara Afrika Modeli, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara 1997, s.50.

⁴⁷ BEHAR, Büşra Ersanlı; İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937), Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 61-62.

⁴⁸ BEHAR; a.g.e., s. 62.

akımdır. Serbest piyasa ekonomisi ve batı tipi demokrasi, bu akımın temel hedefleri olarak verilmekte ve bu süreç, bir bakıma, “batılılaşma” anlamını taşımaktadır.

İkincisi farklılaşma, global insanlıktan daha küçük gruplar oluşturma yönünde gelişen farkçı (diferansiyalist) akımdır. Bu akım kozmopolitizme karşı ulusçuluk, merkeziyetçiliğe karşı bölgecilik, kitle kültürüne karşı özgül kültür, kolonizasyona karşı dekolonizasyon ya da bağımsızlık karakteri biçimin de ortaya çıkabilmektedir. Etnosantrizm, dinsel köktencilik, komünotarizm (cemaatçilik) gibi olgularda bu çerçevede ele alınabilir.⁴⁹

Bu ayırlama ışığında, günümüzdeki kimlik sorununa yaklaşımlara ve bu soruna verilen yanıtlara baktığımızda, bu yaklaşım ve yanıtların, daha genel bir düzlemde evrenselcilik ve farkçılık arasında yapılan tercihlerle yakından ilişkisi olduğu görülmekte .

Çalışma konumuzu oluşturan ulusal kimlik, hem evrenselcilik hem de farkçılık gruplarınca savunulmakta ve bu savunmalar sırasında farklı nitelikler kazandığı görülmekte. Birbirine tamamen zıt iki düşünce biçiminin kendini tanımlamada, ifade etmede ve savunmada aynı kimliği farklı biçimlerde kullanıyor olmaları ya da başka bir deyişle aynı kimliğe sahipleniyor olmalarını, “ulus fikrinin, özerk ama görece zayıf birey ile karmaşık ve güçlü küresel güçler arasında aracılık eden bir dizi kimlik kategorisi içinde en anlamlısı”⁵⁰ olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü, kolektif bir kimlik olarak ulusal kimlik, günümüzde toplumlardaki tüm kategorik ayrımları (sosyal, ekonomik, cinsel, coğrafi, dinsel, etnik, dilsel, düşünsel vb.) aşarak, toplumda bütünlüğü sağlayabilen en güçlü (bu konumuyla belki de tek) kimliktir.

Bunda ulusçuluk, ulus, ulus-devlet ve bunlara bağlı olarak ulusal kimliğin modernitenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmasının yanı sıra; ulusçuluğun bir duygu, ideoloji ve toplumsal hareket olarak üç ayrı özelliğe sahip olması; ve sosyal bir varlık olan insanın, grup ya da topluluk içindeki kişi olmaktan öte toplumu oluşturan bir birey olduğunun bilincine varması da önemli etkenler olarak karşımıza çıkmakta.

⁴⁹ BİLGİN, a.g.e. s. 4.

⁵⁰ GUIBERNAU, a.g.e. s.55.

b-Bireyin Ulusal Kimlik Edinme Gereksiniminin Nedenleri

Modernleşme ve ulusçuluğun özellikleri ayrıca inceleneceği için, birey olma (ya da birey olduğunun bilincine varma) konusuna burada kısaca değineceğiz.

Çalışmasında, "Klasik Toplumsal Kuramda Ulusalcılık " başlığı altında Treitsche, Marks, Durkheim, Weber'in çalışmalarında ulusalcılığı inceleyen Guibernau, bu toplumbilimcilerin ulusalcılığa sistematik bir yaklaşımda bulunmadıklarını belirterek".. ulusalcılığa yaklaşımları eksik ve yetersizdir, çünkü ulusalcılığın modern toplumlarda yaşayan ve çalışan bireylerin kimliklerinin yaratıcısı olma boyutunu göz ardı etmişlerdir"⁵¹ demektedir.

Belirli bir anlamda "birey" geleneksel kültürlerde yoktu ve bireysellik bir değer taşııyordu. Modern toplumların ortaya çıkmasıyla ve özellikle iş bölümünün farklılaşmasıyla tek bir birey ilgi odağı hale gelmiştir. Ortaçağın sonlarına doğru insanlar artan bir şekilde bireysel kavramlarla düşünmeye başlamışlar ve tek bir insan yaşamının kavramlarını bireyin bütünlüğü olarak netleştirmişlerdir.

İnsana özgü gizil güç ve ergiyeye ilişkin (potentiality and fulfilment) 18. yüzyıl Hıristiyan modellerinin reddi, Romantiklerin coşkuyla bunların yerine koymak için yeni ve dünyevi (secular) olanı aramasına; gelenekselin, değişmez siyasal gücün ve toplumsal düzenin meşruiyetinin reddi ise toplum ile birey arasında yaygınlaşan çatışmanın sancılı bir şekilde kavranmasına yol açtı. Hatta 19. yüzyılda birey olmanın prestiji tüm zamanların en yüksek noktasına ulaştı ama 20. yüzyılın başlarında yeni toplumsal düzenlemeler ve olaylar kendinin (self) değer kaybına yol açan bireyin görece güçsüzleşmesine yol açtı. Ancak, her bireyin "tek"liğine özel önem veren bir süreç birey ve kolektifin (grup) "farklı" olma isteğini yansıtan kimlik konusunda özel bir ilginin oluşmasını sağladı.⁵²

İnsanın ve toplumun kendini tanımlaması ile ilgili bir olgu olan kimlik, insanın hem toplumsal hem de psikolojik anlamda kendisinin ne ve nerede olduğunu açıklamasıdır. Birey kimlik edindiğinde yerini de belirlemiş olur ve katıldığı ya da üyesi olduğu toplumsal ilişkiler ışığında bir toplumsal nesne olarak şekillenir. Kimlik arayışı bir bütün olarak bireyin toplumla uygun bağının ne olduğu sorusunu da içerir. Bu arayış aynı zamanda birey düzeyinde bir topluluğa ait olma gereksinimi ile ortaya

⁵¹ GUIBERNAU, a.g.e. s.126-127.

çıkılmaktadır. Çağımızda ulus bu topluluklardan birini temsil eder ve ulusal kimlik de onun ürünüdür. Kısaca özetleyecek olursak; “..her kişinin bir ben ve bir biz ideali vardır. Birey kendisinin biz idealini ulusallaşmakta bulmaktadır. Bir kolektif kimlik biçimi olarak ulusallık bu nedenle bunu tercih eden bireyin bir parçasıdır.”⁵³

c-Küreselleşen Dünyada Ulusal Kimliğin Yeri

Ulusal kimlik kaygısı insanın sosyal bir varlık olması ile doğrudan ilintilidir. “Ulus-devletlerin önde gelen siyasi aktörler olduğu bir dünya sisteminde bireyler genellikle, kendi sonlu doğalarını ait oldukları ulus ile özdeşleşerek aşmaya çalışırlar”.⁵⁴ Günümüzde, ulusal kimlik, toplumsal düzen ve dayanışmanın meşruiyeti bakımından temel danışma noktası haline gelmiştir⁵⁵ diyen Smith; ulusal kimlik duygusunun, “...kolektif kişilik prizması ile onun ayırt edici kültürü içinde tanımladığı bireysel kendilere dünya üzerinde bir yer veren güçlü bir araç”⁵⁶ olduğunu vurgular. Çünkü, “çağdaş dünya da “kim” olduğumuzu müştereken paylaşılan eşsiz bir kültür aracılığıyla bilebiliriz. Bu kültürü keşfederek kendimizi, “otantik kendi” yi keşfederiz, ya da modern dünyanın devasa değişik ve belirsizlikleriyle cebelleşmek zorunda kalmış bölünmüş ve yolunu yitirmişlik duygusuna kapılırız.”⁵⁷ Bu konumuyla ulusal kimlik; modernleşmenin sonucu olarak küreselleşen dünya da toplum içindeki bireye, diğer kolektif kimlikleri (cinsel, sınıfsal, dinsel, etnik vb..) aşan güçlü bir aidiyet duygusuyla, toplum içinde yalnızlaşma duygusunu aşması konusunda yardımcı olur. Küreselleşen bir dünya da (içine kapanarak dünyadaki gelişmelerden kopuş, etnik çatışmalar vb..) riskler taşımasına rağmen yarattığı ulusal aidiyet duygusuyla bireyin toplum içindeki yalnızlaşmadan koruması açısından ulusal kimlik, günümüzde küresel kimlikten daha büyük işleve sahip görünmektedir.

Bu konuya biraz daha açıklık getirecek olursak; kimliğin temel kıstasları olan, zaman içinde süreklilik ve diğerlerinden farklılık, ulusun tarihsel kökleri olan

⁵² GUIBERNAU, a.g.e. s.127.

⁵³ AKÇAM,Taner; “Ulusal Meseleye Bir Kolektif Kimlik Sorunu Olarak Yaklaşmak”, Birikim, sayı 45-46, İstanbul 1993, s.25.

⁵⁴ GUIBERNAU, a.g.e. s. 91.

⁵⁵ SMITH, Anthony D.; Milli Kimlik, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yay, İst 1994, s. 35.

⁵⁶ SMITH, a.g.e. s. 35

⁵⁷ SMITH, a.g.e., s36.

ve geleceğe uzanan bir varlık olarak kavranmasından doğar. Bireyler, bu sürekliliği zamana yayılmış bir deney birikimi aracılığı ile algılarlar ve yalnızca “topluluk üyeleri” nin anlayabileceği ortak bir amaç tarafından birleştirirler. farklılık ortak bir kültür, somut bir toprağa bağlılık ve bir topluluk oluşturma bilincinden kaynaklanır ve her iki unsorda o toplumun üyeleri ile “yabancılar”, “ötekiler” ve “farklı olan” arasındaki ayrıma yol açar.

Zaman içinde süreklilik ve ötekilerden farklılık kıstasları küreselleşen dünyamızda ulusal kimliği daha belirgin bir duruma getirmektedir. Çünkü küreselleşme şu aşamada kolektif bir kimlik yaratmada eksik kalır iken, bireyi yalnızlığa itmekte; kolektif dayanışma yaratmanın bir aracı olarak ortak geçmiş kullanabilecek ortak anılardan yoksun oluşu , küresel kimliği, ulusal kimlik karşısında zaman için de süreklilik noktasında yetersiz kılmaktadır. Guibernau'nun da belirttiği gibi “kültürün içinde üretildiği ve aktarıldığı bir mekan olarak ulus ölümsüz bir varlık değil, ama modernizm öncesi dönemde derin kökleri var”dır.⁵⁸ Zaten günümüzde ulusalcılık ideolojisini diğer tüm ideolojiler üzerine çıkaran temel etmen, “toplumsal ve siyasal olarak farklılaşmış nüfusa seslenmesinden ve onları harekete geçirme yeteneğinden kaynaklanmaktadır.⁵⁹ Bunda da temel neden ulusal kimliğin “temelde çok boyutlu”⁶⁰ oluşudur diyebiliriz.

“Ulusalçılığın güncel canlanması yerel dönüşümlerin özünde yatmaktadır”⁶¹ diyen Guibernau, ulusal kimlik konusundaki bu günkü yenilenmiş vurgunun, hem kolektif hem de bireysel kimlik gereksiniminden kaynaklandığını belirtmekte.

Bilindiği gibi, sanayi öncesi toplumlarda toplumsal yapı sabitlik üzerine kuruludur. Böyle toplumlarda bireylerin de kimlikleri aile, klan vb. gibi yapısal dolayısıyla, oldukça sabit temellere bağlıdır ve bu nedenle de herkes toplumsal rolünü yerini ve ödevini bilir. Böyle toplumlarda toplumun denetimi kolay olduğu için etnik, kültürel vb. gibi farklılıklara kolayca tahammül edilir, hatta din hariç bunların hiçbir önemi yoktur. Fakat modern toplum sabitlik değil, tam tersine sürekli değişkenlik üzerine kuruludur. Doğal olarak, bireyin kimliği de öyledir. Bu kimlik yapısal (sabit) değil, kültürel (hareketli) bir temele sahiptir.

⁵⁸ GUIBERNAU, a.g.e. s. 205.

⁵⁹ GUIBERNAU, a.g.e. s. 206.

⁶⁰ SMITH, a.g.e. s. 32.

⁶¹ GUIBERNAU, a.g.e. s. 207.

Ulusal kimliğin temelde çok boyutlu oluşu, değişen dünya da ister evrenselci ister farklılaşmacılık temelli olsun tüm ideolojilerin ulusçuluk ve ulusal kimlik anlayışına kendi dünya görüşü içinde yer vermesine yol açmaktadır. Bu yer veriş kimi zaman ayrılık kimi zaman da birleşme temelli de olabilmektedir. Bu paradoksun nedenini ulusal kimliğin temelde çok boyutlu oluşunda görebilmemiz mümkündür. Günümüzde toplumların tarihsel ve toplumsal gelişim süreçleri arasındaki farklılıkların sonucu ortaya çıkan sosyoekonomik gelişmişlik boyutları arasındaki düzey farkı ve bir ölçüde buna bağlı olarak ortaya çıkan modernleşme kuramlarının farklı ele alınış biçimleri ; ulusçuluk, uluslaşma ve bunlara bağlı olarak belirlenen ulusal kimliğin değişik biçimlerde ele alınışına ve bu kavramların içlerinin farklı biçim ve boyutlarda doldurulmalarına yol açmaktadır. Bu konuyu, ulus, ulusçuluk, ulusçuluğun farklı işlevleri, değişik ulusçuluk biçimlerini ortaya çıkaran tarihsel ve toplumsal koşulların incelendiği daha sonraki bölümlerde ele alacağız. Ayrıca modernleşme başlığı altındaki bölümde de konuya bir ölçüde açıklık getirilecektir.

d-Ulusal Kimliğin Tarihsel Temelleri

Ulusçuluk, “insanların kendi benzerleriyle bütünleşme yoluyla kendilerini güçlü ve huzurlu hissetmek için tarih boyunca başvurdukları yollardan bir tanesidir.”⁶² Bireyin, kolektif bir kimlik edinerek kendini güçlü ve huzurlu hissedebilmesiyle ilgilidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, insanlar, bir gruba ait olduklarını, o grubun üyesi sayıldıklarını hissedince rahatlarlar. Bunun için iki yol kullanırlar. Ya grubun diğer üyeleriyle ortak yönlerini vurgulayarak “biz” duygusunu güçlendirirler, ya da grubun dışındakileri (Ötekiler), onlar dışlayarak, kötüleyerek kendi gruplarının dayanışmasını bu olumsuz yöntemle artırmaya çalışırlar. Genellikle bu iki yolun ikisi birlikte kullanılır, ama ilke olarak, “biz” duygusunu oluşturan öğeler zayıf olduğu zaman, “öteki” ya da “ötekiler” kavramına daha çok başvurulur.

Ayrıca burada söz edilen grup kavramı tarih boyunca değişmiş ve sınırları da giderek büyümüştür. Grup ilk dönemlerde klan iken, feodal dönemde, feodal beyin malikanesine dahil topraklarda yaşayanlardı. Daha sonra, feodal beylerden en

güçlüsü burjuvazinin de yardımıyla diğer feodal beyleri ortadan kaldırıp mutlakıyetçi krallık kurduğu zaman, grubu bu krallık sınırları içinde yaşayanlar oluşturuyordu. Burada şunu belirtmek gerekir ki; içinde yaşadıkları siyasal birimin büyümesine orantılı olarak insanların “biz” ve “öteki” (ler) kavramları da bir anda gelişmedi. Belli bir toplumdaki ekonomik pazarın ulaştığı topraklarda yaşayanlar yavaş yavaş bir “biz” duygusuna sahip olmaya başlıyorlardı. Çünkü ticaret yapabilmek için, daha önce olmayan,örneğin ortak bir dil ve ortak bir davranışlar üretmeye başlıyorlardı. Bunun sonucu olarak da, ekonomik pazarın sınırları içindeki alana “vatan” demeye, bunun dışında yaşayanları da dışlamaya başlıyorlardı. İşte bu aşamada, bir zamanlar feodal beyin malikanesi olan “vatan” yani “biz”in yaşadığı alan, ekonomik pazarın boyutlarının büyümesine orantılı olarak, bu yeni boyutların kapsadığı alana dönüşüyordu.

Bir duygu yaratma da ekonomik pazar önemli bir unsur oluşturur iken; bu duyguyu tamamlayıcı ideolojinin oluşturulmasını, toplumun seçkinleri yani sanatçıları, bilim adamları yaptıklarıyla ve yazdıklarıyla oluşturmaya çalıştıkları “biz” duygusu ve bu duyguyu güçlendirmeye yönelik “yüce sadakat odağı” ile gerçekleşmekteydiler. Doğal olarak “Yüce sadakat odağı” o toplumdaki başat ya da egemen sınıfın çıkarlarını koruyacak ya da gözetecek biçimde oluşturuluyordu. Bu “yüce sadakat odağı” klan toplumunda “Ataların ruhu ;kilise kurumunun en büyük güç odağı olduğu feodal toplumda” Tanrı; “mutlakıyetçi krallık döneminde ise “Tanrının yer yüzündeki gölgesi konumundaki kral” yüce odak noktası kılınmaktaydı.⁶³ Ulusçuluk ve buna bağlı olarak ulusal kimlik de tarih için de uzana gelen bütün bu zincirin bir halkasıdır diyebiliriz.

Burjuvazi feodal toplumun siyasal parçalanmışlığı ve asayişsizliği yüzünden dilediği gibi ticaret yapamadığı için mutlakıyetçi krallığın kurulmasına yardımcı oldu ve yeni siyasal birimin hem daha büyük hem daha güvenli olan ekonomik pazarından yararlanarak zenginleşti. Bir süre sonra daha da güçlenince, ekonomik iktidarın yanı sıra siyasal iktidara da sahip olmak istedi ve 1789 Fransız devrimi ile monarşiyi kaldırarak yerine yeni bir yüce sadakat duygusu olarak “ulus” kavramını koydu.

⁶² ORAN, Baskın; “Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?”, Birikim, sayı 45-46, İstanbul 1993, 43-48, s. 43.

⁶³ ORAN, Baskın; Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği..., s. 37 vd.

Bu kavram, mutlakıyetçi krallık döneminde homojen bir görünüm alan, aynı duyguları paylaşan insanlardan oluşan yeni grubu temsil ediyordu. Ayrıca insanların yeni “biz” duygusunu ifade ediyordu. Çünkü, burjuvazi “yüce sadakat duygusu odağı”na doğrudan doğruya kendini koyamazdı, devrimi tek başına değil, halktan destek alarak yapmıştı. Zaten, “yüce sadakat odağı”na kendini koymasına gerek yoktu, çünkü ulusu burjuvazi temsil ediyordu. O dönemde belli oranda vergi verenlerin oy hakkı vardı.

Burada belirlenmesi gereken nokta “yüce sadakat odağı”ndaki dünyevileşmedir. Gerek klan dönemdeki “Atalar Ruhü”, gerek feodal dönemdeki “Kilise ve Tanrı”, gerekse mutlakıyetçi krallık dönemindeki “Tanrının gölgesi olan kral” ruhani bir niteliktedir ve “yüce sadakat odağı” dinsel bir kisveye bürünmüştür. Din toplumdaki sınıflar arasında dengeyi sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Çünkü, tanrı önünde tüm insanlar aynıdır ve eşittir. Yerel boyutlarda yaşayan, ekonomik ilişkilerini yerel boyutta oluşturan ve buna bağlı olarak yerel boyutta düşünen ve yaşamı bu boyutta algılayan insan için din temelli komünal (cemaatsal) kimlik yeterli olur iken; ekonominin ve buna bağlı olarak siyasal sınırların genişlediği toplumlarda yeni kimlik gereksinimleri açığa çıkmaktadır. Dünyevileşmenin gerçekleşmeye başladığı toplumlarda “yüce sadakat odağı” açısından, aynılık ve eşitliği sağlayan “Tanrı” kavramı yetersiz kalmaktadır. Bu aşamada dinin yerini “ulusçuluk”, tanrının yerini de “ulus-devlet” almaktadır, diyebiliriz. Ruhani bir durum arz eden din ve tanrı kavramına karşı, dünyevi bir durum içeren ulusçuluk ve ulus- devlet, laik-seküler bir niteliktir.

Burada belirtilen durum, siyasal anlamda “yüce sadakat odağı”nın yeniden belirleyişine dairdir. Sosyal anlamda dinin önemini tamamen yitirdiği yargısını geliştirmiyoruz.

e-Ulusal Kimliğin Oluşumunda, Korunması ve Geliştirilmesinde Simge ve Ritüellerin Yeri

Tek tanrılı dinler öncesinde kolektif bir duygu oluşturan simge ve ritüeller dinsel bir kisveye bürünerek nasıl sürdü ise; modernleşme süreci içinde de dinin simge ve ritüelleri yeni biçimleriyle, yeni oluşan toplumsal yapının gereksinimleri

karşılayabildiği ölçüde varlığını sürdürmektedir. Aslında söz konusu olan ve yeni biçimleri ile süreklilik gösteren unsurlar, din unsuru olmaktan çok, tek tanrılı dinler döneminde dinsel bir görünüme bürünen ve kolektif bir duygu oluşturan unsurlardır (Örneğin kutsallık kavramı gibi).Guibernau' ya göre, “...kültürel topluluğun ve anlam birliğinin ulusal kimliğin oluşmasına ve yaşamasına olanak verdiğini...”⁶⁴ söylemek olanaklıdır. Bu nedenle, “kolektif bir duygu olarak ulusal kimlik belirleyici aralıklarla yükseltilmeli ve pekiştirilmelidir. Törenler burada çok önemli bir role sahiptir.”⁶⁵ Guibernau, dini ve sivil törenlerde, ürettikleri sonuçlar ya da bu sonuçları elde etmek için uygulanan süreçler açısından, çok az fark bulunmakta olduğunu belirten Durkheim'in din hakkında yazdıklarının ulusal seremonilere kolaylıkla uygulanabileceğini vurgular.⁶⁶

Durkheim'e göre; “samimi dini inançlar, bağlı olduğu dinsel inancını açıkça söyleyen ve bu inançlara bağlı ayinlere katılan belirli bir grup için ortaktır. Bunlar sadece grubun tüm üyelerince kabullenilmekle kalmaz grubun birliğini de sağlar. Gruptaki bireylerin kendilerini ortak inançları aracılığı ile birbirlerine bağlanmış hisseder.”⁶⁷

Guibernau' ya göre bireyler ulusla özdeşleşmede inananlarla karşılaştırılabilirler.⁶⁸ Burada belirtmeye çalıştığımız nokta, ulusal kimliğin oluşumunda simgeler ve ritüellerin belirleyici unsurlar oluşlarıdır. Simge, “anlamı ancak topluluğun sırlarını ve adetlerini bilenlerce yakalanabilen bir nesne, bir işaret ya da karşılıklı anlaşmak için kullanılan bir kelimedir...” Simgeler yalnızca onları tanıyanlar için bir değere sahiptir. Bu nedenle üyeler ve “dışarıdakiler” arasında bir ayırım yapılabilmesini ve insanların kendi topluluğuna ilişkin bilincinin ve duyarlılığını yükseltmesini sağlarlar.⁶⁹ Örneğin, bir asker ülkesini simgeleyen bayrağı için ölüme gider. Asker için bayrak yalnızca bir işaret değildir. Bayrak ülkesiyle özdeşleştiği için, ülkesini temsil eder. Simgeler yalnızca her hangi bir şeyi temsil etmez ya da betimlemezler, aynı zamanda onları kullananlara anlamlarının bir kısmını yüklenme hakkını verirler. Bu nedenle bir sembol olarak bayrak belirli

⁶⁴ GUIBERNAU, a.g.e. s. 128.

⁶⁵ GUIBERNAU, a.g.e. s. 128.

⁶⁶ GUIBERNAU, a.g.e. s. 128.

⁶⁷ GUIBERNAU, a.g.e. s. 128-129.

⁶⁸ GUIBERNAU, a.g.e. s. 129.

⁶⁹ GUIBERNAU, a.g.e. s. 138-139.

anıları ya da duyguları uyandırma gücüne sahip olduğundan her birey için özel bir önem kazanır.

Simgeler, değişik kültürel, ekonomik ve toplumsal düzeylerdeki farklı toplumsal özgeçmişlere sahip insanları bir araya getirmekte, aralarındaki farklılıkları gizleyerek, ortak olanı ön plana çıkarıp, bir grup duygusu yaratmaktadır. Antony Cohen'in de belirttiği gibi simgeler ve ritüeller "insanların, Ortodoksluğun zulmüne tabi olmaksızın ortak bir dil konuşabilmesine, açıkça benzer tarzlarda davranmasına, aynı ritüellere katılmasına neden olan ideal araçlardır. Bireysellik ile toplumsallık böylece uzlaşır."⁷⁰

Tüm grupların yaşayabilmek, uyumlarını koruyabilmek ve yarattıkları kolektif düşünceleri doğrulamak için simge ve ritüellere gereksinimi vardır. Bu konumuyla simge ve ritüeller ulusal kimliğin yaratılmasında belirleyici unsurlardır, diyebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir topluluk olarak ulus, hem üyeleri arasındaki benzerliğe hem de üyeleri dışında kalanların farklılığını vurgular ve böylece sınırlarını çizer. Toplumsal etkileşimin gereksinimleriyle yaşam bulan sınırlar ve her hangi bir sınırın bileşenleri nesnel olarak çok açık değildir. Karakter itibarıyla bu sınırlar simgeseldir ve farklı insanlar için farklı anlamlar ifade ederler. Cohen'e göre, sınırlar kimliğini içinde sakladığı sürece topluluğun başlangıcını ve sonunu işaret eder⁷¹ ve sınır "topululuğu, kendi üyelerine iki farklı yoldan simgeler: onun karşı taraftaki halk tarafından kavrandığı şekilde hissedilmesi-kamusal yüzü ve "tipik", tarzı - ve onların yaşamlarının ve deneyimlerinin tüm karmaşıklığı aracılığı ile bir topluluk oluşturma duygusu-özel yüz veya kişisel özellikleri yansıtan tarz."⁷²

Bir topluluk oluşturma bilinci, simgelerin kullanımı ve ulusun üyeleri olan bireylere güç veren törenlerin tekrarlanması aracılığı ile yaratılır. Kendilerini birleşmiş hissedebilecekleri "özel olayları öne çıkartarak ve birliği betimleyen simgeler sergileyerek ulus kendisini ötekilerden ayıran sınırlar oluşturur".

Aynı kültürü paylaşan, aynı somut toprağa bağlı, aynı ortak geçmiş deneyimine ve aynı gelecek projesine sahip insanlar, tümünü birleştiren şeylerin vurguladığı ortamlara gereksinim duyarlar. Böylesi dönemlerde birey kendisini unuttur ve bir gruba bağlı olma duygusu ön plana çıkar. Böylesi durumların

⁷⁰ COHEN, Antony; The Symbolic Construction of Community, s. 21'den aktaran, Guibernau, a.g.e. s. 139.

⁷¹ COHEN, Age. s. 12'den aktaran, Guibernau, a.g.e. s. 138.

oluşmasında simge ve ritüellerin önemi büyüktür. Çünkü simge ve ritüeller aracılığıyla bireyler kendilerini aşan ve kendilerini aktif bir parçası olarak hissettikleri bir varlık olan ulus olgusu ile özdeşleşmiş olmaktan kaynaklanan alışılmışın ötesinde bir duygu yoğunluğu yaşarlar ve yoğunluğun yarattığı güç ve güven duygusu, bireylere kimlik edindiği ulusun çıkarlarını korumak için “hem kahramanca hem de barbarca eylemlere”⁷³ girme gücü verir. Durkheim'in de belirttiği gibi, birey, “kendi ulusunun insanlarıyla ahlaki bir birlik içinde olduğundan, kendisine daha fazla güvenir, tıpkı Tanrının kendisinden yana olduğunu düşünen dindar gibi cesaretlenir ve atılanlaşır”.⁷⁴

Ulusal kimliğin yaratılması, “bireylerin kendilerini, topluluk duygusunu geliştirme ve öne çıkarma gücü olan simgelerle özdeşleştirilmelerini içeren karmaşık bir sürece tekabül eder. Bu özdeşleşme süreci birey ile semboller arasında sürekli bir akışın mantığı bireylerin yalnızca zaten oluşmuş simgeleri benimsemeleri ile değil, daha çok bunların sürekli yeniden yaratılmaları ve topluluğun yaşamı aracılığı ile geliştirdiği değişen koşullara göre, yeni anlamlar yüklenmeleri şeklinde işler”⁷⁵

Ulusçuluk duygu, bir ideoloji ve toplumsal bir hareket olma özelliklerine sahiptir. Ulusçuluğun bu özellikleri, ulusal kimliğin oluşmasında önemli unsurlar olur iken, aynı zaman da ulusal kimliğin oluşumu da bu özelliklerin sürekliliği açısından önem taşır. Bu nokta da simge ve ritüellerin önemi büyüktür. Bu simge ve ritüellerin yaratılmasında, sürekli kılınmasında ve canlılığını koruyabilme adına günün koşullarına uydurulmasında aydınların görevi büyüktür. Kohn'un da belirttiği gibi “Milliyetçilik ilk önce ve her şeyden önce bir zihniyettir (state of mind)”⁷⁶ Bu zihniyetin yaratılmasında aydınların rolü büyüktür. Oran'a göre , “toplumun önder kadroları , yani yazarlar, ozanlar, sanatçılar... ‘biz bilinci’ ni toplumun üyelerine hep hatırlatmak görevini yüklenirler. Milliyetçilik, toplumun hiç olmazsa önemli bir bölümü bu “biz bilincini” ne şu veya bu biçim de sahip olmadıkça, etkin olmaz”⁷⁷

⁷² COHEN, Age. s. 74'den aktaran, Guibernau, a.g.e. s. 138.

⁷³ GUIBERNAU, a.g.e. s. 142.

⁷⁴ GIDDENS, Antony; Emile Durkheim: Selected Writing, s.231'den aktaran Guibernau, a.g.e. s. 142.

⁷⁵ GUIBERNAU, a.g.e. s. 142.

⁷⁶ KOHN, Hans; The Idea of Nationalism, A Study in its Origins and Background, Mac Millan, Sixth Printing, New York 1956, s. 20.

⁷⁷ ORAN, Baskın; Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara 1997, s.35.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tek tanrılı dinler öncesinde kolektif bir duygu oluşturan simge ve ritüeller dinsel bir kisveye bürünerek nasıl sürdüyse; modernleşme süreci içinde de dinin simge ve ritüellerin yeni biçimleri ile, yeni oluşan toplumsal yapının gereksinimlerinin karşılayabildiği biçimde varlığını sürdürebilmektedir. Bu olgu ulusal kimliğin oluşturulması ve korunması açısından ulusçuluk için de geçerlidir.

Durkheim'ın da belirttiği gibi, "her hangi bir güçteki bir kanaat aynı insan topluluğunca benimsendiğinde, bunun kaçınılmaz olarak dini bir karakter alması evrensel bir olgudur".⁷⁸ Guibernau'ya göre, "ulusalcılık da din gibi ayinlere sahiptir ve bunlar yalnızca bireysel olarak algılanamazlar. Daha çok Durkheim'ın vurguladığı gibi, gruba birlik anlayışı verirler. Grubu oluşturan insanlar kendilerini ortak bir inanç ile birbirlerine bağlı hissederler. Ortak inanç bir "kilise" ye ihtiyaç duyar ve "ulus'un bu rolü yerine getirdiği öne sürülebilir, bu arada aydınlar rahiplerle aynı konumdadırlar. Aynı totemik ilkeleri paylaşan varlıklar olarak, aynı ulusun üyeleri kendilerini ahlaki olarak birbirlerine bağlı hissederler. Fakat bir kabilenin üyeleri olarak, ulusun oluşturan bireyler, yenilenecek ve ideallerinin periyodik biçimde canlandırarak, oluşturdukları topluluğa güç verme gereksinimi duyarlar".⁷⁹

f-Ulusal Kimlik İçinde Yurtseverlik ve Ulusal Bilinç Kavramı

Her toplumda insanların kendilerini şu ya da bu biçimde içinde buldukları toplulukla özdeş kılmaya çalıştıkları, yani tutunum aradıkları bir gerçektir. Bu insanın ya da bireyin sosyal bir varlık olmasının doğal bir sonucudur. Birey kendini grupla özdeş tuttuğu sürece kendini bulmaktadır. Her birey, içinde bulunduğu ortamda, kendini güçlü hissedebilmek, güçlü olabilmek için, huzur ve güvenlik arayışı içindedir. Bu doğal bir içgüdüdür. Oran' ın da belirttiği gibi, "...birey, tutunum gereksinmesi (*Cohesion*) adı verilebilecek bu gereksinmeyi iki yoldan doyurmaya çalışır". Bu duygunun "tıpkı egemenlik gibi biri içe dışa dönük olmak üzere iki yönü vardır. İçe dönük olan olumlu öge; insanda doğuştan içgüdüsel olarak var olan yurtseverlik içgüdüğü ile bireyin içinde bulunduğu gruptaki diğer bireylere benzer olan yönlerini vurgulayarak yaratmaya çalıştığı "Biz bilinci"dir. Olumsuz öge ise;

⁷⁸ GIDDENS'den Aktaran, Guibernau, a.g.e., s.141.

"bireylerin tutunum gereksinmelerini doymak için", "kendilerini ve çevrelerinde kendilerine benzeyenleri ortak bir düşman kavramı karşısında ayırt etmek" isteğidir. "O'nlara" ya da "ötekiler bilinci adını verebileceğimiz bu olgu, " özellikle toplumun bunalımlı devrelerinde keskinleşir ve bir bakıma milliyetçilik duygusuna asıl rengini veren öge olur. Yalnız bunalımlı dönemlerde değil, biz bilinci şu ya da bu nedenle zayıf kaldığı toplumlarda o'nlara bilinci daha da keskinleşmek ve neredeyse tek başına milliyetçilik duygusunu ayakta tutmak zorunda "kalmaz. "Olumsuz öge yalnızca dış düşman kavramından yararlanmakla da kalmaz. Toplumun tutumunu olumsuz yönden destekleyecek olan düşman kavramı içindeki bir düşman da olabilir. Toplumlar çeşitli azınlıklara karşı duyulan tepkiler bu yönde sık sık kanalizasyon edilme yoluna gidilir... Nazi Almanyası'ndaki Yahudilere yapılanlar"⁸⁰örnek olarak verileceği gibi birbirine yakın kentler, kasabalar , köyler arasında da görülen husumet, karşıdakini aşağılama, kötüleme ya da olumsuzlama davranışları ve birbirleri hakkında olumsuzlayıcı ya da aşağılayıcı fıkra üretme anlayışını , başka bir örnek olarak verebiliriz.

İlk örnekte etnik temelli bir ulusal kimlik anlayışını gözlemlerken , ikinci örnekte yerel temelli bir kimlik anlayışını gözlemlemekteyiz. Burada vurgulamak istediğimiz nokta, bireye özgü olan yurtseverlik bilincidir. Yurtseverlik , ulusçuluk duygusunun "olumlu ögesine çok büyük katkıda" bulunmasına karşın , ulusçuluktan ayrı bir şeydir. Snyder, ulusçuluk ile yurtseverlik arasındaki farkları şöyle belirtmekte:

1-Ulusçuluk, ulusun birliği ve bağımsızlığıyla birinci derecede ilgilenir. Yurtseverlik ise kişinin memleketine karşı duyduğu hizmet aşkıdır.

2-Ulusçuluk güç düşüncesinden ayrılmaz. Yurtseverlik ise doğası gereği savunmacıdır. Fakat anlamı karışık olduğundan , saldırıyı haklı göstermek için de kullanılabilir.

3-Ulusçuluk yeni bir olgudur. Yurtseverlik ise ilkel insandan beri süregelen bir kavramdır.⁸¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi , yurtseverlik ulusçuluk duygusundan ayrı bir şey olmasına karşın, ulusçuluk duygusunun "olumlu öge" sine çok büyük katkıda

⁷⁹ GUIBERNAU, a.g.e., s.141.

⁸⁰ ORAN; Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği....., s.34-35.

bulunur. Çünkü, tarihsel ve toplumsal gelişim süreci içinde din,dil,ülkü,toprak,kültür ve hepsinden önemlisi ekonomik çıkar birliği gibi bir takım öğelerin ortaya çıkması ile, yeni "ulus" olgusunun doğması üzerine yurtseverlik,ulusçuluk duygusunun "olumsuz"

yönünün ve topluma egemen olacak"ulusçuluk İdeolojisi'nin de etkisiyle en sonunda "ulusal bilinç"biçimine dönüşmektedir ⁸²

Ulusal bilincin çıkış noktalarını Hugh Seton-Watson şöyle sıralamakta

1-Eski uluslarda ⁸³ (İngiltere,Fransa gibi) devlet ve monarşinin bir ürünüdür.

2-Yabancı işgalle de ortaya çıkabilir (A.B.D. gibi).

3-Bir devletin anısı da katkıda bulunabilir (Polonya gibi)

4-İşgalcinin dini farklıysa, bu önem kazanabilir.

5-En önemli unsur dil unsurudur.

6-Marksist -Leninist ideolojide ulusal bilinç kazanılmasında rol oynayabilir ⁸⁴

Yurtseverlik ve ulusal bilinç olguları ile bireyin "bireysel olan" dan "kolektif olan"a doğru kendini özdeşleştirebileceği alanlar bakımından kolektif kimliğin birbiriyle uyumlu ve tutarlı, ancak eş anlamlı olmayan iki yönü de açığa çıkmaktadır: Birincisi bireyin içinde yer aldığı grup ya da toplumla, ikincisi ise kamu otoritesini temsil eden devletle özdeşimi.

Modernleşme öncesinde, siyasi otoritenin meşruluğunu değişik biçimlerde ve ölçülerde de olsa, belli bir dinden aldığı geleneksel yapılarda bireyle toplum arasındaki özdeşleşmenin de sadakat odağının temel ögesi dindir. Dolayısıyla bireyin aidiyetini belirleyen kolektif kimliği (ya da daha doğru bir deyimle özdeşimi)gerek toplumsal ve gerekse siyasal düzeyde aynı sadakat objesi üzerine kuruludur ve monark ile tebaa arasındaki "biat" ilişkisi de yine bu temel üzerinde gelişmekte idi. Siyasal boyutta bireyin kamu otoritesi ya da devlet ile özdeşleşmenin dayanağı olan 'sadakat objesi', "itaat-vergi-himaye"kavramları üzerine oturan "tabiyet" şeklinde

⁸¹ SNYDER, Louis L; The Meaning of Nationalism, Rutgers University Press, New Jersey 1954, s. 148.

⁸² ORAN; Azgelişmişlik....., s. 34.

⁸³ Seton-Watson ulusları eski ve yeni uluslar olarak ikiye ayırmaktadır. Eski uluslar ulusal kimliğini ve ulusal bilincini , ulusçuluk akımının ortaya çıkmasından önce edinmiş uluslardır. Yeni uluslarda ise, ulus bilincinin doğuşuyla ulusçuluk hareketlerinin oluşumu eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. (SETON-WATSON, Hugh; Nations and States: An Inquiry into the Politics of Nationalism, Methuen, London 1977, s. 5-25.)

⁸⁴ SETON- WATSON, Hugh; Nationalism and Multi- National Empires, Essays, 1946-1963, Methuen and Co. , London 1964, s.25.

oluşur iken; toplumsal boyuttaki aidiyeti ise, bireyin içinde doğduğu cemaatle üyelerini özdeşleştiren (ya da bütünleştiren) “sadakat objesi” yine din temelli olarak oluşmaktaydı.

Rönesans, aydınlanma, sanayileşme ile Fransız Devrimi ve sonrasındaki gelişmeler sonucunda ulaşılan modern toplumda dünyevileşme ile cemaat sınırları ulusal sınırlara, tebaa yurttaşa, yerel boyuttaki yurtseverlik ulusal bilince, bireyin cemaatle özdeşimi de ulusal kimliğe dönüşmüştür.

II-MODERNLEŞME VE ULUSAL KİMLİK

A-MODERNLEŞME KAVRAMI

Sözcük anlamı olarak “yaşadığımız zamana ait ya da uygun”⁸⁵, “çağa uygun, çağcıl”⁸⁶ anlamını içeren modern sözcüğü, eski latince “hemen şimdi” anlamına gelen “modo” kökünden türetilmiş olan “modernus” sözcüğünden alınmıştır.⁸⁷ Bu anlamıyla modern toplum günümüzdeki toplum, modernleşme ise eski zamanların toplum tipinden günümüzdeki toplum tipine doğru bir değişme anlamına gelir.

Toplumbilimleri açısından modernleşme, “insan uygarlığının genellikle sanayileşme ve laikleşme aracılığıyla uğradığı ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm”⁸⁸ dür. Batılı olmayan toplumdaki değişim süreçlerini açıklamak amacıyla geliştirilen modernleşme kuramları, “her şeyden önce, ‘modern’ ve ‘geleneksel’ olarak nitelenen iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu tipleşmede esas olarak modern toplum tipinin ne olduğu ifade edilmiş, geleneksel toplum ise bir tür ‘modern olmayan toplum’ biçiminde algılanmıştır”.⁸⁹

Modernleşme kuramlarının özünde “değişme” olgusu yatar. Bu bakımdan, modernleşme kuramları ya da toplumsal değişme konusunda çalışanlar, modernleşmeyi toplumsal değişmenin özel bir türü olarak ele alırlar.⁹⁰ Modernleşme kuramları “değişme” kavramından, batı ülkelerinde ulaşılmış “gelişme” çizgisine doğru bir farklılaşmayı anlarlar; bu farklılaşma iktisadi, toplumsal ve/veya kültürel alanlarda gerçekleşir. Burada “değişme” kavramının içeriğini dolduran ve ima edilen, en genel şekliyle “gelişme” olgusu ve bu olgunun temsil ettiği Batı düzeyidir.⁹¹

⁸⁵ KONGAR, Emre; Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İst. 1985, s. 228.

⁸⁶ T.D.K. Sözlüğü II K-Z, s. 1032.

⁸⁷ KONGAR, a.g.e. s.228.

⁸⁸ Ana Britannica, cilt 16 Met- Nük, s. 164.

⁸⁹ KÖKER, Levent; Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul 1990,s.23.

⁹⁰ Örneğin Bendix, modernleşmeden İngiliz Sanayi Devrimi ve Fransız Siyasal Devrimi sırasında ortaya çıkanlara benzer sosyal değişme süreçlerini anlar iken; Lerner, modernleşmeyi toplumsal değişmenin çağdaş biçimi olarak niteler; Apter için ise modernleşme uzun bir “gelişme” türüdür. (Bu konuda bkz: CHODAK, Szalay; Societal Development, Oxford University Press, Newyork 1973, s.254 vd.; LERNER, Daniel; “Modernization: Social Aspects “, in International Encyclopaediae of the Social Science (Ed. D.L.Shils), vol.10, 1968, s.386-395. VARMA, Baidya N.; The Sociology and Politics of Development: A Theoretical Study, Routledge and Kegan Paul, Londra 1980, s.4.; KONGAR; a.g.e. s.228vd.; AYDIN, Suavi; Modernleşme ve Milliyetçilik , Gündoğan , Ankara 1993, s. 22 vd.)

⁹¹ AYDIN; Modernleşme ve Milliyetçilik , s. 22.

“Modernleşme, batılı toplumsal bilimciler tarafından, bütün gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. Böylece toplumsal değişimin özel bir görüşe (batılı görüşe) göre ele alınan durumu (azgelişmişlerin değişmesi) olmaktadır.”⁹² İnsanlığın genel evrim çizgisi bakımından geri kalmış toplumların, zamanımızda bu çizgisinin son noktasına gelmiş olan toplumlara yetişmesi demektir. Yani insanoğlunun gelişmesi yönünden modernleşme bir ilerleme değil bir eşitleme sürecidir.⁹³

Başka bir deyişle azgelişmiş ülkeler yönünden toplumsal değişim, modernleşme anlamına gelir. Modernleşme, bir anlamda, insanoğlunun geri kalmış toplumlarının, kendileriyle eş zamanlı olan ileri toplumlara yetişmesi demek olmaktadır. Yani sorun, insanoğlunun tüm olarak ilerlediği genel evrim çizgisinin izlediği yol değil,ulusal sınırlarla belirlenmiş aynı toplum birimlerinin, bu genel evrim çizgisi üzerinde birleşmeleri ve gelişme farklarının ortadan kalkması olarak ortaya çıkmaktadır.⁹⁴

Bu nokta da belirtmeliyiz ki; modernleşmeyi yalnızca batılı olmayan toplumların batılı modele doğru evrilmeleri biçiminde algılamak yanlış olur kanaatindeyiz. Örneğin, Erözden modernleşme terimi ile “salt batılı olmayan toplumların değil, batılı toplumların da ekonomik gelişmelerine paralel olarak geçirdiği siyasi ve toplumsal dönüşüm”ü⁹⁵ de tanımlar iken; Ana Britannica, modernleşme maddesinde, “önceleri Batılılaşma ile eş anlamlı tutulmuşsa da günümüzde artık Avrupa kökenli öğelerin öteki toplumlara taşınması ya da belli bir toplum modeline geçiş süreci olarak görülmemektedir. Çeşitli yollardan gerçekleşebileceği gibi çeşitli görünümelerde olabileceği kabul edilmektedir.”⁹⁶ şeklinde konuya açıklık getirmektedir.

Modernleşmenin başlangıç noktası Batı olduğu için, konunun daha iyi anlaşılabilmesi, Batı’daki gelişimin doğru algılanmasına bağlıdır.

Köker’e göre kavram olarak “modernleşme”, “geleneksel toplumdan modern toplum tipine doğru evrilen bir toplumsal değişim sürecinin nesnel (evrensel)

⁹² KONGAR; a.g.e. s. 227.

⁹³ KONGAR; a.g.e. s. 304.

⁹⁴ KONGAR; a.g.e. s. 246-247.

⁹⁵ ERÖZDEN; Ozan; Siyasi İktidarın Meşruiyet Temeli Perspektifin de Avrupa’da Ulus-Devlet, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 8.

⁹⁶ Ana Britannica, cilt 16. Met-Nük, s. 164.

yasalara bağılı olarak, birbirini izleyen ve sonrakinin öncekine oranla daha üstün olduğu aşamalı bir evrim niteliğinde kavranması biçiminde özetlenen 'ilerleme fikrinin' 1945 sonrasındaki değişik bir biçimidir".⁹⁷

Bu aşamada belirlenmesi gereken temel nokta; "yeryüzündeki tüm toplumların, sonuçta 'modern toplum' tipinde birleşeceklerine inanan bu kavramlaştırmanın özünü oluşturan geleneksel ve modern kavramlarının içerikleri (nin) nasıl"⁹⁸ doldurulduğudur. Sorunun yanıtı daha önce belirttiğimiz gibi modern toplumun ya da "modernleşme"nin ne olduğuna dairdir. "Geleneksel toplum" kavramı, "modern toplumdan" hareketle tanımlanmaktadır. Yani geleneksel toplum, "modern toplumun" özelliklerine sahip olmayan toplumdur. Modern toplum ise, Aydınlanma düşüncesinin benimsediği temel değerler arasında yer alan "bireysel özgürlük"⁹⁹ uyumlu, ekonomik, kültürel ve siyasal özellikler gösteren toplumdur. Burada "bireysel özgürlük", insanın her hangi bir dış zorlama ya da müdahaleden bağımsız olması anlamında, tümüyle "negatif" bir kavramdır ve bu açıdan da "serbestlikle" özdeş olmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla, modern toplum, "ekonomide 'serbest piyasa'cı (liberal-kapitalist), kültürde, insanın 'birey olmak' esasında, diğerleriyle eş değer olduğunu kabul eden ve bireysel farklılıklara müsamaha gösteren bir normlar sisteminin benimsediği, siyasette sınırsız düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin güvencelendiği, temsili-demokratik bir toplumdur."¹⁰¹ Bu açıklama, bir yerde modernleşme ile ulaşılan nokta tanımlamaktadır. Ulaşılan nokta modernleşmenin doğal sonucudur. Gönümüzde ulaşılan nokta da modern toplum,

⁹⁷ KÖKER,Levent; "Modernleşme mi, Demokratikleşme mi?", Türkiye Günlüğü sayı 2, Ankara 1989, s.16-22 ve Demokrasi Üzerine Yazılar, İnge Kitabevi, 148-164, s.149-150.

⁹⁸ KÖKER; a.g.m. s.150.; Benzer soruya KONGAR' da yanıt aramakta, a.g.e, s. 228.

⁹⁹ İnsanın kendi aklını kendisinin kullanması gerektiğini savunan Aydınlanma düşüncesinin temel değerlerini Kant şöyle açıklamakta: "Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini göstermeyen insanda aramalıdır. Sapere aude!* Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü imdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.

*Sapere aude: "Bilmek ve tanımak yürekliliğini göster!" 1736 yılında Alman Aydınlanmanın önemli bir çevresini oluşturan Doğunun Dostları Topluluğu'nun benimsemiş olduğu bu özlü deyiş Romalı düşünür ve Ozan Horatius'un uzun bir şiirden alınmıştır. (KANT, Immanuel; "Aydınlanma Nedir ?Sorusuna Yanıt (1784)",Seçilmiş Yazılar, (çeviren:Nejat Bozkurt), Remzi Kitabevi , İstanbul (2984, s.213.) Ayrıca Aydınlanmaya dair daha geniş bilgi için bakınız: GÖKBERK ,Prof.Dr. Macit; "Aydınlanma Felsefesi , Devrimler ve Atatürk", Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk , Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları , 2.Baskı ,İstanbul 1986,281-333.)

¹⁰⁰ KÖKER; a.g.m. s.150.

¹⁰¹ KÖKER; a.g.m. s.150.

ileri derecede sanayileşmiş, devlet (siyasal toplum) ile her biri özerk olan bireylerin toplamını ifade eden (sivil) toplum ayrılığı esasında kurumsallaşmış çoğulcu, demokratik toplumdur.¹⁰² Dikkat edilecek olursa, ana konumuz olan “ulusal bilinç” modernleşmenin doğal bir ürünü ve sonucudur. Birey olgusunun, insan iradesinin açığa çıkışı modernleşme ile gerçekleşmiştir. Modernleşme, “...tekilin yerine çoğulu geçirme konusundaki gayret olarak ifade edilebilir. Modernite,...kanaatlerin total çerçeveler doğrultusunda değil de, bireysel tercihler doğrultusunda oluşmaları gerektiğini önerir. Bireyi düşünce çerçevesinin merkezine oturtur. Birey ise, kutsallığını değişmez olduğu iddiasında olan geleneğin antitezidir. Çünkü değişmezlik, farklılığı gereksiz ve sapkın hale getirdiği için bireyi üretmez ve birey üreten düşünce sistemlerine karşı çıkar.

“Modernite ile gelenekçilik arasındaki savaşın ikinci cephesini, kamusal alan özel alan ayrımı meydana getirmektedir. Total bir düzenlemeye dayanan gelenekselcilik, bireyi tanımadığı için, böylesine bir ayrımı da tanımamakta ve bunu kendi varlığına bir saldırı olarak görmektedir. Buna bağlı olarak modernite, bir dünyevileşme ve dünyevileştirme mücadelesi haline dönüşmektedir. Bu mücadelenin dışı vurumu da laisite olmaktadır.”¹⁰³

Tarihsel gelişim seyri içinde modernleşmenin açığa çıkışına kısaca değinmek konuya biraz daha açıklık getireceği kanaatindeyiz.

B-TARİHSEL GELİŞME İÇİNDE MODERNLEŞME

1-Modernleşme Öncesi Dönem

İnsanlığın tarih öncesinden gönümüze değin, ilkel toplum, uygarlığın başlangıcı ve modern toplum şeklinde üç genel aşamadan geçtiğini söyleyebiliriz.

¹⁰² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. HUNTINGTON, Samael ve DOMENGUEZ, Jorge I.; Siyasal Gelişme, (çeviren= Ergun Özbudan) Siyasi İlimler Derneği Yay., Ankara 1985.

¹⁰³ KILIÇBAY; Mehmet Ali; “Demokrasiye Geçit Vermeyen Düşman Kardeşler: Dincilik ve Laiklik”, Bu Dünyayı Yaşamak, İmge Kitabevi , 21-28, S.24 .; Modernleşmenin temelini oluşturması açısından, Dünyevileşme konusunda ayrıca bkz. HOCAOĞLU, Dr.Durmuş; “Batı Tarzı Dünyevileşme=Laiklik ve Sekülerlik” , Türkiye Günlüğü; Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994, Ankara 1994, S.93- 112.; HOCAOĞLU, Dr. Durmuş; “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”, Türkiye Günlüğü, Sayı 29, Temmuz-Ağustos 1994, Ankara 1994, S.35-76.; BERKES, Niyazi; Türkiye’de Çağdaşlaşma , Doğu-Batı Yayınları, İstanbul Tarihsiz, s. 15 vd.

Din ve büyü efsanelerin her alanına egemen olduğu ilkel toplulukların ve toplumların ortaya çıktığı ilk aşamada topluluklar küçük, iş bölümü yaş ve cinsiyet gruplarıyla sınırlı ve değişim çok yavaştır. Tarımdan sağlanan fazlayla kentlerin ve kültürün gelişmesi ikinci aşama sayılan uygarlığın başlangıcını oluşturur. Değişimin on binlerce yıl yerine yüzyıllar içinde gerçekleştiği bu aşama insanın “kabile bilincinden” kurtulmaya başladığı, dış dünyayla ilişkilerine yeni bir boyut katan “bilincin şafağına” vardığı kabul edilir.¹⁰⁴ Uygarlık aşamasında tarım, ticaret ve zanaatlardan, kırsal kesim kentlerden ayrılmış, yeni mülkiyet biçimleriyle toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Aile ya da akrabalık, din,hukuk,siyaset,savaş ve eğitim kuramları farklılaşmış, farklı örgüt yapıları içinde karşılıklı ilişkiye girmiştir.

Bu dönemde büyük dinler evrensel bir yaklaşımla bütün insanlığı kapsamına alarak, belirli bir benlik anlayışı geliştirir iken, yazının bulunması toplumun farklılaşmasında ve karmaşıklaşmasında çok güçlü bir etken olmuştur. Ekonominin büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu bu dönemde, teknoloji bilimsel temele oturtulmamış, yerel ve dar kapsamlıdır. Ölüm oranı yüksek, nüfus artışı yavaş, toplumsal katmansallaşma katı,gelir ve servet dağılımı eşitlikten uzak, toplumsal hareketlilik hemen her zaman nüfusun çok küçük bir bölümünün yaşadığı kentlerle sınırlıdır. Kentlerde tüccar ve zanaatçı loncalarına, dinsel ve kültürel örgütlere rastlanır, fakat, ekonomik etkinliğin saygınlığı yoktur. Bu genel özelliklere karşın çeşitli uygarlıkların önemli ölçüde birbirinden ayrıldığı da görülür. “Modern olmayan bütün uygarlıkların toplumsal örgütlenmesinde akılcı, nesnel (laikleşmiş) yapılarla geleneksel, dinsel (laikleşmemiş) yapılar bir arada yer alır ve bunların ikincisi her zaman ağır basar.”¹⁰⁵

2-Modernleşme ve Avrupa

İnsan uygarlığının gelişiminde üçüncü tarihsel aşamayı temsil eden modernleşme Batı kökenlidir ve Batı’da modern uygarlığın doğuşuna yol açan bu tarihsel süreç Avrupa kavramının doğuşuyla da ilintilidir.

Eski Yunan Helenistik ya da Roma dönemlerinde Avrupa kavramı yoktur. Gerek Yunanlılar, gerekse Romalılar kendi yaşadıkları ve egemen oldukları, kendi

¹⁰⁴ Ana Britannica , cilt 16 Met-Nük, s. 164.

kurallarının geçerliliğini sağladıkları alanı uygarlık, bunun dışında kalanı da barbarlık bölgesi olarak görmüşlerdir ve uygarlık alanı da her zaman Akdeniz olmuştur.¹⁰⁶

Avrupa'nın oluşması; antik Yunan-Roma uygarlığından koparak Akdeniz kimliğinin dışında, kendine özgü bir kimlik üretmesiyle olacaktır. Bu kopuşun ilk aşaması, Roma bütüncülüğünün ortadan silinmesiyledir. Avrupa'yı Akdeniz'den kopartan olgu, dışsal bir müdahale, 7. yüzyıldaki Müslüman istilalarıdır. O zamana kadar bütünsel bir uygarlık alanı oluşturan Akdeniz'in güneyine farklı bir uygarlığın yerleşmesiyle içdeniz bir sınır haline gelir iken, Avrupa'nın merkezi Akdeniz'den kuzeye kaymıştır.

Avrupa'nın merkezinin 7.ve 8. yüzyıllar da kuzeye kayması Kılıçbay'a göre, "İslam'ın etkisiyle değil de "Avrupa"nın oluşmaya başlamasıyla ilgilidir. Avrupa oluşumunun iki esas temeli olan feodalite ve katoliklik, bir yandan Doğu'dan kopuşa yol açarken, diğer yandan da ekonomik ve toplumsal birimlerin boyutlarının küçülmesine, buna bağlı olarak da siyasetin atomize olmasına neden olmuştur. Böylece malların, fikirlerin ve diğer insan yapısı her şeyin taşındığı Akdeniz, bu yeni oluşuma dışsal kalmıştır. Avrupa bizzat bu kendi üstüne kapanmışlığından doğmaktadır. Ayrı bir kimlik içinde oluşmakta olan Avrupa'nın kalbinin attığı yer, (...) bugünkü coğrafi terimlerle söylersek, Belçika, Doğu Fransa ve Ren Almanya'sıdır. Veya Moselle, Seine, Loire, Rhein nehirlerinin çevrelediği alandır. İlk Avrupa burasıdır ve (...) bu ilk çekirdekten itibaren genişleyerek kendini sürdürmektedir. İslamiyet de Avrupa gibi, belli bir çekirdekten hareketle genişleyerek oluşan, bir uygarlık küresi olarak kendini ortaya koymaktadır. Ancak İslami kürenin Avrupa'dan farkı bir yoktan varolma yerine, varolan bir yapıyı miras almasıdır. Batı (Avrupa) Doğu'dan koparak kendini farklı bir kimlik içinde yeniden üretirken, Doğu, Bizans ve İslam'ın ortak mirasçıları olarak kalmıştır. Veya İslam genişledikçe, Doğu'nun binlerce yıllık kültürlerini, olabildiğince aynı pota içinde eritmiştir. Avrupa'nın Doğudan kopması, Bizans'ın gerilemesi, Doğu'yu İslamiyet'in malı haline getirmiş ve İslam bu uygarlık küresini bir bütünlük vermiştir."¹⁰⁷

¹⁰⁵ Aynı eser, s. 164.

¹⁰⁶ KILIÇBAY; Mehmet Ali ; "Avrupa'da Türk İslam Etkilerine Dair Çeşitlemeler", Doğunun Devleti Batının Cumhuriyeti, Gece Yayınları, 57-65, s. 59. Ayrıca bkz. KILIÇBAY, Mehmet Ali; "Rönesans ve Doğu", Ekonomik Yaklaşım A.İ.T.İ.A.E.F., Yıl=2, cilt 2, s. 211-226.

¹⁰⁷ KILIÇBAY; "Avrupa'da Türk ...", s. 59-60.

Fakat, geçmişin mirasını üstlenen ve kendi düşünce ve yaşamı içinde içselleştiren Doğu'yu tanımlayan modernleşme sürecine giren Batı olmuştur. Timur'un deyimiyle "Batı kendi uygarlığına evrensel bir nitelik veren değerleri yaratırken Doğu'yu da yarattı".¹⁰⁸ Diyebiliriz ki, "Batı Avrupa dan başka hiçbir kültürel bütün, kendi dışındaki dünyayla, entelektüel düzeyde ilgilenmemiştir. Batılıların kendi evrenlerinin dışını tanıma çabalarının ürünleri ikili bir öneme sahiptirler. Hem o toplumların kendilerinin bile çoğu zaman yaratamadıkları bir tarihsel malzeme sunmakta hem de Batı zihniyet iklimine dair ipuçlarını sergilemektedir."¹⁰⁹ Bu durum, bir ölçüde modernleşme süreci içinde kendi kimliğini yaratan Avrupa'nın öncülüğünün nedenini de açıklar niteliktedir.

Tarihsel anlamda modernleşme bazen Batıya özgü temel yaklaşım ve değerlerle, bazen Batıda görülen sosyo-ekonomik koşullarla, bazen de bu ikisinin bir araya gelmesiyle açıklanır. Genellikle de kapitalizmin gelişiminden ayrılmaz. Bireyselliğe önem vermesi, bilgiyi mantığa dayalı deneysel bilime dönüştürebilmesi, büyüme olanaklarını kendi içinde barındıran bir sistem yaratabilmesi ve hep tüketim, prestij ya da iktidardan çok, üretim olan bir ekonomiye yönelmesi Batıda modernleşmenin etmenleri arasında sayılır.¹¹⁰

Batıda hem ekonomik, hem de siyasal açıdan modernleşen ilk ülke sanayi devriminin beşiği İngiltere'dir; Fransa ise, siyasal açıdan ilk sırada yer alır. Onları Hollanda, İsviçre, İskandinav ülkeleri, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın bir bölümü ile İngiltere ve Fransa'nın deniz aşırı uzantıları niteliğindeki A.B.D., Kanada, Avusturalya ve Yeni Zelanda izlemiştir. Japonya Batı dışında modernleşmenin ilk örneğidir. Doğunun öbür büyük uygarlıklarıyla bazı Kuzey Afrika Ülkeleri ayrı bir grup oluşturur.¹¹¹

Modernleşme İngiltere ve Fransa da güçlü bir burjuva sınıfının önderliğiyle, burjuvazinin görece zayıf, devletinse güçlü olduğu Almanya da devlet denetimi altında gerçekleşmiştir. Ulusal burjuvazinin geç ortaya çıktığı ve güçlenemediği

¹⁰⁸ TİMUR, Taner, Osmanlı Kimliği, Hil Yay, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 152.

¹⁰⁹ KILÇBAY, Mehmet Ali ; "Osmanlı Kimliği sorununa Kişisel Bir Yaklaşım", Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti, Gece Yayınları, 35-56, s. 39.

¹⁰⁹ KILÇBAY, Mehmet Ali; "Osmanlı Kimliği sorununa Kişisel Bir Yaklaşım", Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti, Gece Yayınları, 35-56, s. 39.

¹¹⁰ Ana Britannica; Cilt 16, s. 165.

¹¹¹ Afrika'daki Modernleşme konusunda bkz. ORAN, Baskın ; Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği ve Kara Afrika Modeli.

yerlerde ise özellikle ulusal devletin ve bağımsızlığın yokluğunda kapitalist merkez-çevre ilişkileri belirleyici olmuştur.¹¹²

C-ULUSAL KİMLİK OLUŞUMU AÇISINDAN MODERNLEŞME

Modernleşme kuramlarını inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.¹¹³ Biz bu kuramlara ana konumuz olan ulusal kimliğin oluşması ya da uluslaşma (Nation-building) açısından bize veri teşkil edecek çalışmalara değineceğiz.

Modernleşme kuramcılarının önde gelenlerinden Apter, modernleşmeyi genel özellikleriyle şöyle açıklamakta:

“Gelişme,ve modernleşme ve sanayileşme. Her durumda birbirleriyle ilişkili olan bu olgular, genel bir temele yerleştirilebilir. Gelişme en genelde, topluluk içindeki işlevsel rollerin bütünleşmesinde verimliliğin bir sonucudur. Modernleşme (ise) özel bir gelişme biçimidir. Modernleşme üç durumu anlatır: Parçalarını kaybetmeden kararlı olarak yenileşen bir sosyal sistem; değişmiş, oynak bir sosyal yapı; ve teknolojik olarak gelişmiş bir dünya da yaşamak için gerekli olan yetenek ve bilgilerin sağladığı bir sosyal çerçeve. Sanayileşme, modernleşmenin özel bir boyutudur. Toplum içinde stratejik (ve) işlevsel rollerin üretimle ilişkilendirilmesi olarak tanımlanabilir. Genellikle sanayileşmeden bir ülkenin modernleşmesi, mümkün olabilir; fakat modernleşmeksizin sanayileşmek olanaksızdır.”¹¹⁴

Sanayileşme ile modernleşmenin birlikte gerçekleştiği durumlar, Batı Avrupa ülkeleri, A.B.D., Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda’da, daha sonra Orta Avrupa ve kısmen Doğu Avrupa ile Rusya ve Japonya’da görülür. Azgelişmiş ülkeler ya da Üçüncü Dünya olarak adlandırılan Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinde, sanayileşmeden modernleşme gerçekleşmiş ve halen de yürümektedir. Bu ülkelerde görülen modernleşme, siyasal ve kültürel biçimleriyle sınırlıdır. Asya ve Afrika ülkeleri, bu modernleşme sürecine uluslaşma (Nation-Building) ve modern siyasal kurumları yerleştirme yoluyla girmektedirler. Bu ülkeler, toplum yapılarını dönüştürmek için, yeni normların ve değerlerin toplumun aşağı katmanlarına doğru

¹¹² ORAN; Azgelişmiş Ülke ..., s.76 vd.

¹¹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. KONGAR; a.g.e. s. 227 vd.; AYDIN; a.g.e. s. 22 vd.; KÖKER; a.g.e.s.23 vd.; ÇİĞDEM, Ahmet; Bir İmkan olarak Modernite, İletişim, İstanbul 1997;HEPER, Metin; Modernleşme ve Bürokrasi, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara 1973.

¹¹⁴ AYDIN; Modernleşme ve Milliyetçilik, s.24.

yayılmaya çalışan bürokratik-entelektüel ittifaklar tarafından uluslaşma sürecinin yürütüldüğü ülkelerdir.¹¹⁵

Chodak'a göre iki modernleşme türü vardır: İlki "kültürleşerek" (Acculturative) modernleşme, ikincisi "güdümlü" (Induced) modernleşmedir. Kültürleşerek modernleşme az çok kendiliğinden işleyen bir süreç olup, tarihsel dinamiklerin bir sonucudur. Oysa güdümlü modernleşme biçimi, "modernleşen" ülkedeki örgütlerin, kurumların ve değerlerin sanayileşmiş ülkelerde var olan biçimlere benzeştirilmesini içeren karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bu durum, sanayileşmiş ülkelerin modernleşmesini kolaylaştıran temel (alt yapısal) süreçlere bakılmaksızın, onların modernleşme sonuçlarıyla işe başlayan bir şekli işaret eder. Bu çerçevede güdümlü modernleşme, bütünüyle uluslaşma süreciyle özdeşleştirilebilir.¹¹⁶

Güdümlü modernleşme ancak devlet eliyle, başka bir değişle modernleşmenin bir ürünü olan ulus-devlet eliyle mümkündür. Bu da siyasal modernleşmeyi getirir. Siyasal modernleşmenin bir boyutu dünyevileşme diğer boyutu da ulus-devlettir. Siyasi modernleşmenin doğal gereksinimi olan ve Rustow ve Ward'ın düzenlediği, modern bir yönetim sisteminin "ideal tipik" karakteristiklerinden konumuz açısından bazılarını şöyle sıralayabiliriz¹¹⁷:

(1)-Oldukça farklılaşmış ve işlevsel olarak özelleşmiş idari örgütlenme sistemi (farklılaşma).

(2)-Bu idari yapı içinde yüksek bir bütünleşme derecesi (merkezileşme).

(3)-Siyasal karar alma sürecinde rasyonel ve seküler prosedürlerin geçerliliği (önderliğin seküler ve rasyonel oluşu).

(4)-Siyasal ve idari kararlarda geniş hacimlilik kapsayıcılık ve yüksek bir etki gücü (siyasal etkinlikleri ülke boyutuna nüfuz etmesi).

(5)-Devleti tarihi, ulusal sınırları ve ulusal kimliği ile büyük ölçüde özdeşleşmiş bir halkın etkin duyarlılığı (ulusal kimlik).

(6)-Karar verme sürecinde gerekliliği olmasa da, halkın siyasal sisteme katılımı ve siyasete popüler bir ilginin olması (siyasal katılım).

(7)-Siyasal rollerin atfedilmiş olmayıp "kazanılmış" olması.

¹¹⁵ CHODAK, Szalay; Social Development, Oxford University Press, Newyork 1973, s. 259.

¹¹⁶ CHODAK; a.g.e. s. 263-268.

¹¹⁷ AYDIN; Modernleşme ve Milliyetçilik, s. 30-31.

(8)-Hukuki ve düzenleyici tekniklerin, seküler ve şahsi olmayan bir hukuk sistemine dayalı olması.

Daha da ayrıntılı ve uzun bir hale getirilebilecek olan bu listeden de anlaşılacağı gibi, siyasal anlamda modernleşmenin temel ilkeleri olarak, uzmanlaşmış siyasal ve idari (bürokratik) kuruluşlarla merkezi otoritenin, dolayısıyla merkezi bir ideolojinin varlığı ve geleneksel siyasal egemenlik ilişkilerinin, yerini dünyevi (laik-seküler) ve rasyonel ilişkilere bıraktığı bir yapı anlatılmaktadır. Böyle bir siyasal yapının siyasal kültürü, ulus birimi üzerinde temellenir. Bu yeni bir kültürlenme süreci demektir. Bu, siyasal oluşumu ulus olarak tanımladığı sınırlar içinde kalan her birimin merkezi otoriteye entegre olmasına, onunla bütünleşmesini ve her birimin kültürlenme süreciyle sağlamaya çalışılan ortak değer ve duyguları özümlemesini öngören bir siyasal kültürüdür. Burada siyasal modernleşme ile kültürel modernleşmenin birbirini tamamladığını görürüz. Kültürel modernleşme, bu değer ve duyguların temelinde yer alacak olan kültürel öğelerin, topluma ya da toplumun ayırıcı birimlerine, onları birleştirici ve yeni siyasal-iktisadi yapıya uyumlandırarak biçimde empoze edilmesi sürecidir.

Türevsel bir yaklaşımla¹¹⁸ ele alındığında sanayileşme, kültürel ve siyasal modernleşme, modernleşme sorununun bir ögesi olarak görünür. Fakat kültürel modernleşmeyle siyasal gelişmeyi birleştiren ortak payda, ulus-devlet ve uluslaşma (Nation-building) kavramlarıyla anlatılmaya çalışılan olgudur.¹¹⁹ Bazı araştırmacılar modernleşme sürecinin ilk adımında ulusal benliğin (kimliğin) ortaya çıkması, ulusal birliğin sağlanması ve bunu izleyen süreçte de merkezi yönetimin kurumlaşması, dolayısıyla devlet (merkez) otoritesinin tesisini bir ön gereklilik olarak¹²⁰ gösterirler.

Bu aşama da belirtilmesi gereken nokta; Batı ile Batı dışı dünyadaki modernleşme sürecinin doğrusal ve sorumsuz bir takipçilik içinde oluşmadığıdır. Batı için siyasal modernleşme, temsili ve demokratik kurumların gelişmesi ve yerleşmesi iken; Batı dışında kalan ülkelerde siyasal modernleşme otokratik ve oligarşik bir biçimde başlatılmıştır.

Otokratik ya da oligarşik bir biçimin başlattığı modernleşme, daha çok Batının tanımladığı "modern devlet"i ve onun talep ettiği ve işlev yüklediği

¹¹⁸ HUNGTINGTON ve DOMÍNGUEZ; Siyasal Gelişme, s. 5.

¹¹⁹ AYDIN; Modernleşme ve Milliyetçilik, s. 31.

¹²⁰ HUNGTINGTON ve DOMÍNGUEZ; Siyasal Gelişme, s. 18.

kurumları oluşturma çabasıyla ortaya çıkmıştır. Bu çabanın en somut örnekleri, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası ve Meiji Japonyası'dır.

Modernleşme sonucu ortaya çıkan bir yönetim örgütlenmesi içindeki kamu hizmetleri, yurttaşlık ödevleri ve modern bir ekonomide söz konusu olan iş bölümü , sabit bir coğrafya (territory) gerektirir. Böyle bir oluşumun göçebe kabilelere, feodalizme ve Osmanlı “millet sistemi” gibi prekapitalist yapılanmalara tahammülü yoktur. Bununla birlikte kozmopolit İmparatorluklar ya da köy gibi çok küçük geleneksel birimler modernleşmenin önünde engel oluştururlar. Bu nedenle 15. yüzyıldan beri Avrupa da, 20. Yüzyılın içinde de Asya ve Afrika da siyasal modernleşme,ulusçuluk akımlarıyla birleşmiştir.¹²¹ Bütün dünya da modernleşme,bu bakımdan, ulusal duyguların ve düşüncelerin coşturulmasına dayanmıştır.¹²²

D- ULUSAL KİMLİK OLUŞTURMA AÇISINDAN ÇAĞDAŞLIK, DEĞER VE KÜLTÜR KAVRAMLARI

1-Çağdaşlık Kavramı

Türk Devriminin temel düşünce yapısı bir bütünlük içerir ve gerek Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında Emperyalizme karşı bir savaşım verilirken, gerekse Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ve Atatürk Devrimleri de denilen yeniliklerde kendini gösterir. Hedef çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır.

Bilindiği gibi Çağdaşlık, belirli bir çağdaş insanlığın vardığı duruma göre, insana yararlı ve yararına olanın yapılması ve sonraki çağın da insanlık adına dayanaklarının hazırlanmasıdır.

Bu anlamıyla çağdaşlığın çıkış noktası insandır. Yapısında insana özgünlük, ulaşılmak istenen hedefinde “İnsanlık için”lik, “İnsan için”lik vardır.

Çağdaş sözcüğü iki ayrı anlamda kullanılmaktadır. Bir anlamıyla “zamandaş olmayı” ifade ederken, diğer bir anlamıyla çağdaş sözcüğü, “çağın içinde olmayı, çağın değerlerinden pay almayı” ifade eder. Bizim kullandığımız ikinci anlamdaki “Çağdaş”lıktır. Çünkü, zamandaşlık anlamındaki çağdaşlık. Kendi özgünlüğü içinde

¹²¹ AYDIN; Modernleşme ve milliyetçilik, s. 33.

¹²² DESCHAMPS, H; Sömürge İmparatorlukların sonu, (Çeviren: T. Gökçöl), Gelişim Yay., İst. 1957, s. 61.

bir anlam taşısa da bir “değer” yükü içermez. İkinci anlamdaki, yani bizim konumuz içinde kullanılan “çağdaş” veya “çağdaşlık” sözcüğü veya kavramı içinde yaşanan çağdaş insanlığın ulaştığı düzey boyutuyla ilintili olarak, yaşanan çağdan pay almayı, o payın sorumluluğunu duyma anlamlarını içermesinden dolayı bir değer yükü taşır.

Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, “çağdaş” olma veya “çağdaşlaşma”yla, yalnızca o çağda insanlığın, bilim ve teknikteki, sanayileşmedeki ilerlemeleri ile varmış olduğu gelişmişlik boyutunun kastedilmediğidir. Çünkü teknoloji ve sanayideki gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan vahşetlere çağdaş değil, ancak çağdışı diyebiliriz.

Tersi “eski” olma demek olan “çağdaş” olma ile tersi “çağdışı” olma demek “çağdaş” olma çok ayrı anlamlar taşır.

Bu konuda Ulusal Kurtuluş Savaşımızı örnek olarak verebiliriz. Gününün teknolojisinin en son ürünü olan silahlara sahip emperyalist güçler karşısında çağdaş onurlu bir toplum olarak yaşayabilmek için, ilkel silahlarla insansal haklarını savunmak amacıyla savaşan Türk halkının silahları çağdaş değildi ama, mücadelesi çağdaştı.

2- Değer ve Değer Yargısı Kavramları

Çağdaşlık kavramının taşıdığından söz ettiğimiz “değer”, “değerlilik” kavramına da değinmemizde çağdaş uygarlık düzeyine neden oluşmak gerektiği konusunun daha iyi anlaşılması açısından yarar vardır.

Çağdaşlaşmayı insanlığın o çağda ulaştığı maddi ve manevi değerlere ulaşma çabası diye de tanımlayabiliriz. Değer, “nesne ve olayların insanca önemini belirleyen niteliği”dir.¹²³ Başka bir tanıma göre de, “tür olarak insanın varlığa kattığı bir bilinç boyutudur.”¹²⁴ Sözcük olarak türetme biçimi “güçlü olmak” anlamında Latince “Valere” sözcüğüdür, daha sonra değer anlamında Latince “valor” deyimini türetilmiştir.¹²⁵ Türkçe de “karşılık olma”yı dile getiren “değmek” kökünden

¹²³ HANÇERLİOĞLU, Orhan; Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 84.

¹²⁴ KUÇURADI, İoanna; Etik, Meteksan Ltd. Şti. Yayını, Ankara 1988, s. 181.

¹²⁵ HANÇERLİOĞLU, Orhan; Felsefe Ansiklopedisi, cilt 1, Remzi Kitabevi, İst. 1976, s. 275.

türetilmiştir, bu anlamda bir şeye biçilen karşılıktır, bundan ötürü de karşıladığı gereksinime göre değişen bir nitelik anlamını içerir.¹²⁶

Toplumbilimsel anlamda nesne ve olayların toplumca önem taşıyan niteliğini dile getirir. Bu anlam, genellikle törebilimsel değerle bağlantılıdır. Ne var ki değer, hangi anlamda olursa olsun, toplumsal bir olgudur, insan gereksinmelerini karşılar. Bu nedenle insana özgüdür ve evrenseldir. Çünkü “değer taşıyan her şey az ya da çok nesnel gerçekliği yansıtır, nesne ve olayların insanca edinilmiş bilgisini ortaya koyar.”¹²⁷

“Genel olarak ‘değerler’ insan olmanın değerini diğer varolanlar arasında özel yerini oluşturan insansal olanakları koruyabilecek şekilde gerçekleştirilen etkinliklerdir.”¹²⁸ İnsanın değerleri “cins olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller,”¹²⁹ “hukuk ve siyaset”tir.¹³⁰ Bir başka açıdan bakıldığında “İnsanın değerleri, amaçlarına uygun şekilde gerçekleştirilen insan etkinlikleridir.”¹³¹

Kişi olanak ve özellikleri olarak değerler ise, “saygı, sevgi, güven, minnet”,¹³² “ilgileri doğrudan doğruya kavrayabilme (zeka), dikkatli bakabilme, hızlı bağlantı kurabilme, güçlü bir belleğe sahip olma”,¹³³ “ölçülü, dayanıklı, sabırlı, cesur, sorumlu olma”¹³⁴ gibi kişi özellikleridir.

Toplumsal değerler de, insan hakları, “bazı ideler (sözcüleri adetler), toplumsal ilişkilerin genellikle kurulmasına ilişkin ilkeler (sözcüleri temel haklarda eşitlik) ve belirli tarihsel, toplumsal koşullarda bu ilişkilerin insanın bu olanakları gerçekleştirecek şekilde düzenlemesine ilişkin tarihsel ilkeler (sözcüleri laiklik)”,¹³⁵ özgürlük¹³⁶ gibi değerlerdir.

¹²⁶ HANÇERLİOĞLU; Felsefe Ansiklopedisi, cilt 1, s. 275.

¹²⁷ HANÇERLİOĞLU; Felsefe Ansiklopedisi, cilt 1, s. 275.

¹²⁸ KUÇURADİ; Etik, s. 179.

¹²⁹ KUÇURADİ; İnsan ve Değerleri, Yankı Yayınları, İst. 1971, s. 57.

¹³⁰ KUÇURADİ; Etik, s. 170.

¹³¹ KUÇURADİ; Etik, s. 170.

¹³² KUÇURADİ; Etik, s. 174.

¹³³ KUÇURADİ; Etik, s. 175.

¹³⁴ KUÇURADİ; Etik, s. 174.

¹³⁵ KUÇURADİ; Etik, s. 171.

¹³⁶ KUÇURADİ, İoanna; Uludağ Konuşmaları Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara 1988, s. 12.

Değer yargıları ise, “Değer” kavramından çok farklı olarak, zamandan zamana toplumdan topluma değişen, subjektif (öznel) ve relatif (bağıntılı) bir yapıya sahiptir.

Ama değerlerin değer yargılarından ayrı olduğunun bilinmesinin yanı sıra, değerlerinde kendi aralarındaki farklı varlıksal özelliklerinin de görülmesi gerekir. “...insan başarıları diye adlandırılan insan değerleri ve toplumsal değerlerin var kılınmaları kişilerin bunların yaratmalarına bağlı iken, kişi değerleri insan türünün yapısal olanaklarıdır. Ancak, bu olanakları gerçekleştirmek ve bu olanaklardan yararlanarak insan ve toplum değerlerini gerçekleştirmek de insanların elindedir.”¹³⁷

3-Kültür Kavramı ve Ulusal Kimlik Oluşumundaki Yeri

Çağdaş Uygarlığa ulaşma hedefinin neden gerekli olduğu, sorusuna yanıt, ararken, bu nokta da kültürün evrensel yanına kısaca değinerek bağlantıyı kurmaya çalışmamızda yarar vardır.

Değişik biçim ve adlardan yapılan kültür tanımlama ve gruplandırılmasını iki grupta yapmamız olanaklı. Bireysel ve grupsal kültür ya da tekil ve çoğul kültür.

Kısaca “düşünüş ve yaşayış biçimi” şeklinde tanımlayabileceğimiz kültür kavramı, tekil haliyle bireye insan olarak olanaklarını gerçekleştirebilmeyi sağlayan etkinliklerin tümü (yani sanat, bilim ve felsefe yapma ve bu yapılardan yararlanma) olduğu söylenebilir. Bu yönüyle kültür insan ve insanlığa özgüdür, tüm insanlar için geçerlidir. Bu nedenle de evrenselidir.

Çoğul anlamda kültürden “grupsal kimlik”, “kolektif kişilik” gibi kavramları anlayabiliyoruz. Bu anlamda kültürden, “...bir sosyal grubun yaşamın somut, tek tek ifadeleri arasındaki farklılıktan çok, bu ifadelerin hepsinde ortak olan bir özelliği anlamak daha uygun görünüyor. Bu ortak özelliği aramaya kalkıştığımızda ve bulduğumuzda, bunun, bir grupta o anda yaygın olan insan anlayışı ve değerlilik anlayışı olduğunu görüyoruz.”¹³⁸

¹³⁷ KAYGI, Dr. Abdullah; Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 30.

¹³⁸ KAYGI; a.g.e., s. 20.

Kısaca “taşıyıcıları gerçekleştircileri” açısından bakıldığında, “taşıyıcısı-gerçekleştircisi kişilerin olduğu kültür ile taşıyıcısı grupların olduğu kültür”¹³⁹ olmalarına göre tekil ve çoğul kültür ayrımı yaparak konuyu inceleyebiliriz.

Çoğul anlamda kültürden, “...sınırları çeşitli açılardan çizilebilen bir insan grubunun yaşayışını ve bu yaşayışın görünümünü (sözgelişi sanatlarda, bilimlerde, felsefede, dilde ve bu gibi alanlarda o anda “modern” sayılan görüşleri: toplumsal kurumları ve işleyişleri) belirliyerek; o grupta uzun ya da görel olarak kısa bir süre geçerli olan (egemen olan) insanı görme tarzını ve değerlilik anlayışını anlayabiliriz ve çoğul anlamda kültür kavramının bu şekilde belirliyebiliriz. Çoğul anlamda kültürden, ... aslında anlaşılacak böyle anlayışlardır: bir grupta belirli bir süre canlı olan, neredeyse bilinçsiz, ama o grubun yaşamının bütün ifadelerine “sinmiş” anlayışlardır.”¹⁴⁰

Bu bakışı ve değerlilik anlayışını oluşturmanın tekil anlamda kültür, yani kişilerin insan olarak olanaklarını geliştirebilmeyi sağlayan etkinlikler (sanat, felsefe, bilim yapma ve yapılanlardan yararlanma vb.) olup olmaması çok önemlidir. Bilgisel düzeyde birbirinden ayrılması olanaklı olan bu iki farklı kültür kavramının üzerinde durulmasının, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmada “Batı Kültürü”nün alınıp alınmayacağı tartışılmasının gereksizliğini belirtme adına önemlidir.

Bu noktada grup kavramını da kısaca açıklamakta yarar vardır. Bir grup bir takım ilkelere dayanılarak kurulan bir takım rol ilişkilerinin düzenlenmesiyle var olan, gruba üye olmak ise, önceden belirli roller arası ilişkiye girmek ve bu rolü oynamaktır.

Grup içindeki “kişilerin insana ve kendilerine bakışı ve değerlilik anlayışı (yani çoğul anlamda kültür) insanın yapısına ve değerlerine uygun olduğu zaman, (insanla kültür arasında ve böylece) tekil anlamda kültürle çoğul anlamda kültür arasında bir aykırılık olmaması nedeniyle, yapay bir ayırma sanılabilecek kültür ve kültürler ayrımı, böyle uygunluk olmadığı zaman, yani kişilerin insana ve kendilerine bakış ve değerlilik anlayışı insanın yapısına ve değerine, insanın gerçekliğine uymadığı durumda, dolayısıyla kişilerin insansal olanaklarının gelişmesini engellediği zaman, önemini gösterir.

¹³⁹ KUÇURADİ; Uludağ Konuşmaları..., s. 43.

¹⁴⁰ KUÇURADİ; a.g.e., s. 42.

“Taşıyıcısı bir grup olan kültür ile insanın yapısı arasında aykırılık olduğu durumda, böyle bir kültürle yapılacak eğitimin amacı, insanları insan olarak geliştirmek için değil, daha ziyade, bir grubun o grup olarak varlığını sürdürebilmesi için (kişilerin, iyi bir grup üyesi olmaları için) eğitmek olur.”¹⁴¹

Kişiyi en başta insan olarak değil de, grup üyesi olarak görmek ve her şeyden önce grubun “iyi” bir üyesi olsun, diye eğitmek, bazen onun insansal olanaklarının gelişmesini engelleyebilir. Bu nedenle de bu olanakların gelişmesi kısıtlanmış insanlar insanlığın gelişmesine ayak uydurmayınca kendi gelişmemişliklerini kendine özgümlük sanarak yüceltmek, bu durumlarını kendine özgü kişilik olarak görebilme yanılgılarına düşebilmektedirler.

Osmanlı'nın Batıcılık anlayışı içinde düştüğü bu yanılgılar karşısında, Atatürk'ün Batılılaşma anlayışı ya da Çağdaş Uygarlık Düzeyine ulaşma hedefinde yöntemin akılcılık ve bilimsellik olarak belirlenmiş olmasının önemi, bu nokta da açığa çıkar.

Türk Devrimiyle başlatılan Çağdaş Uygarlık Düzeyine ulaşma süreci içinde uluslaşma, Ulusal Kültürü yaratma çalışmaları da vardır. Türk Devriminin temel düşüncesi doğru bir biçimde kavranıldığı zaman, bunun bir çelişki değil, birbirini tamamlayan unsurlar olduğu görülür. Çünkü, Türk Devriminin temel düşüncesi, ulusal kimliğini edinmiş, vatandaş olma bilinciyle kendi yaşamına egemen olabilen çağdaş onurlu insan ve bu insanların yaşayacakları bir toplumun yaratılmasıdır. Bu nedenle ulus olma bilincinin kazanılması ve ulusal kültür yaratma süreci içinde, insan realitesiyle bağıntılı, insanın yapısına uygun bir insan ve değerlilik anlayışının taşıyıcısı olan bir toplum oluşturmak amacıyla akılcı ve bilimsel bir yöntem uygulanmıştır.

Unutmamak gerekir ki, insanlar bir grubun üyesi olmalarından başka, daha fazla özelliklere sahip olabilirler ve bu özelliklere göre kümeleştirilebilirler. Atatürk'ün Halkçılık ilkesinde belirttiği, birbiriyle dayanışma içindeki sınıfsız bir toplum anlayışıyla vurgulamaya çalıştığı bu önemli noktadır.

İnsan gerçeğiyle bağıntılı, insanın yapısına uygun bir insan ve değerlilik anlayışının taşıyıcısı olan bir grubun üyeleri, bu insan ve değerlilik anlayışına, bu kültüre gerçekten sahip olmuşlarsa, dolayısıyla bu değerlilik anlayışını ve bunun

¹⁴¹ KAYGI; a.g.e., s. 21.

kazandırdığı özellikleri grup dışında da sürdürebilirler. Çünkü bu özelliklerin kazanılmasının sağlandığı değerlilik anlayışı bilgisel kaynaklıdır. Bir kültür, yani bir insan ve değerlilik anlayışı insanın yapısına uygunsuzsa, yani bilgisel kaynaklı ise onun kazandırdığı özelliklerin işlevi, başkalarının varsaymasına bağlı değildir; yani bu özellikler bulunduğu her yerde bu işlevi görebilir.

Belirlenen hedefe ulaşmak isteğini dile getirdiğimizde karşımıza yön olarak Batı yada Avrupa çıkmaktadır. Çünkü çağımızın uygarlığını Batı temsil etmektedir. Çağın uygarlığından pay alma isteği veya çağdaş uygarlık içinde toplum olarak yer alma isteği, kısaca çağdaşlaşmak Batılılaşmayı gerekli kılmaktadır. Bu gelişmişliği simgeleyen ya da temsil eden bir bölgeye ya da güce teslim olma anlamında değil, teslim olmamak, çağdaş insan onurunu yaşayabilmek için, onun gibi, onun düzeyinde olma anlamındadır.

“Coğrafya olarak Batı’da tekel anlamında kültür etkinlikleri ve ürünleri bulunduğu gibi, çoğul anlamda kültürün türce farklı birkaç örneği de vardır. Bunlardan biri, varlıkta karşılığı olan bilgilerden, insana, insanın yapısına değerine ilişkin bilgilerden kaynaklanan kültür; demokrasi, laiklik, insan hakları gibi fikirleri yaratmış olan kültürdür. Ötekine tipik örnek de Hıristiyanlık kültürü, pozitivist kültür vb. olabilir. Bu ikisinin birbiriyle şu ya da bu şekilde bazı alışverişlerinin olması, birbirlerinden bazı öğeler almış olmaları, bunların her birinin farklı insan ve değerlilik anlayışları oldukları olgusunu yok etmez”¹⁴² Genelde rastlanan kanı; Batı kültürünün, bilim ve tekniğin yanı sıra Hıristiyanlıktan oluştuğu kanısıdır.

Batı kültürüyle belirtmek istenen, insanı, belli bir grubun üyesi değil, yalnızca insan olarak gören, tür olarak insanı ölçü alan, insanın olanaklarının, geliştirilmesini engelleyici kültürlere, böylesi değerlilik anlayışlarına karşı olan, bunlarla bağdaşmayan bir kültürdür. İnsanın ortaçağın karanlıklarında uzaklaşmasını sağlayan, Rönesansın, Aydınlanmanın, Fransız Devriminin arkasında bulunan, insan haklarının yaşanmasına daha elverişli olması umuduyla demokrasilerin yaygınlaşmasına götüren, belirtilen Batı kültürüdür.

Batı düşüncesinin bağıntılı (relatif) bir yapısı var ise, bu Hıristiyanlıkla değil, insanlıkla ilgili bağıntıdır. Ortaçağ sonunda kiliseye karşı çıkış sonucu ortaya çıkan düşüncelerin bağıntısı, kilisenin insanı ezen, insanın insansal gelişimini engelleyen

¹⁴² KAYGI; a.g.e., s. 25-26.

baskıcı tutumuna karşı, insanı ve insansal değerleri öne çıkaran gelişmeci ve aydınlanmaya yönelen insansal düşüncelerdir. Bu nedenle bugünkü Batı uygarlığını oluşturan değerlerin temelini din unsuru değil, insan unsuru oluşturur. Bu konuyla da, yani insan unsuruna dayanmasından dolayı, bu değerler belli bir topluma yönelik ve ait değildir, evrenseldir. Tüm insanlığı kapsar.

Bu belirtilen nedenlerden dolayı Çağdaş Uygarlık Düzeyine ulaşmak için çağdaş bir toplum olmak için, Batılılaşmak zorunlu ve kaçınılmaz bir yöneliştir. Bu Türk toplumunda var olan değerlerin inkarı anlamında da değildir. Bu değerlerin de çağdaş insanlık dünyasına sunulmasını gerektirir ve çağdaş uygarlığın değerleriyle bir sentezine yöneltir. Çünkü toplumumuzda varolan değerler insana özgü olduğu boyutta insanlığın hizmetinde olacaktır. Özgünlüğüyle de evrenselleşecektir. Bu değerlerin özgünlüğü, evrenselliğine engel değildir.

Toplum içinde, Batı kültürünün ve bununla bağlantılı olarak batılı değerlerini alınmasını, insan-kişi-toplum değerlerinin benimsenmesi, ulusal kimliğimizin kaybedilerek, batılı kimliğin alınması olarak görenler vardır. Unutmamak gerekir ki, insan-kişi-toplum değerlerinin insan etkinlikleri ve kişi olanakları, insan başarıları olduğundan; olanakların alınması söz konusu olamaz. Çünkü bunları almaları söz konusu olacak olanlar da insandır, yani bu olanaklar onlarda da vardır.

“Kimliği kaybetme korkusunun nedeni olan “alma”, (...) insan ve kişi değerlerinin benimsenmesiyle değil; temelde şu ya da bu değer yargılarının, ilkelerinin alınmasıyla ve bunlarla bağlantılı olarak da toplumsal değerlerin alınmasıyla ilgilidir.”¹⁴³

İnsanların kendi olanaklarını gerçekleştirmeleri, ya da başkalarının bu türden gerçekleştirmelerini görüp kendilerinde de bu olanakların gerçekleştirebileceklerini öğrenmeleri; ya da bu olanakların gerçekleştirilebileceği koşulların neler olduğunu bu koşulları nasıl hazırlayabileceklerini, bu olanaklar nasıl gerçekleştirebileceklerini öğrenmelerini anlamına gelen “alma”nın, insanlara kimliklerini kaybettirmeleri söz konusu olmaz. Çünkü bu anlamda “alma” öğrenme demektir, bilgi temellidir. Böylesi kültür aktarımlarında öğrenme-öğretme söz konusu olduğundan, buna kültür emperyalizmi denilemez.

¹⁴³ KAYGI; a.g.e., s. 31.

İnsanın yapısıyla bağlantılı olmayan değerlilik anlayışlarının, modaların, değer yargılarının alınması taklitçiliktir. Bu Batılılarca zorla, hileyle yayılmaya çalışılırsa da kültür emperyalizmi söz konusu olur.

Unutmamak gerekir ki Atatürk'ün belirttiği gibi “Ülkeler çeşitlidir. Fakat uygarlık birdir. Ve bir ulusun ilerlemesi için de bu tek uygarlığa ortak olması gereklidir.”¹⁴⁴

“Uygarlık yolunda yürümek ve başarılı olmak, yaşamın şartıdır. Bu yol üzerinde duraksayanlar veya bu yol üzerinde ileri değil, geriye bakmak bilgisizliği ve aymazlığında bulunanlar, uygarlığın coşkun seli altında boğulmaya mahkumdurlar. Uygarlık yolunda başarı yenileşmeye bağlıdır. Sosyal yaşamda, ekonomik yaşamda bilim ve teknoloji alanında başarılı olmak için tek gelişme ve ilerleme yolu budur.”¹⁴⁵

¹⁴⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt III, T.T.K. Basımevi, Ankara 1989, s. 90-91.

¹⁴⁵ Genel Kurmay Başkanlığı Atatürkçülük Birinci Kitap Atatürkçülüğün Görüş ve Direktifleri, Ankara 1983, s. 351.

III- ULUS, ULUŞÇULUK VE ULUS-DEVLET KAVRAMLARININ İNCELENMESİNDEKİ YAKLAŞIM FARKLILIKLARI

A-KAVRAMLARIN İNCELENMESİNİ GÜÇLEŞTİREN NEDENLER

Uluşçuluk ve “ulus”, hiç bir zaman herkesin kabul ettiği tek ve ortak bir tanıma sahip olmamış, dönem dönem değişik anlamlar kazanmış ve bu nedenle de çeşitli ve bazen de farklı kavramsallaştırma ve algılamalara tabi olmuş kavramlardır. “Yabancı baskısı ve sömürsünden kurtulmayı, kendi ulusunu sevip yüceltmeyi amaçlanmaktan, kendi ırkını bütün başka ırklara üstün görüp onları egemenliği altına almayı istemeye dek varabilen öğretilerin genel adıdır.”¹⁴⁶

Her toplumsal bünyede farklı siyasal görevlere sahip olan uluşçuluk, bir kavram olarak, “çeşitli anlamlara gelen, çok çeşitli görevleri olan karmaşık bir “yapıya sahip” İlk çıktığı yerde, yeni düzeni güçlendirmekle yetinen bu kavram, diğerlerinde eksik olanı yaratmaya, ulus-devleti kurmaya hatta bir çok az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı gerçekleştirmeye yönelik bir anlam ve görev kazanmıştır.¹⁴⁷

Ulusal kimlik kavramını incelerken de değindiğimiz gibi, (çok farklı ve karşıt düşüncelere sahip olursa bile) uluşçuluk, ulus ve bunlara bağlı olarak edinilen ulusal kimlik kavramları, farklı kişi, grup ve ideolojilerce (kendi konum, durum, düşünce ya da ideolojileri çerçevesi içinde), kendilerine uydurulmakta ve bir kendini ifade ediş, tanıtış, bütünleşme, birleşme ya da farklı kılma aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin, ulusalcılığı, “kötü”bir kavram saymasına rağmen Marksist akım, kullandıkları “sloganlar (ile), bugün bir aşama olarak milliyetçiliğin verilerinden yararlanıldığını göstermektedir.”¹⁴⁸

Bu kavramları inceleme yorumlama ve farklı sonuçlar çıkarma durumu, yalnızca ideolojik yaklaşımlar için değil, farklı bilim disiplinleri içinde söz

¹⁴⁶ CİHAN, Prof.Dr. Erol; “Atatürk Milliyetçiliği ve Ceza Hukuku”, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku 15-18 Aralık 1981, Fakülteler Matbaası, İst. 1984, s. 339-348.

¹⁴⁷ CİHAN; a.g.e., s. 340.

¹⁴⁸ Oran; Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği..., s. 19.

konusudur. Bilimsel açıdan farklı sonuçlar elde etme bilim disiplinleri arasındaki fark kadar, konunun ele alınış yöntemiyle de ilgilidir.¹⁴⁹

Bu kavramların ele alınış yöntemlerindeki farklılara geçmeden önce; ulusçuluk kavramının inceleme, tanımlama ve düzenlemesindeki yanıltıcı hareket noktalarına değinmekte yarar var.¹⁵⁰ Bu yanılsamaları şöyle sıralayabiliriz:

a-Toplumsal yapıya göre değişik görevleri olan ulusçuluk kavramı, tanımlanırken, yalnızca belirli bir hareket noktasından işe başlanıldığı, bir çok unsurların kapsam dışı bırakıldığı görülmektedir. Sözgelimi bazen ulusal birlik görevi ve amacı esas olabilir;ya da ulus- devlet kurma esas amaç olabilir.

b-Kavramın düzenlenmesinde, onu doğuran nedene göre değil de sonuca göre düzenlenmeye gidilmesi söz konusu olabilir. Sözgelimi “insancıl-hümaniter ulusçuluk”, “totaliter ulusçuluk”,“kültürel ulusçuluk”,“entegral (bütüncül) ulusçuluk” gibi tanım-lamalar, kavramı açıklamaktan çok karanlığa gömücüdür.

c-Ulusçuluk tek bir görünüm altında ele alınabilecek bir olay değildir. Örneğin;

1. “İstiklal marşını duyunca, milliyetçiliğim kabarıyor” dendiği zaman anlatılmak istenen;

2. “Ulusçuluğu ırk faktörüne dayandırmak isteyen kuruluşlar vardır” denildiği zaman anlatılmak istenen ;

3. “Türk ulusçuluğu, ezilen ulusların kurtuluşunun habercisi olmuştur” dendiği zaman anlatılmak istenen birbirinden farklı şeylerdir.

Çünkü, anlatılmak istenen;ilkinde halk arasında yaygın olan bir “duygu” ; ikincisinde, ulus kavramını odak noktası yapan bir “ ideoloji”; üçüncüsünde ise, “toplumsal bir hareket”tir.

d-Kavramın karmaşıklaşmasına yol açan başka bir durum ise, benzer kavramlar ile karıştırılmasıdır. Şöyle ki;

1. Yurtseverlik ile ulusçuluk kavramları,birbirinden ayrıdır. ilki, insanın doğduğu topraklara bağlılığıdır,doğuştan gelir.

2. Ulus ile ulusçuluk kavramları, birbirinden ayrıdır. Gerçek ulus, bir toplumsal, siyasal örgütlenme biçimi, ulusçuluk ise duyuş, düşünüş, hareket ediş biçimidir.

¹⁴⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için; ERÖZDEN, Ozan; Siyasi İktidarın Meşrutiyyet Temeli Perspektifinde Avrupa’ da Ulus-Devlet, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İst. 1996 ERÖZDEN, Ozan; Nasyonalizm, BDS Yayınları, İst. 1996.

3. Ulusal bilinç ile ulusçuluk da birbirinden ayrıdır. Ulusçuluk duygusunun olumlu bir yanını, ulusal bilinç oluşturmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, ulusal bilincin güçlü olduğu yerlerde, ulusçuluk ideolojisi zayıftır. Çünkü ulusal bilincin güçlü olduğu bölgeler de, ülkeler de, ulusçuluk ideolojisine zorlama görevi düşmemekte, bunun doğal sonucu olarak ulusçuluk fazla aranmamaktadır. Sözelimi 19.Yüzyılda İngiltere’ de, ulusal bilinç yüksek olduğu için, ulusçuluk ideolojisine fazla sarılmaya gerek kalmamıştır.

4. Ulusallık ile ulusçuluk kavramları da birbirlerinden farklıdır. Ulusallık kavramı, etnik birimi ya da bir uyrukluk durumunu sergiler.¹⁵¹

Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet konuları çeşitli sosyal bilim disiplinlerini inceleme alanına girmesi nedeniyle, değişik yönlerden ele alınmış konulardır. Doğal olarak her bilim disiplini bu konulara kendi temel disiplini sorunsalı çerçevesinde yaklaşmış ve bu çerçeveye uygun araştırma ve yorum yöntemleri kullanmıştır. Ancak, bu olgunun yarattığı bir başka sonuç da bu araştırmalarda kullanılan kavramların ve varılan sonuçların, aynı sözcüklerle ifade ediliyor olsalar bile, farklı içeriklere ve yönelimlere sahip olmasıdır.

Açıklamamızı örnekleyecek olursak; sözelimi “ulus”(nation, millet) sözcüğü, bir sosyolog için, aynı etnik kökene sahip olma bilincini, siyasi sadakat bilinci ile birlikte, grupsal aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüşen (kurumsallaşmış siyasi iktidar unsuru içeren bir örgütlenmeye sahip olsun ya da olmasın) insan topluluğu anlamına gelebilir. Oysa, bir hukukçu için aynı kavramın içeriği “bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu” tanımında somutlaşabilecektir. Buna karşılık, uluslararası ilişkiler disipliniyle uğraşan bir bilimci için Birleşmiş Milletler teriminde içeriğini açıkça bulduğu üzere “ulus” kolaylıkla devlet adını verdiğimiz siyasi birim anlamında kullanılabilir.

Bu tanımlardaki “somutlaşabilecektir”,“kullanılabilir”gibi kesinlikten uzak, belirsizlik içeren fiiller kullanılmış olması tanımların yerindeliği konusunda bir şüphenin varlığından ya da tanımlardaki belirsizlikten dolayı değil; aynı terimin aynı bilim disiplinine mensup değişik araştırmacılar tarafından değişik anlamlarda kullanılabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Sözelimi, yukarıdaki tanımları kabul etmeyen bir başka sosyolog için ulus, toplumsal geçişkenliğin (sosyal mobilitenin)

¹⁵⁰ CİHAN, a.g.m. s.340-342; ORAN, Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği..., s. 22-26.

artışı sonucunda geleneksel toplumlara göre daha yaygın ölçekte örgütlenmeye başlayan insan topluluklarını değimleyeceği gibi, yine yukarıdaki tanımları benimsemeyen bir hukukçu ya da siyaset bilinci için ulus, kendi kaderini tayin hakkını kullanabilme yeterliliğine erişmiş bir etnik grubu kast eder anlamda da kullanılabilir.¹⁵² Üstelik, aynı araştırmacı tarafından, aynı araştırma içinde aynı terimin değişik anlamlar içerir biçiminde kullanıldığına ilişkin örnekler de olabilmekte. Sözelimi “millet” sözcüğü günümüzdeki kullanımı ile “ulus” “nation” sözcüklerinin eş anlamlısı olarak kullanılır iken, aynı sözcük yani “millet”, Osmanlı İmparatorluğundaki dinsel cemaatleri tanımlar biçimde, “Osmanlı Millet sistemi” şeklinde de kullanılmaktadır.¹⁵³

B- ULUS, ULUŞÇULUK VE ULUS-DEVLET KONULARINA YÖNELİK ARAŞTIRMALARDAKİ TEMEL FARKLILIKLAR

Ulus, ulusçuluk, ulus-devlet konularına yönelik araştırmalardaki yöntem ve yaklaşım farklarının, ilk nedeni, araştırmacının çalışmasına temel aldığı bakış açısından kaynaklanır iken; ikinci önemli nedeni, araştırmacının ait olduğu bilim disiplininin sorunsalları (problematığı) oluşturmaktadır.¹⁵⁴

Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet konularına yönelik araştırmalar temel yaklaşımları açısından, ana hatlarıyla üç grupta incelenebilir; 1-Sosyolojik yaklaşım, 2-Tarihsel yaklaşım, 3-Hukuksal yaklaşım.

1-Sosyolojik Yaklaşım

Belirleyici özelliği ulus-devleti kapitalist gelişme sürecinin bir türevi olarak ele almasıdır¹⁵⁵ diyebileceğimiz, sosyolojik yaklaşım ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir;Modernleşme,yeniçağlardan itibaren Avrupa da başlayan bir süreç

¹⁵¹ CİHAN; a.g.m., s.340-342.

¹⁵² ERÖZDEN; Siyasi İktidarın....., s. 5-6.

¹⁵³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Ana britannica, Cilt 16 Met-Nük, s.93; KÜÇÜK, Doç. Dr. Cevdet; “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sisitemi ve Tanzimat”, Mustafa Reşit Paşa Ve Dönemi Semineri Bildiriler, Ankara 13-14 Mart 1985, 13-23, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987, s. 14; ADIYEKE, Nuri; “Osmanlı Siyasal Söyleminde Cemaat-Millet ve Anadolu Uygulaması”, Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler, M.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin 1999, s. 38-46.

¹⁵⁴ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s. 7.

olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapıdaki değişimlerle kendini gösteren bu sürece olumlayıcı bir değer yargısıyla yaklaşılmaktadır. Bu olumlayıcı yaklaşımın sonucu olarak da, modernleşme olarak kavramlaştırılabilecek bu değişim küreselleşme eğiliminde olduğu noktasına varılmaktadır. Bir sonraki adım ise, küreselleşme eğilimi gösteren bu ivmeyi doğuran temel toplumsal koşulların netlikle ortaya çıkarılarak analiz edilmesidir. Ancak, bu yöntemi izleyen araştırmalar mutlaka ulusun modernliğini savunuyor olmak durumunda değildirler. Ulusun tarihselliği noktasında konuya yaklaşıp, bu kavramın modern dönemlerde edindiği içeriği açıklamaya çalışan araştırmalar da bu kategori içinde yer almaktadır. ¹⁵⁶

Sosyolojik yaklaşım, a-iletişim kuramları, b-çatışma kuramları olmak üzere iki alt gruba ayrılırlar.

a-İletişim Kuramları

Bu başlık altında incelenen kuramların ortak özelliği, “modernleşme sürecinin bir sonucu olarak kültürel değerlerin yoğun bir biçimde aktarılması olgusunun ortaya çıktığı gözleminden hareket etmeleridir. Bu aktarım süreci toplumsal iletişim olgusunu ortaya çıkarmış ve toplumsal iletişim ulusun oluşumunda ve ulusçuluğun ortaya çıkışında temel etken rolü oynamıştır. Bu kuramlarda toplumsal iletişim etkeni yanında, ağırlıklı olarak, toplumsal geçişkenlik etkeni de bir analiz unsuru olarak kullanılmaktadır.” ¹⁵⁷

Bu kategorideki kuramcıların başlıcaları; Kral W. Deutsch ¹⁵⁸, Benedict Anderson ¹⁵⁹, Ernest Gellner ¹⁶⁰ dir.

¹⁵⁵ BADİE, Bertnard; L' Etat importé, FAYARD, Paris 1992, s.70.

¹⁵⁶ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.8.

¹⁵⁷ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın...,s.8-9.

¹⁵⁸ DEUTSCH, Karl W.; Nationalism and Social Communication ,New York , London 1953, (2.Baskı Mass:M. I.T. Press, Cambridge 1966); Nationalism and Its Alternatives, Alferd A.Knopf Inc., New York 1966.

¹⁵⁹ ANDERSON, Benedict;Imagined Communities: Reflectionson the Origin and Spread of Nationalism, Verso Editions and NLB; London 1983, London-New York 1991 (Türkçe çevirisi: Hayali cemaatler, Çev= İskender Saraşır, Metis, İstanbul 1993)

¹⁶⁰ GELLNER, Ernest; Thought and Change Weidenfeld, and Nicolson, London 1964; Nations and Nationalism Basil Blackwell, Oxford 1983, Payot, Paris 1989 (Türkçe Çevirisi= Uluslar ve Ulusçuluk, Çeviren= Bütşan Ersanlı Behar – Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992); “Nationalism Reconsidered and E. H. Carr” , in Review of İnternational studies, sy. 18, 1992; “Nationalism’ and The Development of Europe, Societes, in d. Lionen (ed) The Future of Nation state

b-Çatışma Kuramları

Ulusal bilincin gelişimini ya toplumsal katmanlar, ya çeşitli düşünce akımları, ya da çeşitli siyasi yapılar arasındaki çatışma ekseninde tanımlamaya çalışan çatışma kuramlarının, iletişim kuramlarından ayrıldıkları nokta, ulusçuluğun ortaya çıkışındaki ve ulus bilincinin gelişmesindeki ana unsur salt modernleşme olgusuna ve onun türevi olarak ortaya çıkan bir takım yan gelişmelere bağlamamalarıdır.¹⁶¹

Bu kategorideki kuramcıların başlıcaları; Michael Mann¹⁶², Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein¹⁶³ ile Antony Smith'dir¹⁶⁴.

2-Tarihsel Yaklaşım

Tarihsel yaklaşımlara; a-Çözümleyici (analitik) yaklaşım:Gelişim kuramları ve b-Betimleyici (tasviri/Deskriptif) yaklaşım şeklinde iki grupta incelemek olanaklıdır.

in Europe, Edward Elgar, Hants, 1993; "Karşılaştırmalı Perspektifle Türk Seçeneği", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Editörler: Sibel Bozdoğan- Reşat Kasaba, Çeviren= Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 1998.

¹⁶¹ ERÖZDEN ; Siyasi İktidarın ...s. 14vd.

¹⁶² MANN, Michael; "The Emergence of Modern European Nationalism ", in J.A. HALL / S. C. JARVIE (RDS.) , Transition yo Modernity, Cambridge Universty Press, 1992; "nation – States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Notdying " in dqedalus, Summer 1993.

¹⁶³ BALIBAR, Etienne – WALLERSTEIN; Immanuel; Race, nation, Classe, les identites Ambigues, La deco uverte, Paris 1988. (Türkçe Çevirisi: Irk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler, Çeviren: Nazlı Ökten; Metis, İst. 1993) .

¹⁹SMITH, ANTHONY D.; Theories of Nationalism, Gerald Duckwort, London 1971;The Ethnic Origins of Nations, Basil Blackwell, Oxford 1986; Nation İdentity, Penguin Books, London 1991, (Türkçe Çevirisi: Milli Kimlik, Çev: Bahadır Sina Şener, İletişim, İstanbul 1994); " National İdentity and the İdea of Eropen Unity", International off Paris, vol-68 no: 1, 1992; "Nationalism and the Historians", International Journal of Comparative Sociology, C.XXXIII, n: 1-2, 1992.; (Chosen Peoples: Why Ethnic Groups Survive", In Ethnic and Racial Studies c.15, sy.3, July 1992; "The Ethnic Sources of Nationalism" , In Survive, c.35, sy.1, Spring 1993; "The Nation: Invented, Imagred Recoonsutructed?", In M. RINGROSE/A. J. LERNER (eds.) Reimagining the Nation Open University Press, 1993.

¹⁴³ TILLY, Charles; "Reflections on the History of European State-Making", In C. TILLY (ed.) The Formation of National States In Western Europe, Princeton University Press, 1975; "Western State-Making and Therios of Political Transformation" , In C. TILLY (ed.) The Formation of National States in Western Europe,Princeton University Press, 1975.; "Futures of European States", In Social Research, vol.59. no.4, Winter 1993.; "National Self-Determination as a Proplem forAll of Us", in Daedalus, Summer 1993.

a-Çözümleyici (Analitik) Yaklaşım: Gelişim Kuramları

Tarihsel yaklaşım çerçevesinde yer almakla birlikte, yöntem ve amaç açısından sosyolojik yaklaşımı benimseyen kuramlara oldukça yakın yönler gösteren gelişim kuramları, sosyolojik yaklaşımı benimseyen araştırmaların büyük bir kısmınca kullanılan toplumsal dönüşüm unsurunu temel almaktadır. Ancak, gelişim kuramları, sosyolojik yaklaşımlardan farklı olarak, modernleşmedeki asıl ivmenin toplumsal katmanlardaki değişimde değil, devlet aygıtının geçirdiği dönüşümler ekseninde görüldüğü noktasından hareket etmektedirler. Dolayısıyla, araştırmalarında genellikle siyasi aygıtı toplumsal yapıların önüne geçirmektedirler ve asıl inceleme noktası siyasi yapıların tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşüm eksenine kaymaktadır. Bu yaklaşım sonucunda da gelişim kuramları içinde yer alan araştırmalarda karşılaştırmalı yöntem ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.

Sosyolojik yaklaşım kapsamında yer alan kuramsal çalışmalarda olduğu gibi, toplumsal gelişmelere de analizlerinde ağırlıklı yer veren gelişme kuramları, toplumsal değişimleri siyasi değişimlere bağımlı ikincil bir düzlemde değerlendirdikleri için, toplumsal değişime yol açan olguları yine tarihsel ölçekli bir incelemeye tabi tutmaktadırlar. Gelişim kuramları çerçevesinde kalan araştırmaların toplumsal değişimi incelemekteki asıl amacı toplumsal gelişimin yasalarını değil, nedenlerini bulmak olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁵ Bu kategorideki kuramcıların başlıcaları ;Charsel Tilly¹⁶⁶, Stein Rokkan¹⁶⁷, Miroslav Hroch¹⁶⁸ dir.

Buraya kadar kısaca da olsa değerlendirilmeye çalışılan gerek sosyoloji gerekse tarih disiplinleri kökenli araştırmalardaki ortak özellik; bu araştırmaların tümünün ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet olgularına, bu olguların ortaya çıkış, varoluş

¹⁶⁵ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın...,s. 99 vd.

¹⁶⁶ TILLY, Charles; "Reflections on the History of European State-Making", In C. TILLY (ed.) The Formation of National States In Western Europe, Princeton University Press, 1975; "Western State-Making and Therios of Political Transformation", In C. TILLY (ed.) The Formation of National States in Western Europe, Princeton University Press, 1975.; "Futures of European States", In Social Research, vol.59. no.4, Winter 1993.; "National Self-Determination as a Proplem for All of Us", in Daedalus, Summer 1993.

¹⁶⁷ ROKKAN, Stein; "Dimensions of State Formation and Nation- Building: A Possible Paradigm for Resaarch on Variations within Europe"; in C, TILLY (ed.) The Formation of National States in Western Europe, Princeton University Press, 1975.; "Un modèle géo-économique et géopolitique de quelques sources de variations en Europe del'Quest", in Communications, sy.45, Seuil, 1987.

¹⁶⁸ HROCH, Miroslav; Social Preconditons of National Revial in Europe, Cambridge University Press, 1985; "From National Movement to the Fully-formed Nation", in New Left Review, sy. 198, March-April 1993.

ya da içsel dinamiklerini harekete geçiriş nedenlerini bulma ve nedenlere ilişkin çözümlenmelerde bulunma amacı doğrultusunda yaklaşımlardır. Bu çalışmalarda bütüncül bir kuramsal sistem kurma ve sistem içinde olguları birbirleriyle olan ilişkileri çerçevesinde bir neden–sonuç ilişkisine oturarak açıklamaya çalışma çabası görülmektedir. Oysa, bundan sonra ele alınacak çalışmalarda konuya tamamen farklı bir yönelişle yaklaşılmaktadır. Bu çalışmalarda, nedenlere ilişkin açıklama ve çözümlenmelerden çok, somut olgulara ilişkin tariflere ağırlık verilmektedir.

b-Betimsel (Tasviri/Deskriptif) Yaklaşım

Betimsel yaklaşımın incelenmesi sırasında, alt grup tasniflemesinde farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bir bakış açısına göre betimsel yaklaşım, kendi içinde işlevselci (fonksiyonalist) yaklaşım ve yayılımcı (diffüzyonist) yaklaşım olarak ikiye ayrılmaktadır.¹⁶⁹ Bu ayrıma göre, işlevselci yaklaşımı benimseyen araştırmalar ulusçuluk olgusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalarda ulusun ve ulus- devlet şeklindeki siyasi yapının ulusçuluğun ortaya çıkışıyla birlikte varlık kazandığı savı işlenmektedir. Ancak, bu yaklaşımı benimseyen yazarlar ulusçuluğun ortaya çıkışını nedensiz olarak değerlendirmemekte, onun var olan bir toplumsal eksikliği giderici işlevsel bir yönünün olduğunu düşünmektedirler.

Yayılcı grupta yer alan araştırmacıların temel ilgi alanı ise, bir düşünce akımı olarak niteledikleri ulusçuluğun ve bir siyasi örgütlenme biçimi olarak gördükleri ulus–devletin ilk kaynak olarak Batı Avrupa’da kendisini gösterdikten sonra dalga dalga yer kürenin diğer köşelerine de yayılması olgusudur. Konuyu bu açıdan ele alan tarihçiler, kaynak bölgedeki gelişmeden çok, yayılmanın gözlemlendiği alanlardaki gelişmeleri incelemek yolunu seçmektedirler. Dolayısıyla bu sınıflandırmaya konu olan iki yaklaşım arasında, ele alınan konular ve bu konuların işleniş tarzındaki bir farklılığın değil, yalnızca incelenen alan açısından bir farklılığın bulunduğunu söylemek olanaklıdır.¹⁷⁰

“Ulus, ulusçuluk ve ulus–devlet gibisinden çok yönlülük gösteren olgulara yönelik araştırmalarda salt incelemeye alınan coğrafi alandaki farklılığı temel alan

¹⁶⁹ JAFFRELOT, Christophe; “Les modèles explicatifs de l’origine des nations et du nationalisme, Revue critique”, in G. DELLANNOI et P.A. TAGUIEFF (sous la direction de), Théories du nationalisme, Kimé, Paris 1991, s.161.

bir sınıflandırmanın yeterli olmadığını ve betimleyici yaklaşımın kapsamında yer alan araştırmaların konu itibarıyla da birbirinden ayrılık gösterdikleri”¹⁷¹ düşüncesindeki bir başka çalışma, bu sınıflandırma çerçevesinde, betimleyici yaklaşım içinde yer alan araştırmaları; “Toplumsal tarih yaklaşımı”, “siyasi yapılar merkezli tarih yaklaşımı” ve “siyasi kuramlar merkezi siyasi tarih yaklaşımı” olmak üzere üç grupta incelemekte. Bu grupları kısaca şöyle özetleyebiliriz

b.a-Toplumsal Tarih Yaklaşımı

Bu yaklaşım ulus-devleti ulusçuluk akımının ortaya çıkardığı bir olgu olarak görmekte ve buna bağlı olarak da bu siyasi birimin tarihini ulusçuluğun ortaya çıkışından başlayarak incelemektedir. Ancak, bu yaklaşımı diğer tarih yaklaşımlarından farklı kılan belirgin nokta; bu yaklaşım çerçevesinde toplumsal hareketlenmeler ve sınıfsal dönüşümlerin ön plana alınması, ulusçuluğun salt bir düşünce akımı olarak değil, toplumsal güçler tarafından devrimin gereksinimlerine göre yaratılan bir seferberlik unsuru olarak da kabul edilmesidir.¹⁷²

Bu kategorideki kuramcıların başlıcaları; Eric Hobsbawm¹⁷³, Jenö Szücs¹⁷⁴ dür.

b.b-Siyasi Yapılar Merkezli Siyasi Tarih Yaklaşımı

Bu yaklaşım tarzını benimseyen çalışmalarda, oldukça sık bir biçimde, ulus ile ulus-devlet aynı anlamda kullanılmakta, ulus sıfatının yalnızca ulus-devlet yapılanmasını gerçekleştiribilmiş toplumlar açısından elde edilebileceği açık ya da

¹⁷⁰ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.25.

¹⁷¹ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.25.

¹⁷² ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.25 vd.

¹⁷³ HOBSBAWM, Eric; “Some Reflections on the “The Break-Up of Britain” ”, in New Left Review, sy.105, September-October 1977; “Introduction: Inventing Traditions”, in E. HOBSBAWM/T. RANGER (eds.), The Invention of Tradition, Cambridge University Press, 1983; “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, in E. HOBSBAWM/T. RANGER (eds.), The Invention of Tradition, Cambridge University Press London 1992, Gallimard, Paris 1992; Nations and Nationalism Since 1780 “Programme, myth, reality”, Cambridge University Press, London 1992, (Türkçe Çevirisi: Milletler ve Milliyetçilik, çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı, İst. (1993); “quést-ce qu’un conflit ethnique ?”, in Actes de la Recherche en Sciences Sociales, sy. 100, Decembre 1993.

¹⁷⁴ SZÜCS, Jenö; Les trois europes, L’Harmatton, Paris 1985; “Sur le concept de nation: reflexions sur la théorie politique médiévale” in Actes de la recherche en sciences sociales, no:64, Septembre 1986.

örtülü biçimde işlenmektedir. Böylesi bir yaklaşımda incelemeye alınacak siyasi birimleri saptamak üzere kullanılacak tek somut ölçüt “hukuki varlık kazanmış ulus” lar olduğu için, bu grupta yer alan araştırmacılar bu konuya mevcut devlet yapıları ölçekli bakmakta ve açıklanmalarını ana unsur olarak kabul edilen bu siyasi yapılar ekseninde geliştirmektedirler. Başka bir deyişle, bir sosyal grup açısından, bu tarz bir yaklaşım izlenen araştırmada incelemeye konu olabilmek için, mevcut ya da en azından yakın zamanlara kadar mevcut olmuş bir ulus–devlet oluşturmuş olmak gereklidir.¹⁷⁵

Bu kategorideki kuramcıların başlıcaları ; Edward Hallett Carr¹⁷⁶ Hugh Seton–Watson¹⁷⁷ ve Pierre Fougeyrollas¹⁷⁸ dır.

b.c-Siyasi Kuramlar Merkezli Siyasi Tarih Yaklaşımı

Ulus,ulusçuluk ve ulus- devlet konularına yönelen araştırmalarda oldukça fazla izlenen yaklaşım tarzlarından biri olan bu yaklaşım tarzının temel özelliği, ulusçuluk akımını Liberalizm, Sosyalizm, Marksizm vb. gibi düşünce akımlarına eşdeğer bir siyasi kuram olarak ele almasıdır. Bu çerçevede ulusçuluk “kuram”ının ortaya çıkış koşulları, ya da daha genel olarak, içeriği tanımlamaya çalışmakta; ancak bu açıklamayı gerçekleştirmek için ulusçuluk tarafından ortaya çıkarıldığı düşünülen yeni siyasi yapılanmalar üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla, bu nitelikteki araştırmalar için söz konusu olan, bir “düşünsel devindirici güç”olarak ulusçuluğun siyasi birimler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak, ulusçuluk sayesinde ortaya çıkan siyasi yenilikleri ortaya koymaktır. Ancak, yine bu yaklaşım tarzı içinde kalan bazı araştırmalarda, yalnızca ulusçuluk akımının dünya ölçeğinde yayılışının tarihi yapılmakla da yetinilebilmektedir. Bu nedenle yukarıda tüm betimleyici tarihsel araştırmalar için geçerli bir ayırım olarak ortaya konan yayılımcı /işlevselci ayırım bu

¹⁷⁵ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.29 vd.

¹⁷⁶ CARR, Edward Hallet; Nationalism and After, Macmillan, London 1945. (Türkçe çevirisi: Milliyetçilik ve Sonrası, Çeviren: Osman Akın, İletişim, İst. 1990)

¹⁷⁷ SETON-WATSON, Hugh; “Milliyetçilik ve Çok Milletli İmparatorluklar”, Belleken, sy.28, 525-542, Ankara 1964; Nations and States: An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism, Methuen, London 1977; Nationalism and Communism, Essays, 1946-1963, Methuen and CO.; London 1964.

¹⁷⁸ FOUGEYROLLAS, Pierre; La Nation: essor et déclin des sociétés modernes, Fayard, Paris 1987.

alt grup içinde yer alan araştırmalar açısında daha somut bir anlam ifade etmektedir.¹⁷⁹

Bu kategorideki kuramcıların başlıcaları; Friedrich Meinecke¹⁸⁰, Hans Kohn¹⁸¹, Carlton Hayes¹⁸², Elie Kedourie¹⁸³ dir.

3-Hukuki Yaklaşım

Hukuki yaklaşım, sosyolojik ve tarihsel yaklaşımlardan oldukça farklı bir içerik taşımaktadır. Siyasi yönü ağırlıklı olduğu için hukuki kalıplara oturtulması oldukça güç olan ulusçuluk akımı, hukuki yaklaşım açısından cazip bir araştırma konusu oluşturmamaktadır. Bu nedenle ulusçuluk akımı büyük ölçüde hukuki yaklaşımın araştırma alanı dışında kalmaktadır. Bunun sonucunda da, sosyolojik ve tarihsel yaklaşımlarla hukuki yaklaşım arasında, incelenen konular açısından belli ölçüde bir farklılaşma doğmaktadır.¹⁸⁴

Sosyolojik ya da tarihsel yaklaşım içeren çalışmalarda gerek ulus, gerekse ulus-devlet kavramları oluşum ve değişim süreçleri içinde ele alınır iken; hukuki yaklaşımda bu iki kavram sabit bir veri olarak incelenmekte ve içerikleri saptanmaya çalışılmaktadır.

Klasik hukuki yaklaşım, zaman ve mekandan bağımsız olarak soyut bir olgu olarak ele aldığı Devleti, genel olarak, dört unsurdan oluşan bir yapılanma olarak görmektedir. Bu çerçeve içinde devletin maddi ya da somut (müşahhas) unsurları ülke ve nüfus (ahali, insan) unsurları olarak, devletin hukuki ve fiili varlığını sağlayan unsurlar ya da devletin soyut (mücerret) unsurları da egemenlik (iktidar)

¹⁷⁹ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.32 vd.

¹⁸⁰ MEINECKE, Friederich; Cosmopolitanism and the National State, Princeton University Press, 1970.

¹⁸¹ KOHN, Hans; The Idea of Nationalism, a Study in its Origins and Background, MacMillan, New York 1956; The Age of Nationalism, the First Era of Global History, Harper, New York 1962; Nationalism, its Meaning and History, Van Nostrand, New York 1965.; Prelude to Nation-States, Van Nostrand Company Inc., New York 1967.

¹⁸² HAYES, Carlton J. H.; Essays on Nationalism, MacMillan, New York 1926; The Historical Evolution of Modern Nationalism; MacMillan, New York 1948; Nationalism: A Religion, MacMillan, New York 1960.

¹⁸³ KEDOURIE, Elie; Nationalism, Hutchinson University Library, London 1961, 4.Baskı Blackwell, Oxford-Cambridge 1993; Nationalism in Asia and Africa, Weidenfeld and Nicolson , London 1970.

¹⁸⁴ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.38.

ve kişilik unsurları olarak saptanmaktadır.¹⁸⁵Bu unsurlar ekseninde devletin ayrıntılarda değişiklik gösteren, ancak özde bu dört unsurdan en az üçünü barındırması nedeniyle aynı olan çeşitli tanımlarının yapılması da olanaklıdır. ¹⁸⁶Bu genelleyci yaklaşımda Devlet, tarihsel çağlar içinde değişmeyen, başka bir deyişle tarih dışı (ahistorik) bir yapılanma kabul ediliyor gibi görünmektedir. Nitekim, klasik hukuki yaklaşım çerçevesinde, modern devletin ortaya çıkmasından önceki siyasi yapılanmalarında “Devlet” olarak nitelendiriyor olması¹⁸⁷ bu görüşü destekler nitelikte bir olgudur. Bu nedenle klasik hukuki yaklaşımın, özel bir olgu olarak ulus-devleti incelemeye aldığı söylemek olanaksızmış gibi görünmekteyse de ayrıntılara inildiğinde, bu ilk görünüşün çok da doğru olmadığı fark edilmektedir.

Bu yaklaşımı benimseyen yazarların büyük bir çoğunluğu Devletin insan unsurunu ulus (millet) olarak nitelendirmekte ve açıklamalarında söz konusu unsur bu nitelendirmeye uygun bir içerikle tanımlamaktadırlar.¹⁸⁸ Buna göre, bir insan topluluğunun Devlet’in insan unsurunu, yani ulusu oluşturabilmesi için dil birliği, din birliği, soy birliği, ülke birliği, kültür birliği, tarih birliği, amaç birliği, ekonomik yaşam birliği vb. birliktelik biçimlerine sahip olması gerekmektedir. Bu niteliklere sahip bir insan topluluğu var olmadığı zaman, nesnel olarak Devlet’in oluşması olanaksızlaşacaktır. Dolayısıyla, bu noktada, ulus niteliğine sahip bir insan topluluğuyla Devlet arasında ortadan kaldırılması olanaksız bir bağ kurulmuş olmaktadır. Hatta Esmein ve Başgil gibi bazı yazarlar bu zorunlu bağı daha da ileri götürerek, Devleti doğrudan ulusun hukuki kişilik kazanmış hali olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁹

İnsan unsuruna verilen bu içerik dikkate alındığında, klasik hukuki yaklaşımın genel bir Devlet kavramı altında doğrudan ulus-devleti tanımladığı; aslında tarihi süreçte oldukça yeni bir siyasi yapılanma biçimi olan bu

¹⁸⁵ Bu konuda bkz. BAŞGİL, Ali Fuat; Esas Teşkilat Hukuku, Baha Matbaası, İst. 1960, c.1, s.125 vd.; OKANDAN, Recai Galip; Umumi Amme Hukuku, İ.Ü. Yay. No: 2138, İst. 1976, s.681 vd.; KUBALI, Hüseyin Naili; Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Sıralar Matbaası, İst. 1959, s.179 vd.; CARRE de MALBERG, René; Contribution a la théorie générale de l' Etat, CNRS, (réimpression) C.1, Paris 1962, s.2 vd.; JELLİNEK, Georg; L'Etat moderne et son droit, M. GIARD & E. BRIERE, Paris 1913, c.II, s.17 vd.; BURDEAU, Georges; Traité de Science Politique, LGDJ, Paris 1980, c. II, s.81 vd.

¹⁸⁶ BAŞGİL; A.g.e., c.1, s.134; KUBALI; A.g.e., s.179.

¹⁸⁷ GÖZE, Ayferi; Devletin Ülke Unsuru, İ.Ü. Yay. No: 818, İst. 1959, s.10 JELLİNEK; a.g.e., c.11, s.39-41.

¹⁸⁸ BAŞGİL; a.g.e., c. I, s.135 vd.; KUBALI; A.g.e., s.188 vd.; BURDEAU; A.g.e., c.11, s.114 vd.

¹⁸⁹ BAŞGİL; a.g.e, c I, s. 153.

yapıyı tüm tarihsel zamanlar için geçerli bir yapı olarak yorumladığı anlaşılmaktadır.

190

4-Yaklaşımların Genel Olarak Değerlendirilmesi

Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet kavramlarını inceleyen üç yaklaşımı genel olarak iki ana grupta sınıflandırmak olanaklıdır. Birinci grup, uluslaşma sürecini toplumsal dönüşüm süreci ve modernleşme ekseninde değerlendiren kuramlar oluşturur iken; ikinci grup ise, aynı süreci tarih boyutu içinde değerlendiren kuramlardan oluşmaktadır.

Ulus-devletlerin oluşum sürecini toplumsal dönüşüm süreci ve modernleşme ekseninde inceleyen kuramlar, konuyu salt yönetsel aygıtın merkezileşmesi boyutuyla ele alanlardan, toplumsal geçişkenliğin üst seviyeye ulaşması unsurunu ön plana çıkaranlara kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. İletişim kuramları, çatışma kuramları, gelişim kuramları çerçevesinde kalan çalışmaların tümü bu yelpaze içinde yer almaktadır.

Birinci grubun içinde yer alan tüm bu çalışmalarda, ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet olgularının ortaya çıkış nedenlerini ve koşullarını araştırmaya yönelik çözümleyici bir çaba dikkati çekmektedir. Bu nitelikleri nedeniyle, bu çalışmaların, söz konusu olgulara bütüncül bir bakış içinde yaklaştıkları söylenebilir. Ancak, bu bütüncül bakış içinde, modernleşme süreci çerçevesinde yer alan bir unsur, uluslaşma sürecini tahrik eden başlıca unsur olarak, ön plana çıkartılarak ağırlıklı olarak işlenmektedir. Bu yöneliş özellikle kapitalist yayıncılık unsurunu ön plana çıkaran Anderson da¹⁹¹, endüstrileşme unsurunu ön plana çıkaran Gellner'de¹⁹² ve geleneksel değerler sistemiyle modern değerler sistemi ve bireyler arasındaki çatışmayı ön plana çıkaran Smith'de¹⁹³ iyice belirginleşmektedir.

Bu kuramlar bünyesinde yer alan çalışmaların, kendi içlerinde oldukça tutarlı olmalarına ve ulus, ulusçuluk, ulus-devlet konularına bütüncül bir çerçeveden

¹⁹⁰ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.40.

¹⁹¹ ANDERSON; Imagined Communities: Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism, Verso. Editions and NLB, London-New York 1991, s.24 vd.; Türkçesi Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çeviren: İskender Savaşır Metis, İst. 1993, s.37 vd.

¹⁹² GELLNER; Uluslar ve Ulusçuluk, İnsan Yayınları, İst. 1992, s.32 vd. ; Nations et Nationalisme, Payot, Paris 1984, s.24 vd.

¹⁹³ SMITH; Theories of Nationalism, Gerald Duckworth, London 1971, s.230 vd.

yaklaşmalarına rağmen, yaklaşım tarzları içinde, olgusal düzenin ötesine geçemedikleri gözlenmektedir. Başka bir deyişle, iletişim, çatışma ve gelişim kuramları çerçevesinde kalan araştırmalar, “ulus ve ulus-devlet konularının kurgusal ya da düşünsel boyutunu ele alma konusunda bir eksiklik göstermektedirler. Bu eksiklik de, ulus ve ulus-devlet oluşumlarının tüm boyutuyla kavranmasını engellemektedir. Ulus ve ulus-devlet yapılanmaları, her ne kadar, belli bazı toplumsal dönüşümler sonucunda ortaya çıkmış olgular niteliğine sahiplerse de, bu oluşumların geniş bir kurgusal boyutu da bulunmaktadır. Bu kurgusal boyut, söz konusu somut olgusal yapılanmaların içeriklerinin tüm unsurlarıyla saptanmasında önemli bir işlev görmektedir. Dolayısıyla, bu kurgusal boyutun da, olgusal boyut yanında, özgün bir perspektifle ele alınarak irdelenmesi gerekmektedir. Bu perspektif ise, söz konusu kavramlara içkin olan siyasi iktidar boyutunu dikkate almayı gerektirmektedir.”¹⁹⁴

Bu eleştiri konuları tarih boyutu içinde ele alan çalışmalar için de geçerli olmasının yanı sıra, bu grup içinde yer alan çalışmalara başka bazı açılardan da eleştiriler yöneltmek olanaklıdır.

Uluslaşma süreçlerini ve ulus-devlet oluşumunu tarih boyutu içinde ele alan çalışmalarda, bu süreçlerin devindirici gücü olarak ulusçuluk akımının öne çıkarıldığı söylenebilir. Bu grup içinde yer alan çalışmalardan toplumsal tarih yaklaşımını benimseyenler, ulusçuluğun ortaya çıkışını sosyal sınıflara ilişkin bir takım dönüşümlerle açıklama yoluna gitmektedirler. Hayes ve Kedourie gibi, ulusçuluğu işlevselci bir yaklaşımla değerlendiren araştırmacılar ise, aynı olguyu toplumsal dönüşümün belli bir aşamasında ortaya çıkan bir gereksinimi giderme çabasıyla açıklamaktadır.¹⁹⁵

Her iki yaklaşımda da uluslaşma ve ulus-devletlerin oluşumu süreçlerini açıklama yanında, ulusçuluğun ortaya çıkışındaki nedenleri ortaya koyma çabası da bulunmaktadır. Ancak, bu çabaya rağmen, bu yaklaşım tarzı içinde ulusçuluk olgusu, uluslaşma sürecinin dışında, bu süreçten bağımsız olarak gelişen, bu sürece salt dışardan etki eden olgu konumuna indirgenmektedir. Bu nedenle de bu yaklaşım

¹⁹⁴ ERÖZDEN; *Siyasi İktidarın.....*, s.41.

¹⁹⁵ HAYES; *Nationalism: A Religion*, s.11-14; *Essays on Nationalism*, s.60 vd. *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, s.13 vd.; KEDOURIE; *Nationalism*, (4. Baskı) 4 th Expanded edition, Blackwell, Oxford-Cambridge 1993, s.136 vd..

tarzı içinde, hem ulusçuluk olgusunu ortaya çıkaran, hem de uluslaşma sürecini tahrik eden temel etkenler gözden kaçırılmaktadır.

Bu zaaf, uluslaşma sürecini tarih boyutu içinde inceleyen diğer çalışmalarda daha çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Kohn gibi, uluslaşma süreci açısından ulusçuluğun etkisini yayılımcı bir perspektifte inceleyen araştırmacılar, ulusçuluğun, ortaya çıkış nedenlerini aramaksızın¹⁹⁶, önceden belirlenmiş bir veri olarak kabul etmektedirler.¹⁹⁷ Böylelikle, ulusçuluk toplumsal koşullardan soyutlanmış tamamen bağımsız bir etken haline dönüşmektedir. Seton-Watson gibi tarihçiler ise, ulusları da antik çağlardan beri var olan yapılar olarak kabul ederek, bu eğilimi en uç sınırlarına kadar götürmektedirler.¹⁹⁸

Ulusçuluğun dikkate alınmadığı klasik hukuki yaklaşımda ise ulus-devlet “devlet” adı altında tarih dışı bir yapı olarak kavramsallaştırılarak, toplumsal dönüşümlerden bağımsız bir olgu haline dönüştürülmektedir.

Ulus ve ulus-devlet kavramları, biri kurgusal diğeri de olgusal olmak üzere iki boyutu bulunan kavramlardır. Kurgusal boyut, kurumsallaşmış siyasi iktidarın, belli bir tarihsel aşamada büründüğü forma ve içeriğe uygun bir meşrulaştırma gereksinimine koşut olarak belirlenmektedir. Kurgu mükemmeli, olması gerekeni , ideali tarif eder niteliktedir. Olgu ise, kurgunun oluşturulmasına gereksinim duyulduğu tarihsel aşamadaki somut siyasi ve toplumsal durumu ifade eder ve kurguda tarif edilen ideal durumla bire bir bağdaşmaktan uzaktır. Bu nedenle, kurgunun geçerliliğini korumak üzere, sürekli bir çabayla, olgu kurguya yakınlştırılmaya, kurguya uygun biçim de yoğrulmaya çalışılır. Bu nedenle, kurgu ile olgu arasında sürekli bir etkileşim vardır. Ulus ve ulus-devlet kavramlarıyla ulusçuluk akımının bu kavramlar açısından bulunduğu konumu tam olarak saptayabilmek için söz konusu kavramların iki boyutlu karakterini ve tarihsellik niteliğini dikkate almak gerekmektedir. Bu bağlamda da, siyasi iktidar unsuruna ve onun kendini meşrulaştırmak için gereksinim duyduğu kurgusal ve pratik araçlara başvurmak kaçınılmazdır¹⁹⁹

¹⁹⁶ JAFFRELOT; a.g.m., s.162.

¹⁹⁷ KOHN; Nationalism, Its Meaning and History, Robert E. Krieger, revised ed; Florida 1965, s.38 vd., s.65 vd., ve s.81 vd.

¹⁹⁸ SETON-WATSON; Nations and States: An Inquiry into the origins of Nations and the Politics of Nationalism, Methuen, London 1977, s. 22 vd.

¹⁹⁹ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.42-43.

IV- ULUŞÇULUK, ULUS VE ULUS-DEVLET KAVRAMLARI

Ulus ve ulusçuluk kavramları birbirinden ayrı açıklaması güç olan kavramlardır. Bu yargıyı farklı bir açıdan biraz daha geliştirecek olursak, ulus ve ulusçuluk kavramları ulus- devlet olgusundan da ayrı açıklaması güçleşen kavramlar olabilirler. Bagehot'unda kavramlar için belirttiği gibi; "Bize sormadığınız zaman bunun ne olduğunu bilir, ne var ki hemen açıklayamaz ya da tanımlayamayız." ²⁰⁰

18. Yüzyıldan beri giderek önemini artıran, farklı boyutlar, içerikler ve konular alarak günümüze kadar gelen ve 20. yüzyıla damgasını vurarak, günümüzde varlığı tartışılmaz olgular haline gelmiş bu kavramları incelemeye etimolojik açıdan başlayacağız.

A- ETİMOLOJİK OLARAK ULUS (MİLLET, NATION)

Etimolojik olarak kısaca incelemeye çalışacağımız ulus kavramının batı dillerindeki özgün karşılığı "Nation" dur. ²⁰¹Sözcüğün kökeni Latince bir fiil olan, Türkçe "Doğmak" anlamına gelen "nasci" den türetilen, "aynı yerde doğmuş bir insan topluluğu" ²⁰²anlamına gelen "natio"dur. Kitabı mukaddes'te "nation"sözcüğü, ile puta tapar, kitapsız, tek tanrıya inanmayan halklar işaret edilmektedir. ²⁰³İlksel anlamında, doğum yerine ilişkin bir bağlantıyı dile getiren "natio", erken ortaçağda çeşitli cemaatleri ifade eden bir terime dönüşmüştür. Ancak bu terimlerin dayandığı ortaklık temeli genellikle dinsel ya da korporatif, yalnızca sınırlı hallerde de etniktir. Öte yandan sözcük doğum yerine ilişkin olan anlamını korumaktadır. Ortaçağ üniversitelerinde (Paris, Aberdeen, Prag) öğrenciler, doğum yerleri ölçüt alınarak

²⁰⁰ BAGEHOT, Walter; *Physics and Politics*, London 1887, s.20-21' den Aktaran, E.J. Hobsbwm, 1780' den Günümüze Milletler ve Milliyetçilikler "Program, Mit, Gerçekçilik". Ayrıntı, İst. 1993, s.15.

²⁰¹ İngilizce, Fransızca, Almanca: Nation. İtalyanca: Nazione. İspanyolca Nacion.

²⁰² Rustow, Dankwart A.: "Nation", Article reprinted from *International Encyclopedia of the Social Sciences*, School of International Affairs, Columbia University, 1968, s.8' den Aktaran, OBA, Doç. Dr. Ali Engin; *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.17.

²⁰³ KILIÇBAY, Mehmet Ali; "Tarihsel Bir İnşa Olarak Ulus", *Türkiye Günlüğü*, sy.23, Yaz 1993, Ankara 1993, s.5-8.

çeşitli “natio” lara ayrılmaktadırlar.²⁰⁴ Yine 13.yüzyılda Macar tarihçi Simon de Kezai yazdığı “Gesta Hungarorum” adlı eserinde, özelde Macarları genelde ise diğer halkları “nation”olarak nitelendirmektedir. ²⁰⁵Kezai, “nation” terimini salt aynı memlekette doğan insanlar topluluğu anlamında kullanmamakta, kuşaklar boyu aynı dili konuşan insan topluluğunu da ifade etmektedir. ²⁰⁶

Ancak bu dönemlerde kullanılan, belli nitelikteki topluluğu tanımlamayan “nation” terimi, siyasi düzen açısından herhangi bir anlam ifade etmemektedir. “Nation” teriminin siyasi bir anlam kazanması, Fransız Devrimi ve ulusçuluk akımı ile olacaktır. Bu nedenle “ulus” (nation) kavramının modern ve esasen siyasal anlamıyla tarihsel açıdan çok genç bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.” ²⁰⁷

Gerçek anlamıyla günümüzdeki kullanıldığı şekliyle anlaşılarak batılı Ansiklopedi ve sözlüklerde yerini alışı, 19.yüzyılın sonları ile 20. yüzyılda olmuştur diyebiliriz. ²⁰⁸

“Nation” sözcüğünün Türkçe’de karşılığı olarak hem “millet”, hem de“ulus” sözcükleri kullanılmaktadır. Şimdi de bu sözcükleri etimolojik açıdan kısaca inceleyebiliriz.

Arapça’da “topluluk” anlamına gelen “millet” (çoğulu milel), Kuran’da Hz. İbrahim ve öbür ilk peygamberlerin yaydıkları dine, dolayısıyla bu dinin gerçek mensubları sayılan Müslümanlara verilen addır. Osmanlı Devleti’nde özellikle 19. Yüzyıldan sonra Hristiyan ve Yahudi gibi Müslüman olmayanlar içinde aynı ad kullanılmıştır.²⁰⁹ “Osmanlı İmparatorluğundaki dini cemaatler arasındaki ilişkileri düzenleyen ...din rejimini batılı yazarlar “millet sistem” terimi ile nitelerler. Buradaki “millet” sözcüğü Osmanlıların “cemaat” sözcüğüne eş anlamlıdır. Bilindiği gibi “millet” sözcüğünün günümüzde ifade ettiği mana çok yenidir.” ²¹⁰

²⁰⁴ KAMENKA, Eugen; “Political Nationalism. The Evolution of an Idea, Edward Arnold, London 1976, s.4.; HOBBSAWM; a.g.e.; s.32.; ORAN; Az gelişmiş Ülke Milliyeçiliği....; s.48.

¹⁸⁵ HOBBSAWM; a.g.e., s.29 vd.

²⁰⁵ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın...., s.77.

²⁰⁶ SZÜCS, Jenö; “Sur le concept de nation: réflexions sur la théorie politique médiévale”, in Actes de la recherche en sciences sociales, sy.64, Septembre 1986, s.54 vd.

²⁰⁷ HOBBSAWM; a.g.e., s.33.

²⁰⁸ HOBBSAWM; a.g.e., s.29 vd.

²⁰⁹ Ana Britannica, cilt 16, Met-Nük, s.93.

²¹⁰ KÜÇÜK, Doç. Dr. Cevdet; “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler Ankara, 13-14 Mart 1985, 13-23, T.T.K. Basımevi, Ankara 1984, s.14.

Heterojen bir toplum yapısı olan Osmanlı Devleti'nde, 18. Yüzyıl sonlarına değin, Kuran'daki tanıma uygun olarak Müslümanlara "ehl'el-mille", onların koruyuculuğundaki gayri Müslimlere de "ehl'el zimme" deniyordu. 19.yüzyıl başlarında idari özerkliği olan gayri Müslim cemaatler millet olarak anılmaya başlandı. Etnik kökene bağlı olmayan bu millet sisteminde salt dinlere dayalı bir ayırım öngörülmişti. Sözgelimi aynı dili konuşan Osmanlı Ermenileri tek bir millet sayılmamakta "Ermeni Katolik", "Ermeni Protestan" milletlere ayrılmaktaydı. Buna karşılık değişik etnik kökenlerden gelen Müslümanlar tek bir millet sayılıyordu. İlk önce yer ve zamana göre değişen yönetsel yöntemlerden oluşan millet sistemi 19.yüzyıl boyunca belirginleşti. Bu milletler kendi yasalarınca örgütlenirdi ve iç güvenlik konularında merkezi yönetime karşı sorumlu dinsel önderleri bulunurdu. Bunlara ek olarak, her millet, merkezi yönetimin görev alanına girmeyen toplumsal ve yönetsel işlerin sorumluluğunu da üstlenirdi. Milletler kendi işlerini, dışardan karışılmaksızın, "Meclis-i Milli" adı verilen cemaat meclisinde yürütürlerdi. Taşradaki düzeni ise, şehirlerde "milletbaşı" şanını taşıyan ve ruhani liderliği üstlenen kişiler, kırsal alanlarda da gayri Müslimlerin ihtiyar heyetleri ve kendi aralarından seçtikleri ve "kocabaşı" denen muhtar temsil ederdi.

Millet sisteminin Osmanlı toplumuna ve yönetimine getirdiği başlıca kavramlar ise şunlardı: Şeriata bağlı bütün Müslümanlar, özel anlamda da Sünni uyrukluları tanımlayan "Millet-i Müşerria-i İslamiye"; Türkler, Araplar, Acemler, Arnavutlar, Boşnaklar vb. Müslüman çoğunluğu yani Ümmet-i Muhammed topluluğunu tanımlayan, "Millet-i Hakime / Millet-i Galibe"; Müslüman olmayan Osmanlı uyruklarını tanımlayan, "Millet-i Mahkume / Millet-i Mağlube"; Osmanlı uluslar topluluğunu tanımlayan, "Milel-i müctemia-i Osmaniye"; Osmanlı egemenliğindeki Türk, Arap, Rum, Sırp vb. ulusları etnik anlamıyla tanımlayan, 1877' de Meclis-i Mebusan'ın açılışında kullanılan ve ruhani başkanların meclis oturumlarına katılmalarını da sağlayan, "Milel-i Müttehida-i Osmaniye".²¹¹

1856' da bütün tebaayı kapsayan laik yasaların çıkarılmasıyla millet sistemi de çözülmeye başladı. Böylece milletlerin yönetsel özerkliği de büyük ölçüde ortadan kalktı. Dine dayalı millet siteminden, etnik kökene dayalı millet kavramına geçiş II. Meşrutiyet'ten sonra hızlandı. Bu dönemde milliyetçilik denen Türkçülüğü

²¹¹ Ana Britannica, cilt 16, Met-Nük, s.93.

ortaya atanlar ile Büyük Osmanlı Ulusu (Millet–i Muazzama-i Osmaniye)görüşünü savunan-lar arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıktı.

Günümüzde batı dillerindeki “nation” sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılan “millet” sözcüğünün bu kullanımına bazı araştırmacılar karşı çıkar iken; bazı araştırmacılar ise,sözcüğün günümüzdeki “nation” sözcüğüne eş anlamlı bir biçimde günlük dil kullanımında oturmuşluğu nedeniyle “millet” sözcüğünün “nation” ya da “ulus” sözcüğü ile eş anlamlı kullanımında sakınca görmemektedir.²¹²

Moğolca kökenli bir “isim” olan “ulus”sözcüğünün eski Türkçesi “uluş” dur.²¹³ Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lügat-it- Türk’ünde Çigilce “köy” anlamına geldiğini belirten “uluş” için şu açıklama yapılmakta; Balasagun ile onun yanındaki Argu şehirleri halkınca “uluş”, “şehir” demektir. Nitekim Balasagun şehrine “...Kuz uluş” dahi denir. ²¹⁴Şekilce ve anlamca farklı olarak çeşitli kaynaklarda da yer alan ²¹⁵ “uluş” İbni Mühenna Lügati’nde “halk” anlamında kullanılmaktadır. ²¹⁶

Bizim çalışmamız boyunca “ulus” sözcüğünü kullanıyor oluşumuz, semantik açıdan bir ayırım olduğu düşüncesinden dolayı değil, tamamen kişisel tercihten kaynaklanmaktadır.

²¹² “Millet” sözcüğünün kullanımına karşı çıkanlardan Aydın, karşı çıkışını şöyle açıklıyor: “...Ulus, Batı Avrupa’ daki değişimin ve toplumsal kuruluşların dönüştürmesinin bir ürünüdür. Bu anlamda Osmanlı Devleti içinde hiçbir “ulus” olmamıştır. Oysa Osmanlı sisteminde Milletler vardır. Osmanlı Devleti içinde her ayrı dinsel cemaat bir millet’ i oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu dinsel cemaatleri kendilerine göre tanımlayan unsur müslümanlar dışındaki her dinsel topluluğun millet hakkı vardır. Bu ilkedan hareketle, İslam dinine bağlı olanlar Ümmet’ i oluştururlar. Buradan şu noktaya varılabilir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çok-uluslu’ dur; fakat hiç olmazsa kuramsal (ideolojik) olarak ümmet (Osmanlı-İslam Milleti) içerisinde Arnavut,Arap,Türk,Kürt gibi etnik ayrımlar gözetmeyen,bu tür ayrımları tanımayan Osmanlı Devleti ise çok milletli veya çok kavimlidir.”(AYDIN,Suavi;Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları,Ankara 1993,s.19.)Bu görüşe karşılık ‘millet’ terimi,XIX. yüzyılın sonlarından itibaren dilimizde de, batı dillerinde ‘nation’ sözcüğü ile karşılanan,günümüzdeki anlamını kazanmaya başlamış ve sonuçta ilksel anlamı tamamen arka planda kalmıştır. Dolayısıyla, ‘ulus’ tan da ‘millet’ ten de kasıt aynıdır.”(ERÖZDEN,Ozan;Nasyonalizm,BDS Yayınları,İstanbul 1996,s.8.)şeklinde yaklaşımlar da vardır. Örnek olarak verilen iki araştırmacı arasındaki karşıtlık sözcüğün kullanımına dairdir,düşünce boyutunda uzlaşmaz karşıtlık söz konusu değildir.

²¹³ Türkçe Sözlük 2 K-2, T.D.K,Ankara 1988, s. 15/3.

²¹⁴ Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, cilt I, çeviren: Besim Atalay, 3. Baskı (1. Baskı 1941), T.T.K. Basımevi, Ankara 1992, s.62.

²¹⁵ “Uluş” sözcüğü, şekilce ve anlamca farklı olarak: Versuch eines wörter buches der Türk-Dialekte (Radloff); Uygur ve Karayım diyaleği; Uygur sözlüğü (Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu); Türkische Tur fon Texte I-IV (Bang-V. Gabain-Rahmeti); Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der T.T.T. (Bang-V. Gabain); Ugarica I-IV (Müller-V. Gabain); Toung Pao-1914-iki kardeş hikayesinin Uygurcası (Paul Pelliot); Uigurische Sprachdenkmaleer (Radlof-Malof)’ de de yer almakta. (Bkz., Divanü Lügat-it-Türk Dizini “Endeks”, çeviren: Besim Atalay, cilt IV, 3. Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara 1992, s.692.

B- TARİHSEL GELİŞİM İÇİNDE ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS-DEVLET

Günümüzde varlıkları yadsınmaz gerçeklikler halini almış olan, ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet, modernleşmenin doğal sonuçları olarak ortaya çıkmış, tarihsel süreç içinde değişik zaman ve mekanlarda çeşitli işlevler gördüyse de temel işlev ve niteliğini özünde bozmadan günümüze kadar gelişerek gelmiş kavramsal kurgulardır diyebiliriz. Burada belirtilmesi gereken önemli nokta, her kurgunun kendini meşru ve sürekli kılabilmesi için, belli temel olgulara gereksinim duyduğu gerçeğidir. Ayrıca belirtmeliyiz ki, bu yargılara ya da saptamalara ulaşır iken, sözü geçen kavramların daha önce de belirttiğimiz gibi tek bir bakış açısıyla açıklamanın eksik yanlar taşıyacağını kabul ediyoruz. Her ne kadar farklı açılardan kavramlar inceleniyor ve farklı görüşler elde ediliyorsa da, bunların nedenlerine daha önce kısaca değindiğimiz için, çalışma konumuz açısından bu konuda bize veri teşkil edecek noktalara değinerek ve tartışmalara girmeden kısaca geçeceğiz.

Kavramsal kurgular olarak nitelediğimiz, ulus, ulusçuluk ve “ulus devlet” temel dayanaklarını tarihsel süreklilik içinde oluşan olgulardan almışlardır ve tarihsel temellere sahiptirler. Bu nedenle de modernleşme ile gerçekleştirilen kavramsal kurgular olmalarının yanı sıra tarihsel olgulardır.

Ulus-devlet kendisinden önce var olan siyasi yapılanmanın kurumları üzerinde yükselmiş, bu kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal sıçramalarla dönüşümü sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ulus-devlet bir siyasal iktidar olgusudur ve her siyasal iktidar olgusu, tüm insan topluluklarında, tüm toplum türlerinde bulunmaktadır. Siyasal İktidarın iki boyutu vardır: Birincisi, iktidarın kendini meşru kılmak için başvurduğu “ilke”, ikincisi de, siyasal iktidarın kullanımı yani “uygulama”dır.²¹⁷

Her siyasal iktidar kendini bir şekilde meşru kılmak gereksinimi duyar. Meşruluk kaynağı olmayan iktidar, kaba kuvvetten başka bir şey değildir. İktidarı kaba kuvvetten ayıran, uyguladığı zora “rıza” gösterilmesidir. Rıza unsurunun varlığı da, iktidarın temelini meşrulaştırıcı bir takım düzenekler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü “iktidara rıza gösterilmesini sağlayan onun meşrutiyetine olan inançtır. Bu çerçeveden bakıldığında çok kaba olarak, ulus-

²¹⁶ Divanü Lügat-İt-Türk, cilt IV, s.692.

²¹⁷ AKAL, Cemal Bali; Yasa ve Kılıç, Engin Yay. İst. 1995, İkinci Baskı, s.9 vd.

devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim;ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu;ulusçuluk da, meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak algılanabilir.”²¹⁸

Modern devletin ortaya çıkışındaki önemli aşamalardan biri Feodal sadakat bağlarının yani kişilere yönelik siyasi itaat bağlarının çözülerek yerine soyut bir iktidar kaynağına sadakat bağının yani kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir. Böylelikle iktidarın kaynağı soyut temele taşınmış olmakta ve gelecekte ulus kurgusunun bu kaynaktan rakipsiz olarak yer almasına yol açılmaktadır.

Bu gelişme egemenlik kavramının süreklilik içerir biçiminde kavranmasıyla da doğrudan bağlantılıdır. Bu gelişmenin başlangıcında ulusal monarşi taslakları olarak adlandırabileceğimiz bazı krallıkların hem Papa'ya karşı hem de kutsal Roma Germen İmparatorluğuna karşı iki düzlemde verdikleri bağımsızlaşma ve dünyevi otoritelerini kabul ettirme mücadelesi yer almaktadır. Ulusal monarşi taslakları iki düzlemde birden verdikleri bu mücadeleden iki önemli düşünsel dönüşüm gerçekleştirerek başarıyla çıkmışlardır. İlki kilise düşüncesinden “corpus mysticum” kavramının alınarak dünyevi (seküler) bir içeriğe büründürmesiyle ki, bu şekilde dünyevi ve siyasi birimlerinde “corpus mysticum”²¹⁹ biçiminde bir bütün oldukları düşüncesi yerleştirilmiş oldu. İkinci dönüşüm ise, evrensellik iddiasındaki

²¹⁸ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.43-44.

²¹⁹ Corpus Mysticum: M.S. 1. yüzyılda Aziz Paulus döneminde ilk olarak dinsel içerikli bir kavram olarak ortaya atılmış olmasına rağmen zaman içinde içeriksel bir değişime uğrayan ve 12. yüzyılın ortalarında Simon de Tournai tarafından tüm boyutlarıyla geliştirilen dinsel öğretilere göre İsa'nın iki vücudu vardır: Meryem'den edindiği maddi/cismani vücudu (corpus verum), kiliseyi ve geçmişteki ve gelecekteki tüm insanları kapsayan ruhani vücudu (corpus mysticum). Buna göre, Kilise, tüm dini bürokrasi dahil olmak üzere, başını İsa'nın, vücudunu ise tüm insanların oluşturduğu bir bütün olarak kavranmakta ve “corpus mysticum” olarak adlandırılmaktadır. İsa'nın cismani bedeni ile ruhani bedeni arasında benzerlik kuran ve dolayısıyla antropomorfolojik bir benzetmeyle Kilise'yi bir insan vücudu gibi kavrayan bu düşünce bir sonraki aşamada manevi ya da hükmi kişilik kavramına çok yakın bir kavramın ortaya çıkmasına yol açacaktır. Nitekim Aquinolu Thomas Kiliseden bahsederken o güne kadar kullanılan “İsa'nın mistik bedeni” (corpus christi mysticum) yerine, “Kilisenin mistik bedeni” (corpus Ecclesia mysticum) deyişini kullanarak önemli bir dönüşümün yolunu açar. Bu deyişin yerleşmesiyle birlikte Kilise, şefinin mistik bedeninin bütünlüğünü taşıyan bir mistik korporasyona dönüşecektir. Bu değişimle bir yandan kilise düşünsel düzlemde mesleki bir korporasyon gibi dünyevileşir iken, diğer yandan da somut ya da gerçek kişilikten farklı bir “mistik kişilik kavramı oluşturularak günümüzde anlaşıldığı biçimiyle hükmi kişilik kavramının temelleri atılmaktadır. Bu hükmi kişilik benzeri mistik kişilik kavramı, ilerde kralın somut maddi varlığıyla krallık kurumunu temsil eden soyut varlığı arasında geliştirilecek ayırımın kurgusu yani egemenliğin soyut temele taşınması işleminin bir ön aşaması gerçekleştirilecektir. (KANTOROWICZ, Ernst; Les deux corps du roi, Gallimard, Paris 1989, s.146 vd.)

imparatorluğa karşı kralın kendi krallığı için imparator olduğu düşüncesinin yerleştirilmesi ki, bu yolla da kral, kutsal Roma Germen imparatorunun vasalı olma konumundan çıkarılacaktır.²²⁰

Ulusal monarşi taslaklarının imparatorlardan bağımsızlaşmak için giriştikleri kuramsal mücadeleden başarıyla çıkmaları sonucunda her hangi bir üst erkin oluru almak zorunda kalmaksızın haklı savaş ilan edebilme gücünü de elde etmesi bu alanda da bir dönüşümün önünü açacaktır. Krallığın, başı kralla birlikte, “corpus mysticum” olarak kavranmaya başlanması bu dönüşümde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu iki gelişimin birleşmesinin yarattığı sonuç, feodal yükümlülüklerin giderek kamusal yükümlülüklerle dönüşmesidir. Bu dönüşüm sırasında “vatan” (patria) sözcüğünün tüm krallık topraklarının yani “corpus mysticum” un ülkesini ifade eder biçimde yeni siyasi birimler tarafından benimsenmesiyle birlikte, Antik Yunan ve Roma düşüncesinde onur kazanmanın yollarından biri olan “vatan için ölmek” de yeniden bir anlam ifade etmeye başladı.²²¹

“Vatan” ın bir siyasi değer haline dönüşmesinin bir diğer yansıması da vergi toplama alanının da gözlenecektir. Vergi önceleri, kralın kiliseye, krallığa yönetilen saldırıların savuşturulması için dualar okutmak üzere verdiği parayı deyimler iken; 13. yüzyılın sonunda kral artık savunmak için para vermek yerine para toplamaya başlayacaktır. Bu alandaki ilk somut örnek, Papa VIII. Boniface’ye karşı Fransa Kralı Güzel Philippe’in kendisinden krallığı içinde İmparatorlardan bağımsız davranma yetkisine esirgemesi üzerine “corpus mysticum” unu korumak için giriştiği mücadele de, “vatan savunmak için” vergi ve asker toplamasıdır.²²²

“Corpus mysticum” ve “vatan” kavramlarının bütünleşmesi modern devlete giden süreçte önemli adımlardır. Ancak hala eksik olan nokta, “corpus mysticum” un süreklilik, içeren bütünlüğünü temsil edecek ve ileride yine süreklilik unsuru içerir biçimde kurgulanacak olan egemeliğin sahibi olarak ortaya çıkacak bir odağın oluşmamış olmasıdır. Ölümlü kralın fiziki varlığıyla krallığın süreklilik içeren kavramsal varlığının kurumsal düzlemde ayrıştırılmasıyla birlikte²²³ bu eksik giderilir. Artık “corpus mysticum” un başı olan ve onu temsil eden kralın biri somut diğeri de soyut olmak üzere iki bedeni vardır.

²²⁰ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.45.

²²¹ KANTOROWICZ; a.g.e., s.174-175.

²²² KANTOROWICZ; a.g.e., s.184 vd.

Siyasal toplumun sürekliliği düşüncesi üzerinde Bodin süreklilik unsuru içeren egemenliği kurgulayarak²²⁴ modern devlet kuramının ilk yapı taşını koyar. Suarez²²⁵ toplumsal sözleşmeyi, Hobbes ise Bodin'in geliştirdiği egemenlik kavramıyla Suarez'in geliştirdiği toplumsal sözleşme kavramlarını bütüncül bir çerçevede yeniden yorumlayarak, "Bir" olarak kavranan Devlet'in kuramını oluşturacaktır.²²⁶

Hobbes'un kurguladığı biçimiyle mutlak Monarşide kral ile Devletin bütünleşmesi ve egemenliğin kralın soyut, aşkın kişiliğinde varlık bulması egemenlik kuramına açıklık kazandırmaktadır. Bireyler kralın soyut varlığında Bir olmakta ve bütünsellik içeren siyasi toplumun içinde yer almaktadır.²²⁷ Ulus ise, 18. yüzyılın sonuna kadar egemenlik unsuru krallığın hükmi kişiliğine içkin olan Devletin gölgesinde kalır.

Siyasi iktidarın ülkeselleşmesi ve süreklileşmesi iktidarın kullanım aracı olan devlet aygıtını iyice soyut hale getirmiştir. Buna karşılık iktidarın ilkesinin sahibi olan yani kral, her ne kadar somut kişiliğini aşan bir boyutta kavransa da , somut bir bedene sahip bir ölümlüdür. Oysa, Devlet aygıtının giderek kişisellikten sıyrıldığı bu soyutlama düzleminde, siyasi iktidarın iki boyutunun, ilkesinin ve uygulamasının ya da kullanımının temsilcilerinin eş değerde ve eş zamanlı olarak soyutlanabilirliği mümkün olan temsilciler olarak kurgulanması neredeyse mantıki bir zorunluluktur.²²⁸ Bu nokta da, siyasi toplumu oluşturan bireylerin toplamından daha üst düzeyde süreklilik ve bölünmezlik unsuru içeren bir bütünsellik olarak kavranan ulus, kurumsallaşan siyasi iktidarın giderek soyutlaşan kullanım aracı karşısında, monarkdan daha kusursuz ve çok daha soyut bir temsilci olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, ulusun bu kusursuzluğuna ulaşması için parçalılıktan sıyrılması, tüm bölünmüşlüklerinden arınması gerekmektedir. 1789 Devriminin arifesinde Sieyes,

²²³ KANTOROWICZ; a.g.e., s.198-199.

²²⁴ "Egemenliğin sürekliliği siyasi toplumun sürekliliği düşüncesinden kaynaklanır", GÖZE, Ayferi; *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta 5. Baskı İst. 1989, s.123.

²²⁵ Skolastik felsefenin Aquino'lu Thomas'dan sonra en önemli düşünürü sayılan Francisko Suarez, Siyaset kuramını ve hukuk felsefesini *Defensio* ve *De Legibus* (1612; *Yasalar Üzerine*) adlı eserinde ortaya koyar. Kralların kutsal bir egemenlik hakkı olduğunu reddeden Suarez'e göre, siyasi erkin ilk sahibi halktı ve devlet, halkın onayını taşıyan bir toplum sözleşmesinin ürünüydü. Yaşama, özgürlük ve mülkiyet bireylerin doğal hakkıydı. (Ana Britannica, cilt 20, Spo-Tic., s.99.)

²²⁶ Modern devlet kuramının oluşumu hakkında daha geniş bilgi için bkz. AKAL, Cemal Bali; *Sivil Toplumun Tanrısı*, Ağa, İst. 1990, s.61-123.

²²⁷ AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; "Demokratik Mitoslar:Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasi Temsil", *AÜSBDF*, c.XLVI, sy. 1-2, Ocak-Haziran 1991, s.22

önce ayrıcalıkları herkese ait olan yurttaş hakları (sivil haklar) alanına indirilmiş bir darbe olarak niteler,²²⁹ ardından da ulusu “ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasa tarafından temsil edilen kimselerin oluşturduğu bir bütün”²³⁰ olarak tanımlar iken bir bütünleme işlemini yerine getirmektedir. Ayrıcalıksız, yani yapay ayrımlardan sıyrılarak “doğal” eşitliğine kavuşmuş bireyler topluluğu haline gelen ulus böylelikle içsel türdeşliğine de kavuşmuş olmaktadır. Artık ulusun egemenliğin kaynağı olarak ilan edilmesi için hiçbir engel kalmamıştır. 1789 yılının Eylül ayından itibaren “Ulus, Yasa, Kral” sloganı Fransız siyasi terminolojisindeki yerini alır. Bundan böyle, ulus yasa’yı yapandır. Kral ise, yalnızca onu uygulamakla görevli ve yükümlüdür. Böylelikle, Devlet de yeni bir meşruiyet temeline kavuşmaktadır. Ulusun siyasi ifadesi olarak kavranan Devlet, bir baskı aracı olarak değil, bölünmez bir bütün oluşturan sosyal corpus’un örgütlenmiş hali olarak algılanacaktır.²³¹

Bu kurguda ulus yalnızca hukuki bir içeriğe sahiptir. Sieyes’in algıladığı biçimiyle ulusun üç unsuru vardır: Üçüncü zümrenin bütününe kapsar, ayrıcalıkları dışlar ve egemenliğin kaynağıdır.²³² Bu unsurların üçü de kurguya içkindir. Somutluğa, sosyal alana ilişkin herhangi bir yön taşımamaktadır. Bu soyut ulus kavramı tek tek “uluslar”ı yani “Fransız ulusu”, “Alman ulusu”, “Türk ulusu” nu açıklamaktan uzaktır. Egemenliğin yeni sahibi bu ulus, herhangi bir devletin siyasi sınırlarıyla bağlantılı değil, evrenseldir.

Fransız devriminin ilk aşamasında ulus kavramını geliştirmenin tek amacı, monarşik egemenlik anlayışını yıkararak yerine ulusal egemenlik anlayışını getirmektir. Dolayısıyla yeni geliştirilen ulus kavramının içeriği salt bu somut amaçla sınırlı olarak düşünülmüştür. Fakat, her ne kadar yalnızca Fransa devleti ölçeğinde tanımlanıyorsa da, aslında evrenseldir; çünkü bu ulus, özgürlük düşüncesi ve özgür irade somut olarak evrenselleştiği anda bu evrenin içinde eriyip gidecek bir kurgudur.²³³

²²⁸ Bu konuda bkz. AKAL, Cemal Bali; Yasa ve KILIÇ, s.9 vd.

²²⁹ GÖZE; Aynı eser, s.218-219.

²³⁰ GÖZE; a.g.e., s.218.

²³¹ CHEVALLIER, Jacques; “L’ Etat-nation”, in Revue de Droit Public, c.96, 1980, s.1275-1277’ den aktaran ERÖZDEN; a.g.e., s.53.

²³² GÖZE; a.g.e., s.218 vd.

²³³ RENAUT, Alain; “Logiques de la nation”, in G. DELANNOI et P.A. TAGUIEFF (Sous la direction de), Théories du Nationalisme, Kimé, Paris 1991, s.34.

Ayrıca, belirli bir yada birkaç ülke ile sınırlı değil, sosyal sözleşmeye katılan herkesi içine alan, dolayısıyla, kuramsal açıdan tek bir somut siyasi birimle sınırlandırılması mümkün olmayan yapısıyla evrenseldir. Evrenselliğin yanı sıra kapsayıcı ve geneldir.

“Kendisini oluşturan bireyler için doğuştan kazanılan bazı “değişmez” özellikler saptayıp ,bunları taşımayanları bünyesine almamak üzerine kurulu dışlayıcı bir tanıma değil ;belli bir prensibi benimsemeye dayalı bir düşünsel “evrimi “gerçekleştirmiş olma unsuruna bağlı kolayca edinilebilir bir özellik üzerine”²³⁴ oturması nedeniyle kapsayıcıdır. Ayrıca, “aydınlanma felsefesinden çıkarsanan ‘özgürlük’ ülküsüne inanmış olan, sosyal sözleşmeye katılmayı kabul eden herkesi içine almakta”²³⁵ oluşundan dolayı da geneldir.

Böylesi nitelikleri taşıyan bir ulus kavramı, somut anlamda herhangi bir sınırı olamayan, komşu ülkelerle çevrelenmemiş soyut bir “Devlet”i ve onun kapsamı içindeki yine soyut “toplum”u çevreleyen siyasi iktidarı meşrulaştırma açısından yeterli olabilecektir. Ancak, ülkesi, sınırları , bürokratik aygıtı ve “halk”ıyla birlikte var olan somut bir devlet, kullandığı siyasi iktidarı genel bir “ulus” kavramıyla meşrulaştırılamayacaktır. Böyle bir devletin, diğer “ulus”lardan farklılığı belirgin olan bir kendi “ulus” unu kavramsallaştırmaya gereksinimi vardır. Aksi halde, diğer devletlerden ayrı bir devlet olarak var oluşunun gerekçesini yaratamayacaktır.

Genel bir ulus kavramının yetersiz kalıp, “her devlete bir ulus” gereksiniminin ortaya çıkmasıyla birlikte, “ulus”, yine soyut bir kavram olarak, tikel (kısmi, partiküler) boyuta oturur. Artık “ulus” kavramının edinmesi gereken unsurlar iki yönlü bir etki gösterecek biçimde belirlenecektir. Bu unsurlar bir yandan, içe yönelik olarak , türdeşliği sağlayacak nitelikte olmalı, diğer yandan da, dışarıya karşı, farklılığı ortaya çıkarabilmelidir. Başka bir deyişle, var olan gerçeklikle uyumunu sağlayabilmek için, farklı olarak nitelendirilen bireyler arasındaki iktidar ilişkisini kurarken türdeş olarak nitelendirilen yine aynı bireyler arasındaki birliktelik bağına yaratabilecek içeriğe sahip bir ulus kavramına gereksinim duyulmaktadır. Bu içerikle yeniden kurgulanacak olan ulusun düşünsel temellerini ulusçuluk akımı atacaktır. İçeriği ulusçuluk akımı tarafından belirlenecek olan ulus kavramını “halk”a

²³⁴ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.57-58.

benimsetmek; daha başka bir deyişle “halk”ı ulus olduğuna inandırmak ise Devlet’e, kendisini ulus-devlet olarak tanımlayan Devlet’e düşecektir.

Tekelleştirilen ulus kavramı çerçevesinde , bir ulusun diğerinden farklılığını ortaya çıkarmak böylelikle ayrı siyasi birimler olarak örgütlenen devletlerin her birinin varlık nedenini haklılaştırmak amacıyla, bir yandan dil , kültür vb.”doğal” olduğu iddia edilen farklılıklar “siyasallaştırılacak”, öte yandan da “siyasal” bir farklılık olarak kavranan yurttaşlığın “doğallaştırılması” işlemi gerçekleştirilecektir. Bu işlemi gerçekleştiren ise, ulusa (dolayısıyla ulus-devlet’e) yönelen siyasi bağlılığı diğer her türlü değerün üstüne çıkararak yücelten ulusçuluk akımı olacaktır.²³⁶

C- ULUS-DEVLET

1- Ulus-Devlet Kavramı

Bir önceki başlık altında ulus-devletin tarihsel gelişim seyri içinde oluşumunu görmeye çalıştık. Bu veriler ışığında kısaca, ulus-devlet kurumsallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünüşlerinden biridir diyebiliriz. Doğaldır ki, buradaki somutluk da önemli bir görecelilik payı taşımaktadır. Ulus-devlet sınırları belli ülkesiyle gücünü yaşama aktaran organları ve görevleri ile kolay biçimde tasavvur edilebilir olma anlamında somuttur. Her iktidar için geçerli olduğu gibi, kendini meşru kılacak bazı kurumsal ve kavramsal düzeneklere gereksinim duyan ulus-devlet, bir bütün olarak kendisini meşrulaştırmada “ulus” kavramını kullanır. Kısaca, “ulus-devlet, erkini ulus adına kullandığını iddia eden ve yarattığı zorlamayı bu gerekçeyle haklı gösteren bir iktidar türünün hem kavramsal, hem de aygıtsal görünümüdür”²³⁷

Başlangıçta birbirinden ayrı olan “iradenin kültürel bir anlatımı (ve) geniş birlik düşüncesi” olarak ulus ile, “bölgesel birim, denetim sistemi (ve) politik bir kurum” olarak devlet “faktörlerinin eşsiz bir birleşimi”dir.²³⁸ Tarihsel gelişimini daha önce gördüğümüz ulus-devlet, “sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak

²³⁵ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.58.

²³⁶ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.78.

²³⁷ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.57.

²³⁸ -ØSTERUD, Prof. Dr. Øyvind; “Ulus Kurma Modelleri ve Kemalist Modernizasyon”, Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk (Hazırlayan: Suna Kili), Yapı Kredi Yay., 9-18, İst. 1996, s.11.

kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak, (kimi zaman uydurarak), birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan, modern bir olgudur".²³⁹

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ulus-devlet ve (onu meşrulaştıran) ulus kavramlarının olgusal ve kurgusal olmak üzere iki boyutu vardır. Olgular boyutunda, ulus-devlet'in temel dayanağı olan ulus'un ve buna bağlı olarak da ulus-devlet'in içeriği her somut örnek de elverişlilik ve yararlılık kıstaslarına göre, zamana ve mekana göre değişen, farklı biçimlerde doldurulabilmektedir. Ancak bu somut belirleme işlemi belli bir hedefe yöneliktir. Bu hedef de ulus-devlet ve ulus kavramlarının kurgusal boyutu devreye girmektedir. Somut belirleme, kurgusal düzlemde kalan ideal tipten bağımsız olamayacak, ona belli ölçü de referans sağlamak zorunda olacaktır. Dolayısıyla, kurgusal düzlem de, zaman ve mekana göre farklılık göstermeyen bir ulus-devlet ve ulus ideal tipinin varlığından söz edilebilse de; bu ideal tip ancak kurgusal düzlemde var olabilecek, olgular boyutuna eksiksiz bir biçimde aktarılamayacaktır.²⁴⁰ Bunun nedeni ise, kurgunun olguya aktarılması sırasında, somut toplumsal gerçeklik karşısında kaçınılmaz olarak değişikliğe uğramasıdır.

Konunun farklı bir biçimde açılımını yapan Guibernau'ya göre,²⁴¹ "ulus ile ulus-devletin, çoğu zaman olduğu gibi, çakışmaması durumunda aralarındaki temel farkın bir ulusun üyelerinin bir topluluk oluşturma bilinci göstermelerine karşılık, ulus-devletin bir ulus yaratmaya çalışması ve bir topluluk duygusu geliştirmeye çabalamasından kaynaklandığı söylenilebilir. Ulusun ortak bir kültürü, değerleri ve simgeleri varken ulus-devlet ortak kültür, simge ve değerler yaratma amacını güder. Bir ulusun üyeleri ortak geçmişlerine bakabilirler; ama aynı şeyi bir ulus-devletin üyeleri yaptığında, daha önce farklı etnik kökenden uluslara ait oldukları için-çünkü geçmişte ulus-devlet yoktu-geçmiş gösteren ya boş yada parçalı bir resimle karşılaşılır. Bir ulusu oluşturan insanlarda ana yurt duygusu varken ve kendilerini toprağa bağlı hissederken, ulus-devlet bir antlaşmayla ya da devletler arasında sınırın nereye çizileceğine karar veren politikacıların iradeleriyle oluşur."

²³⁹ ²¹⁶ GUIBERNAU; Milliyetçilikler..., s.93.

²⁴⁰ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.106-107.

²⁴¹ GUIBERNAU; Milliyetçilikler..., s.93.

Bu noktada en somut örneklerden birinin “Misak-ı Milli” ile oluşturulan ulusal sınırlarımız oluşturur. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı tarihte henüz işgale uğramamış Osmanlı Devleti topraklarını çevreleyen sınırlar, daha sonra “Misak-ı Milli” ile ulusal sınırlar olarak belirlenmiş ve ulusal devletin kuruluşunda ideolojik bir içeriğe bürünmüştür.

Burada belirtilmesi gereken önemli nokta; ulus-devlet ‘in kurgulanışında ülke, oldukça değer yüklü bir kavram olan “vatan” la eşanlamlıdır. Vatan’ın türdeş bir insan topluluğunu barındıran türdeş bir coğrafi bütün olarak kurgulanması süreci, aynı zamanda ulus-devlet kurgusu içinde yer alan ülke unsurunun, “ulus” kurgusuyla bağlantılandırılması anlamına da gelmektedir.

Bir siyasi otoritenin erkini kullanabileceği toprak parçası etrafını çevreleyen çizgi anlamındaki sınır kavramı Antik Yunandaki site devletlerinden beri, Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rus imparatorlukları gibi, her gelişmiş yapılanmada mevcuttur.²⁴² Ancak bunlar bir “mülk” ü çevreleyen sınırlar olmaktan öteye bir anlam ifade etmemektedir. Ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınır kavramının içeriğinde de bir değişiklik meydana gelmiştir. Ancak bunlar bir “mülk” ü çevreleyen sınırlar olmaktan öteye bir anlam ifade etmemektedir. Ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınır kavramının içeriğinde de bir değişiklik meydana gelmiştir.

2- Ulusal Kimlik Yaratmada Ulus-Devletin Rolü (Uluslaştırma/Nation-Building)

Ulus-devlet 18. yüzyıldan beri gelişen ve günümüzde evrensel ölçekte yaygınlığa erişen bir siyasi yapılanma biçiminin adıdır ve tüm siyasi iktidar yapılanmaları gibi, bir kavramsal kurguya göre şekillendirilmeye çalışılan, mevcut bir olguyu ifade etmektedir. Daha öncede belirttiğimiz gibi idealdeki yani olması gereken ulus-devlet’i tanımlayan kurgu; “bir devletin sınırları, ulusun sınırlarıyla örtüşmelidir.” biçiminde formüle edilen ve “ meşru bir iktidar ancak ulusal sınırlar içindeki bir devlet aracılığıyla kullanılır.” şeklinde biçimlenen kendi meşruiyet kuralını da içeren, bir ilkeyi de dile getirir.

²⁴² GÖZE; Devletin Ülke Unsuru, s.15 vd.

Olgu sosyal gerçekliğin parçalılığı ile yüz yüzedir ve kurgu da öngörülen mükemmel türdeşliğe ulaşması olanaksızdır. Ancak, kurguyla olgu arasındaki bağlantının koparılmaması da bir zorunluluktur. Aksi halde, kurgunun içerdiği ilkeye bağlı olarak geliştirilmiş olan meşruiyet kuralı temelsiz kalacaktır. Sonuç da,“ kurguyla olgu arasında gözlenen farklılaşma, olgunun kurguya uydurulması zorunluluğuna eklenince, ulus-devlet, kaçınılmaz olarak bir projeye dönüşür. Olguyu kurguya uydurmak için kullanılacak çeşitli araçlarla yaşama geçirilmeye çalışılan bu projenin genel adı,uluslaştırmadır.”²⁴³

1860 yılında birliğini yeni sağlayan İtalya Krallığı Parlamentosunun ilk oturumunda²⁴⁴ İtalyan birliği hareketi Risorgimento'nun önde gelen liderlerinden Massimo d'Azeglio'nun “Beyler, İtalya'yı oluşturduk, şimdi de İtalyanları oluşturmalıyız”²⁴⁵ sözü, uluslaştırmının önemini vurgular niteliktedir.

Kısaca özetleyecek olursak; bir siyasal hareket sonucunda, mevcut devlet yapısı değiştirilerek ya da yeni bir devlet kurularak ulus-devlet oluşturulduktan sonra, uluslaştırma süreci işletilmek suretiyle ulus yaratılmaya çalışılır. Böylelikle, ulus-devlet kurgusunun içerdiği meşruiyet ilkesi, anlamlı bir olgusal temele oturtulmaya çalışılır. Bu çerçevede için de uluslaştırma, türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve türdeş bir bütün içinde olduklarına inandırma çabası olarak tanımlanabilir. Uluslaştırmının amacı “toplumun farklı kesimlerini, sosyal, siyasal ve kurumsal açıdan bütünleştirmek ve uyumlu hale getirmek”tir.²⁴⁶

Ulusal Kimlik yaratmak ya da türdeşleştirmek çabası olarak uluslaştırma (nation-building), belli temel araçlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bunlar “zorunlu eğitim sistemi,” “ordu ve zorunlu askerlik kurumu,” “ulusal tarih yazıcılığı” ve “siyasi katılım” gibi araçlardır.

Zorunlu eğitim sistemi içinde, toplumu oluşturan bireylere ya da yurttaş “adayları”na öncelikle, “ulusal” dil yani bireylere her şeyden önce aynı dili konuşmaları öğretilir. Örneğin Fransa'da III. Cumhuriyet rejiminin kurulduğu 1875'de Fransızca'nın Fransız yurttaşlarının yaklaşık yarısı açısından yabancı dil olduğu, ya da, İtalya'da, ulusal birliğin sağlandığı aşamada nüfusun yalnızca %2,5'inin “İtalyanca” konuştuğu dikkate alındığında da, dil öğreniminin önemi daha

²⁴³ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.127.

²⁴⁴ HOBBSAWM ; 1870' den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik....., s.63.

²⁴⁵ ERÖZDEN; Nasyonalizm, s.22; Siyasi iktidarın..., s. 127.

iyi ortaya çıkacaktır.²⁴⁷ Diğer yandan, “ulusal” tarih ve “ulusal” coğrafya dersleriyle, yurttaş haline dönüştürülmek istenen bireylere, “vatan” ve “tarihsel birliktelik” düşüncesi verilmiş olur. Sonuçta, “ulus”un unsurlarından başlıcalarının, bir öğrenme süreci sonucunda, eğitim mekanizması kanalıyla oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Bir diğer uluslaştırma aracı, “zorunlu askerlik kurumu ve ordu”dur. Genelleştirilen ve zorunlu kılınan askerlik hizmeti kanalıyla, bireylerde öncelikle “vatan” kavramı “ulusal” bir içeriğe büründürülür iken, aynı süreç içinde “vatan”ın kutsal bir değer olduğu, gerektiğinde vatan uğrunda can vermekten kaçınılmayacağı somut bir biçimde öğretilmektedir. Aynı şekilde, bu düzenek içinde, ulusun “düşman”ları açıkça tanımlanarak, “düşman” karşısında ortaklık bilinci de yaratılmaya çalışılmaktadır. Ordu ikinci bir “yurttaşlık okulu” işlevi yerine getirmektedir.

Yalnız bu nokta da belirtilmesi gereken önemli nokta; ulus-devletlerin kuruluş dönemlerine, yakın sayılabilecek tarihlere kadar geçen süre içinde, kadınlar tüm haklara sahip birer yurttaş kabul edilmemişlerdir. Kadınların, siyasi hakları tam birer yurttaş kabul edilmeleri 20. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşmiştir. Siyasi katılım unsuru erkek yurttaşlar açısından kurgulanmıştır. Bunda “vatan için ölüm tehlikesini göğüsleyenlerin vatanın geleceği üzerinde söz sahibi olmaları da gerekir” biçiminde kurulan, egemenlik kullanımına, siyasi haklara sahip olma yoluyla katılmak ile yurt savunmasına katılma yükümlülüğünü yerine getirmek arasında kurulan düşünsel bağın önemi büyüktür. Bu düşünsel bağ Avrupa’da erkeklere genel oy hakkı tanınması yolundaki taleplerin en önemli gerekçelerinden birisini oluşturmuştur.²⁴⁸ Örneğin, ülkemizde kadınlara siyasi haklar tanınmasının haklılığı konusunda ileri sürülen gerekçelerden birisi, kadınların Bağımsızlık Savaşına fiilen katılmış olmalarıdır.

Uluslaştırmanın önemli araçlarından biride “tarih yazımcılığı”dır. Bir ulus oluşturma çabası sırasında, izlenmesi gereken başlıca yollardan birisi, tarihi yeniden yazmaktır. Bu yeniden yazım sırasında da, kaçınılmaz olarak, bazı tarihsel olgular, aslında olduğunda fazla önemli kılınarak vurgulanacaktır. Diğer yandan da, üzerinde

²⁴⁶ ALTER, Peter; Nationalism, Edward Arnold, 2 nd ed., 1994, s. 14.

²⁴⁷ Bu konuda bkz. ANDERSON, Benedict; Hayali Cemaatler..., s. 83 vd.; ERÖZDEN; Nasyonalizm, s. 36-37.

²⁴⁸ İngiltere örneği açısından bkz. COLLEY, Linda; “Whose Nation ? Class and National Consciousness in Britain 1750-1830”, in Past & Present, n: 113, November 1986, s.113-114.

vurgu yapılan bu olgular, ulus düşüncesi ve gerçekliği sanki o dönemlerde varmış gibi sunulur, büyük ölçüde çarpıtılacaktır.²⁴⁹ 1882 yılında Sorbonne’da verdiği “Ulus nedir?” başlıklı ünlü konferansının giriş bölümünde Renan; kolektif hafıza kaybının ve hatta tarihi çarpıtmaların bir ulusun oluşturulmasında önemli bir etken olduğunu belirttikten sonra, ulusu oluşturan bireylerin ortak noktalarını ortaya çıkarabilmek için aralarındaki bir çok ayrışma noktasını unutmaları gerektiğini söyler.²⁵⁰ Ardından da kendi formülünü şöyle açıklar; “ulus, topraksal belirlenime göre tanımlanan bir grup değil, tarihin derin ve karmaşık etkileşimleri sonucu oluşmuş bir düşünsel prensip, bir düşünsel ailedir”.²⁵¹ Renan’a göre; ulusu geçmişi oluşturur, bugünkü birliğin amacı da ortak geçmişi yaşatmak kaygısıdır.²⁵² Hobsbawm ise Renan’ı geliştirerek şunları söylemekte: “Geçmişi olmayan uluslar, birer kavram çelişkisinden ibarettir. Bir ulusu, geçmiş oluşturur; bir ulusun başkalarına karşı haklılık gerekçelerini geçmiş sunar ve bu geçmişi tarihçiler üretir”.²⁵³ Bu nokta da, Atatürk’ün, “Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir” sözü konuyu vurgular niteliktedir.

Ulus kurgusu, ulusçuluk akımı ve ulus-devletlerle, tarih yazımcılığının bir “bilim” disiplini haline dönüşmesi arasındaki doğrudan bağlantı oldukça açıktır. Avrupa Üniversitelerinde tarih kürsülerinin kurulmaya başlaması, 1789 Fransız Devriminin hemen ertesine denk düşmektedir. Ülkemizde de ulusal tarih yazımcılığının bilimsel bir disiplin içinde yazılım çalışmaları Türk Devrimi sonrasında, uluslaşma çalışması içinde devlet öncülüğündedir.²⁵⁴

Uluslaştırma araçlarından bir diğeri de siyasi katılımdır. “ulus”un var olması için gerekli koşullardan birisi, yurttaşların, bireysel çıkarların üstünde yer alan bireysel çıkarlara üstün gelen bir siyasi alanın var olduğuna dair inançlarıdır.²⁵⁵ Okul ve ordu kurumları ile tarih yazımcılığının yanında söz konusu ortak siyasi alanın

²⁴⁹ Bu konuda bkz. ANDERSON; Hayali Cemaatler, s.207 vd.; HOBBSAWM; “Ulusçuluk”, Birikim, sy. 45-46 Ocak-Şubat 1993, s.109-115; AKÇAM, Taner; “Ulusal Meseleye Bir Kolektif Kimlik Sorunu Olarak Yaklaşmak”, Birikim, sy. 45-46; s.24-32.

²⁵⁰ RENAN, Ernest; Quést-ce qu’une nation et autres essais politiques, Presses Pocket, Paris 1992, s.41-42.

²⁵¹ RENAN; Quést-ce qu’une nation..., s.53.

²⁵² RENAN; Quést-ce qu’une nation..., s.54.

²⁵³ HOBBSAWM; “Ulusçuluk”, s.109.

²⁵⁴ Bu konu da daha geniş bir bilgi için bkz., BEHAR, Büşra Ersanlı; İktidar ve Tarih, Afa Yay., İst. 1992.

²⁵⁵ SCHNAPPER, Dominique; Yurttaşlar Cemaati-Modern Ulus Fikrine Dair, (çeviren:Özlem Okur), Kesit Yay., İst. 1996

varlığına dair inancı yaratmak için kullanılan başlıca araç siyasi katılımıdır. Siyasi katılım kanallarıyla birey, bu “ulusal” alanda dahil edilmekte, bu alanın varlığı düşüncesini içselleştirmesi sağlanmaktadır. Siyasi katılımın bir diğer yönü ise bireylerde ortak bir siyasi kültür oluşmasını sağlamasıdır.

Ulus-devlet, uluslaştırma araçlarıyla kendi ulusunu yaratır. Böylelikle, olgu, kurguya uydurulmaya çalışılır. Burada özellikle belirtilmesi gereken nokta, uluslaştırmanın sürekliliğidir. Çünkü, uluslaştırma araçlarının da işlevsel sınırları vardır. Toplumsal yapısındaki parçalılık üst düzeyde olan ya da uluslaştırma araçlarını yeterince etkin biçimde işletemeyen devletlerde, ulus yaratma işlemi başarıya ulaşmaya bilir.²⁵⁶ Bu nedenle uluslaştırma projesi, her gün uygulanmaya konması gereken ve ara verilmeksizin uygulanması gereken bir projedir. Projenin uygulamaya geçirilmesindeki bir kesinti, daha önceki kazanımları da tehlikeye sokacak ve toplumsal türdeşliğin istenilene yakın ölçüde gerçekleşmesine engel olabilecektir. Bu nedenlerle uluslaştırma işleminde uğranılabilecek kısmi başarısızlıklar, çeşitli ölçeklerdeki kültürel özerklik taleplerinden, silahlı mücadeleye varan ayrılıkçılık hareketlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan, farklı “yan etkiler” doğuracaktır. Bu yan etkileri analiz ederken dikkat edilmesi gereken nokta, “bunların kurgunun içeriğini değiştirebilecek bir niteliğe erişip erişmedikleri”dir.²⁵⁷ Bu durum, uluslaştırmanın sürekliliğinin önemini göstermesi açısından önemlidir. Guibernau’nun da belirttiği gibi; “Devletle vatandaşları arasındaki ilişki sadece siyasal bağa dayanmaz bu siyasal ilişkinin temeli daha çok ulus oluşturma ya da kültür, toprak, ekonomi, din, dil vb. toplumsal unsurların bir bölümünü ya da tümünü paylaşan bir topluluk olma düşüncesinin ifadesi olarak görünür. Bunun sonucu, başkalarıyla kıyaslandığında, belirli bir ulusun yurttaşlarının özelliklerini öne çıkartan,... bir tür kişilik oluşturulmasıdır... Bunun nedeni devletin kendi meşruiyetini desteklemek için bir ulus yaratma çabası içinde olmasıdır... Eğer yönetenler, siyasetin dışında var olan öbür bağları yükselterek yönettikleri halk arasında topluluk duygusu yaratırsa kuşkusuz yönetmek daha kolay olacaktır”.²⁵⁸

²⁵⁶ Bu konuda bkz. GUIBERNAU; Milliyetçilikler..., s.109 vd.

²⁵⁷ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın..., s.130.

²⁵⁸ GUIBERBAU; Milliyetçilikler....., s.109-110.

3- Günümüzde Ulus-Devletler

Günümüzde üç tip ulus-devletten söz edilebilir:

1- Avrupa ve Avrupa yakın çevresi merkezli ulus-devletler

2- Amerika kıtasında gözlenen, yerli halkın soy kırımına ortadan kaldırılması ve yerine tümüyle göçmen bir nüfusun getirilmesi ile oluşturulan ulus-devletler.

3- 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan, sömürgecilikten sıyrılma hareketleri sonucu oluşan ulus-devletler.²⁵⁹

Her üç grup ulus-devletin kurgusunda ve yapılanma biçiminde (her grubun oluşumundaki özgün koşullardan kaynaklandığını söyleyebileceğimiz), kendine özgü, kendisini diğer grubun kurgusunda ve yapılanma biçiminden belirgin bir biçimde ayıran nitelikler bulunmaktadır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, ulus-devlet ilk olarak Avrupa'da, feodal nitelikteki siyasi düzenden, merkezi devlet yapısını bağlı yeni bir siyasi geçişte kurgulanmıştır. Bu kurgu, daha sonraki aşamalardan, keşifler ve sömürgeleştirme hareketleri sonucunda Avrupalılar tarafından, dünyanın diğer köşelerine ihrac edilmiştir. Bu nedenle de, bu ilk kurgu, daha sonra bir takım değişikliklerle ortaya çıkan diğer kurguların da kökeninde yer almaktadır.

Ulus-devlet kurgularındaki farklılık, ulus-devletlerin konjonktürel farklarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, ikinci gruba dahil ulus-devletlerin insan unsurunun, başlangıçta hemen hemen tümüyle, o ülkeye göç eden türdeş olmayan bir kitleden oluşmuş olması olgusu farklı bir kurguya yol açar iken; üçüncü gruba dahil ulus-devletlerin uzun sömürgecilik geçmişinin yarattığı olumsuz miras farklı bir kurguya neden olmaktadır.²⁶⁰

D- ULUSÇULUK VE ULUS KAVRAMLARI

Buraya kadar yapılan tüm açıklamalar ulusçuluğun ne olduğunu açıklamamızı kolaylaştırır niteliktedir. Son iki yüzyıldır dünya siyaset sahnesinde başrol oynuyor olması, önemli siyasi dönüşümleri ulusçulukla büyük ölçüde örtüşür kılmıştır. Dünya siyaset sahnesindeki önemli ve hızlı değişimler başroldeki ulusçuluğu da farklı

²⁵⁹ ERÖZDEN; Siyasi İktidarın....., s.1.

konumlara ve farklı algılanma biçimlerine sokmuştur. Tüm farklı konumlarına ve tüm farklı algılanmalarına rağmen; ulusçuluk, bağımsız bir ulus-devlet sınırları içinde türdeş bir ulus “yaratmak” amacına yönelmiş bir siyasi akım olarak, özünde birdir. Ulusçuluk, bu hedefine varmak için, etnik arındırmadan asimilasyona, kültür politikalarından tarih araştırmalarına kadar, oldukça geniş bir yelpazeye yayılan birçok araç kullanmaktadır. Bu araçlardan hangisinin, hangi yoğunlukta kullanılacağı ise, büyük ölçüde, varolan durum ve şartlara göre belirlenmektedir. Farklı ulusçuluk çeşitleri olarak yorumlanan, aslında, bu araç ve yöntemlere başvurmada gözlenen konjonktürel farklılıktan başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, ayırım ya da ayrımlar ulusçulukta değil ulusçuluğun uygulamalarıdır.

Ulusçuluk tartışmaları içinde tartışmaya en çok olan konu, ulusların kökeni ve özellikle bunların siyasal ifadeleridir. Bu konuda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır: “Ulusun doğal bir şey olduğu” görüşü ve “ulus ile ulusalcılığın modern olgular olduğu” görüşü.

Her iki yaklaşımda yetersizlikler göstermektedir. Daha önceki konularımız için de bunun nedenlerine değindiğimiz için burada bunun tartışmalarına ya da değerlendirmelerine uzun uzadıya girmeyeceğiz. Ana konumuz olan ulusal kimlik açısından, “ulusalcılığı ve ulusu anlayabilmek için daha önceki grup kimliği ve tâbiyet biçimleri ve onları karşılaştırmak gerekmekte”²⁶¹ olduğunu söyleyebiliriz.²⁶²

Ulusal bir kimlik edindirme ya da ulus adını verdiği topluluk olgusuna kurgusal boyutta nitelik kazandırma açısından, ulusçuluğun biri dışsal diğeri de içsel olmak üzere iki hedefi vardır. Dışsal hedefi, ulus adı verilen insan topluluğunun kendine ait bağımsız bir devlet çatısı altında örgütlenmesini sağlamak. İçsel hedefi ise, ulus kavramının içeriğini tanımlamak ve bu içeriğe uygun bir ulus yaratmaya çalışmaktır.²⁶³

²⁶⁰ Üçüncü gruba giren ulus-devletlerin oluşumu ile ilgili bkz. ORAN; Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği....., s.76 vd.

²⁶¹ GUIBERNAU; Milliyetçilik....., s.95.

²⁶² Bu konuda bkz. ORAN; Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği....., s.37-41.

²⁶³ ERÖZDEN; Nasyonalizm, s.31.

1- Ulusçuluk Türleri

Buraya kadar yapılan açıklama ve değerlendirmeler sonucunda, ulusun asıl tanımının ulusçuluk tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Ulus denilen insan topluluğunun hangi unsurlara sahip olması gerektiğini saptamaya çalışan, ulus olarak tanımladığı insan topluluklarına siyasi bazı emeller yükleyen bir siyasi akım olarak Ulusçuluk, benimsediği ulus anlayışına göre birbirinden farklılık gösteren ulusçuluk türleri ortaya çıkmaktadır.

Ulusçuluğun çeşitli alt türleri olduğu görüşünü savunanları başlıca üç grupta toplamak mümkündür. İlk grup, ulusçuluğu dayandığı felsefi temel bakımından bir ayırımı tutan araştırmacılardan oluşmaktadır. Bu araştırmacılara göre, ulusçuluk akımlarını romantizm akımının bir ürünü olan “Etnik” ulusçuluklar ile aydınlanma düşüncesinin temsilcisi olan “Akılcı” ulusçuluklar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İkinci grupta yer alan araştırmacılar ulusçuluk akımlarını “Gelişmişlik-Az gelişmişlik karşıtlığı çerçevesinde, “Batı ulusçuluğu-Doğu ulusçuluğu” olmak üzere ikili ayırma tabi tutmaktadırlar. Üçüncü gruptaki araştırmacılar, ulusçuluk akımının, etkinlik alanına göre, “Kültürel ulusçuluk” ve “Siyasi ulusçuluk” olarak ikiye ayrılmaktadır.²⁶⁴

2- Tarihsel Süreç İçinde Ulusçuluk Akımlarının Gelişimi

Farklı ulusçuluk anlayışlarının ortaya çıkışında toplumların dünya tarih sahnesine çıkış zamanlaması ve bu çıkış anındaki toplumun gelişmişlik düzeyi de etkin rol oynamaktadır. Ulusçuluğun, dünyadaki son iki yüzyıllık tarihsel gelişim seyri içindeki durumu gözlemlendiğinde, farklı ulusçuluk dalgalarının ortaya çıkışı gözlenmektedir.

İlk ulusçuluk dalgası, ilk ulus-devletlerinin oluşumu süreciyle örtüşen, liberal dalgadır. Bu dalga, ilk olarak, 18. yüzyıl sonlarında, Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri vb. ülkelerde, mutlak monarşi karşıtı ve bağımsızlıkçı hareketlerde göstermiş; Fransız Devrimiyle de doruk noktasına ulaşmıştır. Fransız Devrimi’ni Avrupa’da o dönem ki diğer siyasal hareketlerden ayıran, yeni bir meşruluk

anlayışını getirmesi ve bu meşruluğun Avrupa'nın diğer mutlakıyetçi idarelerini tehdit etmesidir. Bu dalganın temel niteliği ulusal egemenlik taraftarı olan siyasi yönüdür.

Evrenselcilik iddiasına da yönelen bu dalga ile ulusalcılığı evrenselleştiren önemli tarihsel adım, bu düşünceyi Fransa'dan Almanya, İtalya, İspanya ve Rusya'ya doğru yayan Napolyon ordularının yayılcılık seferleri olmuştur. Napolyon istilalarına karşı bağımsızlıkçı refleks içinde gelişen ikinci dalga da yer alan ulusçuluk hareketleri teknik anlamda ulusal egemenlik ilkesinin yaşama geçirilmesinde ısrarcı olmayacaktır. Bu durum Alman ve İtalyan ulusçuluklarında kendini gösterecektir. Bu monarşik yapılarda monark ulusal birliğin sembolü olarak algılanmaktadır. Aynı tarihlerde ortaya çıkan Balkan ulusçuluklarında da monarşik egemenliğin olduğu ulus-devlet tipi görülmektedir.

19. Yüzyıl ortalarında, Avrupa'da ikinci dalga ulusçuluğun ivme kazanmasına eşzamanlı olarak, bilimsel sosyalizmin de güçlenmeye başladığı görülmektedir. Bilimsel sosyalizm, siyasi iktidar için "ulus" kavramından farklı bir meşruluk kaynağı önermesi ve evrenselciliğe açık olması nedeniyle, en azından kuramsal planda, ulusçuluğun başlıca muhalifi olarak görülecektir. Ancak bu iki siyasi akım arasında, karşılıklı etkileşim ve yer yer, konjonktürel işbirliği çabaları da sürüp gidecektir.

Birinci Dünya Savaşı, öncesi ve sonrasıyla, ulusçuluğun tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Öncelikle, bu savaşın patlak vermesiyle birlikte bilimsel sosyalizm, ulusçuluk ideolojisi karşısında, telafisi olanaksız bir yenilgiye uğrar. Savaş öncesinde, patlak verecek bir savaşın emperyalist nitelikte olacağı, böylesi bir silahlı çatışma ortamının, evrensel çıkarlara sahip olduğu düşünülen işçi sınıfının birbirine düşmesi anlamına geleceği, sosyalistler tarafından öngörülebilmektedir. Bu nedenle de, çıkacak bir savaşta işçilerin, kendilerine verilen silahları birbirlerine değil, kendilerini sömüren burjuva sınıfına yöneltmeleri yolundaki çağrılara rağmen, Alman ve Fransız sosyalist partileri, savaşın çıkmasıyla birlikte, savaş bütçelerine destek vermekten, hatta kurulan "ulusal birlik hükümetleri"ne katılmaktan çekinmemişlerdir. Bu gelişme, enternasyonalist işçi hareketinin, geri dönülmez biçimde bölünmesi ve ulusçuluk karşısında etkinliğini yitirmesine yol açtı.

²⁶⁴ Ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. ERÖZDEN; Siyasi

Ulusçuluğun zaferiyle sonuçlanan bu savaş sonrasında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi, siyasi iktidarın kökenini ulus ötesi bir kaynağa oturtan yapıdaki devletler dağılarak, yerlerini ulus-devletlere bırakırlar. Ancak burada özellikle belirtmek gerekir ki; bu savaş sonrasında kurulan ulus-devletler, sosyolojik açıdan “tek uluslu” değillerdir. Örneğin 1918’de kurulan ve 1929’da Yugoslavya adını alacak olan Sırp-Hırvat-Sloven krallığı ve Çekoslovakya Cumhuriyeti gibi devletler, benimsedikleri isimlerde bile, çok uluslu olduklarını ilan etmektedirler.

Sıkça söylenen bir yargı, savaş sonrasında “çok uluslu” devletlerin ulus-devlete dönüştüğüdür. Burada vurgulamak istediğimiz nokta iktidarın meşruiyet kaynağına dairdir. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluğu gibi devletlerde, siyasi iktidar kendisini ulusal-üstü kabul edilen bir hanedana dayanarak meşrulaştırmaktadır. Yeni kurulan devletlerde ise, bu kaynak, bir hanedan tarafından temsil edildiği hallerde bile, “ulus” kavramı olmaktadır.

Savaş sonrasında Rus Çarlığı, siyasi iktidarın meşruluk kaynağını evrensel olduğu düşünülen işçi sınıfında arayan Sovyetler Birliği kısa süre içinde, dış koşulların da zorlamasıyla, dünya devrimi hedefinden vazgeçerek “tek ülkede sosyalizm” anlayışına geçecektir. Böylece, ulusçuluk ile sosyalizmin uyumlu bir “birlikte yaşama” dönemi başlamış olacaktır. Nitekim, daha sonraları kurulacak olan sosyalist devletlerin tümü, ulus-devlet formunu benimseyecekler; ulusçulukla, evrenselcilik- partikülerizm düzleminde açık bir çatışmaya girmeyeceklerdir.²⁶⁵ Hatta Romanya ve Bulgaristan gibi, sosyalist rejimin açık bir dış etkiyle yerleştiği ülkelerde, ulusçuluk, zaman zaman en aşırı biçimiyle devlet politikalarında yer edinecektir.²⁶⁶

İktidarın.... s. 78-100.; ERÖZDEN; Nasyonalizm, s. 23-30

²⁶⁵ Bu konuda bkz. ORAN; “Milliyetçilik nedir, ne değildir, nasıl incelenir?”, s.44.; ORAN; Azgelişmiş Ülke Milliyetçillliği....., s.19.

E- DÜNYADAKİ ULUŞÇULUĞUN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDE TÜRK ULUŞÇULUĞU

1- Tarihsel Süreç İçinde Türk Ulusçuluğunun Yeri

Birinci Dünya Savaşı ertesindeki önemli bir diğer gelişme, üçüncü bir ulusçuluk dalgasının gelişini haber verir niteliktedir. Bu gelişme Türk ulusçuluğunun ortaya çıkışı ve Kemalist içeriğe bürünmesi ile birlikte, giriştiği bağımsız bir ulus-devlet kurma mücadelesini başarıya ulaştırmasıdır.

İlk bakışta Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ulusçuluğunu, anti-emperyalist-bağımsızlıkçı niteliği bakımından, ikinci dalga ulusçuluk akımlarından ayıran her hangi bir yön yokmuş gibi görünmektedir. 19. yüzyılda ortaya çıkan Latin Amerika ve Balkanlardaki ulusçuluk hareketleri de, 1920'lerde başarıya ulaşan İrlanda ulusçuluğu da, emperyalist boyunduruktan kurtulma ve ulusal bağımsızlığı kazanma hareketleri olmuşlar, en azından kendilerini böyle sunmuşlardır. Ancak Türk ulusçuluğunu ve kazandığı başarıyı bu hareketlerden ayıran önemli bir yan bulunmaktadır.

Türk ulusçuluğu, Batılı, ya da Avrupalı sayılmayan bir halkın geliştirdiği, ilk başarılı ulusçuluk hareketidir.²⁶⁶ Batılı sayılan bir halkın bağımsız bir devlet kurmaya hakkı olduğu düşüncesi, 20. yüzyılın başlarında yaşayan birisi için, hiç de yadırgatıcı değildir. Ancak, emperyalist politikaları, “uygar olmayan halkları uygarlaştırma” düşüncesiyle meşrulaştırılmaya çalışan bir mantık içinde, Batılı, dolayısıyla da uygar olmayan ya da sayılmayan bir halkın, ardından uzun bir devlet geleneği olsa bile, böyle bir hakkı olabileceği akla gelmeyecektir. Bu nedenledir ki, Türk ulusçuluğunun anti-emperyalist karakteri, kendisinden önceki ulusçuluk hareketlerine nazaran, daha değişik içerikte ve daha güçlü bir ölçektir. İçinde Batılılaşma niteliğini de taşıyan Türk ulusçuluğu “Batıya rağmen batılılaşma”dır. Üçüncü dalga ulusçuluk, Batılı emperyalist güçlere karşı, Batılı olmayan halkların bağımsızlaşma ve insanlık ailesinin eşit haklara sahip bir üyesi olarak uluslararası arenada yerini alma savaşıdır. Bu dalga, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle

²⁶⁶ ERÖZDEN; Nasyonalizm, s.34.

²⁶⁷ Kuzey ve Güney Amerika halkları, büyük ölçüde Avrupa kökenli nüfusları nedeniyle Avrupalı sayılabilirler.

birlikte kabarmaya başlar ve İkinci Dünya Savaşı ertesinde Asya ve Afrika'da patlak veren bağımsızlık savaşlarıyla zirveye ulaşır.

Ayrıca önemli bir nokta da Türk ulusçuluğunun doğuşunun temellerini oluşturan Osmanlı Devletindeki batılılaşma hareketinin yarattığı etkinin kendisiyle yakın dönemlerde batı etkisi altında kalan Rusya ve Japonya'dan farklılığıdır. Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşmanın yarattığı etki, Rus ve Japon toplumlarından farklı olarak, Osmanlı toplumunu ulusal bütünleşmeye değil, ulusal parçalanmaya götürmüş olmasıydı.²⁶⁸ Osmanlıdaki Türk unsurunun dışındaki diğer unsurlar uluslaşma sürecine girerek Avrupa devletlerinin de desteğiyle birer birer Osmanlı Devleti'nden koparak kendi ulus-devletlerini kurar iken; Osmanlı ulus-devletini yaratma adına Osmanlıcılığın savunuculuğu, hızla çökmekte olan devlet düzeni içinde hem kültürel, hem de ekonomik olarak yok sayılan, bu çöküşten en çok zarar gören Türk unsuruna kalmıştı. Bu durum, Türk unsurunun uluslaşma sürecinde iki olumsuz etki yaratmıştı: "a-bugünkü dünyada, tarihten kopuk, yalnız kalış; b-ulusal varlığın tarihsel temelini daha gerilerde arama zorunluluğu."²⁶⁹

Uluslaşma sürecine gecikmeli olarak giren Türk unsurunun kendi ulus-devletini kurma mücadelesi olarak işgalci güçlere karşı giriştiği Ulusal Kurtuluş Savaşı, hem Osmanlı Devleti'nden ayrılan eski unsurlarınca, hem de Batı tarafından desteklenmesi bir yana, tam aksine düşmanca bir tavırla karşılık görmüştü. Dünya, " 'Osmanlı' lılığın yaptığı işleri 'Türk' lüğün sorumluluk hanesine yazdığı için, Osmanlı Devletinin yok edilmesi, Türklüğün yok edilmesi anlamına geliyordu."²⁷⁰

Türk unsuru için "Ulusal bağımsızlık savaşından sonra karşılaşılan baş sorun yalnız bağımsızlığı sağlamak değil, aynı zamanda bir ulus yaratmak, onu dünyaya kabul ettirmek, onu gelecekte de yaşatabilecek yeni temeller üstüne oturtmak işi olmuştur."²⁷¹ Çünkü, Türk ulusçuluğu bir çok benzerlerinden farklı olarak, tarihsel bir temelden yoksundu. Kendi ulusal tarihinin temellerini, ne Osmanlı ve İslam tarihi içinde ne de Batı tarihi içinde gerçek anlamı ile bulması olanaklı idi.

"Atatürk'ün tarihe dönüşü devrimci bir tarih görüşü arama zorunluluğunun bir yansımasıdır....(Ulusal Kurtuluş Savaşı), bir tarih görüşü için şart olan basamağı hazırlayan bir işti; bu savaşın en büyük muharebeleri, bütün tarih boyunca

²⁶⁸ BERKES, Niyazi; Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s.260.

²⁶⁹ BERKES, a.g.e., s. 260.

²⁷⁰ BERKES, a.g.e., s. 261.

Anadolu'nun yazgısını çizen; en son, en büyük Türk devletinin doğduğu; uygarlık tarihinde Türkün İbranî, Yunan, Bizans ve Arap 'hars'ları ile karşılaşp onlara uygarlıkça cevap verdiği; ve nihayet tarihte en son Türk varlığının kurtarıldığı bölgede geçmiştir."²⁷² Bu durum tarih alanında olduğu kadar, Türk dilinin Arapça ve Farsça etkisinden kurtarılarak, yeniden ulusal bir nitelik alması alanında da görülmektedir.

2- Atatürk Ulusçuluğunun Azgelişmiş Ülke Ulusçuluklarından Farkı

Atatürk önderliğindeki Türk ulusçuluğunu ya da başka bir deyişle Kemalist ulusçuluğunu, her ne kadar (Atatürk'ün değışiyle "Mazlum Milletler'e) azgelişmiş ülke ulusçuluğuna öncülük etmiş ise de, azgelişmiş ülke ulusçuluğu içine sokarak açıklamaya çalışmak hem yanlışlık hem de haksızlık olur. Çünkü, ilk olarak Türk ulusçuları, azgelişmiş ülke ulusçuluğunda olduğu gibi, emperyalizmi kovarak ilk kez bağımsız bir devlet kurmadılar. Aksine Türk toplumu (her ne kadar meşruiyet kaynağını kendisi oluşturmada da), geçmişten gelen bir devlet geleneğine sahiptir.

İkinci olarak, Türk Devrimi'nin de Batıda olduğu gibi devrimin ve uluslaştırma sürecinin öncüsü, burjuvazi ya da herhangi toplumsal bir sınıf değil, azgelişmiş ülkelerdeki gibi öncü güç bürokrasi²⁷³ olmuştur. Ancak, bu noktada azgelişmiş ülkelerdeki uluslaşmadan ayrılan yan, bu ülkelerdeki sömürgecilik öncesi geçmişi yüceltmek ve sahip çıkma anlayışı, Türk Devrimi'nde geçmişin (Osmanlı'nın) inkarı şeklinde açığa çıkar iken, tarihsel dayanak çok eskide, Osmanlı öncesi Orta Asya'da aranmıştır.

Üçüncü olarak, Türk toplumu, Batı ile ilk kez diğer azgelişmiş ülkelerdeki gibi, Batının sömürgeci kimliğe sahip haliyle karşılaşmıyordu.

Dördüncü olarak, uluslaşma, yalnızca azgelişmiş ülkelerdeki gibi sömürgeci batıya karşı bütünleşme şeklinde değil, bir çok farklı etnik topluluğu içinde barındıran bir imparatorluğun, ulusçuluğun etkisiyle parçalanması sonrasında zorunlu uluslaşma şeklinde açığa çıkmıştır. Bu farklılık unsurlarını artırmamız olanaklıysa da, bu kadarıyla da farklılık belirginleşmektedir.

²⁷¹ BERKES, a.g.e., s. 262.

²⁷² BERKES, a.g.e., s. 263-264.

²⁷³ Bu konuda bkz. ORAN; Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği..., s.76 vd.

V- TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİ OLUŞTURMA YOLUNDA İLK ADIMLAR

A-OSMANLI'DA MODERNLEŞMENİN YARATTIĞI KİMLİK SORUNU

Her toplumda çağın gereklilikleri karşısında bir değişim söz konusudur. Bu değişim zaman içinde aşamalı bir biçimde gerçekleştiği gibi, ani hareketlenmelerle de kendini gösterebilir. Toplum kendini çağın yarattığı yeni değerler karşısında yenileyemediği zaman toplumda varolan değerlerde zamanla yıpranmalar ve bozulmalar baş gösterecektir.

Toplumsal değişmelerin genel koşulları ve belirtici nitelikleri incelendiğinde karşılaşılan önemli bir nokta; yerine daha iyi, daha yararlı ve daha etkili yeni bir değer bırakılmadığı zaman, toplumun eski değerlerden (yıpranmış ve bozulmuş bile olsa) rahatsızlığını duysa bile hemen vazgeçmediğidir. Osmanlı toplum yapısı içinde de bir çok değer çağın gelişimi karşısında yetersizlik göstererek yıprandığı fark edilerek yeni düzenlemelere gitme gereksinimi duyulmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Osmanlı toplumu için bir çok maddi ve manevi değer toplum yaşantısına sokulmaya çalışılmıştır. Bu yenileşme çabaları yapının çöküşünü engelleyememiştir.

Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısıyla hiç değişmeyen, durağan bir yapıda olduğunu söylemek, ya da söylenmese bile öyle imiş gibi algılayarak değerlendirmeler yapmak, büyük bir yanılgı olur. Çünkü bu, maddenin doğasına aykırıdır. Osmanlı'daki değişim dünyadaki değişime orantılı olmamış, mevcut düzeni koruma adına kontrolsüz bir değişim olmuştur, demek, belki biraz daha doğru olacaktır. Rönesans ve aydınlanma sonrası dünyadaki değişimin odak noktası, öncü ve itici gücü olan Avrupa'nın değişim ve gelişimini zamanında ve doğru yakalayamamış olması, Osmanlı'yı doğrudan etkilemiştir. Çünkü, Osmanlı tarihi boyunca coğrafyasıyla, siyasal ve iktisadi yönden Avrupa'yla bir beraberlik içindedir. Bu nedenle, siyasal, sosyal ve ekonomik yapılanması ile tarihsel ve toplumsal gelişim ve değişimlerden etkilenmemesi olanaksızdır. Osmanlı'nın denetimi ve yönlendirmesi dışında da olsa, yoğun bir etki söz konusudur. Fakat, bu etkiden etkilenme oranı Osmanlı'nın sisteminin gücüyle de orantılıdır. Sistemin güçsüzleşmesi etkinin etkileme oranını arttırmıştır.

Osmanlı açısından, “İmparatorluğun en uzun yüzyılı” olan 19. yüzyıl bir dönüm noktasıdır. Bu yüzyılda toplum, yeni bir değişme ivmesi kazanmıştır. Bu değişim modernleşme yönünde bir değişimdir. Osmanlı toplumunun modernleşmesi, modernleşmenin kaynağı olan Avrupa ile ilk kez emperyalist kimliği ile karşılaşan bir az gelişmiş toplumun, gelişmiş toplumun özelliklerini alması şeklinde açıklamaya çalışmak ya da öyle bir kategoride değerlendirmeye çalışmak büyük bir yanılğı olur. Osmanlı’daki modernleşme olgusu, “varolan değişiminin değişmesidir”²⁷⁴

19. yüzyılın başında ivme kazanan bu süreçle, yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu’nda varlığını kabul ettiren “değişim”, iki yönlü bir “kimlik sorunu” biçimine dönüştü: “Modern” kimlik ve “Türk” kimliği. Çağın sosyo-ekonomik gereksinimleri batılı modernizmi, ulusal sorunun gelişimi de Türklüğü gündeme getirmiştir. Kısaca yeni bir toplum düzeni oluşturmak kaçınılmazdı ve bu yeni toplumsal yapıdaki bireylerin toplumsal kimlikleri “modern” ve “Türk” olacaktı.”²⁷⁵

“Osmanlı” ve “Müslüman” bir kültür tabanı üzerinde gerçekleştirilecek olan bu yeni kimlikler, “dünyevileşme”yi ve “uluslaşma”yı zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluk yüzyıllar boyu yatsınmış ve yok sayılıp akla bile getirilememiş olan “birey” ve “bireyselleşme” kavramlarını da zorunlu bir bağlantılılık içinde gündeme getiriyordu.

Osmanlı’da modernliğin kimlik ölçütlerine uyan bir kimlik olgusundan söz edemeyiz. Grup kimliği ya da kolektif kimlik açısından modern kimlik anlayışına uymayan, yerel, heterojen ve din temelli ayrımsama ile oluşmuş cemaat kimliği söz konusu iken; bireysel kimlik açısından, yerel, kan bağına dayalı ya da dinsel temelli cemaatlerle özdeşime dayanan bir kendini tanımlayış söz konusudur. Oysa modern kimlik, yerel, heterojen ve dinsel ayrımlarlar değil, bütüncül ve ulusal farklılıklarla var olmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat sonrasında gelişen Osmanlı’yı kurtarmaya yönelik düşünce akımlarının tamamında, batıda aydınlanma sonrasında gelişen ulusçuluk ve ulus-devlet anlayışının etkileri vardır. Bu süreç bir yerde Osmanlı Devleti’nin modernleşme sonrasında devlet anlayışı olan ulus-devlete dönüşüm sancısıdır diyebiliriz. Bu süreçte Osmanlı’da eksik olan, batının tarihsel ve toplumsal süreç sonunda geçirdiği evrimle oluşturduğu sosyal, siyasal ve ekonomik

²⁷⁴ ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 12.

alt yapıdan yoksun oluşudur. Osmanlı'da bilinçsizce de olsa, batıdaki ulus-devlete dönüşüm sürecinde ulus-devletin meşruiyet kaynağını oluşturacak olan ulusun yaratılmasındaki anlayış farklılıkları Osmanlıcılık, İslâmcılık ve sonrasındaki Türkçülük akımlarını doğurmuştur.

Osmanlı Batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girmişti. Ama bu sürece girince gelişmeler onu bugüne kadar getirecekti. "...Türklerin teori ve fikriyat ile uğraşıp yorulmaktansa, başkalarının teorik düşüncelerinden çıkan pratik sonuçları uygulama ile işi kolaylaştırmayı tercih ettiklerini gösteren olaylar pek çoktur..."²⁷⁶ diyen Akçura'ya göre: "Avrupa fikirleri, esaslarından iyice incelenip, o esaslara göre Osmanlı sosyal hayatının incelenmesiyle elde olunacak asıl sonuç düşünülmezsin, yani teori ve düşünce vadisinde zihin yorulmaksızın, yüzeysel olarak öğrenilen bazı Avrupa düşüncelerinin Avrupa'ca kesinleşmiş bazı pratik sonuçları, Osmanlı sosyal hayatına, yukarıdan ve aşağıdan, yani hükümetin idaresini elinde tutan devletin yöneticileri ile hükümetin idaresini beğenmeyen aydınlar tarafından uygulanmaya kalkışıldı ki, bunun yukarıdan başlayanı "Tanzimat", aşağıdan geleni "Yeni Osmanlılık" hareketi adını almıştır; her iki hareket de iş ve düşünceden çok uzaktır; her iki hareketin düşüncelerine dair ciddi eserler arayıp bulmak çok zordur..."²⁷⁷ Osmanlı'nın Batılılığa kuramsal açıdan hazırlanmayışının en önemli kanıtı, tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişimdir. "Fransız idare hukuku sisteminin uygulamakta tereddüt etmeyen, pratik gerçeklerle Fransız Medeni Kanunu'nu bile adapte etmeyi düşünenleri çağdaş Fransız tarih metoduna, Avrupa felsefesine aynı yaklaşımı göstermedikleri görülüyor. İmparatorluğun yönetiminde belediye ve zabıta kanununa kadar Avrupa taklit edilmiştir, ama Parlâmentarizm için böyle bir eğilim görülmediği açıktır."²⁷⁸

Osmanlı İmparatorluğu askeri gereksinmeler dolayısıyla Avrupa dünyasına askeri alanda, düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşmak zorunda kalmıştı. Ama, askeri reformların yalnızca askeri alanda kalmayarak ve diğer alanlara da sıçrayacağı da açıktır. Askeri cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi; istihkam ve yol için mühendislik eğitimi ve buna bağlı olarak matematik, fizik, coğrafya; sürekli ordu olgusu için ayrı

²⁷⁵ TİMUR, Taner, Osmanlı Kimliği, Hil Yayın, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 195-196.

²⁷⁶ AKÇURA, Yusuf, Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s.23

²⁷⁷ AKÇURA; Aynı eser, s.23.

²⁷⁸ ORTAYLI, İlber, "Batı'lılaştırma Sorunu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1, İletişim Yay. İst. Tarihsiz, s. 137.

sistemde bir mali idare gerektiğinden, vergilerin düzenli toplanabilmesi için maliye ve bütün bunların yansıması olarak hukuk ve devlet düzenine de Batılılaşma olgusu yansımıştır. Bu yansımaların, yaşam içinde sosyal yaşama, düşünüş biçimine ve edebiyat gibi alanlara etkileri de kaçınılmazdır.

Tanzimat'la Osmanlı bürokrat-aydını ilk kez kimlik arayışına girecektir. Kimlik belirleme biçimindeki, tepeden inme ve devlet merkezli (paternalist) anlayışla oluşturulan kimlik, bir "devlet kimliğidir".²⁷⁹ Toplumca tutmayan bu tepeden inme kimlik anlayışı, Osmanlı toplumunda (ya da topluluklarında), bazı grupların kimlik arayışlarını hızlandırırken bazı gruplarında yaşamına "kimlik arayışı" kavramını soktu.

Tanzimatçıların paternalist yaklaşımına karşı popülist bir reddiye geliştiren Genç Osmanlılar "İslamcılık"a sarıldılar. Tanzimat kuşağının "Osmanlılık"ı ile Genç Osmanlıların "İslamcılık"ı pek çok konuda farklılıklar ve zıtlıklar içermesine rağmen, aralarında siyasal ve kültürel düzeyde bir süreklilik vardı. Her iki bakış tarzı da siyasal toplumu kavramlaştırmakta yanılığlara uğramışlardır.

Tanzimatçılar soruna yönetsel bir perspektiften bakmakta ve Osmanlı'daki toplumları geleneksel bir yöntemle yeniden düzenlemekte ve bu yeni düzenlemeleri yüksek bir kimlikte "Osmanlılık Kimliği"nde birleştirmek istemekteydiler. Böylece, "o güne dek kıskançlıkla devlet dairesinde saklanan bir kimlik topluluklara giydirilmiş olacaktı. Sonuçta devlet ile tebaası arasındaki geleneksel mesafeler korunuyordu. Eskiden 'bölebildiğin derecede yönetebilirdin' şimdi ise 'böldüklerini birleştirebildiğin derecede yönetebilecektin.'"²⁸⁰

Genç Osmanlılar, Tanzimatçılara nazaran daha köktenciydiler ve "hayata saf yönetsel prensipler açısından değil, bu prensipleri de kuşatacak moral ilkeler açısından bakıyorlardı."²⁸¹ Tanzimatçıların sadakatle sürdürdükleri "yasalcılık" geleneğini, görelî bir "toplumsal" bir düşünceyle dolaylılamak istiyorlardı. Bek'a sorununun yalnızca yasa koymakla atlatılamayacağını, "meşruluk" zeminine oturmayan hiçbir yeniden düzenlemenin uzun ömürlü olamayacağını kavramışlardı. "Kanunların bir 'ruhu' olması gerekirdi. Kolektif değerlerle uyumlu olmayan, başka bir ifade ile 'kimlik' ile tutarlı olmayan bir kanuniliğin çıkmazları üretmekten başka

²⁷⁹ ÖĞÜN, Doç. Dr. Süleyman Seyfi; "Uçucu Kimliklerimiz", Türkiye Günlüğü, sy. 33 Mart-Nisan 1995, 53-62, s. 53.

²⁸⁰ ÖĞÜN; a.g.m., s. 54.

bir işe yarayacağı yoktu. Osmanlı için bu kimlik ya da kanunları meşrulaştıracak olan yüksek ilke 'İslâmiyet' olabilirdi. İslamiyet, zaten, öteden beri görelî (dolayısıyla çok eski ve yetersiz) bir şekil de olsa biricik yapıştırıcı ilkeydi.”²⁸²

Dikkat edilecek olursa, Osmanlı'da sorun “Batılılaşma” ya da “Doğu-Batı” sorunu değil, özgün bir toplumsal kimlik sorunudur. Batının ortaya koyduğu, birey, yurttaş, insanın bir değer olduğu anlayışı, ulus, ulusçuluk, ulusal egemenlik, ulus-devlet, kimlik ve ulusal kimlik gibi kavramların hem evrensel bir niteliği, hem de kendini tanımlama, tanıma ve farklılığını ortaya koyma anlamıyla tikelci (partikülerist) bir niteliği vardır. Bu nedenle, tüm dünya toplumları gibi Osmanlı toplumunu ya da topluluklarını da kaçınılmaz olarak somut olgularına kurgular yaratmaya yönelik kimlik arayışına itmiştir.

Bu arayışlar kendi içinde yepyeni sorgulamaları da kaçınılmaz olarak barındırıyordu. Bu sorgulamalar, var olan düzeni tehdit eder konumdaysa da düzenin kendi içindeki bozulmaya çözüm arayışındaki seçeneksizlik nedeniyle, sorgulamaları ve çözüm arayışlarını; karşısında üstünlüğünü yitirdiği yeni güç odağı olan Avrupa'nın değerlerine yöneltmiştir. Daha somut bir deyişle, 18. yüzyıldan itibaren toprak kaybetmesi ve 19. yüzyıla gelindiğinde sınırların artık Tuna nehrine gerilemiş olması, Osmanlı aydınına bu gerilemenin nedenlerini ve bu gerilemeyi engellemenin yollarını aratmaya başlamıştır. 19. yüzyılın başında aydın ile bürokrat arasında bir fark yoktur. Devleti “kurtarmak” üzere yenileşmenin gereklerine inanan ve bu programı yürürlüğe koyan bürokratlarla aydınlar aynı insanlardı. Bu insanlar, modernleşmeyi, Batıya hayran olduklarından değil zorunluluk hissettikleri için tercih etmişlerdir, ²⁸³ ve bu “ismi konmayan batılılaşma bir dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur.” ²⁸⁴

Fakat belirtmek gerekir ki, daha sonradan adına “Batılılaşma” dediğimiz, Osmanlı'daki modernleşme yolundaki bu değişim sürecini 19. yüzyılda başlamış bir olgu olarak değerlendirmek büyük bir yanılgı olur. Osmanlı tarihi boyunca batı ile iç içedir. “Cumhuriyet devrimcileri bir ortaçağ toplumu ile değil; son asrını modernleşme sancularıyla geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar.

²⁸¹ ÖĞÜN; a.g.m., s. 54.

²⁸² ÖĞÜN; a.g.m., s. 54., Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bkz. TÜRKÖNE, Mümtaz' er; Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

²⁸³ ORTAYLI; İmparatorluğun En Uzun ..., s. 20.

²⁸⁴ ORTAYLI; a.g.e., s. 20.

Cumhuriyetin radikalizmini kamçılayan öğelerden biri de yeterince radikal olamayan Osmanlı modernleşmesidir.”²⁸⁵ Atatürk’ü başarıya götüren, kimlik sorununa doğru teşhis koyması ve bunun haklı savaşımına girmiş olmasıdır.

B- TÜRK ULUSÇULUĞUNUN GECİKMESİNİN NEDENLERİ

1-Din Esaslı Osmanlı Millet Sistemi

Avrupa’da kapitalizmin gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmiş olması ve bu gelişmeler sonunda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde aşama aşama kurulan emperyalist denetim ile birlikte Fransız Devriminin ilkelerinin de yarattığı etkilerin, Osmanlı Devleti’nin iç dinamikleriyle birleşmesi, Osmanlı’nın yapısında ²⁸⁶hızlı değişmelere yol açtı.

Tüm Akdeniz ticaretine egemen olmaya başlayan emperyalist Avrupa sermayesinin 17. Yüzyıldan itibaren Osmanlı’da gereksinim duyduğu aracılara Müslüman olmayan tüccarlardan seçmesi gayrimüslim bir ticaret burjuvazisini de yaratacaktır. Batıya açık, batı yaşantı ve değerlerini hızla kendi içine almaya başlayan bu ticaret burjuvazisi, klasik dönemin din esaslı “millet” anlayışının yerine, modern “ulus” ve “ulusçuluk” anlayışının gelişmesine öncülük edecektir. Yeni oluşan bu burjuvazinin işini kolaylaştıran en önemli unsurlardan biri de, İmparatorluk içinde kendi kültürel değerlerini o güne değin koruyan kiliseler olacaktır. “Avrupa’da milliyetçiliğin doğuşunu, milli devletlerin ortaya çıkışını kilise engellerken Osmanlı Devletinde aynı örgüt milli bilincin canlı tutulmasında bir mekanizma rolünü oynayabilmiştir”.²⁸⁷ Gayrimüslimlerin bu durumuna karşılık,

²⁸⁵ ORTAYLI; a.g.e., s. 25

²⁸⁶ Osmanlıda 19. yüzyıl başından itibaren hız kazanan siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlere ve nedenlerine daha önceki konularımız içinde değindiğimiz için, konuya yalnızca Türk ulusçuluğunun oluşumuna yol açan etmenler açısından değineceğiz.

²⁸⁷ OBA, Doç. Dr. Ali Engin; Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 41. Ayrıca bu konuda bkz.; MİLLAS, Herkül; Yunan Ulusunun Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 43 vd.; AUGUSTINOS, Gerasimos; Küçük Asya Rumları Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Ayraç Yayınevi, (Çeviren: Devrim Evcı), Ankara 1997; BENLİSOY, Yorgo-MACAR, Elçin; Fener Patrikhanesi, Ayraç Kitabevi, Ankara 1996, s. 38 vd.; RODRIGUE, Aron; Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, Ayraç Kitabevi, (Çeviri: İbrahim Yıldız), Ankara 1997; ORTAYLI, İlber; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.996-1001; Shaw, Stenford; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ans. , Cilt 4, İletişim Yayınları, İst.

Türkler ise, “ İslamiyet içinde eriyerek kendi benliklerini kaybettikleri gibi, kendi kültürel değerlerini canlı tutabilecek ne kilise gibi örgütlere ne de lidere sahip olmuşlardır”.²⁸⁸ Lewis’in de belirttiği gibi, “İslamlığı kabul eden uluslar arasında hiçbiri, kendi ayrı özdeşliğini İslam ümmeti içinde eritmekte, Türklerden daha ileri gitmedi”.²⁸⁹ Atatürk, henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği bir dönemde Konya’da, Konya gençlerine yaptığı konuşmada bu konuya geniş yer vermektedir.²⁹⁰

2- Osmanlı Devlet Sistemi

Osmanlı Devleti’nde Türkler arasında ulusçuluk akımının geç doğmasını, Türklerin kendi kurdukları imparatorluğun dağılmasını istememeleri biçiminde açıklamaya çalışmak yanlış olur. Çünkü, Osmanlı Devletinin yapısı Türk ulusçuluğunun doğuşunu geciktirmiştir. Osmanlı Devleti gelişme süreci içinde, Padişahın Türk unsurunu ikinci plana iterek devşirmelerden oluşan (varlığı devletin varlığına bağlı bir sınıf olan), kapıkulu sistemini kurma çabası Fatih döneminde son şeklini almıştı. “Kuruluş dönemi Osmanlı toplumunda etkin iktidar olarak gözlediğimiz «Türkmen aristokrasisi» başlangıçta kapıkulunun gelişmesine göz yummakla kendi sonunu hazırlamış ve bundan yararlanmasını bilen kapıkulu Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak imparatorluk yönetimindeki Türk unsurunu tümüyle saf dışı etmiştir.”²⁹¹ Fatih, İstanbul’un fethiyle, Türk-İslam ve Bizans geleneklerini birleştiren “Osmanlı Sultanı” prototipini de yaratmıştır²⁹². Türklerin Beyi biçimindeki unvanı tarihe karışmıştır²⁹³. Böylelikle, devletin monarşik ve merkeziyetçi yapısı ve bunun dayanağı olan kapıkulu sistemi Osmanlı Padişahını o denli önem almaya itmiştir ki, Osmanlı soyuna rakip olabilecek aileleri ortadan kaldırmakla yetinmeyip, Türk ailelerinden kız alma usulüne de son vermiş, harem

1985, s.1002-1006; ORTAYLI, İlber; “Balkanlar’da Milliyetçilik”, Tanzimat’tan Cum. Türk. Ans., Cilt 4, İletişim Yay. , İst. 1985, s.1026-1031; KÜÇÜK, Doç. Dr. Cevdet; a.g.m.

²⁸⁸ OBA; Türk Milliyetçiliğinin..., s.41.

²⁸⁹ LEWIS, Bernard; Modern Türkiye’nin Doğuşu, T.T.K. Basımevi, (Çeviren: Prof. Dr. Metin Kıratlı), 2. Baskı, Ankara 1984, s.327.

²⁹⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, T.T.K. Basımevi Ankara 1989, s.141-150.

²⁹¹ ATEŞ, Toktamış; Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi), 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İst.1991, s.177-178.

²⁹² İNALCIK, Halil; “Osmanlı Padişahı”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt XIII, No:4, sayı2, Aralık1958, Ankara 1958, s. 68-79.

²⁹³ AKDAĞ, Prof. Dr. Mustafa; Türkiye’nin İçtimai ve İktisadi Tarihi, Cilt2, 1453-1555, Ankara 1971, s.17.

yoluyla tahta veliaht yetiştirmeye çalışılmıştır. Hammer bu durumun, Osmanlı Devletinin başına geçecek Sultanın annesinin ailesini bilmemesi nedeniyle devamlı olarak baba soyuna bağlı kalmasını sağladığını belirtmekte; bunun Osmanlı hanedanına karşı bir başka ailenin nüfuz kazanmasını önlediğini belirtmektedir.²⁹⁴

Bu uygulama ve devletin saltanata rakip olabilecek ailelerin ortaya çıkamamasına yönelik politikası sonucu, imparatorluk içinde, Türk ulusçuluğunun çıkmasında öncülük edebilecek odaklardan biri olan nüfuz sahibi Türk ailelerini ortadan kaldırmıştır. Böylelikle Türkler, imparatorluk içinde ancak bir güç kaynağı halinde kalabilmişler ve devlet yönetimindeki etkinlikleri de azalarak devletin kendisi olmaktan çıkmışlardır. Bu şekilde açılan yeni dönemde “Türk” sözü hakaret olarak kullanılacak ve “Osmanlı” olmak değer kazanacaktır.

Bu dönem sonrasında Türkler ve onların kaynağı olan Anadolu, bu düzen içinde özel bir konuma sahip olamamışlardır. Padişahattan sonra gelen sadrazamlık makamını işgal edenlerin büyük bir kısmı aslen Türk değildir. Ancak, bütün bunlara rağmen, Anadolu’nun devletin direği olduğu unutulmamıştır. Rumeli’de çıkan isyanları bastırmak için Anadolu askeri kullanılmış, devşirilenler de Türk-İslam terbiyesini almak için gene Anadolu’ya gönderilmiştir. Fethedilen yeni topraklara Anadolu Türk köy halkı, göçebeleri, bütün esnafıyla birlikte Padişahın emriyle zorla yollanmış ve bunlar yeni fethedilen toprakların İslamlaştırılmasında ilk nüveyi oluşturmuşlardır²⁹⁵. Bu sayede köy ve kent yönetici elitine sızarak Osmanlı toplumunda Türk karakterlerinin korunmasını sağlamışlardır. Ancak bu sızma hiçbir zaman devlete egemen olabilme şekline dönüşmemiştir.

3- İslamiyet’in Türklüğün Önüne Geçmesi

İmparatorluktaki ayırım Müslim gayrimüslim şeklinde yapılmış, Türk olmak ya da olmamanın hiçbir anlamı kalmamıştır. Devlet yönetimi Müslüman olan herkese açık tutulmuştur. Osmanlılıklar kendilerini İslâmlık ile özdeş görerek diğer herhangi

²⁹⁴ BARKAN, Ömer Lütfi; “Les deportations comme Methode de Peuplement et de Colonisation dans l’Empire Ottoman” İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, 11 (1949-50), s.67-131, aktaran, LEWIS; a.g.e. s. 9.10; OBA; a.g.e.s.35.

²⁹⁵ LEWIS; Modern Türkiye’nin..., s. 10.

bir İslâm ulusundan çok daha büyük ölçüde kimliklerini İslamlık içinde eritmişlerdir²⁹⁶.

Türkler'in İslamiyet öncesi geçmişi, Asya'daki kökenleri ve oradan göç edişleri kolektif bellekten silinmiş, unutulmuştu. Bu geçmişin, eskiden yaşamış olan bu kültürün kalıntıları resmi çevrelerin dışında, Türk köylüsünün geleneklerinde, özellikle de Anadolu göçebeleri arasında yaşıyordu ve Türk unsuru olarak bilinen tek özellik, dildi. Fakat dil de saflığını halk arasında koruyabilmişti. Devlet kademelerinde Arapça ve Farsça sözcüklerin egemen olduğu Osmanlıca Türkçe si ya da daha doğru bir deyişle Osmanlıca kullanılmaktadı²⁹⁷. "Kültürel açıdan bakıldığında, Osmanlı dili Türk olmaktan çok, Müslüman'dı."²⁹⁸

"Dil, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli kültürüne Türklerin gerçekten esas-ve her halükarda en kolay fark edilebilir-katksı idi. Bir zamanlar Arap dilinin ve İslam iktidarının olduğu gibi, şimdi de Türk dili ve Sünnî İslam itikadı egemen sosyal sınıf üyeliğinin zorunlu nitelikleri idiler... Osmanlıların hiçbir ırkî mağrurlukları ve kapalılıkları, saf "Türk" neslinden olma üzerinde hiçbir ısrarları yoktu. Halifeliğin başlangıcında efendi Arapların *Mavâli* (Arap olmayan müslimler) aşağı sınıfına karşı yaptığı ayırımın bir benzeri mevcut değildi. Müslümanlık ve Türk Dili, Kürtler ve Araplar için olduğu kadar, Arnavut, Rum ve Slavlar içinde de hem gerçek iktidara hem de sosyal statüye açılan giriş şartlarıydı"²⁹⁹ diyen Lewis, Türklerin İslamla bütünleşmelerini şöyle anlatır : "İslamlıktan önceki yazıtlarda Türk sözü gözükmekte ise de, birbiriyle akraba step kavimlerinden sadece birini ifade eder. Bütün grubu ve belki de bizzat böyle bir grup kavramını kapsamak üzere genelleştirilmiş bir kullanışı İslamlıkla başlar ve İslamlıkla özdeş bir hale gelmiştir; tarihi Türk milleti ve kültürü,

²⁹⁶ LEWIS; Modern Türkiye'nin..., s. 13.

²⁹⁷ İlk kez 7. Zilhicce. 1293 (23 Aralık 1876)'de kabul edilen Kanun-i Esasi'nin 18. Maddesinde yer alan Resmi lisanın Türkçe olduğu ibaresinden kasıt kanaatimizce yine Osmanlıca'dır "Madde 18. Tebaai Osmaniyenin hidematı Devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır. "(KUZU, Doç. Dr. Burhan; Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat, Üçüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İst. 1993, s. 262), 1909, 1914, 1916, 1918 yıllarında yapılan değişiklikler de bu maddeye karışılmamıştır. 20 Kanun-i sani 1337 (20 Ocak 1921) tarihli Büyük Millet Meclisi'nce çıkarılan Teşkilatı Esasiye Kanununda yer almayan resmi dil konusu, 29 Teşrinievvel 133 (29 ekim 1923) tarih ve 364 nolu, Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihen Tadiline Dair kanun, adı ile çıkarılan ve Cumhuriyetin ilanını yasallaştıran anayasa değişikliğinde ikinci madde yer alışı önemli ve anlamlıdır". Madde 2. Türkiye Devletinin Dini, Dini İslam'dır, Resmi Lisanı Türkçe'dir." (KUZU; Türk Anayasa....., s. 289).

²⁹⁸ GEORGEON, François; Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri - Yusuf Akçura. (1976-1935), Yurt Yayınları, (Çeviren: Alev Er), Ankara 1986, s. 14.

²⁹⁹ LEWIS; Modern Türkiye'nin , s. 7.

hatta bir bakıma dilin kendisi, son bin yıl içinde mevcut olduğu şekliyle, hep, İslamlık içinde mevcut olduğu şekliyle, hep İslamlık içinde doğdular. Bu güne kadar Türk deyimi, Putperest, Çuvaş ve Hıristiyan Gagavuzlar gibi Türk aslından ve dilinden olsalar veya İstanbul Hıristiyanları ve Yahudileri gibi bir Türk devletinin vatandaşı bulunsalar bile, Müslüman olmayanlar hakkında hiçbir zaman kullanılmamıştır.”³⁰⁰

4-Türklüğün Aşağılanması

Geleneksel Osmanlı kaynaklarında Türkler iki şekilde ele alınmışlardır. İlki “Kutsal Tarih”i oluşturan “silsilename”nin bir halkası oluşlarıdır ki, bu anlamda İslam uygarlığı tarihinde onurlu bir yer işgal etmişler ve İslamın kılıcı olarak daima övgü konusu olmuşlardır. Osmanlılar da bu bağlamda Türk kökenli olduklarını hiçbir zaman unutmamışlardır. Bununla beraber Osmanlı toplumu klasik çağın kurumsal istikrarına kavuşurken; Türklük sorunu ikinci bir şekilde yerleşik bir uygarlığın geri kalmış, göçebelik halini korumuş unsurları olan Türkmen, Yörük aşiretleri ve bunların korudukları Orta Asya’dan beri süreklilikler içeren Türklüğe özgü kültürel değerleri olarak ortaya çıkıyordu.³⁰¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi, yönetici zümre hem çeşitli karışımlarla etnik sağlığını kaybettiği; hem de kendini dini terimlerle tanımladığı için, Osmanlılarda “Türk” terimi giderek küçültücü bir anlam kazanmaya başlamıştır. Örneğin ünlü Osmanlı Vakıvîüsü Naimâ Mustafa Efendinin, kendi adıyla anılan Tarihi, Tarih-i Naimâ’da, Türkler hakkında söylediği bazı sözler şöyledir : “Nâdan Türk”, “etrâk-i bi-iğdrak (=idraksiz Türkler)”, “Türk-i bedlika (=çirkin suratlı Türk)”, “çoban köpeği şeklinde bir Türk-ü sütürk idi”, “hilekâr Türk”³⁰².

Bu tutumun yalnızca Osmanlılar’a özgü değildir. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri’nin de Arapların ve İranlıların etkisinde kalarak Türkleri horladıklarını söyleyerek, Selçuklu yazar Aksaraylı Kerimeddin Mahmud’un Türk halkı için söylediği şu sözleri aktarıyor : “ Hunhar Türkler, köpek ve kurt gibidirler,

³⁰⁰ LEWIS; Modern Türkiye’nin, s. 8.

³⁰¹ TİMUR, Taner; Osmanlı Kimliği, İkinci Baskı, Hil Yayınları, İst. 1994, s. 98.

³⁰² Aktaran, YETKİN, Çetin; Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, Üçüncü Baskı, Say Yayınları, İstanbul 1984, s. 4.

ellerine fırsat geçerse yağmayı ganimet bilirler, fakat düşman kuvvetli gelirse kaçarlar”³⁰³.

Osmanlı vakayinamelerinden kendisi de örnekler veren Timur, duruma şöyle bir açıklama getirmekte; “bu fırsatlar göçebe ve yarı göçebe hayatlarından yerleşik uygarlıklara geçiş sürecinde ortaya çıkmış ve geçişe uyum sağlanmamış unsurlar için kullanılmışlardır. Uygarlık gelişimin ortaya çıkardığı bu horlayıcı davranış daha önceki devletlerde de kendini hissettirmiştir. Selçuklu uygarlığında da Türkler köylü ve cahil olarak horlanmaktadır. Ancak böyle bir yaklaşım sadece Türklere karşı değildir. Aşiret bağlarını koparamamış ve yerleşik düzene geçememiş tüm halklar böyle bir küçümsemenin konusudurlar. Bu yüzden Osmanlı devleti gibi bir İslam uygarlığında «bedevi» Araplarla, Arnavut ve Kürt aşiretlerinin de aynı tip küçümsemelere hedef olmaları sık sık görülmüştür. Osmanlı toplumunda kimlik sorunu, tüm ortaçağ uygarlıklarında olduğu gibi, dini bir renk kazanması ve etnik boyutunun ancak küçültücü bir şekilde varlığını sürdürmesi 19.yüzyıla kadar devam etmiştir”³⁰⁴, Aslında bu aşağılayan ayrımcı yaklaşımın, daha genel planda, yönetici zümre ile halkı ayıran elitist bir yaklaşım olarak da kullanıldığı yer yer göze çarpar³⁰⁵.

Osmanlılar kendilerine Batılılar tarafından Türk denilmesinden hiçbir biçimde hoşlanmamaktaydılar. Bu durumu 1898’de yayınlanan eserinde Macar şarkiyatçı Arminius Vambéry şöyle anlatıyor: Bundan kırk yıl önce Türklük, ya da edebi Türk sözcüğü kaba, yabani anlamına gelen bir sövgü olarak değerlendiriliyordu. Şöyle bir olay anımsıyorum; bir gün, iyi eğitim görmüş bazı kişilerle sohbetleşirken, Türk ulusunun etnografik öneminden, bu ulusun kollarının Lena kıyılarından Asya’ ya, öte taraftan da Adriyatik kıyılarına kadar uzandığından, yeryüzünde yaşayan halklar arasında en geniş yayılma olanaklarına sahip olmuş bir ulus olduğundan söz ettim. Bunun üzerine bana “siz bizi Kırgızlarla ya da şu kaba saba göçebe Tatarlarla karıştırmış olmayasınız?” yanıtını verdiler. Ben daha o

³⁰³ YETKİN; Türk Halk ..., s. 4.

³⁰⁴ TİMUR; Osmanlı Kimliği, s. 98-99.

³⁰⁵ TİMUR; Osmanlı Kimliği, s. 99. Timur bu konuda A. Taşköprüzade’den alıntı yaparak; “Agbiya-ı Türk (Türk kafasızları) ve aclaf-ı Arab (Arap rezilleri), muktezayı cebelet ve tabiatları üzerine (doğaları gereği) içlerinden meşayih ve kibere (ileri gelenlere) ziyade tevkîn ederler (çok iyi davranırlar). Zira kesretü tecrübe (tecrübe bolluğu) sebebiyle onlarda neviulum (çeşitli ilimler) hasıl olup, akranlarından tevffuka (üstünlüğe) vasil olmuşlardır.” “Burada görüldüğü gibi, Taşköprüzade Türk ve Arap halkları için, bir yandan çok küçültücü sıfatlar kullanıyor; öte yandan da bunlar yönetici zümreye itaat de kusur etmediği için diğer halklardan üstün tutuluyorlar” yorumunu yapmakta (Timur; a.g.e., s. 99.)

günlerde kendimi Doğu Türkiye'deki lehçelerin incelenmesine kaptırmıştım. Ama, bu yolda harcadığım bütün çabalar, bizim kültürümüzden haberdar olan birkaç efendinin dışında, gülünç bulunuyordu. İstanbul'daki Türkler arasında Türk milliyetçiliği sorunuyla ya da Türk dilleriyle ciddi bir biçimde ilgilenen bir tek kişiye rastladım"³⁰⁶

Osmanlı'daki bu yaygın Türk düşmanlığının nedenlerine bakacak olursak, daha önce de belirttiğimiz Kapıkulu ya da devşirme sistemini belirtebiliriz. Türklere iyi gözle bakmayan ve daima aşağılayan Osmanlı merkez bürokrasisini elinde tutan devşirmeler, İmparatorluğun gerilemesine yönetim mekanizmalarına "Türklerin sızması" açıklayabilmektedir. Kendiside bir devşirme olan Koçi bey bu konuda iyi bir örnektir.³⁰⁷ Anadolu Türk Beyleri'nin 1402 yılındaki Ankara savaşında Osmanlı'ya ihanet ederek Timur'un yanına geçmeleri ve böylece Osmanlı'nın yenilmesine yol açmaları, sonrasında, "Osmanlı devşirme erkanı, Timur önündeki yenilginin hanedana verdiği kompleksi ve bu yenilgiden doğan acılarla sömürerek... Anadolu Türküne karşı güvensizlik duygusu... (ve) hınç aşlamaya çalışmışlardır."³⁰⁸

Osmanlı'da Türklük düşmanlığını oluşturan başka bir unsur olarak karşımıza Arap-İslam anlayışı çıkmaktadır. Osmanlı medreselerinde, Türkleri aşlayan ve onları hayvanlarla eş değer gören Arap-İslam eserleri eğitim sistemini temelini oluşturuyordu. Arap-İslam aleminde Türkler, özellikle Kur'an yorumlarında insanlık düşmanı canavarlar sürüsü insanlığa felaket getirici bir ırk biçiminde tasvir edilmişlerdir. Hz. Muhammet'e ait olduğu söylenen bazı hadislerle tüm bu esrlar de yer verilmiştir. "küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu ve suratları kalın deriden yapılmış kalkanlara benzeyen (hayvan suratlı) Türk'lere karşı savaşmadıkça hüküm günü gelmeyecektir."³⁰⁹ Türkleri aşağılayan ve hayvan yerine koyan bu ve benzeri ifadelere, hemen hemen bütün islami temel eserlere rastlamak olanaklıdır. Bu eserler Osmanlı medreselerinde eğitimin temelini oluşturmaktaydı³¹⁰.

Başka bir unsur olarak karşımıza çıkan, Osmanlı tarihi boyunca gözlenen ve Anadolu köylüsünün merkezi yönetime karşı sosyal içerikli başkaldırıların; gerek

³⁰⁶ Aktaran, GEORGEON; Türk Milliyetçiliğinin....., s. 14.

³⁰⁷ Bu konuda bkz; KOÇI Bey Risalesi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

³⁰⁸ ÖZDAĞ, Mustafa; "Osmanlı Tarih ve Edebiyatında Türk Düşmanlığı", Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 65 Mayıs 1989, İstanbul 1989, s. 270.

³⁰⁹ ARSEL, İlhan; Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İstanbul 1987, s. 37.

³¹⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz; ARSEL; Arap Milliyetçiliği....., s. 32 vd.

ayaklananların Türkmen aşiretleri olmaları, gerekse dinsel karaktere sahip oluşları Osmanlı yöneticilerini Türk-Alevi düşmanı bir tavır içine sokmuştur³¹¹.

Türkleri hor gören bu Osmanlı bakışı, dış tarihçe de pekiştirilmiştir. Rönesans dönemindeki eserlerde Türklerden; “hoyrat, kösnül ve hayvan insan”; “Muhammet’in ümmetine yaraşır bu iffetsiz, kokuşmuş, iğrenç köpek”; “küflü ağzını yalnız çok kutsal Hıristiyan dinine karşı bağırarak saldırmak” için açan Türk efsanelerinin birbiri arkasından geçit yaptığını söylenmekte³¹². Tüm Ortaçağa egemen olan, Türk tanımlaması, Yakın çağda da devam etmiştir. Ünlü Fransız tarihçi Renan Türkleri “zekadan yoksun, kaba ve hoyrat bir kavim” olarak görür³¹³. Fransız devrimci Voltaire mektuplarında Türklerden “bu zorbalı”, “bu çapulcu insanlar” olarak bahseder³¹⁴. Türklerle savaş halinde olan Çariçe II. Katerina’ya yazdığı bir mektupta, “hiç olmazsa birkaç Türk öldürerek size yardımcı olmak isterdim” diyerek, bunu yapamadığı için üzüntülerini bildirir³¹⁵.

Türklüğün aşağılanmasına dair örnekleri arttırmamız olanaklı. Osmanlıdaki bu durumu yadırgamak da yanlış olur kanaatindeyiz. Sorunu doğru tespit edebilme adına diyebiliriz ki; bu aşılmalı tavrılar, Türkçülüğün doğru algılanması ve anlaşılması sonucunda geliştirilen tavrılar değildir. Aksine anlaşılmasından kaynaklanıyordu. Gerçek kaygı varolan düzenin korunması kaygısıdır. İnsanların kendi düzenlerini koruma kaygısı içinde olmaları da iç güdüsel yani doğal bir tepkidir. O dönemin insanların gerçek kurtuluşlarının, Türklülüklerinin ön plana alındığı, (devletin meşruiyet kaynağını Türk Ulusunun oluşturduğu) bir ulus-devlette olduğunu algılayabilmelerini beklemekte hata olurdu. O dönem muhaliflerinin varolan düzene bir alternatif üretmek değil, varolan düzen de alternatif üretmek kaygıları vardır. Ulusçuluk, ulus-devlet, uluslaşmak o dönem insanı için çok uzak kavramlardır. Osmanlı aydını mevcut düzeni içinde kendi algılama kapasitesince, iyi niyetli alternatifler üretmektedir. Türklülük varolan düzeni tamamen ortadan kaldırmayı göze alabilmeyi gerektiriyordu ki, bunu Osmanlı aydınından beklemek

³¹¹ Bu konuda bkz; YETKİN; Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri.

³¹² KAFÉ, Esther; “Rönesans Dönemi Avrupa Gezi Yazılarından Türk Miti ve Bunun Çöküşü”, Tarih İncelemeleri Dergisi II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1984, s. 203.

³¹³ AVCIOĞLU, Doğan, Türklerin Tarihi, Cilt 1, Tekin yayınevi, İst. 1979, s. 9.

³¹⁴ KAFÉ, “Rönesans Dönemi.....”. s. 221.

³¹⁵ TİMUR; Osmanlı Kimliği, s. 175

safdıllık olurdu.³¹⁶ Zaten Osmanlı aydını, 'kimlik sorunu' üzerinde düşünmeye başladığında da bu konuda yani Türklük bilincine zemin hazırlayabilme açısından, kültürel birikim anlamında kendilerine yardımcı olabilecek düşünce araçlarından yoksundu. "Oysa Batı, kütüphane ve kataloglarıyla, bilimsel dernek ve kurumlarıyla, uzmanlaşmış yayınlarıyla bütün dünyaya egemen olacak bir düşünce arsenali yaratmıştı. Sosyo-ekonomik az gelişmişlikle bir arada giden kültürel bir az gelişmişlik içinde bulunan Osmanlı Aydınları, bu kültür kıtasında düşünmeye başladılar. Eğer sabırlı bir çalışma ile Batı kültürünü özümleyebilseler ve buna kritik bir biçimde bakabilselerdi, sorun çok daha ileri bir çözüme kavuşulabilirdi. Oysa, bunun önkoşulları yoktu. Osmanlı aydınları devletten bağımsız değildiler ve hepsinin de ortak amacı 'devleti kurtarmak' idi. Bu yüzden Batı düşüncesine selektif bir biçimde ve savunma içgüdüsüyle baktılar."³¹⁷

C- OSMANLI AYDINININ ÜSTLENDİĞİ TÜRKÇÜLÜĞÜN NİTELİĞİ

Osmanlı aydınına "Jön Türk" ya da "Genç Türk" diyen Avrupa dır. Özellikle 19.y.y'da muhalefetin sınırlar dışına taşması yani muhalif yapıdaki insanların yurt dışına çıkmaya başlamaları onları (o dönem için bir anda anlamalarını bekleyemeyeceğimiz) yeni kavramlar ile karşılaştırdı. Bu kavramları başında da ulusçuluk geliyordu. Yabancı dil öğrenerek Avrupa'ya giden Türkler, Avrupa'nın kendileri hakkında düşüncelerini görme olanağını buldular. Koşullar gereği gitmek zorunda kaldıkları "..Avrupa'ya Osmanlı olarak gittikler halde, içlerinden bir kısmı tamamen Türkleşmiş olarak döndüler; bir diğer kısmı tamamen Türkleşmemekle

³¹⁶ "Millet' tabirinin teoride tarifine girişmek, Osmanlı sosyal hayatının pratikte bozulmasına yol açacağından, Tanzimatçıların ve Yeni Osmanlılar'ın bundan şuurlu olarak kaçındıkları savunulabilir. Ya da Osmanlı tebaasının bütününe gerçekte var olan bir millet tasavvur ederek, millet tabirini de o gerçeği ifade etmek üzere kullandıkları söylenebilir... 'Millet' tabiri böyle belirsiz ve genel kaldıkça, böyle belirsiz ve genel kalması gerekli ve faydalı sayıldıkça, siyasi sahada Türklük tabiatıyla söz konusu olamazdı: Gerçekten Tanzimat devresinde 'Türk', 'Türklük', 'Türk milleti', 'Türk milliyeti' gibi ifadelerle rastlanmaz. Ve bugün bu tabirlerle ifade edilen kavramın da o zamanlar açıklıkla bilindiğini ispat eden delil ve belirtiler bulunup gösterilemez. Ancak milli duygu ve düşüncenin bütünü yok olmadığına dair dil, edebiyat, filoloji ve tarih sahasında bazı belirtiler vardır." (AKÇURA, Yusuf; Türkcülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s.27.

³¹⁷ TANER, a.g.e., s. 139-140.

beraber, Türkün, Osmanlı İmparatorluğunda unutulmuş olan, bazı kıymetlerini memlekete getirdiler.”³¹⁸

Osmanlı aydınının batı da karşılaştığı kavramlar batının kendi, iç dinamikleri sonucu belli bir evrimsel süreç sonunda ortaya çıkmıştı. Bu gelişimi daha önceki konularımız içinde incelemeye çalışmıştık. Osmanlı aydınının muhalefet için gittiği Avrupa da çok hızlı bir değişim süreci ve bu süreç içinde oluşmuş kurum, kavram ve olguları çok hızlı bir biçimde yaşıyordu. Varolan yapısı durağan bir mükemmeliyetçilik üzerine kurulu Osmanlı aydınının bu şok etkileşimi bir anda doğru bir biçimde algılayabilmesi de olanaklı değildi. Avrupa hızlı değişimi sonucunda ortaya çıkan yapılarla yeni denge arayışları içine girmişti. Bu yeni oluşturmaya çalıştığı emperyalist düzende de, Avrupa'nın Osmanlı'ya yaşama şansı verdiğini söyleyemeyiz. Çünkü, yeni oluşan dengeler içinde, eski yapısını sürdüren Osmanlı'ya yer yoktu. Buna varolan yapısı uygun değildi. Bir yapı değişikliğinin gerekliliğini Osmanlı aydını, Avrupa ve Avrupa'nın etkisiyle dünya da kurulan yeni dengelerin Osmanlı'nın varolan yapısını hızlı bir çözülmeye doğru götürmeye başlayınca zorunlu olarak fark etti. Bu hızlı çözülmeye de en büyük etken ulusçuluktur. 19.y.y.'ın özellikle ikinci yarısında, çok kavimli ulus ötesi bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu kendi içinde ulusçuluk hareketlerinin yükselişine tanık oluyordu. Osmanlı millet sisteminin bu meydan okumayla başa çıkamadığı böylesi bir bağlamda, “egemen millet” sıfatıyla Türkler, doğrudan ulusçuluğa yönelen son ulus oluyordu. İlk aşama da kültürel bir ulusçuluk alanı içinde kalan Türkçülük hareketi, İttihat ve Terakkinin iktidara gelmesiyle Birinci Dünya Savaşı sırasında siyasal bir amaç (Turancılık) biçimine dönüşecekti.

Osmanlı'da Türkçülük hareketinin öncülüğünü üstlenen bürokrat-aydındır. Bu durum Türk ulusçuluğunun gecikmesindeki önemli etkenlerdendir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Balkanlar da ulusçuluk hareketinin öncülüğünü Tüccarlar üstlenmişti. Oysa Osmanlı İmparatorluğunda, 17.y.y.'dan başlayarak ticaret Müslüman olmayan azınlıkların eline geçmişti. Bunda kapitülasyonlarında etkisi vardır. II. Mahmut döneminde de yaratılan Müslüman Hayriye tüccarı maalesef Osmanlı ticari hayatında pek önemli rol oynamamış, özellikle 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasından sonra İmparatorlukta serbest ticaret kuralları geçerli olmaya

³¹⁸ KARAL, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, VII Cilt, TTK. 4. Baskı, Basımevi, Ankara

başlandığında, Hayriye tüccarı müste'min Avrupalı ve gayrimüslim tüccar karşısında rekabete dayanamayarak varlığını devam ettirememiştir. Osmanlı vergi sistemi gereği nakit paradan vergi alınmaması da bu gayrimüslim tüccarların zenginleşmesine yol açmıştır. Bu tüccarlar içinde özellikle Rumlar, 18.y.y dan itibaren yayılmaya başlayan ulusçu gelişmelerin etkisi altında kalarak Yunan isyanının çıkışında rol oynamışlardır. Aynı şekilde, Bulgar tüccarlarının da Bulgaristan'ın bağımsızlığa kavuşmasın da etkileri görülmüştür. Kısacası, Balkan ulusçuluğunun doğup gelişmesinde bu sınıfın etkisi küçümsenemez. Ancak, Türkler arasında böyle bir sınıfın oluşmaması, devlet politikası üzerinde Türklerin ulusal çıkarları yönünde bir etkiyi olanaklı kılamamıştır.³¹⁹ Bu nedenle, gecikmeyle doğan Türk ulusçuluğuna öncülük etme görevini aydınlar üstlenmiştir.³²⁰ Osmanlı aydınının imparatorluğu bir arada tutmak için geliştirdiği Osmanlıcılık düşüncesi yalnızca Türkler arasında geçerli olmuştur. Bu düşüncenin ortaya çıkarılış zamanı, azınlıklar içinde ulusçuluk düşüncesinin hızla yayıldığı dönemdir. İslamcılık düşüncesinin de, İmparatorluktaki Müslüman azınlıklar arasında gelişmeye başlayan ulusçuluk akımı nedeniyle gerçekleşmesi olanaksızdır.

D- TÜRK ULUSAL KİMLİK BİLİNCİNİN OLUŞMASINDA İLK ÖNCÜLER

Türk ulusçuluğunun doğuşu da bir çok ulusçuluk akımında olduğu gibi kültürel alanlardaki araştırmaların gelişmesiyle başlamıştı.³²¹ Kültürel ulusçuluk çerçevesinde Türkçülüğün ilk girişimini, Tanzimat reformları ve eğitimin halk arasında yayılması için herkesin anlayabileceği biçimde yazı dilinin sadeleştirilmesi yolunda Mustafa Reşit Paşa yapmıştı.³²² 1851'de kurulan "Encümen-i Daniş" in Osmanlı dilinde reform yapmak, özellikle de dildeki Türkçe unsurları geliştirmek için, Encümen tarafından Ahmed Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'ya hazırlattırılan "Kavaid-i Osmani", Tanzimat devlet adamlarının dile karşı duyduğu ilginin devamı

1988, s. 290.

³¹⁹ OBA; Türk Milliyetçiliği....., s. 44.

³²⁰ KIŞLALI; Siyasi Sistemler, s. 91.

³²¹ SARINAY, Dr. Yusuf; Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931, Ötüken, İstanbul 1994, s. 67.

³²² LEVEND; Agah Sırrı; Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1972, s. 81.

niteliğindedir.³²³ Ziya Paşa ve İbrahim Şinasi tarafından, dile gösterilen bu ilgi yazı dili ile konuşma dili arasındaki ikiliği giderme çabasına dönüşecekti. Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde yazdığı yazılarda sade bir dil kullanan Şinasi, Türkçe'nin sadeleşmesine ve bir gazeteci dilinin oluşmasına öncülük edecekti.³²⁴ Şinasi, 1860'da Tercüman-ı Ahvâl'in ilk başyazısında "Hakim millet" kavramını kullanır.³²⁵ Ziya Paşa, Osmanlı sözcüğünü Türk sözcüğünün karşılığı olarak kullandığı³²⁶ Hürriyet gazetesinde yayınlanan "Şiir ve İnşa" makalesinde açıkça (kültürel anlamda)³²⁷ Türkçülük yapmaktaydı.³²⁸ Bu dönemde Osmanlı aydınları gazete aracılığıyla edindikleri yeni gücün farkındaydılar ve gazete Türkçe'nin sadeleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gazetelerde halkın anlayabileceği bir yazı dilinin kullanılmaya çalışılması ve kamuoyu oluşturma işlevi ile birlikte tiyatro, şiir, çeviri, roman, makale, deneme vb. gibi edebi ürünlerin yaygınlaşması toplumun düşünce alanında gelişmesine yardımcı olacaktı.³²⁹

Bu dönemde Batıdaki Türkoloji çalışmaları sonucunda ortaya çıkan ürünlerinin etkileri, dil ve edebiyat alanında başlayan Türkçülüğün yanı sıra, başta tarih olmak üzere diğer alanlarda da kendini göstermeye başlamıştı. Ahmed Vefik Paşa bu etkiyle, Türkleri ve dillerini Osmanlı ile sınırlı olmayıp Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan büyük bir ailenin en batı kolu olduğuna dikkati çeken eserleri ile, "Osmanlı Türkleri içindeki ilk Türkçü"³³⁰ oluyordu. Çağatayca'dan Osmanlı Türkçesine çevirdiği Ebûl Gazi Bahadır Han'ın 'Eşal-i Şecere-i Türki'sini 1864'de yayınlayan Ahmed Vefik Paşa, 1876'da yayınladığı 'Lehçe-i Osmanî' de ilk kez aslı Arapça ve Farsça olmayan öz Türkçe sözcükleri, Arapça ve Farsça sözcüklerden ayrı bir bölüm halinde düzenleyerek, sınırsız Osmanlı dil denizinde boğulmuş değerli Türkçe sözcüklerin çokluğunu ve önemini gösteriyordu.³³¹

³²³ TANPINAR; a.g.e., s. 146; SHAW; a.g.e., s.319; BERKES; a.g.e., s. 254-255.

³²⁴ TANPINAR; a.g.e., s.208-215; BERKES; a.g.e., s.255-258; LEVEND; a.g.e., s. 83.

³²⁵ LEWIS; a.g.e., s. 334.

³²⁶ AKÇURA; Yeni Türk Devletinin..., s. 17; AKÇURA; Türkçülüğün Tarihi, s. 29.

³²⁷ Akçura, Ziya Paşa'nın Türkçülüğü konusunda şu yorumu yapmakta: " Dilde Türkçülüğü bu kadar iyi kavramış ve Osmanlı ile Türk tabirlerini eş anlamlı olarak kullanmış olan şair ve edip Ziya Paşa'nın, Yeni Osmanlılar Cemiyeti ileri gelenlerinden siyasi Ziya Paşa'yı çok kullandığı millet ve milliyet tabirlerinin siyasi içeriklerini inceleme ve belirlemeye sevk etmemiş olması, zor kabul edilir; bununla beraber Ziya Paşa'nın eserlerinden siyasi Türkçülüğünü çıkaracak hiçbir ipucu bulup çıkaramadım." (AKÇURA; Türkçülüğün Tarihi, s. 29)

³²⁸ TANPINAR; a.g.e., s. 336; SARINAY; a.g.e., s. 68.

³²⁹ SARINAY; a.g.e., s. 68; TANPINAR; a.g.e., s. 249-250.

³³⁰ AKÇURA; Yeni Türk Devletinin..., s. 21; AKÇURA; Türkçülüğün Tarihi, s. 32.

³³¹ AKÇURA; Türkçülüğün Tarihi, s.31.

Askeri okulların ders programına ulusal tarihi koyan³³² ve 1876'da yayınladığı kitabının bir bölümünü İslâmiyet'ten önce Türk tarihine ayıran Askeri okullar Müdürü Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih-i Âlem'i, modern Türk tarihçiliğinde İslâmiyet'ten önceki Türklere dair ilk yazıdır.³³³ Süleyman Hüsnü Paşa'nın, deGuignes'in bir sonraki konuda değineceğimiz ünlü eserinden³³⁴ yararlanarak yazdığı bu kitabın dışında bir diğer eseri, 'İlm-i Sarf-ı Türkî'dir ve Paşa kitabında Türk adını kullanmasının nedenini, Osmanlı adının bir devlet adı olduğunu, Türk dili ve edebiyatı için kullanılmaması gerektiği biçimde açıklar.³³⁵

Osmanlı Toplumunda süregelen İslâmi gelenekten pek ayrılmayan renkli bir kişilik ve düşünce yapısına sahip olan Ali Suavi, yaşadığı 19. y.y.'ın önemli bazı modern kavram ve düşüncelerini ilk defa kullanan ve Osmanlı düşünce dünyasına taşıyan bir diğer Osmanlı aydınıdır. "Nation'u Ümmet" in karşılığı gören ve vatani "memleket-i İslâmiye" biçiminde algılayan,³³⁶ 'Muhbir' ve 'Ulûm' gazetelerinde Türkçülüğü ve Türkçe yazmayı sürekli söz konusu eden Ali Suavi, Ulûm gazetesinin ilk sayısında yayınladığı 'Türk' adlı makalesinde, Türklerin eski bir uygarlığa sahip olduklarını, İslâmın gelişmesine önemli katkılarda bulduklarını söyler. 'Hive Hanlığı' adlı bir kitapta yazan Suavi'ye göre, 'Osmanlı' sözcüğü politik bir sözcüktür, bu nedenle Türkçe'ye Osmanlıca demek yanlıştır.³³⁷

Yazılarında vatan, millet ve Türkistan gibi kavramları sıkça kullanmasına karşın, Osmanlılık düşüncesinin savunucusu olan Namık Kemal, yeni kuşaklara 'vatan' ve 'hürriyet' düşüncelerini aşıl原因an kişidir. Türk sözcüğünü bazen Müslümanlıkla eş anlamlı kullanan Namık Kemal'e göre, nation'un karşılığı

³³² TURAL, Sadık; Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Edebiyatımızda Türkçülük Akımı, (H.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1978, s. 21; Ayrıca, Süleyman Paşa hakkında bkz.: TEVETOĞLU, Fethi; Süleyman Paşa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

³³³ LEWIS, Bernard; "Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış", Türk Yurdu, Sayı: 2, 1960, s. 10.; AKÇURA; Yeni Türk Devletinin..., s.43-44; SARINAY, a.g.e., s. 69.

³³⁴ de GUIGNES, Joseph; Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des Autres Tartares Occidentaux, (Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarihi), Paris Tarihsiz.

³³⁵ KUSHNER, David; Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908), (Çeviren: Ş. Serdar Türet, Rekin Erdem, Fahri Erdem.), İstanbul 1979, s. 92.

³³⁶ TÜRKÖNE, Mümtaz'er; "Tanzimat'ta Millet Fikrinin Doğuşu", Türkiye Günlüğü, Sayı: 8, Kasım 1989,36-41, Ankara 1989, s. 38-40

³³⁷ Ali Suavi'in Türkçülük ve Türkçecilik konusundaki düşünceleri için bkz. DANİŞMEND, İsmail Hakkı; Ali Suavi'nin Türkçülüğü, CHP Genel Sekreterliği, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942, s. 27-36; Türkçülüğe ilişkin düşüncelerini, A. Lumley Davids'in, Kitabü'l-İlmi'n-Nâfi fi Tahsil-i Sarf-ü Nahv-i Türkî, Grammaite Turke, adlı kitabını temel alarak yazmıştı. (KÖPRÜLÜZÂDE, M. Fuat; Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, İstanbul 1928, s. 45-46'dan Aktaran: SARINAY, a.g.e., s. 70.)

ümmettir.³³⁸ Yazılarında ‘vatan’, ‘Osmanlı’, ‘ümmet’ ve ‘millet’ kavramlarını eşdeğer bir biçimde kullanan³³⁹ Namık Kemal, Türkçe’nin sadeleştirilerek yaygınlaştırılmasını, hatta Türkçe’nin tek dil olmasını³⁴⁰, bunun yanı sıra da İslâmî ve Osmanlıcı temellerden ayrılmadan ‘terakki’yi savunmaktaydı.

Batıdaki Türkoloji çalışmalarının etkisinin yoğun görüldüğü, Türk ulusal bilincinin gelişmesinin temellerinin atıldığı bu dönemde, Yeni Osmanlılar hareketi içinde yer alan aydınlar, geliştirdikleri siyasal düşüncelerin yaygınlaştırılması amacıyla Türkçe’nin sadeleştirilmesine önem vermekteydiler. Bu aydınlar, Türk diline ulusalcı bir anlam vermeksizin iletişimin daha yeterli bir aracı kılma çabasındaydılar. Kültürel Türkçülüğün öncülüğünü yapan Ahmed Vefik, Süleyman Hüsnü Paşalar ile Ali Suavi gibi kişilerin dil ve tarih alanındaki düşünce ve çalışmaları, Osmanlı Devleti’nde Türklük bilincinin uyanmasına, Osmanlı resmî edebiyatında “cahil, kaba, göçebe” gibi sözlerle aşağılanan Türk kavramının da, geçmişte büyük uygarlıkların kurucusu olan gurur duyulacak bir ulus anlamını kazanmasına neden olmuştur. Tüm bunların yanı sıra dönemin siyasal koşulları, Türklük düşüncesinin “Osmanlı Milleti” ve “İslâm Birliği” gibi amaçların önünde olmasına henüz hazır değildi.

³³⁸ TÜRKÖNE, a.g.m., s. 38.

³³⁹ MARDİN, Şerif; “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, S. 1701.

³⁴⁰ TANSEL, Fevziye Abdullah; Namık Kemal’in Hususi Mektupları, Cilt:II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s. 231-244.

VI- TÜRKÇÜLÜĞÜN GELİŞMESİNDEKİ DIŞ ETKİLER

A- BATIDAKİ TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARININ ETKİLERİ

Osmanlı devletinin son döneminde Türkçülüğün gelişmesinde, başlangıçtan itibaren şarkiyatçılığın bir dalı olarak gelişen “Türkoloji” nin etkisi önemlidir.³⁴¹ Şarkiyatçılık ya da Oryantalizm, “doğuya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için batının bulduğu yoldur”.³⁴² Şarkiyatçılar Avrupa’nın genişlemesine yardımcı olmak amacıyla 18. yy.dan itibaren Çin, İslâm ve daha sonra Türk kaynakları üzerinde çalışmalar yapmışlar, eserlerinde Türklerin Osmanlılardan önce büyük bir uygarlık kurduklarına ve dilleri ve tarihlerinin zenginliğini belirterek Türk tarihinin karanlık dönemlerini aydınlatmaya başlamışlardır.³⁴³ Ayrıca, bu dönemde Türk eliş ve sanatlarının Avrupa da değer görmeye başlaması ve Lamartine, Auguste Comte, Pierre Lafayette, Pierre Loti, Cloude Farrere gibi ünlü isimlerin Türkler hakkında olumlu yazılar yazması da, yabancı dil öğrenen ya da Avrupa’ya giden Osmanlı aydını üzerinde Türklük bilincinin oluşmasında etkili oldu.³⁴⁴

17.y.y da Cizvit papazlarının başlattığı Sinoloji (Çin araştırmaları) disiplinine bağımlı gelişen Türkoloji, “Çin uygarlığı ile ilgili bilgilerin artışı ve Çin kaynaklarının tanınması, Orta Asya Türkleri ve bunları tarihi ile ilgili bir çok bilginin ortaya çıkmasına yol”³⁴⁵ açması sonucu gelişmişti. 19.yüzyılda da Türklerin Çin kaynaklarından çıkarılan kökenleriyle ilgili bilgiler egemen görüş haline gelene kadar Osmanlı tarihini yazan şarkiyatçılar, daha ziyade Osmanlı, İran, Arap ve Grek kaynaklarına eğiliyorlardı.³⁴⁶

Kendisi de Sinolog olan ve bu konuda ki bilgileri değerlendiren Joseph de Guignes, 18. yy. ortalarında eski Türklerle ilgili ilk eseri yazmıştır. Eserinde “zalim

³⁴¹ TİMUR; Osmanlı Kimliği, s. 133.

³⁴² SAİD, Edward; Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu, (Tercüme: Selahaddin Ayan), 2.Baskı, İstanbul 1989, s.16. Said, “Batıda oryantalizmin resmî varlığının 1312’de Viyana Kilise Konseyinin, Paris, Oxford, Bolaya’da Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice hakkında bir dizi kürsü kurulmasına ilişkin kararı ile ortaya çıkmış olduğu kabul” edildiğini belirtmekte. Said, a.g.e., s.85.

³⁴³ SARINAY, s. 49.

³⁴⁴ ZİYA GÖKALP; Türkçülüğün Esasları, Varlık Yayınları, İstanbul 1963, s.5-6.

³⁴⁵ TİMUR; a.g.e., s.134.

³⁴⁶ TİMUR; a.g.e., s. 137.

ve acımasız”¹ olarak nitelendirdiği Türklerin, hangi isimler altında anıldıklarını ve gelişmeleri anlatmış ve Ergenekon destanının Çin kaynaklarına dayanan ilk versiyonunu vermiştir.² Joseph de Guignes’in Osmanlıların dikkatini yüz yıldan fazla bir süre sonra çekecek³⁴⁷ olan bu eseri, Türklerin İslâmiyeti kabul etmeden önce Asya tarihinde oynadıkları rolü gün ışığına çıkarıyordu³⁴⁸ ve Süleyman Hüsnu Paşa’nın Târih-i Âlem isimli kitabının İslamiyet’ten önceki Türklerle ilgili bölüme de temel kaynaklık ediyordu.³⁴⁹

Arthur Lumley Davids’in eseri³ Türkçe’nin yayınlanan ilk sistematik grameri olmasının yanı sıra, tarihi bir eser olması bakımından da önem taşır. Kitapta Türk tarihi, Türk lehçeleri hakkında bilgiler verilmekte ve Osmanlı Türkçesi’ndeki, Türkçe etkisi sistematik bir biçimde açıklanarak Türklerin uygarlıkta oynadıkları roller vurgulanıyordu. Eserin gramer bölümleri ilk modern grameri olan Fuat ve Cevdet Paşaların Kavaid-i Osmaniye’sine esin kaynağı oluyordu.³⁵⁰ Ayrıca Ali Suavi Paris’te çıkardığı Ulûm gazetesinin ilk sayısında yayınladığı “Türk” adlı makalesinde Davids’in kitabının giriş kısmından kaynak olarak yararlanıyordu.³⁵¹

Osmanlı da Türkçülüğün doğuşunu en çok etkileyen şarkiyatçılardan biri de Fransız Léon Cahun’dur. Sürgündeki Genç Osmanlılarla ilişkisi 1860’lara kadar uzanan Cahun, Avrupa’ya uygarlığı getiren ırkın Turan ırkı olduğunu Avrupalıların ve Türklerin ilgisini çekecek bir biçimde romantik bir üslupla anlatan³⁵² eseriyle,⁴

¹ de GUIGNES Joseph, *Mémoire Historique sur l’Origine des Huns et des Turcs*, Paris Tarihsiz, s.4.

² de GUIGNES, Joseph; *Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des Autres Tartares Occidentaux*, (Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarihi), Paris Tarihsiz, Cilt:I, s.371-372.

³⁴⁷ TİMUR; a.g.e., s. 134. Bu kitabın Atatürk’ün de üzerinde önemli etkisi olmuştur. “..(D)aha XVIII. yüzyılda yazılmış olmasına karşın ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçeye çevrilen Deguigne’nin ünlü yapıtı(nın)...Atatürk’ün Türk tarihi hakkındaki değerlendirmelerinde ve kimi düşüncelerinin oluşmasında ...özellikle de...çok büyük rol oynadığı görülmektedir.”, TURAN, Şerafettin.; Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, TTK: Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1989, s., 25.

³⁴⁸ KUSHNER, a.g.e., s. 12.; ORKUN, Hüseyin Namık; *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara 1977, s. 31. Ayrıca Guignes hakkında bkz. OBA, a.g.e., s.123.

³⁴⁹ Ziya Gökalp, a.g.e., s. 6-7.; KURAN, Ercüment; “On Dokuzuncu Asırda Milliyetçiliğin Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri”, *Töre*, Sayı:86 (Temmuz 1978), s.23.

³ DAVIDS, Arthur Lumley; *Grammar of the Turkish Language (Türk Dili Grameri)*, Londra 1832.

³⁵⁰ LEWIS, a.g.e., s. 344.

³⁵¹ TANPINAR, Ahmet Hamdi; *19 ncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Basım, İstanbul 1976, s. 244-245.

³⁵² KUSHNER; a.g.e., s. 14.; SHAW, Stanford; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çeviren: Mehmet Harmancı), Cilt 1, İstanbul 1982, s.317.

⁴ CAHUN, Leon; *Introduction à l’Histoire de l’Asie, Turcs et Mongols, des Origines à 1405* (Paris 1896)

“bir çok Türk yazarında onun şekillendirici etkisi görüldü.”³⁵³ Necip Asım tarafından Türkçeye çevrilen eser 1896 yılında İstanbul’da en çok okunan kitaplardan biri olmuştur.³⁵⁴ Cahun’a göre, Müslümanlık gerçek Türk dehasına ters düşmüştü. Selçuklulardan itibaren Türkler bozulmaya başlamıştır. Türkler, özellikle İran devlet gelenekleri etkisine kapılmış ve (Türkleri kastederek) “İslam bu yarı-Çinlilerden çok katı İranlılar oluşturmuştur.”³⁵⁵ Nizamülmülk’ün Siyasetname’sinde ifadesini bulan bozulmuş sürecini; dinin hayatta çok yer kaplaması ve kadınların, eski Türklerde olan yüce yerini kaybetmesine³⁵⁶ bağlayan Cohen, Siyasetname’nin karşıtı olarak Kutadgu Bilig’i ele almakta ve gerçek Türk ruhunun örneklerini oradan vermektedir.

1863-1865 yılları arasında İngiltere adına³⁵⁷ Orta Asya’da yaptığı seyahatleri 1879 yılında Türkçe olarak “Bir Sahte Derviş’in Asya-yı Vusta’da Seyahati” adıyla yayınlayan, Osmanlı Devleti’nde ve Orta Asya’da uzun bir süre kalan, birçok Türk aydını ile ilişki kuran, İstanbul’da olduğu dönemde Tasvir-i Efkâr’da yazılar yazan, yurt dışına kaçan Jön Türklerle ilişkilerini sürdürerek onların Londra’da çıkardığı Hürriyet ile Paris’te çıkardıkları Meşveret gazetelerine yazılar gönderen ve aynı dönemde II. Abdülhamid’in de dostluğunu kazanan Yahudi asıllı Macar Türkolog Arminius Vambéry, eserlerinin yanı sıra ilginç bir kişilik tablosu da çizmektedir. Ruslara karşı İngiliz çıkarlarını savunan, Yahudi davasını destekleyen ve Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl’i 1901’de II. Abdülhamid ile görüştüren Vambéry, Türkçe ile Macarca’nın ilişkisine ilk defa dikkati çeken kişidir.³⁵⁸

Dönemin aydınları ve daha sonrasında Mustafa Kemal’in de³⁵⁹ üzerinde etkisi olan önemli eserlerden biri de 1848 ihtilallerinden sonra Türkiye’ye göç ederek Müslüman olan Polonyalı asıllı (Constantin Borzecki) Mustafa Celaleddin Paşa’nın, 1869’da “İstanbul’da Courier d’Orient gazetesi matbaasında basılmış olan 362

³⁵³ LEWIS, a.g.e., s.344.

³⁵⁴ “312 de İstanbul’a geldiğim zaman ilk aldığım kitap Léon Cahun’un tarihi olmuştu. Bu kitap adeta pantürkizm mefkûresini teşfik üzere yazılmış gibidir”, GÖKALP, a.g.e., s. 10-11.; Bu kitap, Atatürk’ün de ilgisini çekmişti. Turan bu konuda şöyle diyor: “Mustafa Kemal’in gençlik yıllarında okuduğuna kuşku bulunmayan bu yapıttan Cumhuriyet döneminde de yararlandığı, özel kitaplığındaki nüshaya koyduğu işaretlerden anlaşılmaktadır.”, TURAN, a.g.e., s. 28.

³⁵⁵ COHEN, a.g.e., s.179’dan aktaran TİMUR, a.g.e., s. 136-137.

³⁵⁶ COHEN, a.g.e., s.182’den aktaran TİMUR, a.g.e., s. 137.

³⁵⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. ÖKE, Mim Kemal; İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambéry’nin Gizli Raporlarında II.Abdulhamid ve Dönemi, İstanbul 1983, s. 9-137.

³⁵⁸ TİMUR, a.g.e., s. 137.

³⁵⁹ TURAN, a.g.e., s. 25-27.

sayfalık”³⁶⁰ Fransızca yazılmış olan *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Modern Türkler) adlı kitabıdır. İstanbul’da basılmasına rağmen Fransızca yazılması Türklerden çok yabancılara karşı, Türklerin kültür ve uygarlıklarını savunmak ve Avrupa’daki ön yargıların ortadan kaldırılması amacına yönelik olduğu izlenimini veren eser, dünya tarihinde Türklerin uygar ve çok önemli bir yeri olduğu, Avrupa kavimleri ile ortak bir kökenden geldikleri, Türkçe’nin zengin bir dil ve başka dillerin gelişmesine yardım etmiş olduğu vurgulanmakta, Arap alfabesinin kabulü üzerinde durulmakta, Türklere yeni bir tarihi amaç olarak batılılaşma önerilmektedir. Eser ile Mustafa Celaleddin Paşa Avrupa’nın Türklere karşı duyduğu geleneksel düşmanlığı azaltmak ve Türkleri batı uygarlığına karşı daha duyarlı kılmayı amaçlıyordu. Eser Türkçülük açısından Osmanlı Türkleri arasında yazılmış ilk eserdir.³⁶¹

Ayrıca, 1822’de “Asya Derneği”ni (*Société Asiatique*) kuran ve 1828’de *Journal Asiatique*’i çıkararak şarkiyatçı çalışmalara hız kazandıran, Türklerin kökeni hakkında antropolojik çalışmalar yapan J. Klaproth ve Abel Rémusat,³⁶² Orta Asya Türk boylarının tarihi, etnografyası, dili ve folklorüyle ilgili bir çok çalışmalar yapmış olan Alman asıllı Rus Türkolog Friedrich Wilhelm Radloff; 1893’te Orhun nehri yakınlarındaki eski Türk yazıtlarını çözen Danimarkalı Vilhelm Thomsen; Fransız Antoine Isaac Silvestre de Sacy; İngiliz Elias John Wilkinson Gibb gibi 19.yy.’ın diğer şarkiyatçıları da dönemin Osmanlı aydınlarında Türklük bilincinin oluşmasında etkili olmuştur.

B- TÜRKİYE DIŞINDA OLUŞAN TÜRKÇÜLÜĞÜN ETKİLERİ

Germenler ve Slavlar arasında sıkışmış bulunan ve kendi tarihlerini araştırma gereksinimi duyduklarında Atilla Hunları ile aynı kandan geldiklerini anlayan Macarlar, uzaktaki yurtlarına “Turan” adını vererek “Turancılık” akımını da başlatıyorlardı.³⁶³ Macar bilim adamları 1839’da, İran’ın Kuzey doğusundaki ülkeye

³⁶⁰ AKÇURA, a.g.e., s. 32.

³⁶¹ OBA, Ali Engin; “Fransız İhtilalinin 200. Yıldönümünde Mustafa Celalettin Paşa’nın ‘Eski ve Yeni Türkler’ Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasına Etkisinin değerlendirilmesi”, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1990, s. 67-76.

³⁶² TİMUR, a.g.e., s. 134.

³⁶³ OBA;a.g.e., s. 132.

verilen eski bir Farsça isim olan “Turan” sözcüğünü, Orta ve Güneydoğu Asya’daki Türk topraklarını tanımlamak için kullandılar ve Türk ve Moğol’dan başka Fin, Macar ve diğer uluslar ve diller grubuna Turanlı adını verdiler.³⁶⁴ Dünya da ilk defa Türkoloji 1870 de Budapeşte Üniversitesi’nde, bir disiplin haline getirerek, bu bilim dalına ait bir kürsü kuruldu³⁶⁵. Turan derneğini 1910’da kuran Macarlar, 1913’de Turan adını taşıyan bir dergi çıkarmaya başladılar³⁶⁶.

Türkçülün gelişmesindeki bir başka etken Balkanlardaki toprak kaybı sonucu buradaki Türklerin Anadolu’ya göçleridir. Özellikle bu durumun Balkanlardaki Hıristiyanların ulusçu hareketlerinin sonucunda oluşması tepkisel bir Türk ulusçuluğunun gelişmesini hızlandırmıştır.

Osmanlı’daki Türkçü hareketi en çok etkileyenler göçler sonucu geldikleri; Osmanlı’da bizzat bu hareketlerin içinde yer alıp, öncülük eden Çarlık Rusya’sında Türklerdir. Kırım’ın Ruslarca ilhak edilmesinden sonra, başlayan, Kırım ve 1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonrası hızlanan göçlerle 19.Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başlarında, Volga, Orta Asya, Azerbaycan, ve Kırımlı Müslüman Tatarlar ve Türkler Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yerleştiler³⁶⁷.

19. Yüzyılın ortalarında sonra, Rus İmparatorluğu’nda iletişim ağının gelişmesi, demir yolun yapımını ilerlemesi, deniz taşımacılığının artması ve Karadeniz’de deniz ulaşım hatlarının açılması Rusya Türklerini hem birbirine hem de Osmanlı İmparatorluğuna yaklaştırmıştı.³⁶⁸ Yüzyılın ortalarından itibaren Kırım’da, Kazan’da ve Azerbaycan’da; batı liberalizmi, Rus romantizmi ve Osmanlı Devleti’ndeki batılılaşma hareketlerinden etkilenen yaygın bir Türk aydın hareketi vardı. Bu aydınlar önce kültürel Türkçülüğü, daha sonra da Pan-Slavizme tepki olarak geliştirdikleri Pan-Türkizmi savunuyorlardı. Rusya’dan gelen bu göçmenlerin çoğu yüksek bir eğitim düzeyine sahiptir³⁶⁹.

Rusya Türklerinde ulusçuluk, büyük ölçüde İslami reformizm ile Azeri ve Tatar burjuvazinin gelişmesi sonucunda etkili bir olgu halini almıştı. “Özellikle, tıpkı Osmanlı rejimiyle iyi geçinen Ortodoks patrikliği gibi, Çarlık rejimiyle iyi geçinen

³⁶⁴ LEWIS; a.g.e., s. 344.

³⁶⁵ OBA; a.g.e., s. 133.

³⁶⁶ OBA; a.g.e., s. 130.

³⁶⁷ LEWIS; a.g.e., s. 345.;GEORGEON; a.g.e., s. 15.; OBA; a.g.e., s. 141 vd.; AYDIN; a.g.e., s. 147

vd.

³⁶⁸ GEORGEON; a.g.e., s. 15.

³⁶⁹ LEWIS; a.g.e.,s. 345-346.

dinsel ve geleneksel otoritenin tasfiyesi, bu iki etkinin modern eğitimi 19. yüzyılın başından itibaren Müslüman halklar arasında yaymak konusundaki etkinliğiyle mümkün olmuştur. Bu bakımdan Azerbaycan ve Kazan, en önemli iki bölgedir... Bu modernleşmeci eğilim temelinde, Ruslar ve Batı ile yakın temasın etkisi kadar, Orta Asya ticaretine ve petrole bağlı zenginleşmenin izleri görülür"³⁷⁰.

1897 yılına kadar Azerî petrolü, dünyada A:B:D.'nin ardından ikinci sırada yer alıyordu. A.B.D. üretimi, Rus üretiminden %50 fazla idi; fakat 1898-1901 döneminde Azerî üretimi A:B:D.'yi geçerek birinci sırayı almıştı. 1902'de ise tekrar ikinci sıraya düşecekti.³⁷¹ Bu hızlı gelişim sonrası, Ermeni ve Rus işgücüyle yabancı sermaye akımının bölgede yoğunlaşması, petrolün ekonomik yaşama egemen olmasıyla birlikte ve bu süreçte Ermeni sermayesinin Azerî sermayesine oranla giderek güçlenmesi³⁷², Azerîlerin ticari rekabetinin doğrudan doğruya Ermenilere yönelmesine ve eskiden beri Hazar bölgesinde birbirine rakip olan iki unsurun ulusalcı çatışmasının keskinleşmesine yol açmıştı.³⁷³ Aynı dönemde Bakü-Batum demiryolu, bölge Müslümanları üzerinde zayıflamakta olan İran nüfuzunu büsbütün ortadan kaldırır iken, İstanbul ile olan ilişkiyi kolaylaştırarak Osmanlı nüfuzunu güçlendiriyordu.³⁷⁴ Bunun yanı sıra bu demiryolunun Rusya içlerindeki Müslümanlarla ilişkinin sağlamlaştırılmasında da etkisi olmuştur.³⁷⁵

Bunların yanı sıra, Azerbaycan'ın Rus yönetimi altına girmesiyle 18. yüzyıldaki feodal parçalanmışlığından kurtulması köylülerden aynî değil nakdî kiralar istenmesi ve önceki çeşitli yerel para birimlerinin yerine rublenin kullanılmaya başlaması, bir "ulus" düşüncesi için temel olan ekonomik birliği sağlamıştır.³⁷⁶ II. Katerina'nın tanıdığı büyük ayrıcalıklar ve Türkistan halkının

³⁷⁰ AYDIN;a.g.e.,s.147-148.

³⁷¹ SWIETOCHOWKI, Tadeusz; Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe 1905-1920, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 39.; FALKUS, M.E.; Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914, (Çeviren: A. Şenel), V Yayınları, Ankara 1986, s.78-79.; ZENKOVSKY, Serge A.; Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık, (Çeviren:İzzettin Kandemir), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 82.; ALİOĞLU, Mehmet Ali; "Azerbeycan'ın İktisadi Vaziyetine Bir Bakış: Petrol ve İstihlât Tarihçesi", Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt I, İstanbul 1932, s. 141-144.

³⁷² SWIETOCHOWKI, a.g.e., s.66-67.

³⁷³ SWIETOCHOWKI, a.g.e., s.38-41.

³⁷⁴ ZENKOVSKY, a.g.e., s. 82.

³⁷⁵ AYDIN;a.g.e.,s. 150.

³⁷⁶ SWIETOCHOWSKI, a.g.e., s.37.

'kafirlerle alışverişten kaçınmalarının da etkileriyle Tatarlar da Orta Asya ticaretinin tek hakimi olmuşlardı. Ticaretin yanı sıra sanayi alanında da gelişmişlerdi.³⁷⁷

Azeri ve Tatar burjuvazisinin bu gelişmişliği ve Rus etkisi, gerek Azerbaycan'da ve gerekse Volga Tatarları arasında eğitim ve edebiyat alanında gelişmeyi desteklemişti.

Rusya Türkleri arasındaki bu ilk uyanış hareketlerinin merkezi Kazan'dı. Kazan Tatarları açısından 'Ruslaşma' tehdidinin çok yakın bulunması ve aynı kanalla giren Batı düşüncesi, Tatarlarda ulusal bilincin uyanışında önemli etkenler olmuştu.³⁷⁸ Tatar burjuvazisi, 1860'lara kadar rakipsiz olduğu Orta Asya ve Sibirya pazarlarında bu yılları izleyen dönemde Rus rekabetiyle karşı karşıya kalmıştı.³⁷⁹ Bu rakiple baş edebilmek, Tatarlarla Rusların arasını açan kültürel ve entelektüel gecikmenin kapatılabilmesine bağlıydı.

Özellikle Tatar burjuvazisinin desteğiyle Volga yöresinde kültür hayatı gelişmişti. 1802'den itibaren Tatarca kitaplar basılmaya başlamıştı. Yalnızca 1853-1859 yılları arasında Kazan Üniversitesi Tatarca olarak 326.700 adet çeşitli kitap ve Kur'an basmıştı. Bu sayı ilerleyen yıllarda daha da arttı. 1844'de Kazan'da 4 medrese ve 1860'da Orta Volga yöresi ile Güney Urallar'da 408'i Kazan ilinde olmak üzere 1859 adet, mollalar idaresinde okul vardı.³⁸⁰

İbrahim Halfin, Kayyum Nâsırî, Şehabettin Mercanî, Abdünnâsır Kursavî, Hüseyin Feyizhânî, Alimcan Barudî³⁸¹ gibi isimler Kazan'da 'münferit' bir biçimde Türk ulusal bilincinin gelişmesine öncülük etmişlerdir.

Kazan'da Rus etkisinde modernleşmenin ilk temsilcisi olan Halfin³⁸² gibi, Buhara kaynaklı modernleşmenin ilk önemli düşünürü de Kursavî'ydi. Buhara'da

³⁷⁷ "1812'de Kazan'daki 10 büyük sanayi tesisinden dokuzu Tatarlarındı. Bütün sanayinin 1/3'ü ise aşağıda anılan ailelere aitti: Akçura, Agisef, Apanagef, Barbanabayaf, Yunusef ve Rahmetulin, aileleri dokuma, deri ve sabun sanayinde bütün Rusya'da önde geliyorlardı. Kazan ise, fabrika sayısı bakımından Moskova, St. Petersburg, Tula, Kiev, Riga, Harkov, Saratov ve Odessa'dan sonra bütün Rusya'nın en büyük sanayi merkezlerinden biriydi." (AYDIN; Modernleşme ve Milliyetçilik, s.150-151).

³⁷⁸ Başlıca Rus merkezlerine yakınlığı ve Ural bölgesi ile Sibirya ve Orta Asya'nın kapısı olması nedeniyle hızla gelişen ve nüfusu kısa sürede artan Kazan bölgesinde Ruslar en büyük etnik gruptu. 1889 nüfus sayımına göre, nüfusun %38.3'lük bölümünü Ruslar ve nüfusun %68.4 gibi ezici bir çoğunluğunu da Hıristiyanlar oluşturuyordu. (BENNIGSEN, A. ve QUELQUEJAY, Chantal; Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları, (Çeviren: N. Uzel), Hür Yayıncılık, İstanbul 1981, s. 35.)

³⁷⁹ Bu konuda bkz.: ZENKOVSKY, a.g.e., s. 19-20, BENNIGSEN, ve QUELQUEJAY, a.g.e., s. 27-28.

³⁸⁰ ZENKOVSKY, a.g.e., s.22-23.

³⁸¹ Barudî için bkz.; TAYMAS, A. Battal; Alimcan Barudî, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1958.

³⁸² Kazan Üniversitesinde akademisyen olan ve 1912 yılında da Doğu Edebiyatı Profesörü olan. 1882'de yayımlanan Ahvâl-i Çingiz Hân ve Aksak Timur kitabıyla ünlenen Halfin hakkında bkz.:

skolastik İslam anlayışını değiştirmeye çalışan Kursavî, bu radikal düşünceleri nedeniyle Buhara ulemasının (işah'ların) ve Emirinin düşmanlığını çekmiş ve bunun üzerine Volga yöresine dönerek kendi medresesini açarak, düşüncelerini burada uygulama çabasına girişmişti.³⁸³ Onun çabalarını sürdüren ve Volga Tatarlarına bir tarih kazandıran,³⁸⁴ yine Buhara'da eğitim almış bir din adamı olan Mercânî olacaktı.³⁸⁵ Mercânî'nin, tarihçiliğinin yanı sıra Kazan kültür yaşamını etkileyen en önemli özelliği, Kazan reformculuğundaki Buhara karşıtı dinamizmdir. Programını, Kursavî'den esinlenerek, 'içtihad'ın herkes için serbestliği, geleneksel dinî otoriteye teslimiyetin bırakılması, skolastik felsefe kitaplarının terk edilmesi, Kur'an, hadis ve İslam tarihinin Müslüman okullarında okutulması, Rus dilinin ve biliminin eğitimi için Müslümanlara izin verilmesi ve din pratiği bakımından 'asr-ı saadet'e geri dönülmesi şeklinde belirlenmişti.³⁸⁶ Kazan ve Petersburg'daki Rus entelijensiyası ile yakın ilişkiler kuran ve 1876'da Tatarlara öğretmen yetiştirmek için kurulan okula öğretmen olan³⁸⁷ Mercânî, "bir çok tutucu-gelenekçi için 'tekfir' (kafirlikle suçlanma) sayılan bu girişimleriyle yetiştirdiği birçok öğrencisi eliyle, yenileşme sorununu Tatar toplumunun kılcal damarlarına şırınga etmeyi başardı"³⁸⁸ 1881'de İstanbul'a gelerek Ahmed Cevdet ve Münif Paşalarla da ilişkiye geçmiş olan³⁸⁹ Mercânî'nin Rus dili ve 'Hıristiyan kültürüne karşı ön yargıları ortadan kaldıran düşünceleri, Feyizhanof'lar,³⁹⁰ Abdülkayyum Nâsirî gibi öğrencilerinin eserlerinde ifadesini buldu.³⁹¹

DEVLET, Nâdir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1985, s. 10-12.

³⁸³ BENNIGSEN ve QUELQUEJAY, a.g.e., s. 30-31.; DEVLET, a.g.e., s.10.; TOGAY, a.g.m., s. 346.

³⁸⁴ Mercânî'nin ilk yazdığı tarih, Vefiyyet'ül- Eslâf'dır. Daha sonra, Gurfet'ül Hakin (Karahanlılar Tarihi), Gulet'üz-zaman fi Tarih-i Bulgar ve Kazan(Bulgar ve Kazan Tarihi-1877) ve Mütedef'ül ahbâr fi ahvâl-i Kazan ve Bulgar(1885) adlı tarihleri kaleme aldı. Gulalet'üz Zamanfi Tarih-i Bulgar ve Kazan Wilhelm Radloff tarafından Rusça'ya çevrilmiştir (TOGAY, Muharrem Fevzi; "Yakın Türk Tarihine Bakışlar: Müverrih Şehabettin Mercanî", Türk Amacı, Cilt I, sayı 7,1942, s. 347-348.);Ayrıca daha geniş bilgi için bkz, TAYMAS, Abdullah Battal; Kazan Türkleri: Türk Tarihinin Hazin Yaprakları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara 1988, s. 128-131; ZENKOVSKY, a.g.e., s. 21-22.

³⁸⁵ TOGAY, a.g.m., s. 343-348.; ZENKOVSKY, a.g.e., s. 21-22.

³⁸⁶ BENNIGSEN ve QUELQUEJAY, a.g.e., s. 31.

³⁸⁷ ZENKOVSKY, a.g.e., s. 21-22.; DEVLET, a.g.e., s.10-11.

³⁸⁸ AYDIN, a.g.e., s. 156-157.

³⁸⁹ KUSHNER, a.g.e., s.19.

³⁹⁰ Hüseyin Feyizhanof (1826-1886), Tatarların ilk üniversite doçentlerindedir. St. Petersburg Doğu Bilimleri Fakültesi'nde dersler verdi ve İmparatorluk Arkeoloji Cemiyeti üyeliğine seçildi. Ayrıca bir de Rusca Türk grameri hazırlamıştır. Kardeşi Abdül'allam Feyizhanof (öl. 1910) da Rusça öğrenerek Orta Asya ve Volga bölgesinin siyasi sorunlarıyla ilgilenmiştir. Feyizhanof'lar Rusya Müslümanları sorununu bir bütün olarak ele alıyorlardı. Abdül'allam 1893'te bu konuda Muharrik'ül Efkâr adlı bir

Şiir, destan ve atasözlerini derleyen, yayınlayarak Kazan Türkleri'nin kültürünü tanıtmak ve onu canlı tutmak için çaba harcarken, yeni bir yazı dilinin yaratılması için de çaba gösteren Nâsırî, akademik anlamda bir dilciydi.³⁹² Nâsırî'nin radikal çıkışına kadar Tatarlar arasında edebi dil Çağatayca idi. Eskimiş eğitim sistemi ve edebiyat İran ve Arap doğunu taklitle yetiniyordu. Ne halk ne de aydınlar bir Tatar ulusuna ait olma bilincine sahiptiler. Nâsırî, Mercânî'nin, etkisini sürdüren Arap-Fars kültürünün reddedilmesi ve eski Türk-Tatar mirasına sahip çıkılarak ulusal kültürün canlandırılması konusunda hazırladığı elverişli zeminden yararlanmıştı. Eğitim için Buhara'ya değil de Kazan medresesine giden, Arapça, Farsça, çeşitli Türk diyalektleri, Çağatayca ve Rusça'yı çok iyi derecede öğrenen ve medreseden sonra, alışılmadık biçimde, bir Rus misyoner okulunda Tatarca öğretmeni olarak çalışan Nâsırî, hocaları dönemin liberal Rus aydınlarından oluşan Kazan Üniversitesi'ne serbest öğrenci olarak bir süre devam etmişti. Bu akademik yaşamı 1885'te üniversitenin Arkeoloji Enstitüsüne üye kabul edilmesi ile doruğa ulaşmıştı. Burada Katanov, Fortunatov, Gotvald gibi ünlü oryantalistlerle birlikte çalışmıştı.³⁹³ Fonetik üzerinde çalışan ve alfabeyi Rus fonetiğini de karşılayacak şekilde genişleten Nâsırî, dile yabancı terimlerin sokulmasına karşıydı. Özleştirmeci tavrını, kendi dilindeki sözcükleri araştırmadan başka dillerden sözcük almanın yanlış olduğunu söyleyerek gösteren,³⁹⁴ Tatarca'yı ayrı bir edebi dil olarak yükseltmeyi amaçlayarak, öncelikle onu Çağatayca'nın ve Osmanlıca'nın etkisinden kurtarmaya çalışan³⁹⁵ Nâsırî, Tatar edebi dilinin kurucusudur.³⁹⁶ Nâsırî'nin bir diğer önemli yanı, Rusya

kitap yayınlamış ve kitabında "Rus rekabet" karşısında iktisadî ve kültürel alanda Rusya Müslümanlarının bir bütün halindeki durumunu göstermiştir.(TOGAN, Zeki Velidî; Bugünkü Türki-Türkistan ve Yakın Tarihi Cilt I, Enderun Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 1981, s. 540-541.)

³⁹¹ AYDIN, a.g.e., s. 157.

³⁹² DEVLET, a.g.e., s. 12-13.; ÇAĞATAY, Saadet; "Abd-ül-Kayyum Nasırî", A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 10/3-4, Ankara 1952, s. 147-160; TOGAY, Muharrem Fevzi; "Kayyum Nâsırî", Türk Amacı, Cilt.I, sayı 4, 1942, s. 165-170. Bu konudaki örnekler için bkz. ÇAĞATAY, s. 150-154.

³⁹³ TOGAY, a.g.m., s. 170.

³⁹⁴ Nâsırî'nin 'hâlis Tatarca' akımını daha sonra sürdüren Rızaeddin Fahreddin, 1909 yılında Tatar dilini işlek ve temiz bir hale getirmek amacıyla, çıkardığı Şûra dergisinde başlattığı dil yarışında koyduğu birincilik koşulu, yazı dilinin edebi ve arı halde olmasıydı.(KURAT, Akdes Nimet; "Bundan 25 Yıl Evvel Kazan Türklerinde 'Dil Yarışı' ", Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt III, 243-245, İstanbul 1934 s. 243.

³⁹⁵ ÇAĞATAY, a.g.m., s. 153-154.

³⁹⁶ Nâsırî'yi Tatar edebi dilinin kurucusu yapan dilbilim eserleri şunlardır: Türk Nahiv Kitabı (1860), Nûmuneyane Enmuzac (1891), Kavaid-i Kitabet (1892), Tatarca-Rus Lûgat (1873), Lûgat-i Rus (1892), Lehçe-i Tatarî I (1895), II (1896). Ayrıca coğrafya, ziraat, sanayi, etnoloji, folklor, botanik ve

Müslümanları arasında, Gaspıralı'dan önce, ilk olarak süreli yayın çıkarmaya girişmiş olmasıdır. Nâsırî, önce gazete çıkarmak istemişse de Rus makamlarından izin alamamıştır. Sonrasında “Kazan Kalendarı” adıyla, 1871'den 1897'ye kadar devam eden, Rusya Müslümanlarının ilk süreli yayınıdır. ³⁹⁷

Yalnızca Rusya Türkleri arasında değil, Mısır ve Osmanlı'da da büyük etkiler yaparak Türkçülük akımına hız veren ve kendinden önceki münferit çabaları sistemli hale getirip geniş kitlelere mal ederek kültür ulusçuluğunun temellerini atan en önemli aydın İsmail Gaspıralı'dır. ³⁹⁸ Genç yaşında Girit ayaklanmasında Osmanlı ordusunda savaşmak için çıktığı yolculuğu, önce İstanbul, ardından da Paris'e kadar uzanan bir süreç sonunda, Türkiye'deki modernleşme akımlarını ve Batı düşüncesini yakından tanıyarak ülkesine dönen Gaspıralı'nın, 1884'de Bahçesaray'da Usûl-ü Saviye Mektebi adıyla başlattığı, ³⁹⁹ eğitim programında ağırlıklı biçimde laik derslerin yer aldığı Usûl-ü Cedid hareketi hızla yayıldı ve 1910'ların ikinci yarısında bütün Rusya'da 5.000 kadar Cedid Okulu oluştu. Bu usûl, okuma-yazma öğreniminde fonetik bir yöntem getiriyor ve eğitimi büyük ölçüde dünyevileştiriyordu. Bu hareketin etkisiyle, Kazan'daki Hüseyiniye, Orenburg'daki Muhammediye, Ufa'daki Aliye, Troisk'deki Resûliye medreseleri gibi Rusya'daki bir çok medresenin programında benzer bir dünyevileşme yaşanıyordu. ⁴⁰⁰

1876'da gazete çıkarma girişimi, izin alamadığı için sonuçsuz kalan ⁴⁰¹ Gaspıralı'nın 1881'de “Kırım'ın merkezi idaresi Akmescit (Simferepol) şehrinde çıkan Tavrida gazetesinde” ⁴⁰² Rusça olarak yayımlanan “Rusya Müslümanlığı” adlı dizi makalesinde; Türk dünyasının geri kalmasının nedenini Avrupa biliminin Türkler arasına girmemesine ve eğitim sisteminin geri kalmışlığına bağlıyordu. Buna

hatta yemek (İrşâd'ültabhe-1893) alanlarında da kitapları vardır. (Nâsırî'nin açıklamalı bibliyografyası için bkz.: ÇAĞATAY, a.g.m., s.148-149; TOGAY, a.g.m., s. 169-170.)

³⁹⁷ TOGAY, a.g.m., s. 168-169.

³⁹⁸ SARAY, Mehmet; Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey(1851-1914),Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1987.; ZENKOVSKY, a.g.e., s. 26-31.; DEVLET, a.g.e.; TOGAN, a.g.e., s. 551-563; SEYDAHMET, Kıvrımlı Cafer; “ İsmail Bey Gaspıralı”, Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt II, , İstanbul 1933, s. 156-161.KÖPRÜLÜZADE, M. Fuat; “İsmail Bey Gaspıralı” Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt II, İstanbul 1933, s. 154-155.; AYDIN, a.g.e., s. 158-160.; SARINAY, a.g.e., s. 54-57.; ABDULLAHOĞLU, Hasan; “İsmail Bey Gaspıralı” Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt II, 170-175, İstanbul 1933.

³⁹⁹ ABDULLAHOĞLU, a.g.m., s. 170-172.

⁴⁰⁰ ZENKOVSKY, a.g.e., s.35; BENNIGSEN ve QUELQUEJAY, a.g.e., s. 32; SARAY, a.g.e., s. 45-60; AYDIN, a.g.e., s. 158-159.; AKÇURA, a.g.e., s. 70-71.DEVLET, Nadir, İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 59-62.

⁴⁰¹ TOGAN, a.g.e., s. 551.; SARIBAY, a.g.e., s. 55-56.

⁴⁰² AKÇURA, a.g.e., s. 66-67.

karşı eğitimde reform yapılmasını, bütün Türklerin anlayabileceği ortak bir dilin kullanılmasını, Müslüman yaşam tarzının modernleşmesi ile kadınlara önem verilmesini savunuyordu.⁴⁰³

Ulusçuluk bilincin oluşumu açısından, Gaspıralı'nın 10 Nisan 1883'te⁴⁰⁴ yayın yaşamına başlattığı, Türkçe ve Rusça olarak basılıp, yalnızca Kırım'da değil, Kazan, Kafkasya, Türkistan Balkanlar ve Osmanlı Devleti sınırları içinde⁴⁰⁵ okuyucu bulan 'Tercüman' gazetesi, 33 yıllık yayın yaşamı ve içeriği ile Türk dünyasında önemli bir öncüdür. Gaspıralı'nın Rusya'daki Türklerin hak arama savaşında İslamiyeti temel almasına karşı,⁴⁰⁶ Türk dünyasında daha önce başlayan ceditçilik, O'nun düşünceleri aracılığıyla ulusalcı ilkelerle bütünleşmişti. Rusya'daki Müslümanların büyük çoğunluğu Türk olduğundan Gaspıralı'nın din birliği için yaptığı çağrı, Rusya'daki bütün Türklerin ulusal birliği için yapılmış bir çağrı idi. Bunun yanı sıra dil birliği çağrısı, O'nun ulusal çağrısını güçlendirmekteydi. Bu nedenle düşünceleri siyasi Türkçülüğün aydınlar arasında canlanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁰⁷ 'Dilde, Fikirde, İş'de Birlik' biçiminde düşüncelerini sloganlaştıran Gaspıralı, bütün Türklerin anlayabileceği ortak bir edebî dilin geliştirilmesi ve bunun da özleştirilmiş İstanbul Türkçe si olması konusunda ısrarla durdu.⁴⁰⁸ Ayrıca İstanbul ile olan yakın ilişkisi ve Tercüman'ın sürekli olarak Türkiye'de okunması nedeniyle Türk aydınları üstünde de büyük etkiler yapmıştır.⁴⁰⁹

Kazan ve Kırım Türklerinde başlayan uyanışa paralel olarak Azerbaycan'da da bir aydınlanma süreci başlamıştı. Bu sürecin en önemli öncüsü Mirza Feth Ali Ahundzâde idi. Ahundzâde'den önce, ilk modernleşme çabaları, 1839'da Mirza Muhammed Ali Kasımoğlu Kazambek'in yazdığı Azerî grameri kitabı ve Abbas Kuli Aga Bakikhanlı'nın yazdığı Azebeycan tarihi Gülistân-ı İrem ve Derbent tarihi Derbendnâme başlamıştı.⁴¹⁰ Azerbaycan'da ilk Türkçe tiyatro oyunlarının yazarı olan

⁴⁰³ (KIRIMER), Cafer Seydahmet; Gaspıralı İsmail Bey, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat, İstanbul 1934, s. 29-33.; SARIBAY, a.g.e., s. 55.

⁴⁰⁴ AKÇURA, a.g.e., s. 70.

⁴⁰⁵ DEVLET, Rusya Türklerinin..., s. 16-17.

⁴⁰⁶ DEVLET, İsmail Bey., s. 111-121, SARAY, a.g.e., s. 66-71.

⁴⁰⁷ SARINAY, a.g.e., s. 56.

⁴⁰⁸ KIRIMER, a.g.e., s. 74.; ORKUN, Hüseyin Namık; Türkçülüğün Tarihi, Kömen Yayınları, Ankara 1944, s. 72-73.

⁴⁰⁹ Gaspıralı, başta Şemsettin Sami, Mehmet Emin, Ahmed Midhat, Necip Âsım olmak üzere dönemin aydınları ve daha sonra kurulan Türkçü dernek ve basın organları ile yakın ilişki içinde idi. Bkz. DEVLET, İsmail Bey., s. 124-127; SARAY, a.g.e., s. 77.

⁴¹⁰ AYDIN, a.g.e., s. 151.

Ahundzâde⁴¹¹ modern tiyatroyu ülkesine sokmasının yanı sıra, Türk dilleri için ortak bir harf sistemi oluşturmak için çabalamış ve Latin harflerine geçişi savunan ilk kişi olmuştur. İlk aşamada Arap harflerinin ıslahı için İstanbul'da yöneticilere önerilerini sunduysa da sonuç alamamıştır.⁴¹² Ahundzâde'nin bu çalışmalarını Hasan Bey Zerdâbi, Mehmet Ağa Şahtahtılı, Ünsüzâde, Feridun Bey Köçerli gibi aydın yazarlar sürdürecekti.⁴¹³

Tercüman öncesi Rusya'daki ilk Türkçe gazete 1875-1877 yılları arasında Bakü'de Melekzade Hasan Bey Zerdabi (Zerdabi Hasan Bey) tarafından yayımlanan haftalık 'Ekinci' gazetesidir. 1877 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Çarlık yönetimince yasaklanarak kapatılmıştır. 1877'de Kafkasya'nın merkez idaresi olan Tiflis'de Ünsüzade Sait ve Celal kardeşler tarafından kurulan matbaada haftalık 'Ziya-yı Kafkasya' gazetesi yayımlanmaya başlamıştı. 12 yıl kadar yayımlanan gazeteye, yayıma başladığından 10 yıl kadar sonra sahiplerince 'Keşkül' adlı haftalık bir dergi eklenmiştir. Haftada bir 30, 40 sayfa halinde beş yıl kadar devam eden, Azeri şivesini İstanbul Türkçesine yakınlaştırmayı amaçlayan Keşkül, Azeri, Çağatay, Nugayi ve Osmanlı şivelerinde Türkçe makalelerle Arapça ve Farsça yazılar yayımlamıştı. Ebüzziya Tevfik'in de yazı gönderdiği dergiye, değişik Müslüman dillerinde yazılan makaleleri yayımladığı için, sahiplerince Keşkül adı verilmişti.⁴¹⁴

1905 yılında Celil Mehmet Kuluzâde tarafından yayımlanmaya başlayan, yerleşik dinî değerlere karşı cephe alan,⁴¹⁵ Ahundzâde ile Ekinci gazetesinin anti-İran ve anti-Şîî geleneğini sürdüren,⁴¹⁶ bu nedenle de Bakü ruhanilerinin tepkisini alan ve Sabir, Ali Nazmi gibi reformcu şairlerin yetişmesine de olanak sağlayan⁴¹⁷ 'Molla Nasreddin' dergisi Azerbeycan'da halkçı edebiyatı kurumlaştıracaktı.⁴¹⁸

⁴¹¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: CAFEROĞLU, Ahmet; "Mirza Feth Ali Ahundzâde", Azerbeycan Yurt Bilgisi, CiltII, İstanbul 1933, s. 436-443; AKÇURA, a.g.e., s. 43-46; AKÇURA, Yusuf, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, "1928 Yılı Yazıları", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 35-39.

⁴¹² SWIETOCHOWKI, a.g.e., s. 46; TANSEL, Fevziye Abdullah; "Arap Harflerinin Islahı, Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)", Belleten, Cilt XVII, Sayı: 66, s. 224 ; CAFEROĞLU, a.g.e., s. 441-442.

⁴¹³ CAFEROĞLU, a.g.e., s. 442.

⁴¹⁴ AKÇURA, a.g.e., s. 63-66.; Bu yayınlar için ayrıca bkz.: SWIETOCHOWKI, a.g.e., s. 46-52.

⁴¹⁵ SELİM REFİK; "Son Devir Azerî Edebiyatı", Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt I, 27-34, İstanbul 1932, s. 33; RESULZÂDE, Mehmet Emin; "Millî Azerbeycan Hareketinin Karakteri", Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt III, 163-166, İstanbul 1934, s. 164,

⁴¹⁶ ZENKOVSKY, a.g.e., s. 83; Dergi aynı zamanda, Azeri aydınları arasındaki Osmanlıcı eğilime karşı popülist bir Azericiliği savunuyordu. SWIETOCHOWKI, a.g.e., s. 90-92.100.

⁴¹⁷ SELİM REFİK, a.g.m., s. 34.

⁴¹⁸ AYDIN, a.g.e., s.152.

Başlayan bu süreç, kültürel Türkçülüğün ötesinde siyasi nitelikli etkinlikleri de başlatacaktı. Türkçülüğün kültürel çerçevesinin ötesine ilk adım atan Azerbaycanlı Hüseyinzâde Ali Bey'dir. Bakü ve Petersburg'da tıp eğitimi gördükten sonra 1889'da İstanbul'a gelerek Mekteb-i Tıbbiye'de hocalık yapan Hüseyinzâde, öğrencilerine Türklük düşüncesini aşılmasının yanı sıra, Jön Türk hareketinin çekirdeği olan "İttihad-ı Osmanî cemiyetinin kurucuları arasında yer alarak Türkiye'nin siyasi yaşamında etkin rol oynamıştı.⁴¹⁹ 1905'te Rusya'daki liberal devrim sonrası yeniden Bakü'ye dönerek Ali Merdan Topçubaşı ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte 'Hayat' gazetesini, daha sonrada liberal-milliyetçi Füyuzât'ı çıkarmaya başlamıştı. Füyuzât'taki yazılarında Azerbaycan kültürünün, İran ve Rus etkisinden kurtarılması, Osmanlı Devleti öncülüğünde bütün Türklerin manevi bir birlik kurmaları ve Türklerin esas olarak 'Türkleşmek, İslâmlaşmak, Avrupalılaşmak' ilkeleriyle çalışmaları gerektiğini savunmuştu.⁴²⁰ Türk aydınları üzerinde büyük etki bırakan Hüseyinzâde Ali, yeniden Türkiye'ye dönüşünde İttihat ve Terakki ve diğer ulusalçı derneklerde önemli roller oynayacaktı. Türkçülüğü o günlerde anlaşılan en geniş anlamıyla yani, Turancılık olarak düşünen Hüseyinzâde Ali'nin Ziya Gökalp'teki Türkçülük düşüncesinin uyanmasında etkisi büyüktür.⁴²¹

Türk ulusal bilincinin oluşumuna hizmet eden Azerbaycan kökenli bir diğer önemli aydın Ahmed Ağaoğlu'dur. Fransa'da eğitimini sürdürdüğü dönemde Paris'te başta Ahmed Rıza olmak üzere diğer Jön Türk ileri gelenleri ile ilişki içinde olan Ağaoğlu, 1894'te Azerbaycan'a döndükten sonra, bir yandan 'Hayat' ve 'İrşat' gazetelerinde Türk birliği düşüncesini savunan yazılar yazar iken, bir yandan da Rus hükümetine ve Ermeni terör eylemlerine karşı 'Dıfai,' örgütünü kurarak siyasi ve eylemsel bir savaşıma girişmişti.⁴²² II. Meşrutiyetin ilanından sonra Türkiye'ye gelen Ağaoğlu, Türkçü derneklerin kuruluşunda görev aldı ve Türk Yurdu dergisinin sürekli yazarları arasında yer aldı.⁴²³

⁴¹⁹ KURAN, Ahmed Bedevi; İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, Tan Matbaası, İstanbul 1948, s. 61.

⁴²⁰ DEVLET, Rusya Türklerinin ..., s. 157.; BALA, Mehmetzâde Mirza; Milli Azerbaycan Hareketi, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s. 40-41.

⁴²¹ ÜLKEN, Hilmi Ziya; Millet ve Tarih Şuuru, 2. Baskı, İstanbul 1976, s. 180.; YÖNTEM, Ali Canip; "Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşılayan Adam", Yakın Tarihimiz, Cilt:I, sayı: 9 (Nisan 1962), s. 259.

⁴²² SWIETOCHOWKI, a.g.e., s. 54-72.

⁴²³ DEVLET, Rusya Türklerinin..., s. 112-117; AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 147-163; AÇURA, Yeni Türk Devleti'nin..., 167-187.

Osmanlı Devleti'nde Doğu kökenli din adamı ve dervişler de ulusal bilincin oluşumunun hazırlanması sürecinde rol almışlardır. Bunlara örnek olarak Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'yi ve Şeyh Cemaleddin-i Afgâni'yi sayabiliriz. Orta Asya'dan gelerek İstanbul'da tekkelerini devam ettiren Özbek Tekkesi'nin⁴²⁴ 1860-1870 yılları arasında şeyhliğini yapan Süleyman Efendi'nin 1882'de yazdığı 'Lügat-i Çağatay ve Türki-yi Osmanî', Osmanlı okuyucularına Çağatayca'yı ve Doğu Türklerini tanıtmayı amaçlıyordu.⁴²⁵ Düşünceleri ile bir çok aydını etkileyen⁴²⁶ Cemaleddin-i Afgâni, bütün İslâm dünyasının yaşayabilmesi için, Müslüman ulusların, ulusal bilince sahip olması gerektiğini savunuyordu.⁴²⁷

Hiç şüphe yok ki Rusya'dan Türkiye'ye gelen aydınlar içinde en önemlilerinden birisi Yusuf Akçura'dır. Türkiye'de siyasal Türkçülüğün yayılmasında oynadığı önemli roller ile aydınlar üzerinde büyük etkiler bırakan Akçura, küçük yaşta geldiği İstanbul'da askeri eğitim görürken Rusya'ya gidip gelmiş, Mercânî, Nasırî ve Gaspıralı gibi önemli aydınlarla ilişki içinde olmuştur.⁴²⁸ Bu aydınların O'nun düşüncesinin oluşumunda etkileri büyüktür. Kuzey Türklüğü ve düşünce hareketlerini Osmanlı aydınlarına tanıtmayı ve Türklüğün bu iki kolunu birbiriyile tanıştırmayı amaçladığı ilk makalesi de Şehabettin Mercani üzerinedir.⁴²⁹ Sürgün edildiği Trablusgarp'tan kaçarak gittiği Paris'te Siyasal Bilimler Akademisinden "Osmanlı İmparatorluğu Kurumları Tarihi Üzerine Bir Deneme" konulu mezun olan Akçura, Paris'te ilişki içinde olduğu Jön Türklerin Osmanlılık eğilimlerine tepki olarak, Rusya'ya dönüşünde yazdığı, Mısır'da yayınlandığı dönemde gerçek değeri anlaşılamadığı için farklı tepkiler alan ünlü "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi, yol ayrımına gelmiş arayış içindeki son dönem Osmanlı aydınına önemli bir rehber niteliğindedir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarından hangisinin Osmanlı Devleti'nde uygulama şansına sahip olabileceğini ortaya

⁴²⁴ BEKTAŞ, Cengiz; "Özbek Tekkesi", Tarih ve Toplum, Ağustos 1984, s. 112-117.

⁴²⁵ AKÇURA, Yeni Türk Devletinin ..., s. 45-46; AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 51-54; KUSHNER, a.g.e., s. 18; SHAW, a.g.e., s. 318.

⁴²⁶ AYDIN, a.g.e., s. 153; Akçura, şair Mehmet Emin Beyden (Yurdakul) söz eder iken Afgâni ile ilgili şunları söylemekte: " ..Uyuklayan İslam âlemini uyandırıp harekete getirmek, İslam kavimlere milli şuur vererek hayat haklarını anlatmak gayesiyle senelerden beri Doğu ve Batı'da dolaşan bu yenilik ve inkılap taraftarı Şeyh, Sultan Abdülhamit'in şüphe ve korkusunu, Şair Mehmet Emin'in ilgi ve saygısını çekmiştir.", AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 103.

⁴²⁷ AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s.59-62.

⁴²⁸ GEORGEON; Türk Milliyetçiliğinin..., s.24-27; TEMİR, Ahmet; Yusuf Akçura, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1987, s. 27-28.

koymaya çalıştığı makalesinde; "...artık Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak beyhûde bir yorgunluktur."⁴³⁰ diyen Akçura, makalesinin sonunda kesin bir yargı belirtmiyorsa da ancak Türkçülüğün uygulanabilirliğini gösterir. Bu döneme değin Türkçülük bir siyaset programı olarak ortaya konulmamıştı ve Akçura'nın makalesi böyle bir program niteliğindedir.⁴³¹ II. Meşrutiyet sonrası Türkiye'ye dönen Akçura, Türklük bilincinin gelişmesinde öncülük edecek olan dernek ve dergilerin kuruculuğunda ve etkinliklerinde etkin görevler üstlenecektir.

Osmanlıya göç edenler, "Çarlık İmparatorluğundayken büyük bir bölümü güçlü, iyi eğitilmiş ve temelde Rus burjuvazisine oldukça yakın olan Türk burjuvazisinin birer parçasıydı. Ama siyasal iktidardan yoksundular ve aşağılanıyorlardı. Osmanlı topraklarına göç ettiklerinde ise dinin, dilin ve yüksek kültür düzeylerinin sayesinde, Osmanlı seçiklerine çabucak entegre oldular. Aralarında bazıları, Jön Türk devriminden sonra üst düzeyde kimi siyasal görevler bile üstlendi. Rusya'da ezilen bir ulusa mensupken, Osmanlı ülkesinde egemen ulusa (hakim millet); öteki ulusları 'ezen' ulusa dahil oldular."⁴³²

Kısaca özetleyecek olursak; "Balkan ayrıcalıkçılığına karşı Osmanlı tepkisi, Rus Panslavizm'ine karşı Tatar ayaklanması, Avrupa milliyetçiliğinin ortaya koyduğu yeni fikirler ve örnekler karşısında Türk ve Tatar aydınlarının etkilenmeleri, Türkoloji bulgularıyla Türk gururunun beslenmesi gibi etkenler, Osmanlıların yenildiği ve Müslümanların küçük düştüğü bir zamanda, bir hanedan, din veya devlet değil de, bir halka-Avrupa'dan Pasifik'e uzanan geniş topraklarında Türk halkına-dayanan yeni bir siyasal akım olan Türkçülüğün büyümesini hep birlikte teşvik ettiler."⁴³³

⁴²⁹ "Kazan Ulemasından Mercanî Efendi" adlı bu makale, Ma'lumat'ta çıkmıştır. Nasirî hakkında yazdığı bilinen makale ise yayınlanmamıştır. GEORGEON; a.g.e.,s.42; TEMİR, a.g.e., s. 27-28.

⁴³⁰ AKÇURA, Yusuf; Üç Tarz-ı Siyaset, A.K.D.T.Y.K. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 31.

⁴³¹ KURAN, Ercümen; "Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi ve Yusuf Akçura", Türk Kültürü, 529-530, Cilt IV, sayı:42, s. 530. Bir yabancı araştırmacıya göre; "1848 Komünist Manifestosu komünistler için nasıl bir rol oynamış ise, Akçura'nın bu makalesi de Türkçüler için benzer bir rol oynamıştır" (HOSTLER, Charles Warren; Türkism and The Soviets: The Turks of the world and their political objectives, George Allen & Unwin Ltd, London 1957, s. 145)

⁴³² GEORGEON; Türk Milliyetçiliğinin...,s.15.; Ayrıca bkz.;LEWIS,a.g.e.,345-346.

⁴³³ LEWIS; a.g.e., s.346

VII- TÜRK ULUSAL BİLİNCİNİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN TÜRKÇÜLÜĞÜN ÖRGÜTLENME DÖNEMİ

A-TÜRK ULUSAL BİLİNCİNİN OLUŞUMU AÇISINDAN II.MEŞRUTİYET ÖNCESİ DÖNEMİ

II. Abdülhamid'in istibdadının egemen olduğu II: meşrutiyet öncesi dönem, (meşruiyeti açısından) devletin temel dayanak noktasına ilişkin arayışların yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Devletin sürekliliği için zorunlu görülen“Osmanlı ve İslâm Birliği” amaçlarının yanı sıra, Türkçülük düşüncesi de bu dönemde gelişmesini sürdürerek kültürel ulusçuluk anlayışından siyasal ulusçuluk anlayışına doğru gelişme sürecini sürdürmekteydi.

Bu dönemde Osmanlı Türklerinde, Türk tarihinin gerçekte kendi tarihleri olduğu bilincinin gelişmesi ve dilin bir kimlik aracı olarak görülmeye başlaması, ulusal bilincin gelişmesi açısından önemlidir. Örneğin; “Kaşgar Tarihi” adlı eserinin önsözünde Mehmed Atıf, Orta Asyalıları “din ve milliyet bakımından kardeşleri” olarak niteler iken,⁴³⁴ 1887’de yayınladığı “Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide” adlı eserinde Ahmed Mithat Efendi, Osmanlıların Türk soyundan geldiğini ortaya koymaya çalışmakta ve Türklerin tarihte önemli bir yerinin olduğunu vurgulamaktaydı.⁴³⁵ Türklerin İslamiyet’ten önceki tarihlerini özellikle belirtmeye çalıştığı⁴³⁶ “Tarih-i Umûmi” adlı eserinin yanı sıra Mizancı Murad, 1886’da çıkardığı “Mizan” gazetesinde Osmanlılık ve İslâmın yanı sıra Türklüğe de değer verme çabasıyla, ulusal kültürün korunmasından yanadır.⁴³⁷

Bir dilci ve Ansiklopedist olarak, “Osmanlı Lisani” terimine karşı çıkarak, “Osmanlı” adının devlet unvanı olduğunu, ulusun “Türk”, dilinin de “Lisan-ı Türk”

⁴³⁴ KURAN, Ercümen; “On Dokuzuncu Asırda Milliyetçiliğin Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri”, Töre, Sayı:86 (Temmuz 1978)s.23.

⁴³⁵ KUSHNER, a.g.e., s. 44; Ayrıca 1871’de Dağarcık adlı derginin ilk sayısında Türkçe’nin kaybedildiğinden yakınan Ahmed Mithat Efendi’nin yaşamı ve hikayeleri için bkz.: RADO, Şevket; Ahmet Mithat Efendi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları , Ankara 1986.

⁴³⁶ KUSHNER, a.g.e., s. 44-45; SARINAY, a.g.e., s. 72-73.

⁴³⁷ MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1983, s. 86-91.; Ayrıca Mizancı Murat için bkz.: EMİL, Birol; Mizancı Murat Bey: Hayatı ve eserleri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

olduğunu vurgulayan⁴³⁸ Şemsettin Sami, önsöz (İfade-i Meram) kısmında Türkçe'yi savunduğu⁴³⁹ "Kamus-u Türki" adlı eseriyle Osmanlı Türkçesine dil bilim açısından önemli bir katkıda bulunuyordu. Türk dilinin şive ve lehçe farklarını ayrılık nedeni sayarak, Türk dilleri biçiminde algılamanın ulusal çıkarlara aykırı olduğunu belirten Şemseddin Sami, Osmanlı eyaletleri ile sınırlı bir edebî dil yerine, bütün Türklerce konuşulabilecek bir edebî dil gereksinimini vurgulamaktaydı.⁴⁴⁰ Dil reformu ile Batı, Orta Asya ve Rusya Türklerinin birleşebileceğini, "tek bir dili konuşan" "tek bir ulus" olabileceğini söyleyen⁴⁴¹ Şemseddin Sami, yazılarında Türkçe konuşulan yerlerin genişliği ve Türk lehçeleri arasındaki yakınlığı vurgulayarak dil alanında "bütün Türkçülük" anlayışını savunuyordu.⁴⁴²

1898'de yayınladığı, "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri" adlı eseriyle Bursalı Mehmed Tahir, İslam uygarlığı ve bilimin gelişmesinde Türklerin önemli rolleri olduğunu belirtir iken⁴⁴³; Leon Cahun'un, "Asya Tarihine Giriş" adlı kitabından yararlanarak yazdığı ve 1899'da yayınlanan "Türk Tarihi" adlı eseriyle, Türklerin Osmanlı öncesi tarihlerini aydınlatmaya çalışan⁴⁴⁴ Necip Asım (Yazıksız), devletin Osmanlı adını almasını Türklerin eskiden beri devleti hanedan adıyla anma geleneğine bağlayarak, Türklerin devletin "yönetici milleti" olduğunu belirtmekte idi.⁴⁴⁵ Çeşitli makaleleri ile Türkçe'nin sadeleştirilmesi yolunda çaba gösteren⁴⁴⁶ Veled Çelebi (İzbudak), "Türk Diline Medhal" adlı eseriyle ulusal bilincin gelişmesine yönelik katkıda bulunuyordu. Şemseddin Sami, Necip Asım Veled Çelebi'nin de Türk dilinin araştırılması ve yazı dilinin sadeleştirilmesi konusunda makaleler yazdığı, 1894'de "Türk Gazetesidir" başlığıyla çıkmaya başlayan "İkdam" gazetesi, Türk tarihi ve dili konuları üzerinde okuyucularının dikkatini çekmeye çalışarak, kültürel Türkçülüğün gelişmesinde önemli bir yer tutuyordu.⁴⁴⁷ Özellikle

⁴³⁸ SEVÜK, İsmail Habib; Yeni Edebi Yeniliğimiz: Tanzimat'tan Beri I. Edebiyat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, s.313.

⁴³⁹ LEVEND, Agah Sırrı; Şemseddin Sami, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s. 172-185.; TURAL, a.g.e., s. 19-20.

⁴⁴⁰ KUSHNER, a.g.e., s. 115-116. Kushner, Şemseddin Sami'nin düşüncelerini, 22 Ağustos 1898'de Sabah gazetesinde çıkan "Lisan-ı Edebimizin İntihabı" adlı yazısından aktarmakta.

⁴⁴¹ KUSHNER, a.g.e., s.74.

⁴⁴² AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 86.

⁴⁴³ AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 102-103; ORKUN, a.g.e., s. 60.

⁴⁴⁴ ORKUN, a.g.e., s. 58-59; AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s.87-92.

⁴⁴⁵ KUSHNER, a.g.e., s.60.

⁴⁴⁶ (İZBUDAK), Veled Çelebi; Hatıralarım, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946,s. 70.

⁴⁴⁷ MARDİN, a.g.e., s. 53.

1890 sonrasında günlük gazete ve dergilerde “Türk Millet-i Necibesi” gibi sıfatların sıkça kullanıldığı da görülmektedir.⁴⁴⁸

1899’da İzmir’de haftalık olarak yayınlanmaya başladığı “Hizmet” gazetesinde yazdığı “Türkçe Dilimiz” başlıklı seri makaleleriyle Mehmet Necip (Türkçü), Türkçe’nin sadeleştirilmesi konusunda önemli katkıda bulunuyordu.⁴⁴⁹

1897 Türk-Yunan Savaşının etkisiyle hızla gelişen ulusçuluk, edebi Türkçülük aşamasını başlatacaktı. Bu dönemde, yurtseverlik ve ulusçuluk duygularıyla yazdığı ve 1899’da yayınlanan “Türkçe Şiirler”i ile Mehmed Emin (Yurdakul) ilk örneği verdi. “Ben Türküm dinim cinsim uludur” dizeleriyle başlayan “Cenge Giderken” şiiri Türk aydınları arasında büyük ilgi gördü.⁴⁵⁰ Edebi Türkçülüğü düz yazı alanında Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) sürdürerek⁴⁵¹ ulusal edebiyat akımının temellerini atacaktı.

Yukarıda örneklerini vermeye çalıştığımız tüm bu eserler, Türk ulusçuluğunu açık bir biçimde ortaya koymada yeterli görülme de, Osmanlı toplumundaki (meşruiyetin dayanak noktası açısından) Tanzimat sonrasında yoğunlaşan kimlik arayışında “Osmanlıcılığa en fazla bağlanmış olan Türk unsuruna önem verilmesi”⁴⁵² düşüncesini öne çıkarmaya başlaması açısından önemlidir. Başka bir deyişle, bu dönem, Osmanlılık anlayışına rağmen, Osmanlı toplumunu oluşturan diğer unsurlardan ayrı Osmanlı’nın temel unsurunu oluşturan Türk unsurunun, bir kimlik edinimi açısından, varlığının ve öneminin Osmanlı aydınınca yavaş yavaşta olsa algılanmaya ve anlaşılmaya başlanması, buna bağlı olarak da –Türklüğe, henüz siyasi bir nitelik verilmese de- Türk unsurunun yüceltilmesi gerekliliğinin hissedilmesi açısından önemlidir.

⁴⁴⁸ SARINAY, a.g.e., s. 74.

⁴⁴⁹ Mehmet Necip’in 25 Ocak- 21 Ağustos 1901 tarihleri arasında Hizmet gazetesinde çıkan “Türkçe Dilimiz” ve 17 Temmuz- 12 Ekim 1934 tarihleri arasında Anadolu gazetesinde çıkan “İzmir’de Türkçülük ve Türk Dili Hareketi Tarihi” seri makaleleri ve Mehmet Necip Türkçü hakkında daha geniş bilgi için bkz.: OLGUN, İbrahim; Necip Türkçü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

⁴⁵⁰ LEVEND, a.g.e., s. 264-271; AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 113-124; AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 104.

⁴⁵¹ Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) hakkında daha geniş bilgi için bkz.: TEVETOĞLU, Fethi; Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

⁴⁵² SARINAY, a.g.e., s. 75.

B- ULUSAL BİLİNCİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE SİYASAL VE DÜŞÜNSEL ORTAM

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanında ve sonrasında, Osmanlı Devleti'nin 1918'de I. Dünya Savaşından yenik devletler arasında ayrılmasına kadar geçen süreçteki devlet siyasetinin belirlenmesinde etkin rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu.⁴⁵³ Temel amaçları II. Abdülhâmîd'in baskıcı yönetimine son vererek Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak olan, önce Osmanlı Devleti sınırları içinde, sonraları dış merkezlerde gizli dernekler kurarak mücadele eden ve genel anlamda Jön Türkler olarak adlandırılan, muhâlif grupların ilk nüvesi 1889'da Askerî Tıbbiyede atıldı.⁴⁵⁴ Daha sonra Mülkiye ve Hârbiye gibi batı tarzında modern eğitim gören okullara yayıldığı gibi, ülke dışında başka dernekler de kurulmuştur⁴⁵⁵.

Meşrutiyetin yeniden ilanını sağlamak üzere örgütlenen Jön Türklerin başlangıçtaki temel düşüncelerini yansıtan 1895 Nizamnamesi, Osmanlıcılık, anayasacılık, terakki ve devleti içine düştüğü durumdan kurtarma düşüncelerini içeriyordu.⁴⁵⁶ Temel amaçları devlete zeval gelmemesi ve vatani kurtarmak noktasında odaklanan. Jön Türklerin, düşünce birliği sağladıkları iki konu vardı: Birincisi, Kanun-i Esasi'nin geri getirilmesi, ikincisi de tüm unsurları Osmanlıcılık çerçevesinde birleştirmektir. Jön Türk grupları arasındaki ayrım noktası, hedefe varmak için izlenecek siyasî yollar konusunda idi. Bu konuda, Ahmed Rıza, Auguste Comte'un pozitivist düşüncelerinden hareket etmekle birlikte, güçlü bir merkezî

⁴⁵³ Bkz. MARDİN, a.g.e., s. 30-38; İbrahim Temo; İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 9; PETROSYAN, Yuriy Aşatovic; Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Bilgi Yayınevi, (Türkçesi: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu), Ankara 1974, s. 172-173.

⁴⁵⁴ İlk dernek İttihad-ı Osmanî, ismi ile İbrahim Temo (1865-1939); Abdullah Cevdet (1869-1932), İshak Suktûî (1868-1903) ve Mehmet Reşit (1872-1919), Hüseyinzâde Ali (Turan) tarafından kuruldu. HANİOĞLU, Şükrü; Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)/Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul Tarihsiz, s. 174; ZÜRCHER, Erik Jan; Millî Mücadelede İttihatçılık, (Çeviren: Nüzhet Salıhoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 32-33; RAMSAUR Ernest E.; Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Sander Yayınları, (Çeviren: Nuran Ülken), İstanbul 1972, s. 31; AKŞİN Sina; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s.17; KURAN Ahmet Bedevi; İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, Tan Matbaası, İstanbul 1948, s.61.

⁴⁵⁵ Bu derneklerin belli başlıcaları, Paris, Cenevre, Kahire, Selanik, Şam, İstanbul gibi merkezlerde kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz. HANİOĞLU, a.g.e., s. 173-390; ARAİ, Masami; Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 111-126.

⁴⁵⁶ Nizamname için bkz. BİRİNCİ, Ali; "İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", Tarih ve Toplum, Sayı: 52 İstanbul 1988, s. 209-215; TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye de Siyasal Partiler, .C. I, Hürriyet Vakfı, 2. Baskı, İstanbul 1984, s. 39-44.

hükümet aracılığıyla yürütülecek Osmanlılık siyasetinin savunan ve Türk unsuruna ağırlık verilmesinden yana olan Ahmed Rıza, "Ayrıcalık bayrağı" açanları ülkenin düşmanları ilan etmekteydi.⁴⁵⁷ Prens Sabahattin grubu federalist düşünceleri savunur iken,⁴⁵⁸ İslâmı Türklükle beraber gelen bir unsur sayan ve düşüncelerinde İslâmı siyasal bir motif olarak kullanan Mizancı Murad ise; ulusal kültür ve Türklüğe de önem verilmesini ve Halifeliğin ön plana çıkarılmasını savunmaktaydı.⁴⁵⁹

İslâm'dan genel olarak Osmanlı vatandaşlarının birliğini sağlama amacına hizmet eden bir araç olarak yararlanmaya çalışan Jön Türkler, düşüncelerini yaymak için sade Türkçe'yi de gerekli görüyorlardı.⁴⁶⁰ Osmanlılık anlayışı tüm gruplar için temel unsuru oluşturuyordu ve bu nedenle de bağımsızlık isteğiyle mücadele eden azınlık örgütlerine karşı çıkmak, Jön Türklerin yayın organlarında işlenen ana temalardan birini oluşturuyordu.⁴⁶¹ Bunun yanı sıra yabancı müdahalesi ve Duyun-u Umumîye gibi gelişmeler nedeniyle ortaya çıkan antiemperyalist eğilim ve Balkanlardaki ayrılıkçı akımları karşı çözümsüzlük, Türk deyiminin daha sık kullanılmasına, Türklere ve Türk ulusçuluğuna gösterilen ilginin giderek büyümesine de yol açıyordu.⁴⁶² Bunun yanı sıra, Jön Türklerin temel sorunu "devleti kurtarmak" olarak görmeleri; ulusalcı eğilimin sistemdeki ayrılıkçı istekleri hızlandıracağı endişesi ve II. Abdülhamîd rejimine son verme konusunda bütün unsurlarla işbirliği yapmış olmaları, yayın organlarında, sürekli Osmanlılığın savunmalarına neden oluyordu.⁴⁶³

1902'de Paris'te Jön Türk gruplarını bir merkezde birleştirmek ve ortak bir hareket tarzı belirlemek amacıyla toplanan kongrede, amaçlanan iç ihtilale Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamak isteyen Ermeni delegelerini destekleyen Prens

⁴⁵⁷ Ahmed Rızâ'nın düşünceleri için bkz. MARDİN, Jön Türklerin..., s. 129-162.

⁴⁵⁸ Prens Sabahattin'in düşünceleri için bkz. MARDİN, a.g.e., s. 210-218; BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, C. II, Kısım: IV, TTK. Yayınları, 2.Baskı, Ankara 1983, s. 19-41.

⁴⁵⁹ Mizancı Murad'ın düşünceleri için bkz. MARDİN, a.g.e., s. 63-103; EMİL; a.g.e.

⁴⁶⁰ MARDİN, Jön Türklerin..., s. 197.

⁴⁶¹ HANIOĞLU, Şükrü; Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul Tarihsiz, s. 209.

⁴⁶² Tunalı Hilmi, Osmanlılıkla Türklüğü bir sayar iken, (HANIOĞLU, Osmanlı İttihad..., s. 631-633) Dr. Nazım'da "Devletimiz safi Türk olmalıdır... Türk olmayan milletleri kuvvetle Türkleştirmeliyiz" diyordu. (HOSTLER, a.g.e., s. 99.) 1902 yılında çıkmaya başlayan Şura-yı Ümmet dergisi Osmanlılık çerçevesinde Türkçe'ye, Türklere, ulusal kültüre önem verilmesini savunmaktaydı. MARDİN, a.g.e., s. 184-209.

⁴⁶³ Düşüncelerinin genel bir değerlendirmesi için bkz. TUNAYA, Tarık Zafer; "Türkiye'nin Siyasal Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikrî Esasları", Tahir Taner'e Armağan. İstanbul 1956. s. 167-187.

Sabahattin ile yabancı müdahaleye karşı çıkan Ahmed Rıza grubu arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle yurt dışındaki Jön-Türk hareketi ikiye bölünmüştü.⁴⁶⁴ Bu kongreden sonra Ahmed Rıza'nın öncülüğünü yaptığı Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti 1906'da Selanik'te subay ve memurların kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşti⁴⁶⁵ ve bu birleşmeden sonra güçlenen Jön Türk hareketi, özellikle Balkanlardaki genç subayların çalışmaları sonucu 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı sağladı.⁴⁶⁶

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, o güne değin gizli bir dernek olarak mücadele eden İttihat ve Terakki, kendisini iktidarı devralmaya hazırlıksız görerek doğrudan doğruya yönetimi eline almamıştı. Ancak seçimlerde çoğunluğu ele geçirdiği Mebusan Meclisi'ndeki adayları ve İstanbul'a gelen gizli merkez komitesi aracılığı ile bütün siyasal etkinlikleri denetimi altına alma yolunu seçmişti.⁴⁶⁷

Yarattığı özgürlük ortamı ile II. Meşrutiyet, o güne değin kendi içinde belirli ölçülerle sınırlı, genel yapı içinde ise, durağan bir konumda görünen toplumsal ve siyasal yapıda çözülme ve dağılmalara yol açmıştı. Bu çözülme beraberinde çok uluslu yapıda gruplaşma, dernekleşme ve partileşme sürecini de hızlandırmaktaydı.⁴⁶⁸ Siyasal partiler arasındaki mücadelenin giderek sertleşmesi, terör olayları, müslim ve gayr-i müslimlerin çıkardığı iç isyanlar, çeşitli gösteriler ve nihayet 31 Mart olayı bu

⁴⁶⁴ Paris Kongresi ve tartışmalar için bkz. RAMSAUR, a.g.e., s. 83-90; KARAL, Osmanlı Tarihi, C.VIII, s. 520-521; AKŞİN, Jön Türkler..., s. 39-42; BAYUR Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, C. I, Kısım I, TTK. Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1983, s. 297-298; KARPAT; Türk Demokrasi..., s. 18.

⁴⁶⁵ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Mustafa Kemal Paşa'nın Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni de bünyesine aldıktan sonra, Dr. Nazım vasıtasıyla 1907'de Paris şubesi ile birleşerek ismi Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti oldu. Bu isim daha sonra İttihat ve Terakki'ye çevrilmiştir. Bkz. TUNAYA, Siyasal Partiler, C. III, İstanbul 1989, s. 14-16; ZÜRCHER, a.g.e., s. 75-80.

⁴⁶⁶ Yurt dışındaki merkezlerin II. Meşrutiyetin havasını hazırlamakta katkıları büyük olmakla beraber 1908 Meşrutiyeti İmparatorluk içindeki genç subay ve memurların çalışmaları sonucu olmuştur. TUNAYA, a.g.e., s. 17-18; BAYUR, a.g.e., s. 429-479; AYDEMİR Şevket Süreyya; Enver Paşa, C. I, 2. B., Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 503-564.

⁴⁶⁷ 1908, 1912 seçimlerini kazanan İttihat ve Terakki; 1911'de İstanbul'daki ara seçimi kaybetmiştir. TUNAYA, Siyasal Partiler; C. I, s. 5-6; SHAW, a.g.e., s. 335; Dernek, "Merkez-i Umumî" üyelerinden Talat, Necip, Rahmi, Cavit Beyler ile binbaşı Cemal ve Hakkı Beyleri İstanbul'a göndererek bir "denetleme iktidarı" oluşturmaya çalışmıştır. AKŞİN, Jön Türkler, s. 84; TUNAYA, Siyasal Partiler, C.III, s.29.

⁴⁶⁸ 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanununun yayınlanmasını izleyen dönemde hemen hemen her sosyal ve etnik grup bir dernek ile kendini ifade duygusuna yönelmişti. Bu dernekler şöyle sınıflandırılabilir: A-Sosyal Dernekler, B-Azınlık Dernekleri, C-Öğrenci Dernekleri, D-Meslek Dernekleri, E-Kadın Dernekleri. Bu derneklerin yanı sıra II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte siyasal dernek ve partiler de kurulmuştur. Önemlileri: Ahrar Fırkası (1908), İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti (1909), Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (1909), Osmanlı Sosyalist Fırkası (1910), Hürriyet ve İtilaf Fırkası (1911)'dir. Geniş bilgi için bkz. BİRİNCİ, Âli; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 24-27, 36-41, 45-49; TUNAYA, Siyasal Partiler, C. I, s. 131-286

dönemde sosyal ve siyasal yapıda derin etkiler yaratmaktaydı.⁴⁶⁹ Gelişen iç ve dış olaylar sonucu 1913'te resmen yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki,⁴⁷⁰ 1913'ten sonra gerçek anlamıyla hakim olduğu iktidarla, mutlakıyetçi devlet düşüncesinin daha köklü bir biçimde yerleşmesini sağladı. İttihat ve Terakki yöneticileri kendi iktidarlara döneminde korumaya çalıştıkları devletin çok uluslu yapısı ile yaratmayı amaçladıkları modern ulus-devlet arasındaki çelişkiyi belirli bir süre çözememeleri,⁴⁷¹ onları Osmanlılık siyasetinin gelişen olaylarla tükenişi sonrasında Türklerin etkin durumda olduğu merkeziyetçi bir Osmânlı Devleti siyasetine yöneltecekti.

C- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DÜŞÜNCE AKIMLARI

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası belirginleşen ve ortak amaçları, kendi açılarından Osmanlı Devleti'nin geriliğine çare bularak çökmesini önlemek olan düşünce akımları, devletin resmî ideolojisi durumundaki Osmanlıcığın yanı sıra, Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük, Meslek-i İçtima ve Sosyalizm idi.⁴⁷² II. Meşrutiyetin yarattığı özgürlük ortamı, bu düşünceleri savunanları belirli yayın organları ve cemiyetler etrafında toplanarak düşüncelerini sistemli bir şekilde işlemeye, "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna cevap aramaya yöneltmişti.

Öncüleri arasında Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı, Ahmet Muhtar gibi aydınların bulunduğu ve kaynağını ıslahat girişimlerinde bulan batıcılık akımının, en önemli yayın organı Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihad dergisiydi. Genel olarak batının üstünlüğü ve yenileşme konularında birleşen Batıcılar, batının ne dereceye kadar örnek alınabileceği konusunda ayrılıyorlardı.⁴⁷³ Abdullah Cevdet, her alanda batının örnek alınmasını savunurken; batı ile doğuyu uyumlu bir şekilde bağdaştırmak gerekliliğini vurgulayan Celâl Nuri'nin başını çektiği ılımlı Batıcılar, batıdan alınacakları seçerek almak düşüncesini

⁴⁶⁹ 31 Mart 1909 olayı için bkz.: AKŞİN, Sina; Şeriatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı, İmge Kitabevi, Ankara 1994; ALİ CEVAT, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi/ Ali Cevat Beyin Fezlekesi, (Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1960.

⁴⁷⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 Kongresinde Cemiyetin kesin olarak siyasî partiye dönüştüğünü yeni program ve nizamnamesinde açıklamıştır. Bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C. I, s. 110-118.

⁴⁷¹ KOHN, Nationalism, s. 63

⁴⁷² SARINAY, a.g.e., s. 82.

⁴⁷³ KARPAT, Kemal H.; Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s. 25

savunuyorlardı. Osmanlı'nın gerilemesinin nedenini bilgisizlikte gören batıcılar, modern eğitime önem verilmesi, kadın hakları, Latin harflerinin kabulü, laiklik gibi konularda radikal düşünüyorlardı. Siyasal anlamda Osmanlıcılığı savunan batıcıların, bir kısmı İslâm dininin toplumsal içeriğinden bir araç olarak faydalanılmasını savunuyordu.⁴⁷⁴ Ekonomik alanda bütün Osmanlıyı kapsayan millî ekonominin kurulmasını savunan batıcılar, Türkçülerin "Turan" idealine karşılık "irfan" idealini savunuyorlardı.⁴⁷⁵

II. Meşrutiyetin başlarında diğer düşünce akımlarına oranla daha fazla taraftarı olan İslâmcılık, İttihad-ı İslâm adı altında II. Abdülhamîd döneminde etkin siyasal düşünce olmasına rağmen, devletin yapısı ve toplumun inançlarından dolayı bir düşünce akımı olarak ortaya çıkışı II. Meşrutiyettir. Bu dönemde hemen her siyasal parti programında İslâmcılığa yer verilmekteydi. Volkan, Beyanü'l-Hak, Sırat-ı Müstakim (daha sonra Sebilürreşad), Hikmet gibi yayın organları etrafında toplanan ve öncülüğünü Musa Kâzım, Said Halim, Hacı Fehim, Filibeli Ahmed Hilmi, M. Şemseddin (Günaltay), Babanzâde Ahmed Naim, Mehmet Akif (Ersoy)'un yaptığı ve devletin gerilemesinin nedenini İslâmî ilkelerden ayrılmasında bulan, Batı'nın dinî, ahlâkî, kültürel ve sosyal düşüncelerine karşı çıkan İslâmcılara göre, İslâm dini gelişmeye engel değildi. Devleti kalkındırmanın tek yolunu İslâmın temel ilkelerine dönmede bulan İslâmcılık akımı, ahlâk, devlet, meşrutiyet, ilerleme, adalet, kadın hakları, ulus gibi konulara dinsel yorumlar getiriyorlardı. Meşrutiyet düşüncesini İslâmî Şûra ve Meşveret ilkesine dayandırarak savunan İslâmcılar, ulusal bir toplumu amaç edinen Türkçülüğe karşı çıkıyorlardı⁴⁷⁶.

Konumuz gereği geniş bir biçimde değindiğimiz için, ayrıca burada değinmeyeceğimiz Türkçülük ve II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran bu düşünce akımlarının yanı sıra, savundukları düşünceler o dönemde fazla kabul

⁴⁷⁴ Abdullah Cevdet, İslâm'dan bir araç olarak dahi yararlanılamayacağı, biyolojik materyalizmin dinin toplumdaki yerini alması gerektiğini savunur. HANİOĞLU, Abdullah Cevdet, s. 325-327.

⁴⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. TUNAYA, Tarık Zafer; "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasî Tefekküründe 'Garpçılık Cereyanı'", İ.Ü.H.F.M., C. XIV, Sayı: 3-4, İstanbul 1948, s. 585-627; TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960, s. 78-81; SAFA, Peyami; Türk İnkılâbına Bakışlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 49-53; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C. II, Kısım IV, s. 440-450.

⁴⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Tank Zafer Tunaya, "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasî Tefekküründe 'İslâmcılık' Cereyanı", İ.Ü.N.F.M., C. XIX, No: 3-4, (1948), s. 630-670; İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, C. I; İstanbul 1986; DÜZDAĞ, M. Ertuğrul; Türkiye'de İslâm ve İrkçılık Meselesi, İstanbul 1976; Safa, a.g.e., s. 55-59; SAİD HALİM PAŞA, Buhranlarımız, (Baskıya Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz.

görmeyen Meslek-i İçtimaî (Meslekçiler)⁴⁷⁷ ve Sosyalizm⁴⁷⁸ akımlarını Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu için yapılmış olan birer laboratuvar deneyimleri olarak görmek gerekir.⁴⁷⁹

II. Meşrutiyet sonrasında hız kazanan Türkçülük, Balkan savaşlarındaki Osmanlı kamuoyunda şok etkisi yaratan yenilginin etkiyle hızla güçlenmeye başladı “Bu akım, Cumhuriyet döneminde de aynı adla anılmış ve temel sistematüğini değıştirmekle birlikte süreklilik göstermiştir. Ancak, Türkçülükle asıl kastedilen II. Meşrutiyet dönemindeki düşünce hareketi olmaktadır.”⁴⁸⁰

Bu dönemin ulusçuluğunda (Türkçülük), ömrünü tamamlamış bir devleti kurtarma kaygıları ağır basmaktadır. Turancı ya da Pan Türkist anlayışla hayalci bir yayılmacılık hem kendi gücünü hem de çağın varolan koşullarını (özellikle de emperyalizm olgusu ve hızla gidilen bir emperyalist paylaşım savaşı gerçeğı) doğru tahlil edemeyen anakronik ve eklektik bir anlayış söz konusudur. Dağılmakta olan Osmanlı siyasal yapısında, toplumsal bağılığı sağlayarak odak noktası doğru tespit edilmemektedir. İttihatçılara bu konuda haksızlık etmemek de gerekir. Çünkü, “..odak noktasını doğru olarak saptayabilmek için ne bir ortam, ne arkalarında yeterli birikim, ne de önlerinde yeterli zaman vardı. Oysa Atatürk Milliyetçiliğı uyguladığı (çağa uygun) modele varmak için bunların üçünü de uygun ölçülerde buldu ve doğru tanı yaparak bir ulusçu modele ulaştı. Bu değışik modelde bireyler din, ırk, vb. gibi öğeler ya da bir takım yöntem veya örgütler aracılığı olmadan doğrudan doğruya ulusal devlete bağılılık duyuyorlardı. İşte bu milliyetçilikti.”⁴⁸¹

Türkçülüğün gelişiminde II. Meşrutiyet sonrası dönemi, bir dönüm noktası olacaktır.

⁴⁷⁷ TUNAYA, Türkiye'nin Siyasi ..., s. 92-95

⁴⁷⁸ Geniş bilgi için bkz., s. 9-65; TUNCAY, Mete; Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), BDS Yayınları, 4: B., İstanbul 1991; TEVETOĞLU, Fethi; Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ayıldız Matbaası, Ankara 1967; YILMAZ, Mustafa Milli Mücadelede Yeşil Ordu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 1-14

⁴⁷⁹ TUNAYA, Türkiye'nin Siyasi ..., s. 97-99.

⁴⁸⁰ HANİOĞLU, Şükrü; “Türkçülük”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e. Türkiye Ansiklopedisi, cilt 5, 1394-1399, İst., 1985, s. 1394.

⁴⁸¹ ORAN, Baskın; Atatürk Milliyetçiliğı Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Dost Kitabevi, Ankara 1988, s. 33.

D- TÜRKÇÜLÜĞÜN ÖRGÜTLENME DÖNEMİ

II. Meşrutiyetin yarattığı görelî özgürlük ortamı, “Türkçülüğün örgütlenmesine ve Türkçü derneklerin kurulmasına olanak sağlamıştı.”⁴⁸² II.Meşrutiyet öncesinde tarih, dil ve edebiyat alanlarında yukarıda değindiğimiz çalışmalarla kültürel anlamda Türk Ulusçuluğunun temelleri atılmaya başlanmıştı. Kültürel anlamda atılan temellerin üzerinde ulusal bilinç oluşmaya başladıysa da, bu dönemde kurulan dernekler ile gazete ve dergi gibi yayın organları, ırka dayalı bir ulusçuluğun Osmanlı Devleti’nin dağılışını hızlandıracağı endişesi ile siyasal bir ulusçuluğa yönelmektense, ulusal kültürü oluşturmaya yönelmişlerdi. Meşrutiyetin ilk dönemlerinde İkdam gazetesi dışında hiçbir yayın organı ve dernek, siyasal anlamda Türkçülüğü açıkça savunmuyordu. Tüm bunların yanı sıra, bir yandan temelleri atılmış olan kültürel Türkçülük, diğeri yandan Rusya’dan gelen Türk aydınlarının savundukları siyasal Türkçülük, Türk Ulusal bilincinin ve sistematik bir Türk Ulusçuluğunun oluşum ve gelişim seyrini hızlandırıyordu. Ayrıca hızla gelişen iç ve dış olayların da etkisiyle, görelî özgürlük ortamı içinde oluşan dernekler ve dergiler etrafında Türk Ulusçuluğu düşüncesi örgütlenmeye ve siyasal bir kimlik kazanmaya başlıyordu.

Bu dönemde oluşan dernekler içinde en etkili olanı Cumhuriyet döneminde de varlığını ve etkinliğini sürdüren Türk Ocakları idi. Bunun yanı sıra Türk Ocakları’ndan önce kurulan Türk Derneği Genç Kalemler ve Türk Yurdu dernekleri de sözü edilen süreçte önemli roller üstlenmişlerdir.

E- TÜRK DERNEĞİ

II. Meşrutiyeti izleyen dönemde, toplum için yeni kurumlaşma biçimleri aramaya başlayan Osmanlı-Türk aydınları daha çok kültürel araştırmalara yönelik bir dizi Türkçü dernek kuracaklardı. Bu alanda ilk olma özelliğini de taşıyan Türk Derneği, “Türkçülükte teşkilatlanma devresi”nin ilk girişimini oluşturur.⁴⁸³ Türk Derneği döneminin ilk ulusalcı derneği olmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti sınırları

⁴⁸² AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 164.

⁴⁸³ AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s.188.

içindeki ve dışındaki Türkleri bir araya getirmesiyle de ayrı bir önem kazanmaktadır.⁴⁸⁴

Türk Derneği, 1908 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelen Yusuf Akçura ile öğrencilik günlerinden beri tanıdığı iki ünlü Türkçü⁴⁸⁵ Necip Asım ve Veled Çelebi'nin öncülüğünde, Ahmed Mithat, Emrullah Efendi, Bursalı Mehmed Tahir, Ahmed Hikmet Bey, Korkmazoğlu Celal, Akyığıtzâde Musa Bey, Fuad Raif (Köseraif) Bey, Agop Boyacıyan, Arif Bey, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ispartalı Hakkı, Mülkiye Mektebi Müdürü (Mehmed) Celâl⁴⁸⁶ tarafından kurulmuştur. Daha sonra derneğe Mehmed Emin (Yurdakul), İsmail Gaspıralı; Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzâde Ali, Hüseyin Cahid (Yalçın) gibi ünlü kişilerin yanı sıra, Martin Hartmann, Vladimir Gordlevskiy gibi Türkologlar ile Osmanlı vatandaşı gayr-i müslimler de üye olmuştur.⁴⁸⁷

Aralık 1908'de Ahmed Mithat, Emrullah Efendi, Mehmed Celâl, Rıza Tevfik ve Ahmed Hikmet başta olmak üzere bir grup kurucu üye tarafından hazırlanarak kaleme alınan,⁴⁸⁸ Türk Derneği Nizâmnamesi,⁴⁸⁹ Hükümete onaylatıldıktan sonra, 8. Maddesi uyarınca ilk İdare Heyetini seçmişti. Türk Derneği'nin fahri başkanı ve hamisi Veliâht Yusuf İzzettin Efendi, Başkanı Fuad Raif Bey, başkan yardımcısı Necip Asım, sekreteri de Yusuf Akçura'ydı. Önceleri bir toplantı yerinden yoksun olan dernek üyeleri, Beyoğlu'ndaki yerlerine geçinceye kadar Darülfünun, Yeni Gazete İdârehanesi, Kürt Kulübü gibi yerlerde bir araya gelmekteydiler.⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ ARAİ, a.g.e., s. 24.

⁴⁸⁵ AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 165; AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 188-189; Georgeon, a.g.e., s. 57.

⁴⁸⁶ Kuruluş için ilk toplantı Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celâl Bey'in odasında yapılmıştır. AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s:189. Kurucular için bkz. ÜSTEL, Füsun; İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği (1912-1931), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 16-17; TURAL, a.g.e., s. 80; TUNAYA, Siyasal Partiler, C.1, s. 414; LEVEND, Türk Dilinde., s. 300; LEVEND, Agah Sırrı; "Meşrutiyet Devrinde Dilde Sadeleşme Hareketi-1, Türk Derneği", Sanat ve Edebiyat, No: 37-38, 20 Eylül 1947, s. 3.

⁴⁸⁷ Derneğin İstanbul'daki üye sayısının 1912'ye kadar 63'e kadar çıktığı bilinmekle beraber (AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 190; TUNAYA, a.g.e., s. 415), Türk Derneği, Yıl: I, Sayı: 3, (1327), s. 103-104'te 42 kişinin adları verilmektedir. (Ayrıca bkz.: ARAİ, a.g.e., s. 27-28).

⁴⁸⁸ ÜSTEL, a.g.e., s. 17.

⁴⁸⁹ 21 maddelik Türk Derneği Nizamnamesi ilk olarak Sırat-ı Müstakim, C.I, Sayı: 21, (1 Kanun-u sani 1324) (14 Ocak 1909), s. 331-332'de yayınlanmıştır. Ayrıca, kitapçık olarak da yayınlanmıştır. Türk Derneği Nizâmnamesi, İstanbul 1324).

⁴⁹⁰ ÜSTEL, a.g.e., s. 17-18.

Nizâmnâmenin ilk maddesi derneği bütünüyle bilimsel bir kuruluş olarak tanımlamaktaydı.⁴⁹¹ İkinci madde, derneğin amacını, Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmiş ve bu günkü eserlerini, yaptıklarını ve durumlarını araştırmak ve ortaya çıkan sonuçları tüm dünyaya yayarak tanıtmayı amaçladığını; ayrıca, Türk dilinde bir reform gerçekleştirmeye çalışacağını belirtir.⁴⁹²

Dernek amacını gerçekleştirmek ve yaymak için gazeteler, risaleler, kitaplar yayınlamak, konferanslar tertip edecekti. Bu çerçevede ilk olarak Necip Asım'ın, "Türklerin Pek Eski Yazısı" ve Bursalı Mehmed Tahir'in, "Türklerin Ulûm ve Fünuna Hizmetleri" adlı kitaplarını yayınlamış ve çeşitli konferanslar düzenlemiştir.⁴⁹³

Başlangıçta Türkçü-İslamcı çizgideki Sırat-ı Müstakim dergisini yayın organı olarak seçen Türk Derneği,⁴⁹⁴ 1911 yılında kendi adı ile, yayınlanan bir dergi çıkarmaya başlamıştır. "Türklüğe dair teebbüatı havidir. Ayda bir çıkar" serlevhası ile yayınlanan Türk Derneği dergisi ancak 7 sayı yayınlanabilmiştir.⁴⁹⁵ Parasal sıkıntı, yazı yetersizliği, derginin değişik matbaalarda basılmak zorunda kalması,⁴⁹⁶ satıldığı yerlerin sıkça değişmesi,⁴⁹⁷ derginin fazla ciddi ve bilimsel olması ve dilinin halk tarafından karmaşık bulunması gibi nedenlerden dolayı derginin satışı çok düşük olmuştur.

⁴⁹¹ "Türk Derneği adlı, merkezi İstanbul'da olmak üzere, sırf ilim ile uğraşır bir cemiyet kurulmuştur."

⁴⁹² "Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mâzi ve âsâr, efâl, ahvâl ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atikasını, tarihini, lisanlarını avâm ve havâs edebiyatını, etnoğrafya ve etnologyasını ahvâl-i içtimaiyye ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp tarıştırıp ortaya çıkararak, bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tetkik etmektir."

⁴⁹³ Bu konferansların en önemlisi Yusuf Akçura tarafından Mart 1327'de verilen "Cengiz Han" konulu konferanstır. AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 166. Daha sonra konferans metni "Türk ve Tatar Birdir, Türkler Medeniyete Hizmet Etmiştir", Altın Armağan, İstanbul 1328 (1912), s. 37-59'da yayınlamıştır (SARINAY, a.g.e., s. 96).

⁴⁹⁴ Türk Derneği'nin kuruluşunu basında ilk haber veren İkdâm, (24 Kanun-u evvel 1324'ten aktaran TEVETOĞLU, Fethi; Hamdullah Suphi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 84), kuruluşun düşüncelerini yaymak üzere Sırat-ı Müstakim dergisinin seçildiğini haber vermektedir. Nitekim Sırat-ı Müstakim, Cilt: I, Sayı: 20, (29 Kanun-u evvel 1324), s. 318'de Türk Derneği tarafından "... Vasıta-i neşr-i efkâr olmak üzere de risalemiz tensib edilmiştir" denilmektedir. (SARINAY, a.g.e., s. 96).

⁴⁹⁵ Türk Derneği dergisi, "ayda bir çıkar" ibaresini kullanmasına rağmen düzenli olarak çıkmamıştır. Nüshalarda yayınlandığı ay belirtilmemektedir. Ancak ilk 6 sayısı 1327 (1911)'de 7. sayısı 1328 (1912) de yayınlanmıştır. (AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 166).

⁴⁹⁶ İlk üç sayı Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, dördüncü sayı Vatan Matbaası, altı ve yedinci sayılar Matbaa-i Kader'de basılmıştır. (ÜSTEL, a.g.e., s. 27.)

⁴⁹⁷ Derginin ilk sayısı İkbâl Kitaphanesi'nde, 2. ve 3. sayıları Zaman Kitaphanesi'nde, 4.-7. sayıları ilk iki kitapçıya ek olarak Hayriye Kitaphanesi'nde satılmıştır. (ÜSTEL, a.g.e., s. 27.)

İstanbul'da etkinliğine başlayan Türk Derneği'nin yurt içi ve yurt dışında da 4 şubesi daha açılmıştı. Yurt içinde açılan Rusçuk, İzmir ve Kastamonu şubelerinin yanı sıra, Devletin sınırları dışında açılan tek şubesi Budapeşte'dedir.⁴⁹⁸

Türk Derneği, yurt içi ve yurt dışı şubelerinin açılmasının beklenen canlılığı getirmemesi, üye sayısının azlığı ve üyeleri arasında görüş birliği bulunmaması gibi nedenlerden dolayı, Nizamnamesindeki amaçlar doğrultusunda istenilen çalışmaları gerçekleştirememişti. Hem merkezde, hem de şubelerdeki üyelerin asker ve sivil bürokratlardan oluşması, ayrıca dernek üyelerinin Darülfünun öğretim üyeleri dahil, dönemin aydınlarını oluşturmaları, derneğin seçkinci yanını göstermekteydi.⁴⁹⁹ Prens Said Paşa, Fuad Raif'in babası Köse Raif Paşa, Halid Ziya (Uşaklıgil) Bey gibi devlet adamları da üye olmadıkları halde parasal yardımda bulunuyorlardı.⁵⁰⁰

Türk Derneği üyelerinin karma bir yapıda olmaları nedeniyle, aralarında amaç birliği yoktu. İçlerinde Türkçe'nin sadeleştirilmesini savunanlar olduğu gibi, Arapça ve Farsça'dan bütünüyle vazgeçmeyenler, Yusuf Akçura gibi siyasî Türkçüler ve gayr-i müslimler de vardı. Daha sonra kurulacak Türkçü derneklerden farklı olarak, Türklerin yanı sıra, gayr-i müslimlere ve Osmanlı vatandaşı olmayan kişilere, Nizamnamesinin 4. maddesi gereği⁵⁰¹ bünyesinde yer veren Türk Derneği, Kültürel Türkçülük doğrultusunda etkinliklerine başlayınca, üyeler arasındaki düşünce ayrılıkları da açığa çıkmaya başlar.⁵⁰² Bu nedenle Türk Derneği üyeleri, Nizamnameyi, Beyanname ile yorumlama gereğini duyar. 1911 yılında yayınlanan

⁴⁹⁸ İlk şube Rusçuk'ta (Başkanı Mehmed Masum), ikinci şube İzmir'de (Başkanı Mehmed Necip Türkçü), üçüncü şube Kastamonu'da (Başkanı İstinaf Mahkemesi başkanı Ali Rıza) açılmıştır. Budapeşte Şubesi, Türk Derneği Macar Şubesi olarak, "Edebiyat-ı Osmaniye Cemiyeti", adıyla kurulmuş olup, fahri başkanlığına Vambéry, başkanı Dr. Ignace Künos, katibi, Dr. Jules Germanus'dur. Bkz. "Şubelerimiz", T.D., Yıl: 1, No: 5, (1327), s. 164-166, Ayrıca Macar Şubesinin kurulduğuna dair yazı için bkz. "Türk Derneği Riyâset-i Âliyesine", Türk Derneği, Yıl:1, No:5, (1327), s. 166-167.

⁴⁹⁹ ÜSTEL, a.g.e., s. 21; ARAİ, a.g.e., s. 26.

⁵⁰⁰ AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 190.

⁵⁰¹ "Cemiyetin maksadına hizmet etmek isteyen herkes hangi din, cins ve tâbiyyetten olursa olsun merkezdeki İdare Heyetine şifâhen ve tâhriren müracaat eylediği takdirde onun dühûlüne Cemiyetin iki azâsının delâletiyle ve Heyet-i İdarenin tasdikiyle kabul olunur."

⁵⁰² Celal Sahir 1910 yılında bir dernek toplantısında Türkçe yazı dilinin sadeleşmesini teklif ettiği zaman, arkadaşlarının bazılarının dili değiştirmeye çalıştığını sanarak tenkit etiklerini anlatır. LEVEND, Türk Dilinin., s. 302. Ayrıca LEVEND, Agah Sırrı; "Meşrutiyet Devrinde Dilde Sadeleşme Hareketi I, Türk Derneği", Sanat ve Edebiyat, (20 Eylül 1947), Sayı: 37-38, s. 53'de "İçlerinde tasfiyeciler olduğu gibi, Arapça ve Farsçadan büsbütün vazgeçmeyenler, hatta bu işi yalnız siyasî cepheden alanlar da vardı." demektedir.

Türk Derneği Beyannamesi,⁵⁰³ daha birleştirici olmaya çalışan Osmanlıcı bir anlayışta olmasının yanı sıra, kendi içinde de çelişkiler barındırmaktaydı.

II. Meşrutiyetle netleşen Osmanlıcılık, ülke içindeki Müslüman olmayan topluluklara yaramıştı. Osmanlı toplumundaki Türk ve Müslüman unsurların dışında kalanlar için Osmanlıcılık, sivil ve asker “aristokrasi”yi oluşturan Türklerin bu haklarından vazgeçmeleri anlamına geliyordu. II. Meşrutiyetin Osmanlı “vatandaşlığına” yükselttiği Türk olmayan unsurlar, “Millet Sistemi” biçimde oluşan yapının üstünde bir anlamda “üst-organizma” olan Osmanlı Devleti’nde bir yandan topluluk olma özelliklerini korur iken, diğer yandan da yurttaşlık haklarının ortak nimetlerinden yararlanabileceklerini düşünmekteydiler. Oysa Türk ve Müslüman unsur için Osmanlıcılık daha farklı bir anlam içeriyordu. II. Meşrutiyet öncesi, kendilerini Devletin tek gerçek Osmanlıları olarak kabul eden Türkler, bu ayrıcalığı bir kez daha paylaşmak zorunda kaldıklarında, artık başka tür farklılıkların varlığını hoşgörüyü karşılamamaktadırlar. Türklere göre Osmanlıcı ideolojinin kabul edilmesi ile birlikte topluluk yaşamı ve özellikleri, yurttaşlık kimliği içinde erimek zorundadır. Bu açıdan bakıldığında bir yanı sıra Osmanlıcı kalan Türk Derneği’nin dilde Türkçü bir yaklaşım içinde bulunması, özellikle Osmanlıcılık ve Türkçülüğün birlikte gittiği bir dönemde birbiriyle çelişir değil, aksine birbirini tamamlar niteliktedir.⁵⁰⁴

Türkçe’nin araştırılıp zenginleştirilmesi, halkın anlayabileceği yalın bir biçime dönüştürülmesi, sağlıklı bir biçimde öğretilmesi, eğitimde ve resmî kurumlarda Türkçe’nin yaygınlaştırılması konuları üzerinde durulduğu, Beynameden de anlaşılacağı gibi dernek; siyasal anlamda Osmanlıcı ideolojiye sadık kalmakla birlikte, kültürel alanda ve özellikle dil konusunda Türkçü bir yaklaşım içindeydi. Türkçe’yi Osmanlı unsurları arasında konuşulan bir ulusal dil yapmayı ve bu yolla unsurlar arasındaki birliği sağlamayı amaçlayan Türk Derneği’nin üyelerinin karma yapısı dil sorununa yaklaşımda da ortaya çıkmaktaydı. Beynamede Osmanlı dilinin Arap ve Fars dillerinden yararlanmış olduğunun yadsınamayacağı ve Osmanlı Türkçesini bu değerli dillerden koparmayı hiç bir Osmanlı’nın aklından bile geçirmeyeceğinden söz edilirken, derneğin kullanacağı

⁵⁰³ Türk Derneği Beyannamesi, genel açıklamalardan sonra on dört maddeden oluşmaktaydı.

⁵⁰⁴ ÜSTEL, a.g.e., s. 25-26.

dilin en yalın Türkçe olacağı vurgulanmakta,⁵⁰⁵ şubelere gönderilen genelgede; halk arasında kullanılan Türkçe sözcüklerin ve türkülerin derlenmesi, vilayetlerdeki Türklerin nüfusları, yaşam biçimleri, tarihleri ve ortaya koydukları eserlerin araştırılması istenmekteydi.⁵⁰⁶ Ayrıca; "Harbiye Nezareti Celilesine"⁵⁰⁷ ve "Âyandan Besaryan Efendi Hazretlerine"⁵⁰⁸ yazılan teşekkür yazılarında devlet dairelerinde ve ordudaki yazışmalarda kullanılan yazıların herkesin anlayabileceği yalın bir Türkçe ile yazılması istenmekte ve bu yolda yaptıkları öncülüğe teşekkür edilmekteydi. Bunların yanı sıra, Beynamede "...Balkan hükümetinde, Avusturya'da, Rusya'da, İran'da, Afrika'da, Asya ortasında ve Çin'de bulunan Türkler"i Osmanlı Türkçesi ile, kapalı da olsa bütünleştirmekten söz edilmekteydi.⁵⁰⁹

Ayrıca, Türk Derneği dergisindeki Orta Asya Türklüğü ile ilgili yazılar oralarda yaşayan Türkleri Osmanlı Türklerine tanıtmaya yönelikti.⁵¹⁰ İlk sayıda yer alan "Türklüğü Bilmeli ve Bilişmeliyiz" adlı makale taşıdığı farklı bakış açısı ve yöntemle siyasal Türkçülük açısından dikkati çekmekteydi. Makalede; "milliyet ve ırkıyet fikirleri"nin önemi anlatıldıktan sonra, Osmanlı Türklerinin Türklüğü hiç düşünmemeleri yüzünden çeşitli Türk boylarının Avrupalılar tarafından "ezilip yutulup mahvedileceği" vurgulanır. Osmanlı Devleti resmî ve gayri resmî

⁵⁰⁵ 9. madde; "Osmanlı lisânının Arabî ve Fârisî lisanlarından ettiği istifade gayri münker bulunduğundan ve Osmanlı Türkçesini bu muhterem lisânlardan tecrid etmek hiçbir Osmanlının hayâlinden bile geçmeyeceğinden Türk Derneği, Arabî ve Fârisî kelimelerin bütün Osmanlılar tarafından kemal-i suhuletle anlaşılacak veçhile şayi olmuşlarından intihâb edecek ve binaenaleyh mezkûr Derneğin yazacağı eserlerde kullanacağı lisân en sâde Osmanlı Türkçesi olacaktır."

⁵⁰⁶ Şubelere gönderilen genelge niteliğindeki bir yazıda, şubelerin kendilerini yerel makamlara onaylatmaları, mühürlerini, Türk Derneği'nin mühürüne benzetmeleri istenmekte ve yapılacak faaliyetler konusunda on maddelik öneri yapılmaktaydı. bkz. "Şubelerimiz", Türk Derneği, Yıl: I, Sayı: 6 (1327), s. 199-200.

⁵⁰⁷ "Harbiye Nezaret-i Celilesine", Türk Derneği, Yıl: I, No: 5 (1327), s. 137.

⁵⁰⁸ "Âyandan Besaryan Efendi Hazretlerine", Türk Derneği, Yıl: I, No: 5 (1327), s. 138.

⁵⁰⁹ 5. madde; "Bir milletin en büyük şereflerinden biri de lisânının ecnebiler tarafından mazhar-ı râğbet olduğunu görmek ve onunla konuşulduğunu işitmektir. Çünkü konuşulan lisânın sahibi olan millet konuşan kimselerin ve hâtta milletlerin mâzhar-ı hürmet ve muhabbeti olacağı. gibi bir Lisânın birçok memleketlerde müstâmel bulunması lisan sahiplerinin her türlü müsaedat-ı medeniyyeye mazhar olmalarını ve ticâret ve sanatların memâlik-i mezkûrede revâciyab olmasını teshil eder. Türk Derneği, Osmanlı Türkçesinin memâlik-i ecnebiyyede mehmaemken intişârına sa'y ve ikdâm eyleyecektir. Halbuki bir lisânın yayılmasını kolaylaştırmak için onu kolaylıkla tahsil ettirmek gerekir. Bu sebepten Balkan hükûmatında, Avusturya'da, Rusyâ'da, İran'da, Afrika'da, Asya ortasında ve Çin'de bulunan Türkler Osmanlı Türkçesine alıştırlırsa onların temaslarıyla milel-i sâire dahi Türkçe ile istinâs ederek Osmanlıların menâfi-i ticâriyye ve sinâiiyeleri istihsâl kılınmış olur." Beyannamenin 5. maddesinin yanı sıra 6. maddesinde de, "... Azerbaycan, Afganistan, Kaşgar, Buhara ve Hive gibi memalikin lisanlarını -Türklükten bil istifade- Osmanlı Türkçesine ve hatta merkez şivesine kolaylıkla yaklaştırmaya çalışılacaktır..." denilmektedir. "Türk Derneği Beyannamesi", Türk Derneği, Yıl: I, No: 1, (1327), s. 5.

⁵¹⁰ Türk Derneği Dergisinin geniş analizi için bkz.: ARAI, a.g.e., s. 28-48.

politikasında Türklüğü düşünemez.⁵¹¹ "Lâkin Osmanlılar için Türklüğün varlığını bile bilmemeli midirler?" denildikten sonra; "çoğumuz için Türklüğün hududu Ankara ve Konya'nın ötesine geçmez" Türklük merkezleri Buharalar, Kazanlar, Semerkantlar, Tebrizler hakkında hiç bilgimizin bulunmadığından yakınılmaktaydı.⁵¹²

Dernek etkinliklerine ilişkin bilgilerin yanı sıra ağırlıklı olarak dil sorunuyla ilgili olan diğer makalelerin bir kısmı, Türkçe'nin vurgu, ahenk, aruz ve imlası üzerinde duran bilimsel yazılardı.⁵¹³ Bir kaç şiir dışında yalın bir Osmanlı Türkçesi oluşturulması gerekliliği üzerinde durulmaktaydı. Veled Çelebi, Bursalı Mehmed Tahir, Necip Asım, Mehmed Emin (Yurdakul), Ispartalı Hakkı, Mehmet Fuad, Celâl Sahir vb. yazarlara yer veren Türk Derneği dergisinde, yalın bir Türkçe'nin oluşturulması gereğinin belirtilmesinin yanı sıra, bu konuda belirli bir yöntem ortaya konulamamıştı. Yalın bir Türkçe oluşturulması konusunda en belirgin yazılar Ahmed Hikmet ve. Ispartalı Hakkı tarafından yazılmıştı. Özellikle Ahmed Hikmet'in "Dilimiz" başlıklı makaleleri⁵¹⁴ ve Ispartalı Hakkı'nın "Türkçe'nin Sadeleştirilmesi"⁵¹⁵ isimli makalesi daha açık düşüncelere sahipti. Ahmed Hikmet oldukça köktenci bir nitelikteki makalesinde, dilin bir ulus yaratmanın ön koşulu olduğunu belirtir⁵¹⁶ ve "Bir düzgün lisân, bir muntazam ordu kadar bir milleti saklar,

⁵¹¹ "İtirafa mecburuz ki Türklüğün en kavî ve medenî kısmı olan Osmanlılar, Türkleri mâzide hiç düşünmemişlerdir(...) Osmanlı Türkleri hâlâ Türklüğü düşünmüyorlar", Türk Derneği, Yıl 1, no. 1, 1327, s. 27.

⁵¹² Makalenin yazarı, makale sonunda imza yerine 'A' (medli elif) harfi bırakmıştı. Dernek sekreteri Yusuf Akçura dışında derneğin bütün ileri gelenlerinin yazıları derginin ilk ve ikinci sayısında yayınlanmıştı. Akçura dışında adı 'A' ile başlayan Akyiğitoğlu Musa ile Ahmet Hikmet'in yazıları da ikinci sayıda yayınlanmıştı. Ayrıca "makalede, yazar, Marx, Lassele ve Jean Jaurés'e atıfta bulunarak Avrupa siyasi düşüncesine değinir, ayrıca, ortalama bir Fransız dükkan sahibinin entelektüel standardından söz açar. Bütün bunlar göz önüne alınınca, (...) makalenin yazarının, Fransa'da politika öğrenimi görmüş dernek genel sekreteri Akçura olması gerektiği ortaya çıkar." (ARAİ, a.g.e., s. 45).

⁵¹³ Örnek olarak şu makalelere bakılabilir: R.M. Fuad, "Osmanlı Türkçesinde Vurgu", Türk Derneği, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 36 v.d.; Aynı yazarın, "Türkçe Aruz", Yıl: 1, Sayı: 5, s. 140; Antvan Tıngır, "Türkçe de Şimdiye Kadar Kullanılan İmlâ Kaideleri", Türk Derneği, Yıl: 1, Sayı: 6, s. 180.

⁵¹⁴ Ahmed Hikmet, "Dilimiz", Türk Derneği, Yıl: 1, Sayı: 1 ve 2, (1327), s. 20-24, 46-49

⁵¹⁵ Ispartalı Hakkı, "Türkçe'nin Sadeleştirilmesi", Türk Derneği, Yıl: 1, Sayı: 4, (1327), s. 130-136

⁵¹⁶ Ulusalci istemleri desteklemek amacı ile öne sürülen ortak köken iddiaları içinde görünürde siyasal olma özelliğini en az taşıyan dil ulusçuluğu bir kültürel ulusçuluk türü olup, siyasal sonuçludur...Ulusların gerçekte dil grupları olduğu ve buna bağlı olarak ulusçuluğun, özde bir dil hareketi olduğu görüşü Herder, Fichte ve öteki Alman Romantiklerinin sıkça işledikleri bir konudur. (SMITH, Theories of Nationalism, s. 181.) Ayrıca, dil ulusçuluğu bir toplumda egemen grubun, dilini kullanmayan öteki grupları türdeşleştirmek ve özümlemek için kullandığı yöntemlerden biridir. (SMITH, a.g.e., s. 243-245).

esirger.”⁵¹⁷ Özgün bir Türkçe yaratmak için dili, Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırmak ya da en azından bu sözcüklerin kullanımını azaltmak gereğini savunur.⁵¹⁸ Ancak şu da bir gerçektir ki, Ahmed Hikmet ve Ispartalı Hakkı gibi dil konusuna köktenci yaklaşan üyeler, Türk Derneği’nde azınlığı oluşturmaktadır.⁵¹⁹

Türk Derneği dergisi, Türkiye’de Türkoloji çalışmalarının, düzenli olmasa bile, dağınıklıktan topluluğa doğru giden önemli bir evresi de sayılabilir.⁵²⁰ Derneğin amaç ve etkinlikleri değerlendirildiğinde, ağırlıklı olarak Türkoloji çalışmaları yapmak üzere kurulduğu görülür. Nizamname, Beyanname ve dergideki yazılardan da anlaşılacağı gibi, Türk Derneği üyeleri, kültürel anlamda Türkçülüğü savunmalarının yanı sıra siyasi açıdan genel olarak Osmanlılık geleneğine sahiptirler. Bu yüzden Dernek içinde yer alan Yusuf Akçura gibi siyasal anlamda Türkçülüğü savunan bir kişinin düşüncelerinin Dernek etkinlikleri üzerinde fazla etkili olmadığını görülür. Türk Derneği’ndeki Türkçülerin Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden unsurları dil yoluyla bütünleştirme amacını taşıdıkları açıkça anlaşılmaktadır. Bu açıdan Türk Derneği içinde yer alan Türkçülerle, Genç Osmanlılar içinde yer alan Namık Kemal’in düşünceleri arasında bir devamlılık da bulunmaktadır.⁵²¹ Bu durum aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin Türkçe’nin yaygınlaştırılması yoluyla çeşitli unsurları (özellikle Müslüman unsurlar) Türkleştirme politikası ile de paralellik göstermektedir. Zaten Türk Derneği II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlılık anlayışının ön plana çıktığı bir dönemde kurulmuştur. Üyelerinin karma yapısını Osmanlılık anlayışının yansıması olarak da görülebilir.

⁵¹⁷ Ahmed Hikmet, a.g.m., s. 22.

⁵¹⁸ Ahmed Hikmet, Türkçe’nin kimliğini yitirmesinin nedenlerini altı noktada toplar. Arapça, İslâmiyet ve Kur’an yoluyla Osmanlıca’ya girer iken, Farsça sözcüklerin kullanımındaki yaygınlık, Mevlana Celaleddin Rumi’nin Mesnevi’sinden kaynaklanmakta idi. Bunların yanı sıra, Türkçe’nin tek heceli sözcüklerinin aruz veznine uygun olmamasından dolayı şairler, Arapça ve Farsça sözcüklerden yararlanmışlardır. Cihangirlik, Türklerin kendi yurtlarından çok Arap ve İran topraklarında yaşamalarına ve onların dillerinden etkilenmelerine yol açmış, Osmanlı aydınlarının eğitimlerini Arap ve Fars dillerinde yapmaları da bu sürece katkıda bulunmuştu. Son olarak da, bazı Türkçe sözcüklerin iltibassız yazılmamaları nedeniyle, yerine Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanılmasından dolayı, Osmanlıca son derece karmaşık bir yapıya bürünmüştü; Ahmed Hikmet, a.g.m., s. 22-23.

⁵¹⁹ ÜSTEL, a.g.e., s. 31.

⁵²⁰ LEVEND, Türk Dilinde Gelişme..., s. 303.

⁵²¹ Namık Kemâl, elimizden gelse memleketimizde mevcut olan lisanların “Türkçeden maada kâffesini mahvetmeye çalışmak” gereğinden ve “Vakîâ Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kâbil değildir.” fakat Müslümanlara tamim edilecek olursa “Lazca, Arnavutça” bütün bütün unutulur, demektir. Bkz. TANSEL, Namık Kemal’in Hususi ..., s. 231, 244

Fuad Raif, Necip Asım, Veled Çelebi ve Yusuf Akçura gibi ileri gelen dernek üyelerinin bir süre sonra resmî görevler ve çeşitli nedenlerle İstanbul'dan ayrılmaları, dernek üyelerinin dilde tasfiyecilikle suçlanmaları⁵²², üyeler arasında tam bir amaç birliği bulunmaması ve zamanla farklı siyasal partilerde yer almaları gibi nedenler yüzünden etkinlikleri sınırlı kalmıştır.⁵²³

1911'den sonra etkinlikleri tamamen azalan derneği canlandırmak için çeşitli girişimlerde bulunulursa da başarılı olunamaz. 19 Mayıs 1913'te Celâl Sahir'in imzası ile yayınlanan bildiri de; "Derneği zaman zaman daldığı derin uykusundan uyandırmak için olan teşebbüsler faide vermemiştir"⁵²⁴ denilmektedir. Bu açıklamadan sonra Türk Derneği'nin resmen ne zaman kapandığı bilinmemekle beraber, üyelerinin büyük çoğunluğunun bu sırada kurulmuş Türk. Yurdu ve Türkocağı bünyesinde etkinliklerini sürdürdüğü bilinmektedir. Türk Derneği'nin yaşamı uzun sürmediyse de, Akçura'nın da deyimiyle, "attığı tohum çorak toprağa denk gelmedi"⁵²⁵.

F- GENÇ KALEMLER HAREKETİ

Türk Derneği'nin İstanbul'daki etkinliklerine paralel olarak İttihat ve Terakki'nin merkezi sayılan Selanik'te çıkmaya başlayan Genç Kalemler dergisi⁵²⁶ dilde Türkçülük akımına yeni bir hız vererek ulusal bilincin oluşması bakımından çok önemli bir gelişmeye öncülük etmekte idi. Selanik'in ulusçuluğun gelişmesine olanak sağlayan geniş ve karma kültürel yapısı içinde şekillenen Genç Kalemler Hareketi'nin temel amacı "yalın bir yazı dili oluşturmak ve halk diline yaklaştırmak"tı. Bu amacı "Yeni Lisan" olarak savunan Genç Kalemler Hareketi'nin

⁵²² Ziya Gökalp, özellikle "Fuad Raif Bey'in Türkçe yi sadeleştirmek hususunda yanlış bir nazariyeyi takip etmesi, Türkçülük cereyanının kıymetten düşmesine sebep oldu. Bu yanlış nazariye (Tasfiyecilik) fikriydi" demekte ve Türk Derneği dergisinin tasfiyecilik akımına kapılmasından dolayı fazla ilgi görmediğini söylemektedir. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün...*, s. 8-9.

⁵²³ Nedenler için bkz. TUNAYA, *Siyasal Partiler*, C. I, s. 415; AKÇURA, *Yeni Türk Devleti'nin*, s. 191; TEVETOĞLU, *Hamdullah Suphi ...*, s. 94.

⁵²⁴ ÜSTEL, a.g.e., s. 34; LEVEND, *Türk Dilinde...*, s. 303; ULÇUGÜR, İsmail; Agah Sırrı Levend, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara 1982, s. 233.

⁵²⁵ AKÇURA, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 166.

⁵²⁶ Bu sırada Manastır'da yayınlanmakta olan "Hüsn ü Şiir" dergisinin ismi Genç Kalemler, olarak değiştirilerek, imtiyaz sahipliğine İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisinde katip olan Nesimi Sarım getirilir. Böylece Genç Kalemlerin küçük boydaki birinci serisinin yayını başlar. Geniş bilgi için bkz. ALANGU, Tahir; Ömer Seyfettin Ülkücü bir Yazarın Romanı, *May Yayınları*, İstanbul 1968, s. 156-158; ARAI, a.g.e., s. 49-79;

öncülüğünü ve birleştiriciliğini Ali Canip ve Ömer Seyfettin (1884-1920) yapar⁵²⁷. Bu sırada Diyarbakır'dan gelerek İttihat ve Terakki'nin "Merkez-i Umûmî"sine seçilen Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Kulübü ya da İttihat ve Terakki mektebinde gençlere gece dersleri vermekteydi. Böylelikle Ziya Gökalp'in çevresinde "Yeni Hayat" kadrosu oluşmuştu. Genç Kalemlerin savunduğu yeni dil davasını, yeni hayata açılan yol olarak gören Ziya Gökalp'in de harekete katılması ile Genç Kalemler hareketinin temel kadrosu oluşur.⁵²⁸

Genç Kalemler hareketinin temel kadrosunun oluşmasına paralel olarak İttihat ve Terakki tarafından kullanılan Genç Kalemler dergisi Ali Canip tarafından çıkarılmaya başlanır⁵²⁹. Ali Canip'in yönetime geçmesiyle 11 Nisan 1911'den itibaren büyük boyda "15 günde bir Perşembe günleri intişar eden edebî ilmî mecmuadır." ibaresi ile yayınlanmaya başlayan derginin biçimine paralel olarak içeriği ve kadrosu da genişler. Yazıların büyük, çoğunluğu Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp⁵³⁰ tarafından kaleme alınan dergide, Kâzım Nami (Duru), Akil Koyuncu, Enis Avni (Aka Gündüz), Hakkı Süha, Celal Sahir; Mehmet Ali Tevfik gibi kişilerin de yazılar yazdığı dergide, başlatılan "yeni lisan" davası ile halk ve aydın kültürleri arasında birlik kurmak üzere ulusal kültürün temeli sayılan Türk dili yeni bir anlayışla işlenmeye başlandı.⁵³¹

Genç Kalemler'in yeni seri olarak çıkmaya başlayan ikinci cildinin ilk sayısında Ömer Seyfettin tarafından yayınlanan "Yeni Lisan" başlıklı yazı ile hareketin başladığı kabul edilir⁵³². Ömer Seyfettin bu yazıda; dili bir ulusun

⁵²⁷ Ömer Seyfettin 28 Ocak 1910 tarihli Ali Canip'e edebiyat dilinin sadeleştirilmesi hakkındaki görüşlerini içeren ve birlikte çalışmayı teklif eden bir mektup yazar, Ali Canip bu fikri Ziya Gökalp'e açar. O da bu fikri samimi karşılar ve ilk çekirdek kadro oluşur. Bkz. YÖNTEM, Ali Canip; Ömer Seyfettin (1884-1920), Remzi Kitabevi, İstanbul 1947; s. 9; ALANGU, a.g.e., s. 157-159.

⁵²⁸ Ziya Gökalp'in Selanik'teki çalışmaları ve Genç Kalemlere katılışı hakkında bkz. ERİŞİRGİL, Mehmet Emin; Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1984, s. 67-82; Erişirgil, Gökalp'in Selanik etkinlikleri için "Atina'da Sokrat ne yapmak istemişse, dikkatli ve kültürlü biri, onun da aynı şeyi yapma arzusunu beslediğinin farkına varırdı" demekte. s. 69-70.

⁵²⁹ İttihat ve Terakki dergiyi çıkarması için Ali Canip'i görevlendirmiş, en küçük bir müdahalede bulunulmayacağı yolunda taahhütte bulunmuştur. YÖNTEM, a.g.e., s. 12; ATANGU, a.g.e., s. 159-160; TANSEL Fevziye Abdullah, "Ali Canip Yöntem", Belleten, C. XXXII, Sayı: 125-128 Ankara 1968, s. 63.

⁵³⁰ Genç Kalemlerde kendi isimlerinin yanı sıra Ali Canip, Yekta Bahir, Ömer Seyfettin Perviz, Kaya Alp, Ziya Gökalp, Demirtaş, Tevfik Sedad ve Gökalp takma adlarını kullanmışlardır. SARINAY, a.g.e., s. 103.

⁵³¹ Genç Kalemler'in dil meselesindeki tezleri ve politikaları için bkz. Ali Canip Yöntem, "Genç Kalemlerin Yeni Dil Davası", Yakın Tarihimiz, C. I Sayı: 12, s. 371-373.

⁵³² Yazının sonunda (?) işareti bulunmasına rağmen bu yazıyı Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı bilinmektedir. LEVEND, Türk Dilinde, s. 314.

varlığının, yükselmesinin ve tanınmasının temel unsuru olarak görür. Yüzyılın “düzen ve ilerleme çağı” olduğunu ısrarla belirten Ömer Seyfettin, ilerlemenin sağlanması için de “genel ve ulusal bir dil”in gerekli olduğunu vurgular⁵³³. “Derginin 5. sayısından sonra “Yeni Lisan” başlıklı baş makaleler “Genç Kalemler Tahrir Heyeti” adına yayınlanır. Böylece Ömer Seyfettin’in imzasız yazıları ile başlayan “Yeni Lisan” davası Genç Kalemler’e mal edilmiş olur.”⁵³⁴

Ağırlıklı olarak yalın bir Türkçe’nin oluşturulması ve edebiyat yazılarına yer verilmesine rağmen, Genç Kalemler’deki bir çok ulusçuluk dil akımının dışına taşmıştı. Dilin yalnızca bir edebiyat sorunu olmadığı, aynı zamanda Türklerin yaşamıyla yakından ilgili olduğu ele alınır ve 100 milyon kan kardeşini birbirine bağlayan bir bağ olduğu, bu nedenle İstanbul Türkçesini bütün Türklere yaymak gerektiği vurgulanır⁵³⁵. Bir başka yazıdaysa, yaşanan zamanın devrimler çağı olduğu vurgulanarak eski değerlerin kaybolduğu, yenilerinin geldiği belirtilerek, yenilik Türklük adı altında tanımlanır. Gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterilen Japonya ve Almanya’nın düzeyine çıkılması gerektiği belirtilerek, Doğu kavimlerinin batı’nın sömürgeciliğinden Türklük anlayışıyla kurtulabileceği vurgulanır⁵³⁶.

Demirtaş, Tevfik Sedat ve Gökalp imzalarıyla yazdığı ideolojik şiir ve yazıları dikkati çeken Ziya Gökalp’in, “Turan” adlı şiiri Osmanlı Devletinin bunalımlı döneminde Türk gençleri üzerinde büyük etkisi olur.⁵³⁷. “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler” adlı yazısında, “Yeni Hayat”ı siyasal devrimi toplumsal bir devrimle tamamlayacak ilkeler bütünü ve eski hayata alternatif bir model olarak görüyordu⁵³⁸.

⁵³³ ?, “Yeni Lisan”, Genç Kalemler, Cilt II, Sayı: I, s. 1-6.

⁵³⁴ SARINAY, a.g.e., s. 104.

⁵³⁵ ?, “Yeni Lisan”, Genç Kalemler, C. II, Sayı: 2, s. 25-28; Ayrıca Genç Kalemler Tahrir Heyeti, “Yeni Lisan-Vatan Çocuklarına”, Genç Kalemler, C. III; Sayı: 24-25, s. 32-33’de yüz milyonluk soyumuzu her şeyden evvel bir gösterecek dilimizin kapitülasyonlarını atamadık, denilmektedir.

⁵³⁶ Yekta Bâhir, “Gençlik Kavgası: Millî Daha Doğrusu Kavmî Edebiyat Ne Demektir?”, Genç Kalemler, C.II, Sayı: 4, s. 72-77. Dergide Avrupa’daki ihtilal ve Japonya’nın durumunu değerlendiren yazılar da yer almaktadır. Kaya Alp “830 Avrupa’da İhtilal”, Genç Kalemler, C. II, Sayı: 7, s. 1 17-123. Aynı yazarın “Japonya İmparatorluğu ve Yeni Hayat”, Genç Kalemler, C. II, Sayı: 7, s. 123-124, C. II, Sayı: 7, s. 143, Sayı: 10, “1830 Vak’aları ve Neticeleri”, s. 173-175, Sayı: II s. 188-191 gibi makaleler vardır.

⁵³⁷ Tevfik Sedâd (Ziya Gökalp), “Turân-Talat ve Cânib’e”; Genç Kalemler, C. I, Sayı: 6, s. 167, Genç Kalemler’in küçük boydaki son sayısında yayınlanır.

⁵³⁸ Demirtaş (Ziya Gökalp), “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, Genç Kalemler, C. II, Sayı: 8, s. 138-141.

Balkan uluslarının ulusal uyanış ve bağımsızlık hareketlerinin en yoğun olduğu bir dönemde subay olarak görev yapan, Ömer Seyfettin'in ulusal dil ve edebiyat anlayışının ürünleri olan hikâyeleri de dergide önemli bir yer tutar. Ömer Seyfettin'in düşünsel yapısının oluşmasında ve hikâyelerinde bu olayların etkilerini ve izleri açıkça görülür. Nitekim dergide yayınlanan "Pamuk İpliği", "Bomba" ve "Primo Türk Çocuğu" gibi hikâyelerinde azınlıklardaki ulusçuluk hareketlerine karşılık Türklük düşüncesini uyandırma ve ulusal benliğe dönüş gibi konuları işler⁵³⁹. Ağırlıklı olarak bir dil ve edebiyat dergisi olan Genç Kalemler'de; "Haftanın Hadisesi" adlı bir sütunda⁵⁴⁰ güncel siyasal ve sosyal olaylar da değerlendirilir. Osmanlı devletinin iç işleri ile Balkanlardaki gelişmeler, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi büyük şehirlerdeki olayların ele alındığı bu sütunda; Osmanlı Devletinin dışındaki, özellikle Rus ve Çin yönetimi altında yaşayan Türklerin durumları ile hiç ilgilenilmediğini gösteren bu durum, henüz Türklüğü arama evresinde bulunan Genç Kalemler'in, kurtarmak istediklerinin Türk ulusu ya da Turan da, değil de Osmanlı Devleti olduğunu göstermekte idi.⁵⁴¹ Bu anlayış Gökalp'in "Turan" şiiri dışında vatan sevgisinin yüceliği ve Osmanlı Padişahının büyüklüğü konularını ele alan yazılarda da görülür. Bu nedenle Genç Kalemler dergisi çevresinde toplanan aydınların Osmanlılık geleneğini taşıdıklarını, yalın bir dil oluşturma anlayışıyla izledikleri kültür ulusçuluğuyla, Osmanlı devletinin geleceğini güvence altına alabilecek bir arayış içinde olduklarını, bunu gerçekleştirmenin yolunu da "Yeni Lisan" ve "Yeni Hayat" olarak formüle ettiklerini söyleyebiliriz.⁵⁴²

Selanik'in Balkan Savaşları sonrası elden çıkması üzerine İstanbul'a gelen Genç Kalemler kadrosu Türk Yurdu ve Türk Ocağı'na katılır. Burada özellikle Ziya Gökalp Türk ulusçuluğunun sistemli bir duruma getirilmesinde önemli görevler üstlenecekti.

⁵³⁹ Ömer Seyfettin, "Pamuk İpliği", Genç Kalemler, C. II, Sayı: 4, s. 64-72, "Bomba", C. II, Sayı: 9, s. 147-159, "Primo Türk Çocuğu", Genç Kalemler, C. III.; Sayı: 13, s. 3-27; Ömer Seyfettin bu hikayesinin başına Gökalp'in Turan Şiiri'nin, "Vatan, ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan / Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!" beyitini koyar.

⁵⁴⁰ Küçük boy seride genellikle Kazım Nami tarafından yazılan "Siyasî Notlar" sütununun yerini büyük boy seride derginin sonlarında "Haftanın Hadisesi" şeklinde yazılmakta ve yazarı gösterilmektedir.

⁵⁴¹ ARAİ Masami; "The Genç Kalemler and the Young Turks: A Study in Nationalism", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 3-4, Ankara 1985, s. 244; ARAİ, a.g.e., s. 69-70; Genel bir değerlendirme için bkz. a.g.m., s. 197-244.

G- TÜRK YURDU CEMİYETİ

Türk ulusal kimliğinin ve bilincinin oluşması açısından önemli bir dönem olan, Türkçülüğün örgütlenme döneminin ikinci derneği Türk Yurdu'dur. Türk Yurdu, Türk ulusal bilincinin oluşumu açısından önemli bir yer tutan ve Osmanlı'nın son döneminden başlayıp, yeni cumhuriyetin ilk yıllarında da devam eden bir döneme damgasını vuran Türk Ocakları'nın kuruluş girişimlerinin başladığı bir dönemde kurulduğu için uzun ömürlü olamamıştır. Bu süreçte derneğin üyeleri Türk Ocakları'na katılır iken, derneğin kendi adını taşıyan yayın organı "Türk yurdu" dergisi de Türk Ocakları'nın yayın organına dönüşmüştür. Bu dergi Türk ulusal bilincinin ve kimliğinin oluşturulması, sistemleştirilmesi ve yaygınlık kazanmasında çok önemli bir rol oynayacaktır.

Kuruluş düşüncesini ilk ortaya atan Mehmed Emin (Yurdakul)⁵⁴³, Ahmed Hikmet (Müftüoğlu); Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali, Dr. Âkil Muhtar (Özden) ve Yusuf Akçura gibi Türkçülük düşüncesinin önde gelen kişilerinin öncülüğünde 31 Ağustos 1911 (18 Ağustos 1327) tarihinde kurulmuştur⁵⁴⁴.

Türk Derneği'nin kurucuları arasında Rusya'dan gelen çok önemli aydınların bulunmasına karşın, Osmanlılık düşüncesi ve Osmanlı yurtseverliği daha baskın olduğundan, derneğin yayın organı olan Türk Derneği dergisinde Türki halklarla ilgili yazılar sınırlı kalmaktaydı. Türk Yurdu dergisinde Rusya'dan gelenlerce yazılan Orta Asya ve Rusya'daki Türklere ilişkin yazılarda ön plana çıkmaya başlamıştı.⁵⁴⁵

Gasprinski'nin de bizzat yazılar yazdığı Türk Yurdu, "Tercüman'ın küçük kardeşi" olmakla övünüyordu. Ele aldığı konular ve bu konulara yaklaşım tarzıyla da Tercüman ile benzerlikler gösterir.⁵⁴⁶ Dergide Osmanlı Türkleri ve Devleti hakkında

⁵⁴² SARINAY, a.g.e., s. 106.

⁵⁴³ TEVETOĞLU, Fethi; Mehmet Emin Yurdakul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 24; Akçura, Yeni Türk Devletinin..., s. 192; GEORGEON, a.g.e., s.59.

⁵⁴⁴ Derneğin kuruluşu ve kurucuları için bkz. AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 192; AKÇURA, Türkçülüğün tarihi, s. 167; DANİŞMEND, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1955, s. 387; TUNAYA, Türkiye'de Siyasal..., C. I, s. 415-416; Eylül 1912'de Ahmed Hikmet'in Budapeşte Baş Şehbenderliğine atanması üzerine yerine, Cemiyetin kuruluşu sırasında Selanik'te bulunan Ziya Gökalp seçilmiştir. TEVETOĞLU, Fethi; Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 82; Akçura, Yeni Türk Devletinin..., s. 192.

⁵⁴⁵ ARAI, a.g.e., s. 81-82.

⁵⁴⁶ GEORGEON, a.g.e., s. 60-61.

yalnızca iki yazı yayınlanmıştı. “Ayrıca, Türk derneği ve Genç Kalemler’den farklı olarak, bu yazılar Osmanlı Devleti’nin bütünlüğüne değinmez. Bütün bunlar, Türk Yurdu dergisini Osmanlıcı olmayan ve Pantürkist bir dergi saymamızı olanaklı kılar.”⁵⁴⁷ Türk Yurduna damgasını vuran iki temel çizgi, Pantürkizm ve ilerlemecilikti. Türk dünyasının bütününe ilgi alanı olarak seçen Türk Yurdu dergisi aracılığıyla genç okuyucu kuşak yavaş yavaş, dünyanın yalnızca Osmanlı Devleti’nden oluşmadığını ve Türklerin başlı başına bir dünya oluşturduğunu kendilerine özgü sorunları ve gelişme tarzları olduğunu görmeye başlamıştı.⁵⁴⁸

Türk Yurdu derneği; “...Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine, varidat ve teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere” bir gazete çıkarmayı ve Türk çocukları için bir pansiyon açmayı amaçlamıştı.⁵⁴⁹

Türk Yurdu dergisinin imtiyazı Mehmet Emin’in üzerine alınmasına rağmen, kısa bir süre sonra O’nun Erzurum Valiliği’ne tayin edilmesi üzerine, derginin imtiyaz ve müdürlüğü Yusuf Akçura’ya üstlenir.⁵⁵⁰ İlk çıkış sermayesi Orenburglu Mahmud Bay Hasanof tarafından sağlanan⁵⁵¹ “Türklerin faidesine çalışır” serlevhası ile ilk sayı 30 Kasım 1911’de yayınlanan Türk Yurdu dergisi amacını şöyle açıklamaktaydı: “Türklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksadımız işte budur: Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi mecmuamızın münderecatı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun.”⁵⁵²

1911 yılında yapılan toplantıda Türk Yurdu’nun yayın politikası da şu esaslar dahilinde belirlenmişti:

“İ Risâle Türk ırkının mümkün olduğu kadar çoğunluğu tarafından okunup anılarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır... Dili sade olacaktır. Kavmin ekseriyetine faydalı mevzular seçilecektir.

⁵⁴⁷ ARAI, a.g.e., s. 85.

⁵⁴⁸ GEORGEON, a.g.e., s. 61.

⁵⁴⁹ AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 167; TURAL, a.g.e., s. 85; BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, C. II; K. IV, s. 401.

⁵⁵⁰ Türk Yurdu dergisinin imtiyazı Şair Mehmet Emin Bey adına alınmıştı. Dergiyi bazı ufak aralar dışında ilk sayısından itibaren Yusuf Akçura yönetmişti. Eylül 1917’de, Rusya’da tutuklu Türkler’in sorunlarıyla ilgilenmek için Türkiye’den ayrılınca, derginin yönetimini Türk Ocağı merkez heyeti adına Celal Sahir (Erozan) üstlenmiştir. AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 167-169; GEORGEON, a.g.e., s. 59.

⁵⁵¹ M. Feyzi Togay, Rusya ile ilişkiler para işinin resmi şekle dökülmesine müsait olmadığından bu yardımın İttihat ve Terakki tarafından yapıldığı süsü verilmiştir, demektir. TOGAY, Muharrem Feyzi; Yusuf Akçura’nın Hayatı, Zaman Kitabevi, İstanbul 1944, s. 61; GEORGEON, a.g.e., s. 59-60.

2. Risâle, bütün Türklerce makul olabilecek bir ideâl ortaya koymaya çalışacaktır.

3. Risâlede Türklerin tanışmalarına, iktisad ve ahlâkça yükselmelerine ve fen bilgileriyle zenginleşmelerine hizmet eden mevzular en ziyade yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.

4. Türklerin birbirleri ile tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve bilhassa kardeşler arasında sevinç veya kedere sebep olan vak'alar ile Türk dünyasının ötesinde berisinde ortaya çıkan fikir cereyanları kaydolunacak, Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyatı ırkın bütün fertlerine bildirmek için çalışacaktır.

5. Risâle; Osmanlı devletinin iç siyasetinden bahsederken, hiç bir siyasî fırkaya taraftarlık etmeyecek, ancak Türklüğün, Türk unsurlarının siyasî ve iktisadî menfaatlerini müdafaa edecektir...

6. Risâle; Osmanlı Türkleri arasında Türk millî ruhunun gelişme ve takviyesine idealsizlikten doğan tembellik ve bedbinliğin giderilmesine çok çalışacak ve ekseriya hiç bir şeye dayanmaksızın ortaya çıkan mübâlağalı Batı korkusundan da bu milleti kurtarmaya elinden geldiği kadar uğraşacaktır.

7. Risâlenin devletlerarası siyasette esas fikri, Türk aleminin menfaatlerini müdafaa etmektir.”⁵⁵³

Yusuf Akçura'nın yönetiminde 32 sayfalık bir forma halinde 15 günde bir bu amaç ve program doğrultusunda yayınlanan Türk Yurdu dergisi büyük bir kültür dergisi olmasının yanı sıra, uzun ömürlü bir yayın organı olma özelliğini de taşır⁵⁵⁴. Dergide; Yusuf Akçura, Mehmed Emin, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Celâl Sahir, Ispartalı Hakkı, Bursalı Mehmed Tahir, Ağaoğlu Ahmed, Mehmed Emin Resulzâde, Hüseyinzâde Ali, Ayaz İshâkî; Halim Sabit, İsmail Gaspıralı, Halide Edip, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi, Ali Canip vb. gibi dönemin tanınmış

⁵⁵² “Maksad ve Meslek”, Türk Yurdu, Yıl: I, Sayı: I, (17 Teşrin-i San 1327), s. I.

⁵⁵³ AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 192-193; AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 168; ÜSTEL, a.g.e., s. 44-45; SARINAY, a.g.e., s. 113-114.

⁵⁵⁴ Türk Yurdu Dergisi, süreç içinde bazı aksamalara uğramasına rağmen, 1911-1931 yılları arasında 233 sayı olarak yayınlanmıştır. Üç devreye ayırabileceğimiz bu dönemi şöyle sıralayabiliriz: 1. 1327-1334 İstanbul'da 14 cilt 161 sayı. 2. 1924-1927 Ankara'da 6 cilt 33 sayı. 3. 1928-1931 Latin harfler ile 6 cilt 39 sayı. 1950'lerden sonra çeşitli dönemler yayın hayatını sürdüren dergi, halen, Türk Ocağı Merkez Heyetinin aylık yayın organı olarak yayın hayatı sürdürmektedir. 1911-1918 yılları arasındaki sayılar ve değerlendirme için bkz. ÖZÇELİK, Nazmi; I. Yayın Döneminde (1911-1918) Türk Yurdu

edebiyatçı, bilim ve düşünce adamları ile gazetecileri yazı yazıyordu. Genellikle Türkçülük duygularını dile getiren şiirler, derginin odak noktasını oluşturuyordu. Edebiyat sütunu yanında sosyoloji, tarih, eğitim, iktisat, arkeoloji, coğrafya, etnografya, tenkid, seyahat, hikâye, nesir, resim, kadın hakları, sağlık, spor gibi sorunları konu edinen yazılara geniş ölçüde yer veriliyordu. Yine dergide biyografiler, Türklerle ilgili aktüel haberler ve özellikle Rusya'daki Türk basınından alıntılar yapıyordu. Genellikle Yusuf Akçura ve Ahmed Ağaoğlu tarafından yazılan "Türk Âleminde" başlıklı aktüel siyasal yazılar Türk dünyasının bütünü Türkçülük bakış açısıyla ele alıyordu.⁵⁵⁵

Türkçülük düşüncesine halkçı bir içerik kazandırılmasında⁵⁵⁶ ve ulusal ekonomi düşüncesinin oluşmasına da⁵⁵⁷ öncülük eden Türk Yurdu Dergisi, çağdaşlaşmayı Türkler için bir yaşam sorunu olarak kabul ediyordu. Ayrıca olabildiğince tüm Türkler tarafından anlaşılacak yalın bir Türkçe'yi savunuyor ve kullanıyordu. Öte yandan eğitimin modernleşmesi kadın haklarının geliştirilmesi, Türklerin kültürel anlamda birliğine önem vermesi, her alanda ulusal konuları ele almasıyla, bütün Türklerce kabul edilebilecek bir ideal yaratmaya çalışıyordu.

Balkan Savaşları'nın bunalımlı döneminde yeni yetişen genç nesil arasında büyük ilgi uyandıran Türk Yurdu'nun ilk sayıları, bir kaç defa basılmıştır.⁵⁵⁸ İttihat ve Terakki Cemiyetinin henüz Osmanlıcı politikasının devam ettiği bir sırada yayınlanan dergiyi Askerî Tıbbiye öğrencileri okula gizli olarak sokabilmekteydi⁵⁵⁹

Mecmuasının Ortaya Koyduğu Görüşler, (A.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987; ARAI, a.g.e., s. 81-110.

⁵⁵⁵ Dergide yayınlanan yazılarla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: ARAI, a.g.e., s. 84-110, 159-190.

⁵⁵⁶ Türk Yurdu kadrosu 11 Nisan 1329'da Halka Doğru dergisini yayınlamışlardır. Bu konuda bkz.: SARINAY, a.g.e., s. 197-204; GEORGEON, a.g.e., s.90-93.

⁵⁵⁷ Türk Yurdu İktisat konusunda yazı yazması için yabancı ve sosyalist olan Parvus Efendi (Alexander Helphand) ile anlaşmıştı. Parvus Efendi 1911-1914 arası dergide Osmanlı Devletinin ekonomik durumu, emperyalizm, köylülük gibi konularda yazılar yazmıştır. GEORGEON, a.g.e., s. 60; SARINAY, a.g.e., s. 135-136; ÜSTEL, a.g.e., s. 46-47.

⁵⁵⁸ Derginin ilk sayısı 4 defa, 2. sayısı 3, 4. ve 5. sayılar 2'şer defa basılmıştır. Bkz. "Muhterem Okuyucularımıza", Türk Yurdu, Cilt I, Sayı: 1, s. 1; Tanin, 8 Kanun-u evvel, 1327; Derginin tirajı bilinmiyor. Fakat, Tunaya Türk Ocağı'nın İstanbul'daki merkezinde 2743 üyenin kayıtlı olduğunu belirtiyor. Ayrıca derneğin ülkenin birçok yerinde şubeler açmış olması ve derginin yurt dışında da satılması tirajının yüksek olduğunu göstermekte. (TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt I, s. 435; TEVETOĞLU, Mehmet Emin Yurdakul, s. 33-34.)

⁵⁵⁹ Hasan Ferit Cansever, Türk Yurdu'nu gizlice okulun penceresinden sarkıtılan iperle çektiklerini anlatmaktadır. "Mecmuayı mektebe sokabilmek için şimdi Haydarpaşa Lisesi olan binanın üst katından iple bahçeye, gizlice Akbıyık'taki Türk Yurdu İdarehanesine gidilerek Türk Yurdu nüshaları alınır ve mektebe gizlice bu mecmualar getirilerek dağıtılırdı." CANSEVER, Hasan Ferit; "Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri", Türk Yurdu, Yeni Dönem Cilt 6, Sayı: 8, (Ağustos 1967), s. 17.

Rusya'daki Türkler arasında da "mukaddes bir kitap olarak elden ele" dolaşarak büyük ilgi uyandırmıştır.⁵⁶⁰

Ayrıca Türk Yurdu, partililik yapmamasına rağmen⁵⁶¹ 1913'ten sonra bütünüyle İttihat ve Terakki'nin kontrolünde olmayan ve bu dönemde kapatılmayan ender yayın organlarından biri olmuştur. Bunun da nedeni, İttihat ve Terakki'nin 1913'ten sonra uygulamaya başladığı politikanın temel noktalarının dergide savunulması ve Ziya Gökalp aracılığıyla organik bir bağ kurulmuş olmasıydı. Bu nedenle gerek dergi, gerekse Türk Ocakları bu dönemde belirli oranda korunmuştu. Öte yandan Yusuf Akçura'nın İttihat ve Terakki ile aradaki sınırı ve hareket özgürlüğünü koruma kaygısıyla, O başında bulunduğu dönemde Türk Yurdu dergisinin, İttihat ve Terakki'nin denetimine girmemesi ve bağımsızlığını koruması için özel bir çaba göstermişti.⁵⁶²

Aynı dönemde, Avrupa ülkelerine eğitim amacıyla giden Türk Gençleri de aynı amaçla Türk Yurdu adı altında bir takım dernekler kurmuşlardı. Bu derneklerin öncülleri II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında İsviçre, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde okuyan Osmanlı yurttaş öğrencilerin, aralarındaki dayanışmayı artırmak amacıyla buldukları şehirlerde "Osmanlı Kütüphanesi"⁵⁶³ adı altında oluşturdukları kulüplerdi. Ulusalçı akımın Osmanlıdaki tüm unsurlarda büyük bir hızla yayıldığı bir dönemde Osmanlılık anlayışı üzerine kurulan bu kulüpler beklenen amacı gerçekleştirememişlerdir. Çünkü İmparatorluk içindeki ulusçu düşünceler Avrupa'da okuyan gençlere de aynen yansımıştı.⁵⁶⁴ Bu nedenle gerek azınlık öğrencilerinin ulusçuluklarına, gerekse İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısına tepki olarak harekete geçen Türk öğrenciler de, "Osmanlı nam-ı siyasisi altında ezilegelen Türklükte vicdan-ı milli uyandırmak" ve milli bir "mefkûre" yaratmak için örgütün niteliğini değiştirmek gereğini duymaya başlamışlardır".⁵⁶⁵ Başta Lozan⁵⁶⁶ olmak üzere

⁵⁶⁰ Cafer Seyitahmet Kırmıner, derginin Çarlık yönetimi tarafından Rusya'ya sokulmasının yasaklandığını ileri sürmektedir. KIRIMER, Cafer Seyitahmet; "Bazı Hatıralar", Emel Dergisi, Sayı: 8, Ocak 1962, s. 63; Türk Yurdu'nun, Türklük sorununa kültürel olarak yaklaşan ılımlı tutumu nedeniyle Rus hükümetinin Rusya'da dağıtılmasına karşı, çıkmadığı bilinmektedir: bkz. Zenkovsky, a.g.e., s. 97.

⁵⁶¹ AYDEMİR, Şevket Süreyya; Enver Paşa, C. II, Remzi Kitabevi, 3. B., İstanbul 1981, s. 474.

⁵⁶² GEORGEON, a.g.e., s.55.

⁵⁶³ Nail Morali "Club Liberal Ottoman" olarak adlandırmakta. MORALI, Nail; Mütarekede İzmir Olayları, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973, s. 62, ancak Yurtçular Yasasında "Osmanlı Kütüphanesi" olarak geçmektedir.

⁵⁶⁴ MORALI, a.g.e., s. 62.

⁵⁶⁵ Yurdçular Yasası, Cenevre 1913, s. 41-42'den aktaran: ARAI, a.g.e., s. 118.

Cenevre, Nöşatel, Paris ve Berlin gibi şehirler de Türklük ilkelerine dayanan “Türk Yurdu” adı altında bir takım öğrenci dernekleri kurduklarını görüyoruz. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde kurulan Türk Yurtları arasındaki işbirliğini geliştirmek ve ortak hedefler belirlemek amacıyla bu yurtlar Lozan Türk Yurdu'nun öncülüğünde “orta” adı verilen bir dernek etrafında toplanmıştı.

Avrupa'da kurulan ve tamamen Türkçülük düşüncesini benimsemiş olan, “Türk Yurtları” İstanbul'da kurulan Türk Yurdu ve Türk Ocağı ile ilişkilidiler.⁵⁶⁷ Bu dernekler Avrupa'da okuyan Türk öğrencileri arasında Türklük ulusal bilincinin uyandırılması ve ülkeye dönüşlerinde birer ideâlist genç olarak hizmetlerde bulunmalarında da rol oynamışlardı. Bu gençler içinde Yusuf Kemal (Tengirşenk), Şükrü (Saraçoğlu), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) (Paris Türk Yurdu), Mahmut Esat (Bozkurt), İlyas Ragıp, Nail Ahmet (Moralı), Millî Kongre Cemiyeti'nin kurucusu Esad (Lozan Türk Yurdu), Mustafa Şekip, Mehmed Cevad (Açıkalm), Mehmed Emin (Erişirgil) Selim Nusret, Sadri Celal (Cenevre Türk Yurdu) vb. birçok ünlü isimler yer almaktaydı.⁵⁶⁸

Bu dernekler etrafında toplanan Türk öğrenciler özellikle İsviçre'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası, Türk ulusunun haklılığını dünya kamuoyuna duyurmak ve Ulusal Kurtuluş Savaşına yardımcı olmak amacıyla başta “Türk Menfaatlerini Koruma Cemiyeti”⁵⁶⁹ “İsviçre Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” gibi çeşitli dernekler kurarak ve yayınlara yapmışlardı.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Orijinali Türk Tarih Kurumu yazmalar bölümünde Y/653 numarada bulunan, Lozan Türk Yurdu'nun el yazması zabıt defterinin girişinde şu ifade bulunmaktadır: “15 Kanun-u sâni 910 senesi Cumartesi günü saat 5'te teşkil edip bilahare Lozan Osmanlı Kütüphanesi namı altında çalışan ve nihayet 4 Teşrin-i sâni 911 senesi Cumartesi günü şekli-i asliyesine rücu ederek Lozan Türk Yurdu ismini alan cemiyetin mukarrerat ve zabt-ı sabık defteridir”. Defterin altında 2 Kanun-u evvel 911 Cumartesi, tarihi verilmektedir.

⁵⁶⁷ Türk Yurdu, Yıl: 1, Sayı: 7, (1327), s. 214, Yıl: 2, Sayı: 10 (34), s. 319'da adaş cemiyetlerin bu faaliyetlerini heyecanla alkışladığını beyan etmektedir. Ayrıca Nail Moralı, “Lozan Türk Yurdu İstanbul'da kurulan Türk Ocağına takaddüm eder. Lozan'dakiler Türk Ocağını kuranlardan çok yardım görmüştür” demektedir. Moralı, a.g.e., s. 63.

⁵⁶⁸ Türk Yurtları Üye Kayıt Defteri, Türk Tarih Kurumu Yazmalar, Y/654, bu defterde üç yüzün üzerinde isim kayıtlıdır.

⁵⁶⁹ KURAN, Ahmed Bedevi; Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Baha Matbaası, İstanbul 1956, s. 696. Lozan'da istihbarat merkezi oluşturmuşlar ve 15 günde bir İngilizce (Turkey) adlı bir dergi yayınlamışlardır. s. 697.

⁵⁷⁰ Lozan Türk Yurdu “Türk'ü ve şerefini kurtaran ve vatanının ruhu olan Büyük Millet Meclisi'ne ve Muhterem Reisine hürmet ve muhabbetlerini yollar” şeklinde telgraf çekmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 20, Ankara 1959, s. 338.

VIII- KÜLTÜREL TÜRKÇÜLÜKTEN TÜRK ULUSAL BİR KİMLİĞİNE: TÜRK OCAKLARI

Türk Ocakları, Türkçülüğün ulusal bir kimliğe dönüştürülmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Türk Ocağı, II. Meşrutiyet döneminin yarattığı görece özgürlük ortamında kurulan çok sayıdaki dernekler⁵⁷¹ arasında yalnızca en uzun ömürlüsü olmakla kalmayıp, aynı zamanda örgütlenmesi, şube ve üye sayısı ile da geniş bir kitleye seslenmesiyle, kendinden önce kurulan ve Türk ulusçuluğunu özellikle bilimsel alanda yaygınlaştırmayı amaçlayan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi kuruluşlardan daha önemli bir konuma sahip olmuştur. Yalnız Osmanlı'nın son döneminde değil, genç cumhuriyetin ilk yıllarında da etkin rol oynamıştır.

A- TÜRK OCAKLARI'NIN KURULUŞU

Resmi kuruluşu, Türk Ocağı Esas Nizamında da belirtildiği gibi,⁵⁷² 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) olmasına karşın, kuruluş çalışmaları Türk Yurdu derneğinin kuruluşundan önce, Askeri Tıbbiye Mektebi'nin Türk öğrencileri tarafından başlatılmıştı.⁵⁷³ Askeri Tıbbiye içindeki çeşitli 'millet'lerden öğrencilerin ulusalcı derneklerine karşı bir tepki hareketi olarak çıkan Türk Ocağı düşüncesinin, 1908 yılında gizli toplantılar şeklinde başladığı, hatta bu amaçla bir çalışma programının hazırlandığını savunan düşüncelerde olmakla birlikte,⁵⁷⁴ Türk Ocağı'nın fiilen kuruluş tarihine ilişkin kaynakların hemen tümü 1911 tarihini kabul etmektedir.

⁵⁷¹ Hamdullah Suphi, bu derneklere örnek olarak, Donanma Cemiyeti, Türk Teavün Cemiyeti, Türk Neşri Maarif Cemiyeti, Matbuat Cemiyeti, Türk Derneği, Türk Gücü, Türk Kadınlar Birliği, Milli Talim Terbiye Cemiyeti, İhtiyat Zabıtları Cemiyeti vb. vermektedir. TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; "Ne İstiyoruz", Türk Yurdu, no. 239, Aralık 1954, s. 409.

⁵⁷² "1. Madde-12 Mart 1328 (25 Mart 1912) tarihinde İstanbul'da (Türk Ocağı) adlı bir cemiyet kurulmuştur." Türk Ocağı Esas Nizamı, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334.

⁵⁷³ AKÇURA, Türkçülüğün Tarihi, s. 170-171; AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 194-196. Akçura, Türk Yılı'nda 1911 yılı ilkbaharında, Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden bir grubun Türk ulusçuluğu konusundaki görüşlerini genel çizgileriyle belirledikten sonra, 11 Mayıs 1911 tarihli mektuplarıyla devrin önde gelen fikir adamlarına başvurduklarını belirtmektedir. 190 Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencisi adına gönderilen bu mektupta, "Türk kavminin hayât-ı inkıraz yaşadığı" ileri sürülmekte ve "Donanma Cemiyeti kadar geniş" bir dernek kurulması gerekliliği vurgulanmaktadır. Söz konusu dernek, her türlü siyasal akımın dışında kalacak yalnızca ulusal ve toplumsal alanlara yönelik faaliyetlerde bulunacaktır. Ayrıca, Derneğin Anadolu ve Rumeli ile Türklerin yaşadığı öteki ülkeler de şubeler açması, tarım, ticaret ve sanayi okulları kurması da öngörülmektedir.

⁵⁷⁴ Yusuf Akçura'nın Türk Ocağı'nın kuruluşuna ilişkin bu açıklamaları kuruluş çalışmalarına katılan Hüseyin Enver Sarp tarafından, yalanlanmakta. (SARP, Hüseyin Enver, "Türk Ocağı Nasıl

Kuruluş çalışmaları, dönemin modern eğitim kurumlarından ve Türkçülüğün yaygınlık kazandığı Askeri Tıbbiye’de başlamış olması şaşırtıcı değildir. Bu durumun öncelikli nedeni, bu okulun modern eğitim yapması nedeniyle öğrencilerin çağdaş ve bilimsel bir anlayışta yetişmesi sonucu karşılaşılan siyasal ve sosyal sorunlara rahatlıkla teşhis koyabilmeleridir.⁵⁷⁵ Ayrıca askeri okullar, her şeyden önce bir yurtseverlik ocağıydı. Burada öğrenciler vatanın savunulması düşüncesiyle

Kurulmuştu”, Türk Yurdu, no. 243, Nisan 1955, s. 746.) Sârp’a göre, Türk Ocağı düşüncesi 1908 yılında gizli toplantılarla başlatılmıştı. Bu konuda bir proje hazırlandığını ve bu projenin kaybolduğu belirtmekte. Sarp’a göre kurucular şunlardır: Ethem Necdet, Hüseyin Enver, Celâl, Talat, Tevfik, Cemal, Osman ve Selahaddin. Tunaya ayrıca Askeri Tıbbiye öğrencilerinden Mahmut, Refet, Haşim, Behçet, Hüseyin Fikret, Hüseyin Ragıp, Muhsin, Lütfi, Süleyman, Remzi, Hüseyin Baki adlarını Hasan Ferit Cansever’le yaptığı söyleşiye dayanarak vermektedir. (TUNAYA, Türkiye’de Siyasal ..., C. 1, s. 432.) Sarp’a göre, Askeri Tıbbiye’de başlayan örgütlenme çalışmalarının okul yönetimi tarafından engellenmesi üzerine Karacaahmet Mezarlığı’nda sürdürülen toplantılar sonunda gizli bir kongre yapılması kararlaştırılmıştır (A.g.e., s. 752.) Bu kongrede, Hüseyin Ragıp (Baydur), Ethem Necdet, Hüseyin Enver, Fuat Sabit, Remzi, Hamdi ve Hüseyin Hâşim’den oluşan murahhas heyet, fikir ve basın dünyasının tanınmış kişileriyle görüşmeler yaparlar. Heyetin görüştüğü Hüseyin Cahit, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura, hareketi desteklerken; Filibeli Şehbenderzade Hilmi, “milliyete taraftar olmakla beraber, bu telkinin din lisanı ile yapılmasında ısrar etmiş ve kendini heyete rehber kılmak için uğraşmış”; Servet-i Fünun Dergisi’nin sahibi Ahmed İhsan, Türk milliyetçiliğinin İmparatorluk içindeki öteki unsurların harekete geçmesine neden olacağı gerekçesiyle karşı çıkmış, Rıza Tevfik ise, yardımı, kabul etmekle birlikte, milliyetçiliği “dar” bir ideoloji olarak nitelendirdiğini belirtmiş ve siyasi hasımlarının çok olması nedeniyle aktif katılımının kurulacak derneğe zarar vereceği gerekçesiyle söz konusu örgütlenme içinde yer almayı reddetmiştir. Yaptıkları bu görüşmelerde, milliyet ilkesini temel alan bir derneğin kurulması için hükümete başvurulması ve bu derneğe çeşitli siyasal akımları temsil eden kişiler dışındakilerin üye olarak kabul edilmesi kararı alınmıştı. (s. 747-748) Seçilen İdare Heyetinde ise, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmed Ferid (Tek), Yusuf Akçura; Ahmed Ağaoğlu, Emin Bülend (Serdaroğlu), Fuad Sabit ve Mehmet Ali Tevfik (Yükselen) bulunmaktadır. Böylece, Türk Ocağı’nın kurucuları askerlik mesleğinin engellemesi nedeniyle yönetimi sivillere bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak söz konusu İdare Heyeti yalnız bir kez toplanabilmiş, bir yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Derneği kendi politikasına aykırı bulması nedeniyle İdare Heyeti’nin toplantılarını engellemesi, öte yandan da Askeri Tıbbiye, yönetiminin yasaklamaları sonucu örgütlenme çabaları çıkmaza girmişti. (s. 748) Bunun üzerine kurucular, örgütlenme sürecinde bir yanlışlık yaptıklarını anlayarak, önce İdare Heyetini seçip daha sonra üye kaydetme yerine, üye sayısını artırmak amacıyla Türk milliyetçiliği görüşünü öteki sivil yüksek okullarda yaygınlaştırmak kararını almışlar ve bu yöndeki propaganda faaliyetlerini yürütecek öğrencileri seçmişlerdir. Sekiz ay kadar süren propaganda faaliyetleri sonucu, Derneğin üye sayısı 2000’i aşmış ve bu kez sivil okul öğrencileri arasında seçilen murahhas heyet, 1326’da (1910) hükümete başvurarak gerekli ruhsatnameyi almıştır. Bu arada Dr Fuad Sabit’in önerdiği, “Türklük Ocağı” adı kongre tarafından “Türk Ocağı” olarak kabul edilmiştir. (s. 749)

Sarp, Türk Ocağı’nın kuruluşuna kadar varan gelişmelerin Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından 1908 yılında başka bir anlatımla, Akçura’nın Ocağın kuruluş tarihi olarak verdiği 1911’den çok önce başlatıldığını belirtmektedir. Aynı şekilde Sarp, Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında gelişen Türk milliyetçiliğinin Celal Nuri’nin (İleri) Jeune Turc gazetesi, Ziya Gökalp’in Genç Kalemler’i ve Tanin’de çıkan yazılardan esinlendiği iddiasının “tamamen yanlış ve hakikata mugayir” olduğunu ileri sürmektedir. (s. 751).

⁵⁷⁵ Pozitivizmin Fransa’da hakim olduğu bir dönemde bu ülkeden getirilen kitaplar ve hocaların etkisiyle bu okulda biyolojik materyalizm yerleşmiştir. Bundan dolayı dinin büyük ölçüde belirleyiciliğe sahip olduğu bir toplumdaki değer sistemi ile çatışan bir aydın tipi ortaya çıkmıştır. Zaten genelde müfredat gereği batılı bütün düşüncelerin, bu arada ulusçuluğun da giriş kanallarından birini bu okul oluşturuyordu. Genç bu okulda işlenen bir diğer konu toplumun kurtarılması için elit bir

şekilleniyorlardı.⁵⁷⁶ Öte yandan Tanzimat ideolojisi gereği bütün Osmanlı vatandaşlarının (II. Meşrutiyetten sonra Müslüman unsurların) eğitim gördükleri bu okullarda, Türklerin dışındaki unsurların ulusal bilinçlenmeden kaynaklanan beraber hareketlerine bir tepki olarak okulda ki Türk öğrenciler de birleşmek gereğini hissetmişlerdir.⁵⁷⁷ Bu dönemde başlayan “biz kimiz?” sorusunun yanıtını gelişme sürecine girmiş olan Türkçü yayınlarda bulan Türk gençleri arasında ulusal bilincin uyanışı hız kazanmaya başlar.⁵⁷⁸ Ulusalçı akımın askeri okullardan sonra yine modern eğitim yapan Mülkiye’de yayılması, ayrıca İttihat ve Terakki’nin de Askeri Tıbbiye’de kurulmuş olması göz önüne alındığında, Türkiye’de özgürlükçü ve ulusalçı düşünce ve hareketlerin genellikle okullardan kaynaklandığı görülür.

Askeri Tıbbiye’de Türklerin de ulusça göstereceği çabayla toplumsal alanda diğer unsurlardan geri kalmamağa çalışması için, Türk gençleri ve aydınlarını birlik halinde çalıştıracak bir derneğin kurulması yolunda ilk önemli düşünceler bu okul öğrencilerinden Hüseyin Haşim (Çinilili) ve Hüseyin (Baydur)’dan gelir.⁵⁷⁹ Bu düşünceler sonrası askeri okulda başlayan gizli toplantılar, okul koşullarının uygun olmaması dolayısıyla Karacaahmet mezarlığında sürdürülür. Bu toplantılar sonucunda her sınıftan yirmide bir oranında temsilci delegeler seçilmiş ve başkanlığına da Dr. Fuat Sabit getirilmişti.⁵⁸⁰ Bu toplantılarda izlenecek yol

grubun öncülüğünün gerektiği. Bu konuda geniş bilgi için bkz. HANİOĞLU, Abdullah Cevdet..., s. 8-17.

⁵⁷⁶ GEORGEON, a.g.e., s. 21; Mardin, bu okulların eğitim sistemi gereği, Osmanlılığı kurtarma görüşünün vatanı kurtarma şekline dönüştüğünü vurgulamaktadır. MARDİN, Şerif, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1, 175-207, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991, s. 188-189.

⁵⁷⁷ Türk Ocaklarının kuruluş hazırlıkları sırasında Tıbbiye’de öğrenci olan Hüseyin Enver Sarp bu durumu şöyle anlatmaktadır: “...Tıbbiyeli Türklerdeki birlik bu devirde, vilayet hemşehriliği fikrinin fevkinde çıkmamış ve maalesef milliyet fikrine yükselememişti”. “Okulun geniş bahçesinde her vilayete ait bölümler vardı” diyen Sarp, “gayr-i Türk tıbbiyeliler arasındaki birlikler Türklerinki gibi dar değildi. Onlar geniş ve çok şuurlu milliyet fikrinden mülhemdiler” demektedir. SARP, Hüseyin Enver, “Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?”, Türk Yurdu, no. 242, Mart 1955, s. 665-670.

⁵⁷⁸ Sarp’ın Askeri Tıbbiye’deki ulusal bilincin ve ulusalçı hareketlerin Genç Kalemler’den önce başladığını belirtmesine karşın; Türk milliyetçiliğinin doğuşu konusunda Levend; ilk sesin Selânik’ten geldiğini ve Genç Kalemler’in “seferberlik” emrinin Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında yankı uyandırdığını belirtmektedir. (LEVEND; Ağâh Sırrı; “Yakın Tarihimizin Fikir Cephesi, Türk Ocaklarından Halkevlerine”, Ulus, 17 Ocak 1951, no. 10619); AKÇURA, Yeni Türk..., s. 197 ve AKYÜZ, Kenan; “Türk Ocakları” Belleten, C. 1, no. 196, Nisan 1986, s. 201’de “kültürel, sosyal ve iktisadî seviyelerinin yükselmesine politikaya girmeden hizmet edebilecek büyük ve ciddi bir milliyetçi derneğin kurulması” görüşünün ilk kez Jeune Turc’de ve daha çok Celal Nuri’nin yazılarında ortaya atıldığını belirtmektedir.

⁵⁷⁹ CANSEVER, Hasan Ferid; “Türk Ocağının Doğuşundaki Sebep ve Saikler I”, Türk Yurdu, no.277, Ekim 1959, s. 25.

⁵⁸⁰ TUNAYA, Türkiye’de Siyasal..., C. 1, s. 432.

olgunlaşmaya başladıktan sonra, sivil tıbbiyeden düşüncelerine taraftar olanları da toplantılara çağırmaya başlarlar.⁵⁸¹ Türk Ocağı kurma görüşü Askeri Tıbbiye Mektebi'nden sonra Mülkiye Mektebi'nde gelişmeye başlar.⁵⁸² Düşüncelerin olgunlaşma süreci sonunda 20 Haziran 1911'de fiilen kurulan Türk Ocakları, resmi kuruluşu olan 12 Mart 1325 tarihine değin, genelde nizamnamesinin hazırlanmasının konu edinildiği birkaç toplantı daha yapmıştı.⁵⁸³

B- HAMDULLAH SUPHI'NİN TÜRK OCAKLARI'NIN BAŞKANLIĞINA SEÇİLMESİ

Divanyolu'ndaki bir binada⁵⁸⁴ Ahmed Ferid'in başkanlığında çalışmalara başlayan Türk Ocağı, 1912 sonbaharında önemli bir sarsıntı geçirir.⁵⁸⁵ Bir yandan Balkan savaşının yenilgiyle sonuçlanması nedeniyle Türk ulusçularına karşı olanların Türk Ocağı'nı Devletin çeşitli unsurları arasına ayrılık sokmakla suçlaması,⁵⁸⁶ öte yandan da maddi olanaksızlıklar ve Başkan Ahmet Ferit'in Ahrar Fırkası'nı kurmak amacıyla başkanlıktan çekilmesi üzerine doğan yönetim boşluğu Türk Ocağını yeni bir karar döneminin eşiğine getirir.⁵⁸⁷ Uzun arayışlar, tartışmalı

⁵⁸¹ Sivil Tıbbiyelilerden Hasan Ferid (CANSEVER) ve Dr. Pertev çağrılmıştı. CANSEVER, Hasan Ferid; "Türk Ocağını Meydana Getiren Prensipler I", Türk Yurdu, no. 238, Kasım 1954, s. 350; CANSEVER, Hasan Ferid; "Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri", Türk Yurdu, Yeni Dönem Cilt 6, Sayı: 8 (Ağustos 1967). no. 338, s. 16.

⁵⁸² Münir Mâzhar Kamsoy Askeri Tıbbiye Mektebi'nde başlayan hareketin sivil yüksek okullara da yayılması üzerine, öğrencilerin birleşmesinin düşünüldüğünü, ancak Hükümetin gizli dernek olarak nitelendirip takibat yapacağı söylentisinin yayılması üzerine vazgeçildiğini belirtmektedir. (Prof. Dr. Sina Akşin'in Münir Mâzhar Kamsoy'la yaptığı söyleşiden. Aktaran: ÜSTEL, a.g.e., s. 55.); TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; "Müessesemizin Mazisine Bir Bakış", Türk Yurdu, no. 238, Kasım 1954, s: 329.

⁵⁸³ AKÇURA, Yeni Türk Devletinin..., s. 199.

⁵⁸⁴ HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Ocağın Doğduğu Zaman ve Muhit", Türk Yurdu, no. 34, Temmuz 1954, s.4. Hisar, Türk Ocağı'nın ilk binası konusunda "Türk Ocağı, önceleri; Divanyolu'ndaki mavimtrak boyalı kârgir binanın daracık bir merdivenle çıkılan üst katında, bir sofa, iki küçük odadan ibaret bir daireye yerleşmişti. Kapıların birinin üstünde 'Başarılar', diğerinin üstünde ise 'Aksakallılar' levhaları asılıydı. Bu zamanlarda Ocağın maksat ve gayesini kavrayabilenler o kadar azdı ki, 'Başarılar' hiçbir şey başaramamışlar ve Aksakallılar'da Ocağı kapatmaya karar vermişlerdi" demektedir. TUNAYA, Tarık Zafer; "Yeniden Doğuş", Vatan, 30 Mart 1949, no.:2820. Tunaya, "Aksakalların İstişare Heyeti anlamına geldiğini belirtmektedir. "Başarılar" ise, büyük olasılıkla yöneticileri oluşturmaktadır. Aksakallar Heyeti, Mehmed Emin (Yurdakul), Hüseyin Cahid (Yalçın), Ahmet Ağaoğlu, Necib Asım ve Fuad Raif'den, Başarılar Heyeti ise, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi, Ertuğrul oğlu Hüseyin, Hasan Ferid ve Celal Sahir'den oluşmaktadır.

⁵⁸⁵ AKİFOĞLU, Mazhar; "Ne Düşünmüştük", Türk Yurdu, no. 252, Ocak 1956, s. 520.

⁵⁸⁶ LEVEND, "Yakın Tarihimizin Fikir Cephesi, Türk Ocaklarından Halkevlerine", s. 2.

⁵⁸⁷ AKDER, Necati; "Seçkin Vatansaver, Büyük Milliyetçi, Değerli Fikir ve Mefkûre Adamı Ahmed Ferid Tek Üfûl Etti!" , Türk Kültürü, no. 110, Aralık 1971, s. 119-120.

toplantılar⁵⁸⁸ ve 18 Mayıs 1913'te Darülfünun konferans salonunda yapılan kongrede muhalefet gruplarının tüm çabalarına rağmen;⁵⁸⁹ Hamdullah Suphi (Başkan), Yusuf Akçura (İkinci Başkan), Halis Turgut (Umumi Kâtip), Dr. Âkil Muhtar, Dr. Hüseyin Ertuğrul'dan oluşan İdare Heyeti görevine başlar.

1301 (1885) yılında İstanbul'da doğan, Tanzimat döneminin tanınmış bilim ve devlet adamlarından Abdurrahman Sami Paşa'nın torunu, Abdüllâtif Suphi Paşa'nın oğlu olan ve II. Abdülhâmid'in iradesiyle Galatasaray Sultanisi'nde parasız yatılı olarak öğrenim gören Hamdullah Suphi;⁵⁹⁰ Ayasofya Rüştîyesi, Darülmualimin, Darülfünun, Darülbedayi ve Bahriye Mektebi'nde İslam, Selçuklu ve Osmanlı Tarihleri ve edebiyatı başta olmak üzere çeşitli alanlarda dersler vermişti. 1909'da Fecr-i Âti topluluğunun kurucuları içinde yer almasına rağmen, özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra Türkçülük ideolojisinin savunuculuğunu yaparak Milli Edebiyat hareketine bağlanan, 1912'de Yusuf Akçura'nın delâletiyle ve 766 sıra numarasıyla⁵⁹¹ Türk Ocâğı'na kayıt olan Hamdullah Suphi, kısa zaman içinde bir

⁵⁸⁸ Bu konuda bkz.: ÜSTEL, a.g.e., s. 56 vd.; SARINAY, a.g.e., s. 128 vd.; CANSEVER, "Türk Ocağının Doğuşu...", s. 20; AKİFOĞLU, a.g.e., s. 520-521. Akifoğlu, bir grup Ocaklı'nın Fuad Köprülü'nün evinde toplantı yaptıklarını belirtiyor: "Konuşmalar uzamış gece yarısı olmuştur. Biz derdimize çare bulamamıştık... Yurdu terketmeye hazırlanıyorduk... Zannediyorum ki Tıbbiyeli arkadaşımız Hasan Ferit:-Ocağı Hamdullah Suphi Bey'i reis yapalım. Ne saç tarayışı, ne bıyıkları, ne giyinişi, konuşmaları bize benzeyen bu ateşli genç hoca Ocağımızı idare eder sanıyorum. (...) Kendisiyle görüştüğümüz günün gecesi Divanyolu'nun üç odalı Ocak binasında Ocaklılar Hamdullah Suphi'yi reis seçtiler."Erişirgil ise, Hamdullah Suphi'nin başkanlığı önerisinin Hüseyin Ragıp'tan geldiğini söylemekte (ERİŞİRGİL, Mehmet Emin; Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 90.) Aslında başkanlık teklifi önce Âkil Muhtar'a yapılır. Âkil Muhtar'ın kendisine yapılan Türk Ocâğı başkanlığı teklifini kabul etmemesi üzerine,(CANSEVER, a.g.e., s. 20.) üyeler ve bazı fikir adamlarının toplantılara davet edilerek görüşleri alınmaya başlanmıştır. Toplantıya katılanlar arasında Edebiyat-ı Cedide Okulu üyelerinden Hamdullah Suphi de bulunmaktadır. Hamdullah Suphi'nin Türk Ocâğı İdare Heyeti'ne alınması üyeler arasında iki farklı görüşün belirmesine neden olmuş; bir grup Hamdullah Suphi'nin öncelikle bir edebiyatçı olarak Türk Ocâğı'nın ilke ve amaçlarını yeterince yerine getiremeyeceğini ileri sürerken Hasan Ferid Cansever'in de içinde bulunduğu kimi üyeler Hamdullah Suphi'yi desteklemişlerdir.(CANSEVER, a.g.e., s. 20; AKİFOĞLU, a.g.e., s. 520-521)Öte yandan yeni bir İdare Heyeti seçilmesi konusunda da üyeler ikiye ayrılmışlar, Hasân Ferid, Dr. Pertev, Dr. Hüseyin Ertuğrul ve Remzi'nin, içinde bulunduğu bir grup üye kurultayın hemen toplanması ve yeni İdare Heyetine Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Celâl Sahir gibi kişilerin alınmasını talep ederken, Ragıp Nurettin ve Reşit Galip'in öncülüklerini yaptığı, ikinci grup, onları Türk Ocâğı'nı İtilah ve Terakki Cemiyeti'nin taraftarlarının eline bırakmak istemekle suçlamışlardır. (CANSEVER, a.g.e., s. 20)

⁵⁸⁹ Bu konuda bkz.:CANSEVER, Hasân Ferid; "Türk Ocağının Doğuşu, Sebep ve Saikleri", Türk Yurdu, C. 3, no. 285, Haziran 1960; ÜSTEL, a.g.e., s. 57-58.

⁵⁹⁰ BAYDAR, Mustafa; Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968, s. 38; TOGAN, Zeki Velidi; "Hamdullah Suphi Bey'e Ait Bazı Hatıralar", Türk Yurdu, Cilt 6, no 2, Şubat 1967, s. 29. Togan, Hamdullah Suphi'yi, "Osmanlı Devleti tarihinde Şeyhülislâm Ebussuut Efendi ve Ahmet Vefik Paşa'ya benzer bir vezir" diye tanımlamakta.

⁵⁹¹ TEVETOĞLU, Fethi; "Ocağımızın Büyük Evladı Hamdullah Suphi Tanrıöver" Türk Yurdu, C. 6, no. 2, Şubat 1967, s. 49. HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Ocağın Doğduğu Zaman ve Muhit", Türk Yurdu, no.1 (234), Temmuz 1954, s. 55. "Hamdullah Suphi'nin bazı dostları, kendisinin muallimlik etmesi

yandan organizasyon yeteneği, öte yandan da etkileyici konuşmasıyla⁵⁹² Türk Ocağı başkanlığına yükselmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla aktif politikaya atılan Hamdullah Suphi, Meclis-i Mebusan'a Millî Türk Fırkası'ndan Antalya ve Saruhan Milletvekili, Birinci TBMM'ne ise yine Saruhan Milletvekili olarak katılmıştı. TBMM Hükümetinin ilk Maarif Vekili ve ilk Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü olan Hamdullah Suphi, 12 Mart 1921'de Burdur milletvekili Mehmet Akif'in sözlerini yazdığı İstiklâl Marşı'nı TBMM üyelerine okuyarak kabul edilmesini sağlamıştı.⁵⁹³ TBMM'de İkinci ve üçüncü dönem İstanbul milletvekili olarak yer alan ve 1925'te ikinci kez Maarif Vekilliğine getirilen⁵⁹⁴ Hamdullah Suphi, 1923 yılından itibaren yeniden örgütlenme sürecine giren Türk Ocakları başkanlığını, bu kuruluşların 1931'de kapatılmasına dek kesintisiz bir biçimde yürütecekti. Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra Bükreş Büyükelçiliği'ne atanan Hâmdullah Suphi, 1946-1957 yılları arasında TBMM'de İstanbul, İçel ve Manisa milletvekili olarak yer alır. 1951'den sonra üçüncü kez açılan Türk Ocakları Genel Başkanlığını yapan Hamdullah Suphi, 1966'da İstanbul'da ölmüştür.

Türk Ocağı'nın başkanlığına Hamdullah Suphi'nin seçilmesi, Ocağa yeni bir canlılık getirecekti. Bu dönemde Ocağın maddi kaynak sorunu önemli ölçüde çözümlenir.⁵⁹⁵ Türk Ocağı, bu ilk faaliyet döneminde yalnızca konferanslar, konserler, yayın faaliyetleri, vb. ile kitle eğitimini yönlendirmekle

dolayısıyla muhtelif milletlere mensup talebelere ders verdiği binaenaleyh Türk Ocağına girmemesinin daha münasip olacağı tavsiyesinde bulunmuşlar. Hamdullah Suphi de bir tereddüt değil, bir teemmül devresi geçirdikten sonra Ocağa girmeye karar vermiş ve bu karar da Ocağın imdadına yetişmişti." Ayrıca TAYMAS, Abdullah Battal; "Hamdullah Suphi Bey'de Milliyetçilik", Türk Yurdu, C. 6, no.2, Şubat 1967, s. 52

⁵⁹² İZ, Mahir, Yılların İzi, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 115. "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Ömer Nâci'si gibi, evvela Milli Mücadele'nin ve sonra Halk Partisi'nin malı olan kudretli hatipler vardı. Bunların başında Hamdullah Suphi Bey gelirdi."

⁵⁹³ Mahir İz, a.g.e., s: 120., "Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi Bey, müsabakaya, 'nakdi mükafat' vaadedilmiş olması yüzünden iştirak etmemiş olan Mehmed Akif Bey'e müracaat ederek, yazmasını istemişti." Ayrıca bkz., Mustafa Baydar, a.g.e., s. 121-124.

⁵⁹⁴ Hamdullah Suphi'nin ikinci Mâarif Vekilliği sırasındaki en önemli katkılarından biri, Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin temellerini attırmasıdır. KOŞAY, Hâmit Zübeyir, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'den İtibaren Müzelerimiz", Türk Yurdu, Cilt 6, no. 2, Şubat 1967, s. 43.

⁵⁹⁵ ERİŞİRGİL, a.g.e., s. 94. "Para sıkıntısı kalmamış gibiydi. Ocaklıların verdikleri aidatın ne ehemmiyeti vardı? İttihat ve Terakki'nin emniyet ettiği bir idare heyeti olunca, nereye başvurulursa bol bol para bulunabilirdi.(...) Ocağın maddi eşyası nasıl başkanına borçlu ise, manevi havası da Ziya Gökalp'e borçluydu."

kalmaz, aynı zamanda ulusalcı bilincin yükselmesinde de⁵⁹⁶ önemli ölçüde katkısı olur.

Bu dönemdeki canlanmada Hamdullah Suphi kadar Balkan Savaşlarının yarattığı şokun, Türk gençleri ve aydınları üzerinde bıraktığı etki sonucu, Osmanlılık düşüncesinin tamamen iflasıyla hızla Türklüğe dönüşün önemli payı vardır. Özellikle genç kuşağın, Balkan Savaşlarının yarattığı şok etkisinden kurtulmasına yardımcı olan unsurlar, Türkçülük düşüncesi ve Turan ideali olacaktı. Bu dönemde Türk Ocağı, “Her yerde birbirine rastlayınca birbirlerini ,en yakın akrabadan daha yakın gören”⁵⁹⁷ bir ‘ocaklı’ tipin doğmasına neden olmuştur.⁵⁹⁸ Başka bir deyişle, II. Meşrutiyet döneminden sonra Türk unsurunun Osmanlıcı politika nedeniyle içine düştüğü kimlik bunalımına yanıt vermiş, yeni bir seçkin tip yaratmıştır.⁵⁹⁹

1913’den başlayarak düzenli toplantı konferans, konser vb. etkinliklerle giderek daha büyük bir kitleyi çekmeye başlaması üzerine Türk Ocağı’nın Divanyolu’ndaki binasının gereksinimleri karşılayamaması yüzünden Türk Ocağı merkezi Beyazıt’taki konağa taşınır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Hisar bu dönemde Türk Ocağı’nun durumu hakkında şunları söylemekte: “Asıl yaptığı, ruhları dolduran vatanseverlikle birlikte ve onun yanında milliyetçilik hisleri ve nâzariyelerini birbirine bağlayarak bunların tesirini artırmaktı. Ocak, bu hisleri saatlerce şuurlaştırmakla kalmıyor, onları birer iman haline getiriyordu.” HİSAR, Abdülhak Şinasi; “Bir Vatanseverlik Mâbedi Olan Ocak”, Türk Yurdu, no. 235, Ağustos 1954, s. 89.

⁵⁹⁷ SEVÜK, İsmail Habib; “Ocak, Ev, Konak”, Cumhuriyet, 21 Kasım 1950, no. 9448, s. 2.

⁵⁹⁸ Akçura;Hamdullah Suphi’nin başkanlığının Türk Ocağı’nun daha verimli çalışmasında önemli katkısı olduğunu vurgulayarak bu dönem konusunda, “Türkçülük fikri gençler ve münevverler arasında tamamen yayıldı ve yerleşti. Kendini red ve inkâr eden hava, Ocağın etrafından dağıldı; Türk münevverleri arasında merhum Gökalp’in tasnifine göre Doğu ve Batı beynelmilelîyetine takılmakta ısrar eden softalarla züppelerden gayri herkes. Ocağa azâ yazılmış veya dost kesilmişlerdi” demektedir. (AKÇURA, Yeni Türk.... s. 204.)

⁵⁹⁹ AKDER, Necati; “Türkokakları, Halkevleri ve Kültür Dernekleri”. Türk Yurdu, C: 2, no. 288; Eylül 1960, s. 5. “Türkoçağı Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrasının kalem efendisi tiplerinden apayrı, dinamik, yeni bir seçkin Türk tipi vücuda getirmiştir. Divan efendisiyle kalem efendisi tipleri Enderun ve ,Bab-ı Ali ölçüsüyle teşekkül etmiş olan hâvas zümresidir. Tanzimat öncesine mensup hâvas zümresi İslâm-doğu medeniyetinin mümessilidir. Tanzimat sonrasının hâvas zümresi batı mukallididir. (Ocaklının) ruhu Tanzimat öncesi ve sonrası hâvas zümrelerinin zıddına halk ruhuna yaklaşmıştır.”

⁶⁰⁰ ERİŞİRGİL, a.g.e., s. 94; CANSEVER, Hasan Ferit; “Rahmetli Hamdullah Suphi Tanrıöver”; Türk Yurdu, C. 6, no. 22, Şubat 1967, s. 25. “Fakat az zaman sonra bu koskoca salonların da bizim ihtiyacımıza kâfi gelmediği görüldü, onun için bahçeye 600-700 kişi alabilecek bir sinema binası yaptırıldı.”

C- TÜRK OCAKLARI ÖNCÜLÜĞÜNDE KURULAN DERNEKLER

Nizamnamesinin 6. Maddesi gereği 20 yaşını bitirenlerin üye olabilmesi nedeniyle, daha genç yaştakiler için Türk Ocakları'nın gençlik şubesi niteliğinde İstanbul Türk Ocağı'nda "Türk Gücü" derneği kurulmuştu.⁶⁰¹ Türk Gücü, daha sonra Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretine bağlı olarak kurduğu "Gençlik Dernekleri" ile bir çalışma girmişti.⁶⁰² Türk Ocakları tarafından 25 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da kurulan ve başka şubesi olmayan "Köycüler Cemiyeti", Türk Ocakları içinde "Halka Doğru" hareketini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştu.⁶⁰³ Bir bilim akademisi niteliğinde doğrudan Türk Ocakları tarafından 14 Mart 1330 (1914)'de kurulan "Türk Bilgi Derneği"nin, bilimsel başkanı Emrullah Efendi, İdare Heyeti Başkanı da Celâl Sahir (Erozan) idi.⁶⁰⁴ Derneğin Tükiyat, İslâmiyât, Hayatiyât, Felsefe ve İçtimâfiyat, Riyaziyât ve Maddîyat, Türkçülük gibi şubeleri oluşturulmuştu.⁶⁰⁵ Bu derneklerin yanı sıra, Türk Ocağı üyeleri arasında dayanışmayı sağlamak için

⁶⁰¹ DURU, Kâzım Nami; "Türk Ocağı Hatıralarımdan", Türk Yurdu, no 250, (Kasım 1955), s. 356.

⁶⁰² Enver Paşa Avrupa'daki örnekleri doğrultusunda, Osmanlı Güç Dernekleri, Genç Dernekleri, Gürbüz Derneği, Dinç ve İzcilik Derneklerini kurdurmuştu. Güç ve Genç Derneklerinin 'Başbuğ'u Enver Paşa olmuş, "Dağ Başını Duman Almış" marşı bu dernekler için bestelenmiş, beden eğitimi ve spor konusundaki çalışmalarında Selim Sırrı'nın (Tarcan) önemli hizmetleri olmuştu. TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler I, s. 458-473; TOPRAK, Zafer; "II: Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, s. 531-536.

⁶⁰³ "Halka Doğru" hareketi Çarlık Rusya'sında 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişen "Narodnik" hareketinin temel düşüncesi olarak gelişmiş bir akımdı. (TOPRAK, Zafer; "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", Toplum ve Bilim, Sayı: 24, Kış-1984, s. 69.) Rus aydınlarının geniş bir kesimini etkileyen Narodnik hareketinin taraftarları temelde Marksist bir ideolojiye dayanmakta ve çarlığı devirmek için mücadele etmekteydiler. Bu açıdan Çarlık yönetimine karşı köylüyü kazanmak için, Rus aydınlarının halka gitmesini, halkı kazanıp uyarması ve aydınlatması için çalışıyorlardı. (ÖZDEN, Mehmet; II. Meşrutiyet Devri Halkçılık Düşüncesi ve Halka Doğru Dergisi, H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 17-18.) Rusya'daki bu halka doğru akımı Bulgar ve Sırp aydınları ile, en önemlisi Rusya'dan gelen Türkçü aydınlar aracılığıyla Osmanlı Türkçülerine ulaşmıştı. (BERKES, Niyazi; Türk Düşününde Batı Sorunu, s. 231-232.) Ancak bu kanallar aracılığıyla Türkiye'ye ulaşan Rus Narodnik hareketi, Türkçüleri ideolojik yönden değil, yalnızca halka gitme, halkla bütünleşme noktasından etkilediğini de belirtmek gerekir. Zaten Balkanlarda halka doğru akımının öncüleri olan ve halk kültürünü araştırmayı ulus olmak için vazgeçilmez kabul eden bu aydınlar Bulgar, Sırp ve Yunan ulusçuluklarının uyanışında önemli roller oynamışlardı. (AKÇURAOĞLU, Yusuf; "Halka V", Halka Doğru, Yıl: 1, Sayı: 31, (7 Teşrin-i Sani 1329), s. 237-238.) Öte yandan Rusya'dan Türkiye'ye gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzâde Ali gibi aydınlar Çarlığa karşı savaşıyor Narodniklerden etkilenmekle beraber, bilindiği gibi Türkiye'de Marksizmi değil, siyasî Türkçülük ve halkçılık düşüncelerini savunmaktaydılar. Ziya Gökalp, Hüseyinzâde Ali'nin Panславизмден, Pantürkizm mefkuresini çıkardığını, sosyalizmden de halkçılık anlayışını aldığını, bu sebeple O'nun ülkemizdeki Türkçülükle halkçılığın mürşidi olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. (ZİYA GÖKALP, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", Yeni Mecmua, C. II, Sayı: 40, 18 Nisan 1918, s.263.)

⁶⁰⁴ SARINAY, a.g.e., s. 160.

⁶⁰⁵ TEVETOĞLU, Hamdullah Suphi..., s. 99-100.

kurulan “İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti” ve “Darülfünun Talebe Cemiyeti”ni de Türk Ocakları içinde barındırıyordu.⁶⁰⁶

D- TÜRK OCAKLARI'NIN ULUSÇULUK VE HALKÇILIK ANLAYIŞI

Bu dönemde Türk Ocakları, özünde Türk ırkının her anlamda geliştirilmesini amaçlanmaktaysa da⁶⁰⁷ Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslâmcılık akımlarının henüz ilkelerinin bulanık, amaçlarının açık olmadığı bir dönemin izlerini de üzerinde taşır. Ayrıca Türk unsuru ancak “akvâm-ı İslâmiyyenin bir rûkn-ü mühimmi” olarak tanımlanmaktaysa da, özellikle Balkan Savaşı'nın büyük bir yenilgi ile sona ermesinden sonra, Türkçülük hareketinin İttihat ve Terakki Fırkası'nın da onayı ile siyasal bir silaha dönüşmesi ile başlayan süreçte Türk Ocakları içinde ırk ile temellendirilen bir ulusçuluk anlayışı belirmeye başlar.⁶⁰⁸ Ancak yer yer beliren ırkçı eğilimlere karşın, bu dönemde Türk Ocağı içindeki egemen anlayış, Cumhuriyet döneminde olduğu gibi Türk ırkından olmayan kişileri “temsil” (âsimilasyon) anlayışına dayanmayıp, “Türkiye Türkleri, Arnavut, Arap, Çerkes, Kürt, Laz, Boşnak olduklarını kabul etmedikleri müddetçe, yani kavmiyyet iddiasında bulunmadıkça”⁶⁰⁹ onları Türk olarak kabul etmek yönündedir.

Yine bu dönemde Türk Ocağı'nın amaçladığı Türk dilinin ulusallaştırılmasına yönelik çalışmalar, Türk Yurdu'nda yayınlanan dilbilim makaleleri, konferanslar ve

⁶⁰⁶ TUNAYA, a.g.e., s. 435; SARINAY, a.g.e., s. 161.

⁶⁰⁷ “Cemiyetin maksadı, akvâm-ı İslâmiyyenin bir rûkn-ü mühimmi olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimâî, iktisadî seviyelerinin terakki ve ilâsıyla ırk ve dilinin kemâline çalışmaktır.”, Türk Ocağı Nizâmname-i Esâs ve Dâhilisi, Tanin Matbaası, İstanbul 1328, s. 1.

⁶⁰⁸ Türk ırkının vatani konusunda Ahmet Ağaoğlu, “Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar müphem olan Türk âleminin hudud-u hakikiyyesini çizmekten müşgül bir şey yoktur.(...) Fakat biz bugünkü Türk âleminin hududunu, yalnız Türk unsurunu hâvi, Türk medeniyeti, Türk hayatı, Türk târz-ı maîşeti ile geçinen memalik dâiresinde arayacağız” diyerek oldukça geniş coğrafi sınırlar içinde bir vatan tanımlamaktadır. (Ahmed Agayef, “Türk Alemi”, Türk Yurdu, C. 1, no. 1, 1327, s. 12) İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşı'ndan sonra açıkça Türkçülük ideolojisini benimsemesi özellikle I. Dünya Savaşı sırasında batılı devletlerin savaş propagandası bağlamında bu tür haberlere biraz da abartılı bir biçimde yer vermelerine neden olmuştur. Near East muhabirinin belirttiğine göre, İttihat ve Terakki Fırkası, Türk Ocağı, Türk Yurdu ve Türk Gücü Derneği ile birlikte ırkçı politikasını sürdürmektedir. Özellikle Arap unsurlara karşı beliren ırkçı yaklaşımın boyutlarını belirtmek için muhabir, Balkan Savaşı sırasında Bolayır'da savaşan Arap askerlerin, İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerinden birinin bir Türk subaya yazdığı mektupta görüldüğü üzere, savaşta ileri saflarda kullanılmalarını salık verdiğini belirtmektedir. “The Racial Propaganda in Turkey”, The Near East, C. 8, no. 311, 30 Mart 1917, s. 508.'den aktaran ÜSTEL, a.g.e., s. 63.

⁶⁰⁹ HİSAR, “Ocağın Doğduğu Zaman ve Muhit”, s. 5.

açık tartışmalarla sürdürülür. Bu amaçla, yabancı dillere özgü edatları, çoğul eklerini, tamlamaları kullanmamak, bir sözcüğün karşılığı bulunan birden fazla sözcükten yalnızca Türkçe olanlar kullanmak Türk Ocağı'nda dilin ulusallaştırılması için ilke kabul edilir.⁶¹⁰

Ulusçuluk, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel hedeflerinden dolayı halka dayanan bir akım niteliğindedir. Bu nedenle de Türkçü aydınlar öncelikle ulusçu anlayışlarına halkçı bir içerik kazandırmaya da çalışmışlardır.

Türkçü aydınlar, halkı yakından tanıma, ona değer verme, düzeylerini yükseltme ve halkla aydın arasındaki uçurumu ortadan kaldırarak bu yolla bütünleşmeyi hedefliyorlardı. Bir başka deyişle amaçladıkları, siyasal devrimi tamamlayacak sosyal devrim bu yolla gerçekleştirilecekti. Bu nedenle halka doğru gitmeyi Türkçülüğün temel ilkelerinden birisi kabul ediyorlardı. Özellikle Balkan Savaşlarındaki büyük kayıpların Türkçülüğü artırmasına paralel olarak, aydınların gözünde Anadolu coğrafyası ve halkının önemini de artırmıştı. Nitekim, Genç Kalemler'de başlatılan dilde sadeleşme akımı ile, aydın-halk kopukluğunu bir ölçüde gidermeye çalışan Türkçü aydınlar, Türk Ocaklarının kuruluşu ile birlikte halka doğru hareketini, daha sistemli bir hale getirmeye çalışmışlardır.

Türk Ocakları halka doğru gitmeyi, halkı görmeyi, halkı öğrenmeyi temel ilke edinmişti. Bu amaçla aydın ve gençlerin halk ile ilişkiye geçmelerini özellikle Anadolu'ya gitmelerini, halkın yaralarının sarılmasına yardımcı olmalarını öneriyorlardı. Onların gözünde Anadolu bir velinimetti.⁶¹¹ Çünkü, ulusun temellerini yaratanın halk olduğu, ulusu yükseltmek için halkı yükseltmek gerektiği

⁶¹⁰ Haşim Nahid, "Lisân Meselesi", Donanma, no. 119/70, 26 Teşrin-i sâni 1331, s. 1115. Haşim Nahid bu arada Ziya Gökalp'i de eleştirerek, "Türk Ocağı'nda Ziya Gökalp, İstanbul lehçesinde bulunmayan kelimelerin kullanılmaması taraftarı oldu. Bununla beraber yazılarında, böyle mahalli lehçeleri hatırlatan kelimeleri kullanıyor" demektedir. Bunların yanı sıra Haşim Nahid (Erbil) şunları da belirtmekde: "...bir de söyleyiş tarzı var. Türkçe'de bu söyleyiş tarzının en güzeli İstanbul'unkidir. İstanbul Türkçesi Osmanlı Türk'ün siyasi hududu dâhilinde ve hâricinde bulunan mevki-i lehçeler tercih edilecek ve tekâmülüne çalışılacak. İstanbul lehçesi kimin lehçesidir? Bâb-ı Âli memurlarından, kayıkçılara, arabacılara varıncaya kadar muhtelif sınıflarda muhtelif lehçeler görüyoruz. (...) Bir de İstanbul'un her semtinde aynı farkı görebiliriz. (...) Ocağa göre, İstanbul Türkçesi -gerek, kelimeleri, gerek cümle teşkili itibariyle- bize taşranın veya bir sınıf-ı mahsûsun (meselâ kayıkçı, külhanbeyi zümrelerinin) lisânını hatırlatmayan Türkçedir" demektedir. Hâşim Nahid'e göre, Türk Ocağı'nın bilimsel ve teknik sözcükler ile Islâmiyet'e ilişkin terminoloji konusundaki yaklaşımı bu sözcükleri "oldukları" gibi kabul etmek yönündedir. (Aktaran, ÜSTEL, a.g.e., s. 64-65)

⁶¹¹ İSPARTALI, Hakkı; Köyümden Geliyorum, (Baskıya Hazırlayan: Şevket Aziz Kansu), TDK Yayınları, Ankara 1971, s. 13.

savunuluyordu.⁶¹² Türkçü aydınlar, halkçılık anlayışları ile öncelikle aydınlarla halk arasındaki derinleşmiş olan aranın kapatılmasını amaçlamışlardı. Bu amacı gerçekleştirmek için Halka Doğru ve Türk Sözü dergilerini çıkarmışlardı. Halka Doğru “halk için halka faydeli olmak için” çıktığını vurgulayan Akçura, halktan kastedilenin “köylükde yaşayan az toprak sahibi, yahut büsbütün topraksız rençberler, sonra şehirlerde geçinen ufak esnaf ve günlükçü ameleler ırgadlar” olduğunu belirtmekteydi.⁶¹³ Bu dergi aracılığıyla toplumsal ve ekonomik kalkınma programlarını halka benimsetmeyi de amaçlayan Türkçüler, halkın tembellek ve miskinlikten kurtularak girişimci bir ruh kazanmasına çalışıyorlardı. Devletin ve ulusun yükselmesi için halkın, dolayısıyla da halk örgütünün güçlendirilmesi gerektiğini vurgulayan dergide,⁶¹⁴ devletin dışında da çok şeyler yapmanın da olanaklı olduğu anlatılıyordu.⁶¹⁵ Ulusal kültüre ait hikaye ve masalları da işleyen dergi, ümmet durumundan ulusa geçiş sürecinde halka Türklüğünü öğretmek için siyasal bir bilinç yaratmayı da hedefliyordu.

Gene Türkçü aydınlar tarafından çıkarılan Türk Sözü, “Halka doğru gitmek, halk için çalışmak” düsturu ile çıkıyor ve kendisini uyanan ve ulusuna aşık, Türk aydın ve gençleri ile Türk halkı arasında bir kapı olarak görüyordu. Aydın ve gençlerin o kapıdan girmekle alçalmayacağını, aksine halkı, yani kendi varlığını, kendi ulusunu yükselteceği vurgulanıyordu. Ayrıca Türklerden okuyanların ulusundan, halkından ayrıldığını belirten dergi de bu olasılığın kesinlikle giderilmesi gerektiği, bunun için de öncelikle halkın yani ulusun diliyle yazılması gerektiği vurgulanıyordu.⁶¹⁶

Türkçü aydınlar, Türk halkı ile Türk ulusunu kastetmekle beraber, halka doğru hareketi öncelikle alt gelir gruplarına yönelik bir hareketti. Çünkü o sıralarda Türklerin büyük bölümünün başta köylerde olmak üzere alt gelir gruplarından

⁶¹² Türk Yurdu, “Halka Doğru Cemiyeti”, Türk Yurdu, C. XIII, Sayı: 9, (20 Kanun-u evvel 1333), s. 3671-3672.

⁶¹³ AKÇURAOĞLU, Yusuf; “Halk’a”, Halka Doğru, Yıl 1, Sayı: 22 (5 Eylül 1329), s. 169. Akçura’ya göre bu kötü görüntünün ortadan kaldırılabilmesi için halkın önüne düşüp yol gösterecek aydınlarla gereksinim vardır. Akçura, Osmanlı Devletinde halka doğru gidenlerin olduğunu, ancak bunların Sırp, Yunan, Bulgar vb. aydınlar olduğunu, Türk aydınlarının da halka yönelmesini, halkla bütünleşmesini ve halkın düzeyine inerek, onu eğitmesi gerektiğini vurguluyordu. (AKÇURAOĞLU, “Halk’a V”, s. 237-238.)

⁶¹⁴ ZİYA GÖKALP, “Halk Medeniyeti I Başlangıç”, Halka Doğru, Yıl: I, Sayı: 14, (10 Temmuz 1329), s. 107-108; ZİYA GÖKALP, “Halk Medeniyeti II, Resmî Teşkilat, Halk Teşkilatı”, HD, Yıl: I, Sayı: 19, (15 Ağustos 1329), s. 148-149.

⁶¹⁵ AKÇURAOĞLU, Yusuf; “Halk’a II”, Halka Doğru, Yıl: I, Sayı: 23, (12 Eylül 1329), s. 177-178.

oluşması, Türkçüleri, daha çok onların durumları ile ilgilenmeye zorluyordu. Amaçları halkı oluşturan zümrelerin durumunu güçlendirip, Türklerden oluşan güçlü bir orta tabaka yaratmaktı. Çünkü ulusun ve devletin güçlü olabilmesi, onun dayandığı halkın gücüne bağlı idi.⁶¹⁷ İttihat ve Terakki hükümeti tarafından da desteklenen bu halkçılık, I. Dünya Savaşı ile birlikte Anadolu'nun gittikçe öneminin artmasına paralel olarak gelişmişti. Türk Ocakları içindeki halka doğru hareketi de Köycülük hareketi ile somutlaşmıştı.

E- TÜRK OCAKLARI'NIN YAYINLARI

Etkinlik ve düşüncelerini genellikle toplu eylem, toplantı ve konferanslarla sürdüren ve yayan Türk Ocakları, büyük bir bölümü Cumhuriyet döneminde basılmış olan sınırlı sayıda kitap yayımlar iken, dergi yayıncılığında ise başarılıydılar. Türk Ocakları başta “Türk Yurdu” olmak üzere, “Halka Doğru”, “Türk Sözü” ve “Türk Bilgi Dergisi”leri ile Türklük bilincinin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştu. Yine bu dönemde doğrudan Türk Ocakları tarafından olmasa da dolaylı olarak Türk Ocakları ile ilişkili bir biçimde çıkan “Milli Tettebular”, “Büyük Duygu”, “İktisadiyat Mecmuası”, “Yeni Mecmua”, “Büyük Mecmua” vb. gibi dergiler aracılığıyla da Türklük bilincinin oluşumuna katkılarda bulunmuştu.

Celâl Sahir (Erozan) yönetiminde 11 Nisan 1329 (1913) tarihinden itibaren 52 sayı çıkarılan “Halka Doğru”, taşra halkı ile aydınlar arasında bağ kurmayı amaçlıyordu. “Halka Doğru”nun yayın yaşamına son vermesinden sonra, onun yerine 12 Nisan 1330 (1914) tarihinden itibaren haftalık olarak yine Celâl Sahir (Erozan) yönetiminde ve Ömer Seyfettin'in Başyazarlığında 24 Temmuz 1330 (1914) tarihine değin 16 sayı yayınlanan “Türk Sözü” dergisi, Halka Doğru'nun çizgisini izlemekle beraber daha çok orta tabakaya hitap ediyordu. Yine Celâl Sahir (Erozan) yönetiminde çıkan ve Türkçülük konusunda akademik nitelikteki yazıları içeren “Türk Bilgi Mecmuası”, Teşrin-i sani 1329 (1913) tarihinden itibaren Haziran 1330 (1914) tarihine değin 7 sayı çıkmıştı.⁶¹⁸

⁶¹⁶ SARINAY, a.g.e., s. 200.

⁶¹⁷ ÖZDEN, a.g.e., s. 80.

⁶¹⁸ SARINAY, a.g.e., s. 164-165.

Türk Ocağı bu dönemde Türkçe ve yabancı dillerde 1250 kitaptan oluşan bir kitaplıkta oluşturmuştu. Cumhuriyet döneminde bu sayı 40.000'e ulaşacaktı. Kitapların yanı sıra Ocağa yurt içinden ve dışından düzenli olarak süreli yayınların gelişi de sağlanmıştı.⁶¹⁹ Öte yandan, Türk kültürünü canlı tutmak amacıyla, Türkistan, İran, Irak, Suriye, Anadolu, Rumeli, Mısır, Tunus ve Cezayir'de Türk hanedanları tarafından gerçekleştirilmiş çini, hat sanatı ve resim gibi eserlerden geniş bir koleksiyon oluşturulmuştu.⁶²⁰

F- TÜRK OCAKLARI'NIN SİYASAL PARTİLERLE İLİŞKİLERİ

Türk Ocağın birincil amacını oluşturan “akvâm-ı İslâmiyyenin bir rükn-ü mühimmi olan Türklerin”⁶²¹ toplumsal, iktisadi ve bilimsel düzeylerinin yükseltilmesine çalışmak için girişeceği çabaların, bir çok etnik alt kimliği içinde barındıran Osmanlı Devleti'nde, görünürdeki tüm siyaset dışı hedeflerine karşın, siyasal sonuçlara açık olduğu da görülür. Türk Ocağı'nın bu ilk döneminde çeşitli siyasal partiler ve özellikle I. Dünya Savaşı içinde siyasal Turancılık amacına yönelmiş olan İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkileri konusunda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Türk Ocağı ile İttihat ve Terakki Fırkası arasında organik bir ilişkinin varlığını savunan görüşe göre, Ocaklar bu partinin ideolojik alandaki rehberliğini üstlenmiş ve onun maddi ve manevi desteğinden yararlanarak büyük kentlerde şubeler açmayı başarmıştır.⁶²² Diğer yaklaşıma göre ise, Türk Ocağı bu dönemde iktidar partisi karşısındaki görelî özerkliğini korumayı başarmış, hatta Türkçülük anlayışı ile farklı bir konuma sahip olmuştu. Aslında bu dönemde, özellikle de I. Dünya Savaşı'na gelinceye kadar Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki Fırkası ile olan ilişkileri konusunda, parti içinde farklı görüşler bulunmaktaydı.⁶²³ Bunun yanı sıra,

⁶¹⁹ SARINAY, a.g.e., s. 153.

⁶²⁰ HİSAR, Abdülhak Şinasi; “Ocakta Tezyini Sanat Eserlerimiz Arasında”, Türk Yurdu, no 4(237), (Ekim 1954), s. 249-252; SARINAY, a.g.e., s. 153.

⁶²¹ Türk Ocağı'nın Nizamname-i Esasî ve Dâhilîsi, Tanin Matbaası, İstanbul 1328 (1912), s. 1, Madde 2.

⁶²² KARPAT, Kemal; “The People's Houses in Turkey, Establishment and Growth”, The Middle East Journal, Kış-İlkbahar 1963, s. 56. Ayrıca bu konuda Tunaya, 1913-1914 yıllarında yapılan bir ankete, valilerin ve mutasarrıfların verdikleri yanıtlarda Türk Ocağı'nın Türk Gücü ile birlikte İttihat ve Terakki'nin lokallerinde çalıştığını, yönetim kurullarında da İttihatçıların olduğu biçiminde bilgiler bulunduğunu belirtmekte. TUNAYA, Syasi Partiler I, s. 437.

⁶²³ Kâzım Nâmi (Duru) İttihat ve Terakki'nin bu dönemde Osmanlıcılık siyâsetini ön plana çıkardığını belirterek Türk Ocağı'nın varlığını kuşkuyla karşıladığını, ancak genç İttihatçıların büyük bölümünün

İttihat ve Terakki'nin yönetici kadroları Türk Ocağı'nın tümüyle kültürel bir kulüp olarak kalması ya da ülkede yarattığı düşünsel ortamdan yararlanarak gençlik üzerinde etkide bulunması konusunda birbirlerinden ayrılmakta idiler. İttihat ve Terakki'nin Türk Ocağı'na nüfuzu daha çok Ziya Gökalp ve Hüseyinzade Ali aracılığıyla olmaktadır.⁶²⁴ İttihat ve Terakki'nin 1913'te iktidarı tamamen ele geçirdikten sonra, bir yandan ülkedeki tüm kitle örgütlerini denetimi altına alma yönündeki girişimleri, öte yandan da Ocağın parasal destek sağlamak amacıyla Partiye yanaşması sonucu, ilk kongrede İttihat ve Terakki içindeki kişilerde yönetime girerler.⁶²⁵ Fakat yönetim kadrolarına İttihatçıların girmesine rağmen, Türk Ocağı kurucularının İttihat ve Terakki Fırkası'ndan belirli düzeyde bağımsız olma yönünde çabalar sarf ettiklerini de söyleyebiliriz.⁶²⁶ Balkan Savaşı ve özellikle I. Dünya Savaşı içinde ise, Türk Ocağı'nın savunduğu Türkçülük anlayışının siyasi bir renk almaya başlaması ile eşzamanlı olarak İttihat ve Terakki'nin açıkça siyasi Turancılık ideolojisine yönelmesi söz konusudur.⁶²⁷ Özellikle, I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Harbiye Nezareti Türk Ocağı'na özel bir ilgi göstermekte idi.⁶²⁸

Ocağı, "baba ocağından" bile üstün gördüklerini belirterek şunları söylemekte: ".orada parti ayrılığını çok uzakta tutarak el ele gönül gönüle birleşiyorduk. Bundan dolayı Ocakta siyaset yapmıyor, yapmak isteyenleri içimizde tutmamağa çalışıyorduk." (DURU, Kâzım Nami; "Türk Ocaklarının Yarını", Türk Yurdu, no. 244, Mayıs 1955, s. 838-839.) Bu konuda Mazhar Akifoğlu da benzer görüşleri savunmakta. (AKİFOĞLU, Mazhar; "Ne Düşünmüştük", Türk Yurdu, no. 252, Ocak 1956, s. 520.) Abdülhak Şinasi Hisar, İttihatçıların Ocağa şüphe ile baktıklarını, siyasi anlamda da Ziya Gökalp'in Ocakla anlaşamadığını belirtmekte. (HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Ocak ve Eski Siyasi Fırkalar", Türk Yurdu, no. 246, Temmuz 1955, s. 39-41.)

⁶²⁴ ÜLKEN, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 212.

⁶²⁵ Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hasan Ferit İdare Heyetini, Mimar Kemalettin, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu, Necip Asım (Yazıksız), Hüseyinzade Ali (Turan), Hüseyin Cahit (Yalçın), Selim Sırrı (Tarcan), Fuat Raif (Kösearif), Mehmet Ali Tevfik (Yükselen), Kemal Cenap (Berksoy), Reşit Saffet (Atabinen) gibi aralarında İttihatçıların da bulunduğu kişilerin İstişare Heyetini oluştururlar. ÜSTEL, a.g.e., s. 71.

⁶²⁶ Bu konuda en canlı örnek olarak Ocağın yayın organı olan Türk Yurdu'nun sorumlusu Yusuf Akçura'nın İttihat ve Terakki'ye hiç üye olmamış olmasını gösterebiliriz. Georgeon, Yusuf Akçura'nın İttihat ve Terakki'ye üye olmayı reddetmesinin temelinde kuruluşuna katkıda bulunduğu Türk Ocağı ve müdürlüğünü yaptığı Türk Yurdu dergisinin bağımsızlığını koruma isteğinin bulunduğunu belirtmekte ve derginin böylece İttihat ve Terakki ideolojisiyle belirlenmemiş sayılı yayın organları arasında kalabildiğini savunmaktadır. GEORGEON, a.g.e., s. 55.

⁶²⁷ ÜSTEL, a.g.e., s. 72.

⁶²⁸ Hamdullah Suphi, bu ilginin daha Çanakkale Savaşı sırasında açıkça ortaya çıktığını ve Vehip Paşa'nın Kerevizdere'de gazetecilere, "Ne vakit çok müşkül bir vâzife yapılmak icap ederse en evvel Ocaklı zabiti hatırladığınızı size haber vermeliyim" dediğini belirtir. TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; "Türk Ocaklarının Tarihi, Neler İstiyorduk ve Hâlâ Neler İstiyoruz?", Türk Yurdu, C. 4, no. 308, Şubat 1965. Enver Paşa'nın başkumandan vekili sıfatıyla Harbiye Nezaretine davet ettiği Hamdullah Suphi'ye Kafkasya'da yapılması planlanan karmaşık ve güç bir askeri harekâta kullanılmak üzere, Türk Ocağı'na kayıtlı subayların isim ve sayılarını sorması bu ilginin bir başka göstergesidir. AKDER, Necati; "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkûresi", Türk Kültürü (Hamdullah Suphi Tanrıöver Özel Sayısı), no. 45, Temmuz 1966, s. 747.

Çünkü, bu dönemde Türkçülük, aydınlar ve gençler arasında gittikçe artan bir güç durumunu almaya başlayarak, dönemin siyasi atmosferine egemen olmuştu. Bu durumun odaklandığı merkez de Türk Ocağı'ydı. Bu nedenle İttihat ve Terakki Ocak yönetimini ele geçirmeye çalışmışsa da bunda tam anlamıyla başarılı olamamıştı.⁶²⁹ İttihat ve Terakki'nin, Türk Ocağı karşısındaki tavrı, parasal yardımının yanı sıra görelî bir özerklik vermek eğilimi iken, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru adeta siyasi bir rakip gibi kabul etme anlayışına dönüşür.⁶³⁰ Ocak ve Fırka arasındaki ideolojik ve maddî ilişkilere rağmen, İttihat ve Terakki karşısında Türk Ocağı üyeleri belirli bir düzeyde bağımsızlığına ve özerkliğe sahip olmak istemişler ve bunda da önemli oranda başarılı olmuşlardı. Fakat tüm bu çabalar, mütareke sonrasında Ocakların da İttihat ve Terakki ile birlikte soruşturmaya uğramasına ve ağır eleştiriler almasına engel olamayacaktı.⁶³¹

Öte yandan Ocağın, İttihat ve Terakki'nin henüz Türkçülük ideolojisini benimsemediği bir dönemde, ilk resmi başkanı Ahmet Ferit (Tek) öncülüğünde 23 Ağustos 1912'de kurulan ve kurucuları arasında Yusuf Akçura'nın da bulunduğu⁶³² Millî Meşrutiyet Fırkası ile de belirli bir düzeyde ilişkisi vardı. Mütareke sonrası

⁶²⁹ 1913 yılından sonra siyasal nitelikli tüm dernekleri kapatan ya da denetimi altına alan İttihat ve Terakki, Türk Ocağı 1334 (1918) Kongresi'nde, özellikle de İdare Heyeti'nin seçimi sırasında Ziya Gökalp'in İdare Heyeti üyesi ve Türk Ocağı başkanı olmasını sağlayarak Parti ve Dernek arasında doğrudan ve organik bir ilişki kurmayı amaçlamıştır. Ancak İttihât ve Terakki Merkez-i Umûmî üyesi ve ideologu olan Gökalp, 186 oy alan ve Türk Ocağı'nın daha özerk bir yapıya sahip olmasını amaçlayan Hamdullah Suphi karşısında yalnızca 7 oy alabilmiştir. (ERİŞİRGİL, a.g.e., s. 95; AKİFOĞLU, Mazhar; "İdealist Ziya Gökalp", Türk Yurdu, no. 265, Ekim 1955, s. 263.) Mazhar Akifoğlu'nun açıkladığına göre, Türk Ocağı'nın genç üyelerinin hemen büyük bölümünün İttihat ve Terakki üyesi ya da sempaticisi olmasına karşın, "...İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ziya Gökalp lisaniyle ifade edilmiş arzusuna" karşı çıkabilmiştir. Akifoğlu, Gökalp'in seçim sonrası, konferanslarına tekrar başlayarak, "...her şeyiyle bağlı olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yine bütün fikir ve imanımla merbut olduğu Ocak arasında hiçbir şey olmamış, gene Ocaklılarla hiçbir mücadele yapmamış gibi türlü beşeri zaafın üstünde Ocaklı kalıyordu" demektedir. (AKİFOĞLU, a.g.e., s. 264.) Ziya Gökalp'in Ocağı, "İttihat ve Terakkiye bağlamak ister gibi" bir tavır almasına karşı çıkılmasını, Nizâmnamenin 4. maddesine bağlamak istemektedir. (AKİFOĞLU, Mazhar; "Ne Düşünmüştük", Türk Yurdu no 22, Ocak 1956, s. 520)

⁶³⁰ Abdülhak Şinasi Hisar, bu davranış değişikliğini İttihat ve Terakki'nin özellikle 1913 tarihindeki Babıali Baskını'ndan sonra yerleştirmek istediği baskı ortamına bağlamakta ve "...Türk Ocağı'na da öz evlat muamelesi etmemişler, onu hep yan gözle seyretmişlerdi. Fakat Ocağın muarızlarının aralarında yer almasındansa taraftarları safına katılmasını temin için lâzım geldiği nisbette himaye gösterirler, kâh yatışsın diye yüz verirler, kâh taşkınlık etmesin diye tehdit ederler ve kâh tehlikeli sandıkları hareketlerini menetmek isterlerdi. Talât Paşa, Ocağı, kendi cinsinden olmayan bir yumurta üstüne, kuluçkaya yatırılmış gibi, altundan acaba ne, cins bir civciv çıkacak diyen bir endişe haliyle, itimatsız ve kurnaz gözleriyle seyrediyordu. Ziya Gökalp de Ocakla tamamiyle anlaşılmıyordu" demektedir. (HİSAR, Abdülhak, Şinasi; "Ocak ve Eski Siyasi Fırkalar"; Türk Yurdu, Temmuz 1955, no. 240, s. 39-40.)

⁶³¹ TUNAYA, Siyasal Partiler I, s. 437.; TUNAYA, Tarık Zafer; "Bir İdeolojinin Yargılanması Olayı", Cumhuriyet, 27 Ekim 1974 (Ziya Gökalp Özel Eki); SARINAY, a.g.e., s. 143.

kurulan, fakat siyasi bir parti olarak önemli bir varlık gösterememesine karşın, Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş Savaşını açıkça destekleyen ve bu konuda Türk Ocakları ile birlikte hareket eden Milli Türk Fırkası kurucuları arasında da Ahmet Ferid (Tek), Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Yusuf Akçura, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Zühtü (İnhan) gibi Türk Ocağı üyeleri vardı.⁶³³

Türk Ocakları'nın siyasi partilerle ilişkileri konusunda kısaca, genelde ideolojik açıdan kendisine yakın bulunduğu tüm siyasi partilerle, kendi özerk yapısını koruyarak, günlük politikanın içine girmeden ve doğrudan bir partinin denetimi altında olmadan işbirliği içinde olduğunu söyleyebiliriz.

G- TÜRK KADININ TOPLUMSAL YAŞAMA KATILIMINI SAĞLAMADA TÜRK OCAKLARI

Osmanlı Toplumundaki kimlik arayışının ulusal kimlik arayışına doğru yönelişinde önemli bir dönüm noktası olan Türkçülük anlayışının misyonunu üstlenen Türk Ocakları, kadınların toplumda temsil edilmesi sorununu da vurguluyordu.⁶³⁴ Bu durumun temellerini Türkçülüğün tarih anlayışı içinde bulmamız olanaklıdır. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın ikinci yarısına değin Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden önceki tarihleri genel ilgi alanının dışında kalmaktaydı ve yaygın olan tarih anlayışı, Osmanlı hanedanının ve İslâm dininin geçmişini sorgulayan bir tarih anlayışıydı. Bu dönemde Türkçülük düşüncesinin oluşturmaya başladığı yeni bir tarih anlayışı, Türklerin dünya tarihine ve uygarlığına katkılarını gündeme getirmeye başlamıştı.⁶³⁵ Bu tarih anlayışı içindeki incelemelerde görüldüğü gibi, antik Türk kültürü anaerkilliğe dayanmakta idi. Bu nedenle, Türk Ocağı'nın kadınların toplumda temsil edilme sorununa yaklaşımı, yalnızca çağdaşlaşma anlayışından değil, aynı zamanda antik Türk kültürünün anaerkilliğe dayanması, kısacası Türkçülerin tarih anlayışından kaynaklanmaktaydı.

⁶³² Milli Meşrutiyet Fırkası hakkında bkz.: TUNAYA, Siyasal Partiler I, s. 350.

⁶³³ Milli Türk Fırkası hakkında bkz.: TUNAYA, Tank Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, Cilt II, Hürriyet Vakfı, İstanbul 1986, s. 531-535.

⁶³⁴ ÜSTEL, a.g.e., s. 65.

⁶³⁵ Bu konuda bkz. YINANÇ, Mükrimin Halil; "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", Tanzimat 100. Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

Hamdullah Suphi'ye göre, üç yüz yıl süreyle uygarlık merkezi olarak yaşayan İslâm dünyası zamanla tutuculuğun kaynağı haline dönüşmüş, eski Türk tarihinin, Türk kadınlarına tanıdığı hak ve özgürlüklerden uzaklaşmıştı. Hamdullah Suphi'ye göre, "İstanbul'da esir olarak yaşayan Türk kadını, Türk âdetlerinin mahkumu değil, Bizans âdetlerinin mahkumudur. Jinese eski Bizans haremidir. (...) Moskova saraylarının (Kirem) i yani haremi, Bağdad'ın, İran'ın, kadını yalnız bir şehvet vasıtası diye kullanan geri ve galiz zevkperestliği, hür Türk kadını için felaket sebebi olan kötü misaller teşkil etmiştir. Bugünkü İstanbul, yeni ihtilalin merkezi olan İstanbul, millî bir müesseseyi müdafaa etmiyor Jineseyi, Kiremi, Bağdad'ın haremini, İran'ın, Hind'in Mehalini müdafaa ediyor. Halbuki Asya, Afrika ve bir kısım Avrupa tahtlarına hükümdarlar yetiştiren Türk kadını, Asya taliini tesbit eden Türk kadını, harem, duvarlarının gölgesinde çürümüş, esir Türk kadını değildir."⁶³⁶

Türk Ocakları tarafından kadınlara açık, kadınların konuşmacı ya da izleyici olarak katıldıkları konferanslar düzenlenmekte idi.⁶³⁷ Fakat Halide Edip, Müfide Ferit (Tek), Fatma Aliye ve Nakiye Hanım gibi belirli bir eğitim düzeyine sahip konuşmacı kadınların sayısı çok sınırlıydı.⁶³⁸ I. Dünya Savaşı içinde yapılan Ocak toplantılarına kadınların katılımı giderek daha da seyrekleşir.⁶³⁹ Kadınlara açık konferansların yanı sıra, Türk Ocağı'nın kadınları toplumsal yaşama katılımını sağlamaya yönelik girişimlerinden biri de Halide Edip'in Kitab-ı Mukaddes'den esinlenerek sahne için yazdığı Kenan Çobanları ve 1914'te Yeni Turan'ın İstanbul Türk Ocağı'nda sahnelenmesi sırasında Türk kadınının ilk kez sahneye çıkarılması girişimleridir. Fakat, Halide Edip ve Hamdullah Suphi'nin de bizzat rol aldıkları 'Yeni Turan' oyunu, izleyiciler arasında Enver Paşa ve Talât Paşa da bulunduğu halde, devrin İstanbul Muhafızı Cemâl Paşa tarafından, Müslüman kadınlarının sahneye çıkmasının sakıncalı olduğu gerekçesiyle son anda engellenir.⁶⁴⁰ Kız ve

⁶³⁶ Hamdullah Suphi, Dağyolu, 2. Kitap, s. 219.

⁶³⁷ Özellikle de erkeklerin kadın konferanslarına ya da kadınların yalnızca erkeklerin bulunduğu konferanslara konuşmacı olarak katılması, 1334 (1918) Kongresi'nde İdare Heyeti tarafından sunulan faaliyet raporunda önemli bir gelişmenin ürünü olarak vurgulanmakta idi. (AĞAOĞLU, Sâmî "Hamdullah Suphi Tanrıöver", Türk Yurdu, C. 6, no. 2, Şubat 1967, s. 34.)

⁶³⁸ AĞAOĞLU, a.g.m., s.34; HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Ocak ve İnkılaplarımız", Türk Yurdu, no. 243, Nisan 1955, s. 763; TANRIÖVER, Dağ Yolu 2, s. 31-32; ADIVAR, Halide Edip; Mor Salkımlı Ev, Yeni Matbaa, İstanbul 1963, s. 184.

⁶³⁹ GÜVEN, Ferit Celâl; "Hamdullah Suphi ve Anılarım", Türk Yurdu, C. 6, no: 2, Şubat 1967, s. 70.

⁶⁴⁰ ÇİNE, Sadık; "Büyük Vatan Evlâdı", Türk Yurdu, C. 6, no. 2, Şubat 1967, s. 83. Hamdullah Suphi, Yeni Turan oyununun 1329 (1913) tarihinde İstanbul Türk Ocağı'nda Türk kadınları tarafından sahnelenmesinin hükümet tarafından engellenmesi üzerine yaptığı konuşmada, hükümeti, "bir ihtilâl

erkek lise öğrencilerine oynatılan, Yahya Kemal⁶⁴¹ ve Muhsin Ertuğrul tarafından sahneye konulan Kenan Çobanlar ise büyük bir izleyici kitlesi çeker. “Fatih hocalarının”, Türk Ocağı aleyhine harekete geçmelerine ve İttihat ve Terakki hükümetinin bu girişimin zamansızlığına ilişkin inancına rağmen yüzlerce erkeğin önünde sergilenir.⁶⁴²

Dönemin Türkçülük anlayışının, kadını toplumsal ve iktisadî yaşama çekme çabalarının ötesinde, kadını öncelikle bir anne, geleceğin ulusçu kuşaklarının yetiştiricisi olarak ele alma şeklindeki geleneksel tutumu sürdürdüğünü de söyleyebiliriz. Ulusalçı ve Turancı çizgideki “Büyük Duygu” dergisinde yayınlanan bir makale bu yaklaşıma kanıt oluşturur niteliktedir. Bu makalede kadınların “Büyük Turan”ı gerçekleştirmedeki rollerine değinilmekte ve “Sıcak ve şefkatli sinelerinde büyüttükleri mini mini evlâdınâ ateşin bir Türklük hissi telkin ederlerse, o vakit, en mühim bir hatve atılmış olacaktır. Maatteessüf şimdiye kadar bu mühim hatve atılmadı. Beşiklerde sallanan çocuklara ‘paşalık’ hisleri terennüm edildi. Rütbe ninnileri söylendi”⁶⁴³ denilmekteydi. Bunun yanı sıra Türk Ocakları kadını toplumsal yaşama çekmek için önemli adımlar da atmıştı. Fakat dönemin Türkçü aydınları, kadın hakları konusunda Avrupa’yı örnek almak yerine, bu konudaki düşünce ve yaklaşımlarını eski Türk toplum yaşamı ile temellendirmekteydiler.⁶⁴⁴ Bu dönemde düşünce boyutunda kalan iyi niyetli önerilerin gerçekleşme olanakları, Türk Devrimi sonrasına kalacaktı.⁶⁴⁵

zümresine lâyük harekette” bulunmamakla suçlamaktaydı. “Bugün hükümet kendisinden beklediğimiz cesareti göstermedi. Bütün eski hükümetler gibi halk ihtilali, kara kalabalığın galeyanı endişesi önünde geri döndü, kendi prensiplerini kendisi terketti. Hükümetin bu günkü vaziyeti budur” demektedir. (Hamdullah Suphi, Dağyolu, 2. Kitap, Türk Ocakları Matbaası, Ankara 1931, s. 215.)

⁶⁴¹ Bu konuda Yahya Kemal, “...görmeye gelenler arasında devrin ricali vardı. Lâkin eser seyredenler üzerinde fena bir Yahudi tesiri bıraktı; bazıları siyasi manalarından bile kuşkulandırmaya heveslendiler” demektedir. ((BEYATLI), Yahya Kemal; Siyasi ve Edebi Portreleri, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s. 36.); Karaosmanoğlu, oyun öncesinde, Halide Edip’in Yusuf kıssasını halkın anlayamayacağı endişesi ile perde açılmadan önce, Tevrat’tan kıssa ile ilişkili parçaların prolog olarak okunmasını uygun gördüğünü belirtmektedir. Oyuna karşı oluşan tepki, büyük bir olasılıkla bu nedenden kaynaklanmaktadır. (KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 333)

⁶⁴² ADIVAR, Halide Edip; Mor Salkımlı Ev, Yeni Matbaa, İstanbul 1963, s. 183-184; Cansever, Talât Paşa’nın gösterinin kesinlikle yapılmaması yönündeki talimatına rağmen, veliâht ve Cemal Paşa’nın “müsamereyi” sonuna kadar izlediklerini belirtmekte. CANSEVER, “Rahmetli Hamdullah Suphi Tanrıöver”, s. 25.

⁶⁴³ “Milliyet”, Büyük Duygu, Yıl I, no. 1, 2 Mart 1329, s. 2’den aktaran: ÜSTEL, a.g.e., s. 67.

⁶⁴⁴ SARINAY, a.g.e., s. 213.

⁶⁴⁵ Bu konuda bkz.: BERKES, Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 452-454; GEORGEON, a.g.e., s. 88; SARINAY, a.g.e., s. 213-214.

H- ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK OCAKLARI

Dünya Savaşı ve sonrası mütareke döneminde İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin Ocaklar üzerindeki yoğun baskıları ve Ocak merkezlerine yaptıkları baskınlar nedeniyle, ya işgal kuvvetlerinin eline geçtiğinden ya da güvenlik açısından yok edildiklerinden dolayı, o döneme ait belgelerin çoğu yok edilmiştir. Bu nedenle savaş ve mütareke dönemindeki Türk Ocaklarına ilişkin bilgiler belgelerden çok, o dönemi yaşayanların anılarına dayanmaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin uygulamaya hızla konularak işgallerin başlaması ve bu gelişmeler karşısında İstanbul hükümetinin ulusal bir politika izlemekten aciz teslimiyetçi tutumu, Türk Ocakları üyelerinin eylemlerinin siyasallaşmasına neden olur. İzmir'in işgali sonrasında İstanbul'da düzenlenen Fatih ve Sultanahmet mitinglerinin düzenlenmesinde Türk Ocakları aktif rol alır.⁶⁴⁶ Bu mitinglerde Halide Edip, Hamdullah Suphi, Mehmet Emin (Yurdakul) ve Hüseyin Ragıp (Baydur) gibi ocaklılar etkileyici konuşmalar yaparlar.⁶⁴⁷ Ocaklılar bu dönemde işgaller karşısında Türklüğün haklı davasını dünya kamuoyuna duyurmak amacı ile kurulan Millî Kongre Cemiyeti'nin oluşumunda da rol alırlar.⁶⁴⁸ Ayrıca işgallere karşı kurulan bir çok derneğin oluşumunda yine Ocaklılar öncülük ederler.⁶⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Anadolu hareketin başlamasından sonra bir çok Ocaklı Anadolu'ya geçerek Ulusal Kurtuluş Savaşında görev alır.

Ulusal Kurtuluş Savaşının bitimi sonrasında Cumhuriyetin ilanının henüz gerçekleştirilmediği dönemde, Türk Ocağı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hızla örgütlenmeye başlar. Bu erken dönemde bir yandan Türk Yurdu'nun henüz yeniden yayımlanmaya başlamaması, öte yandan da şubelerin açılışına ilişkin haberlerin

⁶⁴⁶ ADIVAR, Halide Edip; *Türkün Ateşle İmtihanı*, 8. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul 1985, 28-33; ŞAPOLYA, Enver Behnan; "Millî Mücadele'de Hamdullah Suphi", *Türk Kültürü*, Cilt IV, no 45, Temmuz 1966, s. 800; SARINAY, a.g.e., s. 224.

⁶⁴⁷ ARIBURNU, Kemal; *Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, 2. Baskı, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1975, s. 13-72; TANRIÖVER, Dağ Yolu 2. Kitap, s. 187-196.

⁶⁴⁸ ZÜRCHER, Erik Jan; *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, (Çeviren: Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 144; TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt II, s. 150-160.

⁶⁴⁹ Bu konuda bkz.: SARINAY, a.g.e., s. 225-227.

genellikle yerel basında yer alması nedeniyle, Türk Ocakları'nın bu dönemine ait bilgiler de sınırlıdır.⁶⁵⁰

Ulusal Kurtuluş Savaşının gerçekleşmesinin ardından Türk Ocakları'nın Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ikinci kez örgütlenmeleri oldukça hızlı bir biçimde gerçekleşir. Bu hızlı örgütlenmede yeni Türk Devletinin de katkısı büyüktür.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ Türk Ocağı'nın henüz kendi yayın organına sahip olmadığı bu dönemde, İstanbul'da Yeni Mecmua, Adana'da "Türk Ocağının Gâyesini Tâkip Eden Haftalık Mecmûa" serlevhalı Altın Yurd, Sinop'ta ise Türk Bahçesi şubelere ilişkin oldukça ayrıntılı haberler vermektedirler. Bu dönemde Yeni Mecmua Türk Ocağı'na ilişkin haberlere yer vermesine rağmen henüz resmi yayın organı niteliğinde değildir. İlk sayısı 15 Mayıs 1339'da (1923) yayımlanmaya başlanan ve Yeni Adana Matbaası'nda basılan Altın Yurd'un yazı işleri müdürü Ferid Celâl (Güven), idare müdürü Mustafa Uluğ (İğdemir), imtiyaz sahibi Gölgelizade Ahmet Bedri, mesul müdürü ise Ağâh Tuğrul'du. 14 Teşrin-i evvel 1339'da yayımlanmaya başlayan, "Türk Ocağı'nın mürevvic-i eskârı, on beş günde bir çıkar, ilmî, fennî; edebî mecmuadır" serlevhalı Türk Bahçesi'nin Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü'nde bulunan 7., 8. ve 9. sayıları dil, tarih ve edebiyatla ilgili yazılar içermektedir. Bu üç sayıda Türk Ocağı'na ilişkin bir bilgi yer almamaktadır. Ancak idarehane olarak Sinop Türk Ocağı'nın gösterilmesinden o tarihte Sinop'ta örgütlenmenin tamamlandığını anlaşıyor. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: ÜSTEL, a.g.e., s. 125 vd.

⁶⁵¹ Türk Ocakları'na yardımlar hem maddi, hem de manevi boyuttadır. Örneğin; Türk Ocakları'nın hızla örgütlendiği bu dönemde, 15 Ocak 1923'deki Eskişehir konuşmasında "Takip olunması makûl olan siyaset milletın tabî kâbiliyeti ve ihtiyacıyla mütenasip olanıdır. Bizim için ne ittihad-ı İslâm ve ne de Turanizm mantıkî bir meslek-i siyaset olamaz itikadındayım" (İNAN, Arı; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s. 29.) sözleriyle ulusçuluk anlayışını açıkça ortaya koyan Mustafa Kemal, 15 Mart 1923'de Adana Türk Ocağı'nı ziyareti sırasında genel Sekreter Ferit Celal Güven'in söylevine karşı yaptığı konuşmada, "Genç arkadaşlarım! Şüphe yok ki, ben ve benim gibi sevdiğimiz birçok arkadaşımın beraber milletın en feci günlerinde vicdanımıza terettip eden vazifeyi yaptık. Fakat bu hususta bize cüret veren siz ve sizi vücuda getiren büyük kalpli analar ve babalarımız ve bu memleketir..." (İĞDEMİR, Uluğ; Atatürk'ün Yaşamı, 1881-1918, C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1980, s. 136.) demektedir. Adana Türk Ocağı üyeleri ise, Mustafa Kemal'in oluşturmaya çalıştığı yeni rejimi destekleme güvencesi vererek, şu yemini ederler: "Gazi Paşa, İzmir'de annenizin mezarı üzerinde yemin etmişsiniz. Biz de o aziz annenın mezarı başında yemin eden Gazi müncinin huzurunda yemin ediyoruz. Allah şahit olsun, vatan ve hakimiyet-i milliyeye tehlikeye düştüğü gün icap ederse hayatımızı sizinle beraber fedâ edeceğiz." ("Türk Ocaklarının Yemini", Yeni Mecmua, C. 4, no. 73/7, 1 Nisan 1339, s. 127.); Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında ilk açılan şubeler arasında olan Ekim 1922'de yeniden açılan Bursa Türk Ocağı'nın açılışına İsmet (İnönü) Paşa, Hamdullah Suphi ve bazı milletvekilleri katılır. Kasım 1922'de fiilen ve 1 Haziran 1923'te resmen genel merkez olarak açılan İstanbul Türk Ocağı'nın açılışına Refet (Bele) Paşa, Adnan (Adivar), Mazhar Müfit (Kansu) vb. milletvekilleri katılmıştı. (KANDEMİR, Feridun; "Türk Ocakları", Resimli Tarih Mecmuası, no 70, (Ekim 1955), s. 4105-4106; SARINAY, a.g.e., s. 242.) Mustafa Kemal Paşa'da açılış için kutlama telgrafı gönderir.(Atatürk'ün Tamim ve Telgrafları, Cilt V, s. 142.) 1924 Umumî Kongresine katılan 64 delegenin 42'si TBMM'nde milletvekilidir. Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Reisi Fevzi Paşa, ve Ferik Fahrettin Paşa Adana Türk Ocağı'nı ziyaret ederler. ("Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Adana Türk Ocağı'nda İrâd Buyurdıkları Kıymetli Nutuklar", Altın Yurd, C. 1, no. 2, 31 Mayıs 1339, s. 15; "Bir Haftalık Adana", Altın Yurd, C. 1, no. 1, 15 Mayıs 1339, s. 11.)Gazi Mustafa Kemal Paşa, kuruluş aşamasında İstanbul Türk Ocağı'na 300, Zonguldak Türk Ocağı'na da 200 Liralık yardımda bulunur. ("Türk Ocağı", Yeni Mecmua, Cilt IV, no 67, 1 Kanun-u sani 1923; s. 16; "Zonguldak Ocağına Gazi Paşa Hazretlerinin Yardımları", Altın Yurd, C. 1, no. 3, 19 Haziran 1339, s. 36.) Ayrıca, Mustafa Kemal yeni kurulmakta olan İstanbul Türk Ocağı'na bir bina sağlanması için 3500 liralık parasal yardımda bulunurken; ("Türk Ocağı", Yeni Mecmua, C. 4, no. 67/1, 1 Kânun-ı sâni 1339, s. 16.) 164 milletvekilinin imzasını taşıyan bir önerge TBMM'ye sunularak, "harsî, ilmî, iktisadî ve medenî vazifesi her zamandan daha büyük olan" Türk Ocağı'nın Ankara'da işgal ettiği ve "emvâl-i metrûkeden olan" binanın TBMM tarafından Türk Ocağı'na "kıymet-i mikdasesi

Türk Ocakları Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren birçok temel konuda yeni rejimin savunuculuğunu yaparken, yönetim de Türk Ocaklarına yeni ideolojinin yayılması için üzerine dayanılması gereken bir güç olarak görmüş ve yoğun bir ilgi ve destek sağlamıştı.⁶⁵² Türk Ocakları daha kuruluş aşamasında en büyük yardım ve desteği veren Mustafa Kemal Paşa, çıktığı yurt gezilerinde özellikle Türk Ocaklarını ziyaret etmiş, birçok önemli konuşmayı buralarda yapmış ve bazı Ocakların hatıra defterine onları övücü yazılar yazmıştı.⁶⁵³ 1924 yılından itibaren Türk Ocakları Umûmi Kurultay delegelerinin temsilcilerini kabul etmiş ve yaptığı konuşmalarda Türk Devletinin yücelmesi ve devrimlerin halka anlatılmasında Ocakların rolünü vurgulamış, bu yolda etkinliklerini sürdürmeleri için, destekleyici konuşmalar yapmıştı.⁶⁵⁴ 27 Nisan 1930'da doğrudan Türk Ocakları Umûmi Kurultayı'na

mukabilinde terk ve tahsis edilmesi" sağlanır. ("Türk Ocağı", Yeni Mecmua, C. 4, no. 90, 20 Kânun-ı sâni 1339; s. 482.) 1924 Kongresi sonrası genel merkezini Ankara'ya taşıyan Türk Ocakları'nın genel merkez binasının temelini, 21 Mart 1927 tarihinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal adına, Başbakan İsmet (İnönü) atar. İnşaat için gerekli para değişik kaynaklardan temin edilir ve devlet desteğiyle bina, Emlak Kredi Bankası'nın kefaleti ile Zella Şirketi'nce yapılır. (TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; Dağ Yolu I, s. 16-20.) 1931 yılında kapatıldığı dönemde Türk Ocakları'nın %80'ninin binası kendisine aitti. Ayrıca Ocaklar, başta Merkez Heyeti Matbaası olmak üzere, bir çok gelir getiren dükkan, bahçe, zeytinlik, değirmen, kahvehane, fırın, mağaza, sinema, pastane gibi yerlere sahipti. Bunların o dönemki yaklaşık değeri 1.312.694.00 TL.'yi bulmaktaydı ki bu tutara Merkez binası ve eşyası ile şubelerin eşyaları dahil değildir. (ÜSTEL, a.g.e., s. 384; SARINAY, a.g.e., s. 247.)

⁶⁵² Hamdullah Suphi, yeni dönemde Türk Ocakları içinde sürekli bir biçimde tartışılan, "devrimlerin .rehberliğini yüklenmek" gerekliliği konusunda, "Acaba Ocaklar irticaa karşı davranabilmek için müsellâh çalışabilecek bir halde midirler? Ve böyle bir şeye lüzûm var mıdır? Türk Ocağı doğduğu gündün beri birçok itiyâdlara ve anânelere karşı hareket etmiştir. (...) Türk Ocağı din kadar kuvvetli bazı âdetlere karşı sırf yeni itikâdlarından aldığı kuvvetle serbestçe hareket etmekte asla endişe etmemiştir" diyerek, Türk Ocakları'nın geleneksel olarak ilerici-yenilikçi bir konuma sahip olduğunu belirtmekteydi. ("Türk Ocakları", Yeni Mecmua, C. 4, no. 74/8, 15 Nisan 1339, s. 147'den aktaran: ÜSTEL, a.g.e., s. 135.)

⁶⁵³ Örneğin Adana Türk Ocağı'nın hatıra defterine "Adana Türk Ocağı, Türklük nurunun feyyaz menbaı olsun. Bu ocağın ateşi pek çok kadimdir. Onu asırlarca söndürmeye çalışılmaktan hâli kalmadılar. Fakat buna her teşebbüs edenin ocağı söndü...", Tevhid-i Efkâr, 19 Mart 1923; Konya Türk Ocağı'nın hatıra defterine de "Konya muhtelif Türk devletlerini yaşamış öz Türk vatanıdır. Konya, asırlardan beri tüten büyük bir Türk Ocağı'dır. Türk kültürünün esaslı kaynaklarından biridir. Konya Türk Ocağı, Konya Türklüğünün hakiki bir timsali olmalıdır..." TEVETOĞLU, Fethi; "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", Belleten, Cilt I, no 197, (Ağustos 1986), s. 36; ÖNDER, Mehmet; "Atatürk'ün Konya Türk Ocağı'nı Ziyaretleri", Türk Yurdu, no 240, (Ocak ,1955), s. 489-490; Şapka Nutku'nu İnebolu Türk Ocağı'nda söylemiştir. İMECE, Mustafa Selim; Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1959, s.40-47; 18 Aralık 1930'da İstanbul Türk Ocağı'nı ziyaretlerinde, Ocakların etkinliklerinden memnun olduğunu belirtmiştir. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt. II, s. 257.)

⁶⁵⁴ Türk Ocakları kurultay delegelerini sadece 1928'de yapılan 5. Kurultayda rahatsızlığı nedeniyle kabul edememiş, diğerlerinde, hükümetin Ocaklara ilgisiz kalmayacağını, bu gibi sosyal kuruluşlara gereksinim duyulduğunu devrimlerin halka anlatılmasında Ocakların büyük hizmeti olduğunu belirten konuşmalar yapmıştır. Özellikle 1925 yılının nisan ayındaki konuşmada Şeyh Said İsyanına gönderme yaparak; bu gibi sosyal kuruluşların batıda yoğunlaştığını, bu nedenle de doğunun bu boşluğun cezasını çektiğini belirtiyordu. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt V, s. 35, 114.)

katılarak müzakereleri takip eden,⁶⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın bu ilgisi yalnızca Umûmî Kurultay delegelerine değil, tüm ülkedeki şubelere de olmuştur. Bir çoğunu ziyaret etmiş, etkinliklerinden dolayı memnuniyetini belirten eden konuşmalar da yapmıştı.⁶⁵⁶

Türk Ocakları, 1927 yılında gerçekleştirdiği yasa değişikliğiyle,⁶⁵⁷ Cumhuriyetin ve devrimlerin bekçiliği ve vatanın savunulması gibi temel ulusal konularda açık bir işbirliğinde olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kontrolüne girmeye başlar.⁶⁵⁸

1924'deki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası sonrasında 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yeniden denenen çok partili yaşama geçiş girişimi gerici ve devrimlere karşı olan güçlerin bu partiyi yeni oluşturulmaya çalışılan rejime karşı kullanmak istemeleri nedeniyle, 17 Kasım 1930'da parti yöneticilerince kapatılmıştı. Partinin kapatılması döneminin hemen ardından çıktığı, halkın sorunlarını yerinde incelemeyi amaçlayan⁶⁵⁹ uzun yurt gezisinde Gazi Mustafa Kemal, Türk Ocaklarını da ziyaret eder. Bu ziyaretleri sırasında yaptığı konuşmalarda Türk Ocakları'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir kültür şubesi

⁶⁵⁵ "Bir Aylık Ocak Haberleri", Türk Yurdu, Cilt IV, 29 (223), (Mayıs 1930), s. 84.

⁶⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, Bursa, Akhisar, Uşak, Adana, Konya, Afyonkarahisar, Söke, Kars, Silifke, İnebolu, Balıkesir, İzmir, Antalya, Samsun, İstanbul vb. birçok şubeyi ziyaret etmiş, yıllık kongrelerine davet edenlerin gidemediklerine telgraflar çekmiştir. Burgaz, Biga, Karesi (Balıkesir) Bandırma, Çal, Bursa, İzmir, Kütahya, Sandıklı, Mardin, Malatya, Eğridir, Diyarbakır, Edirne, Keskin, Burhaniye, İzmit, Bolu, Trabzon, Söke, Burdur vb Ocakları Mustafa Kemal Paşa'yı kongre için şehirlerine davet eden telgraflar çekmişlerdi. (SARINAY, a.g.e., s. 260-261.)

⁶⁵⁷ 1924'de "Madde 3- Ocak; fırka siyasetiyle uğraşmaz. Hiçbir Ocaklı Cemiyeti siyasi emellerine âlet edemez." (Türk Ocağı Yasası, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1340 (1924))şeklindeki Türk Ocakları Yasası'nın 3. maddesi, 1927 Kurultayı'nda şu şekilde değiştirilir: "Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk Ocağı, bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan Cumhuriyet Halk Fırkasıyla devlet siyasetinde beraberdir. Türk Ocağı bu mefkûreleri neşr ve telkin için ilim, hars, ve içtimâiyat sahasında mücadele eder, hiçbir Ocaklı, Ocağı şahsi ve siyasi ihtirasına alet ve saha itihaz edemez". Ayrıca, "Türk Ocağı'nın maksadı bütün Türkler arasında millî şuurun takviyesine, Türk harsının meydana çıkarılmasına, medenî, sıhhi tekâmüle ve milli iktisâdın inkişâfına çalışmaktır." şeklindeki 2. madde de "Türk Ocaklarının fiilen işgal sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasırdır." şeklinde değiştirilerek, CHF ile bütünleşmeye paralel olarak Türk Ocakları'nın "bütün Türklük" anlayışındaki ideolojisinden dönüşünü de resmileştiriyordu. (SARINAY, a.g.e., s. 263)

⁶⁵⁸ 15 Ekim 1927 tarihinde toplanan, gündeminin önemli bölümünü Atatürk'ün "Büyük Nutuk"unun oluşturduğu ve diğer konularla ilgili tartışmaların sınırlı bir boyutta kaldığı ve tek parti yönetiminin kurumlaşması yolunda önemli ilk adımların atıldığı CHF II. Büyük Kongresi Türk Ocakları açısından da önemli idi. Hazırlanan yeni tüzüğün, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi amaçlı bütün derneklerin yönetimiyle ilgili maddesine göre, parti müfettişlerinin dernek yönetiminde söz sahibi olması sağlanıyordu. Bu maddeye en çok madde kapsamına giren Türk Ocakları'nın başkanı olan Hamdullah Suphi itiraz edecekti. (Bu tartışmalarla ilgili bkz.: Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, TBMM Matbaası, Ankara 1927, s. 15-19.)

olduğunu belirtmekte⁶⁶⁰ ve Ocakların çalışmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmekteydi.⁶⁶¹

Tüm bu yaşananların yanı sıra, dönemin siyasal sosyal ve ekonomik koşulları yeni rejimin kalıcı ve sürekli olabilmesi için, önemli kararların alınarak hızla yaşama geçirilmesini zorunlu kılmaktaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemesi, Şeyh Said İsyanı ve ardından gelen Takrir-i Sükun döneminin yanı sıra dünyada baş gösteren 1929 ekonomik krizi uzun yıllar süren savaşıardan yeni çıkmış olan halkı ve yeni kurulan rejimi olumsuz etkilemişti.

Toplumdaki huzursuzluğu giderebilmek ve sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda bozuk olan toplumsal dengeleri sağlayabilmek için, yeni rejimin hızla çağdaşlaşma yolundaki devrimleri yaşama geçirmesi gerekiyordu. Ayrıca yapılan yeniliklerinde halka doğrudan aktarılması ve benimsetilmesi de bu aşamada en önemli konuyu oluşturuyordu. Çünkü içinde bir çok unsuru barındıran Osmanlı Devleti'nden yeni bir ulus-devlete dönüşümde en önemli aşamayı, ulus bilincinin oluşturulması, özdeşime dayalı yerel cemaat anlayışından ulus temelli toplumsal kimliğe geçişin sağlanması gerekiyordu. Bunun sağlanabilmesi için de yerel düşünen insanların, daha geniş bir boyutta ortak duygu ve düşünce içinde, yaşamı daha geniş bir biçimde algılayabilen, beğeni ve zevkleri incelmış, kısaca yalnızca yerel değil, ulusal düşünen insan tipinin yaratılması gerekiyordu. Bunun sağlanabilmesi için de devletin halkla doğrudan ilişki içinde, yeni düşünüş biçimini ve yapılanmayı halka doğrudan aktarabileceği, onu yönlendirebileceği ortamların oluşturulması gerekiyordu. Bu ortamların sürekliliği açısından da kalıcı toplumsal eğitimin gerçekleştirilebileceği, çocuk ve gençlerin eğitildiği okulların dışında, yetişkinlerin eğitimini sağlayacak mekanlara gereksinim vardı. İlk başlarda bu işlevi görebilecek

⁶⁵⁹ Bu konuda bkz.: ATATÜRK; Seyahat Notları (1930-1931), (Yayına Hazırlayan: Gürbüz Tüfekçi), Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.

⁶⁶⁰ 4 Şubat 1931 tarihinde ziyaret ettiği Aydın Türk Ocağı'nda şunları söylemiştir: "Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hars şubesidir. Fırka millete mürebbilik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için pişvalık edecektir. Ocaklılar, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış, mefkûrelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar. Yasamızın üçüncü maddesinde bu cihet sarahaten ifade edilmiştir. Bu yol üzerinde milleti hemahenk olarak beraber yürütmekten ibarettir." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 300.)

⁶⁶¹ 18 Aralık 1930 tarihinde ziyaret ettiği İstanbul Türk Ocağı'nda şunları söylemiştir: "Son seyahatimde ziyaret ettiğim bütün ocaklarda beni çok memnun eden bir faaliyete, canlılığa şahit oldum. Bilhassa Türk Ocakları'nın bulunduğu merkezlerde faydalı bir takım hizmetlerle halk üzerinde çok müsait bir tesir bıraktıklarına şahit oldum. Şimdi burada gördüğüm gibi, milletin birçok güzide münevveri Türk Ocaklarında toplanmıştır...." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 290.)

hazır kurulu mekanlar olarak Türk Ocakları düşünölmüştü. Devletin Türk Ocakları'nın yeniden örgütlenme sürecinde vermiş olduğu destekte bunu görebiliyoruz.

1930'lara gelindiğinde yukarıda kısaca belirttiğimiz nedenlerden dolayı yeni rejim, ulusal kimliğin oluşturulması ve halka yeni ve çağdaş ulusal kimliğini benimsettirebilmesi için, önemli bir süreci başlatan dönüm noktasına gelmişti. Yeni devletin öncülüğünde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan toplumsal bir yenilenme sürecinin başlatılması zorunluluk halini almıştı. Bu toplumsal harekette tüm güçlerin tek elden yönetileceği bir yapılanmaya gidilir. "Tek parti dönemi" diye de anılan bu dönemde tüm toplumsal güçler devlet ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın denetimine alınarak, yeni anlayış içinde yeniden yapılandırılacaktı.

Gazi Mustafa Kemal'in 28 Kasım 1930'da Trabzon'da yaptığı konuşma yeni bir dönemin başlamakta olduğunun ilk belirtilerindendi. İktidarın sağlıklı çalışabilmesi için, onu denetleyecek bir muhalefetin varlığının önemini bilincinde olduğunu gösteren bu konuşmasında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal şöyle diyordu; "Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylerimize kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş oluruz."⁶⁶²

Bu yeni yapılanma sürecinde Türk Ocakları da devlet ve parti denetiminde Halkevleri'ne dönüşecekti. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği ve 25 Mart 1931 tarihli gazetede yayınlanan demecinde, yeni rejimin önemli bir dönüm noktasına geldiğini ve bu dönemde de Türk Ocakları'nın da kapatılacağını açıkça söylüyordu.⁶⁶³ Bu demeçte Gazi Mustafa Kemal, gelişen siyasal, ekonomik ve toplumsal durumun, yeni rejimin sürekliliğinin

⁶⁶² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 300.

⁶⁶³ 1931 yılının ilk günlerinde basında C.H.F.'nin il ve ilçelerde Halk Evleri kuracağı, halkın ilgisini çekmek için Halk Evlerinde sinema, kitaplık ve konferans salonlarının bulunacağı, Gazi'nin bu konuda ilgililere gerekli emirleri verdiği ve partinin genel kongresine bu konuda teklif götürüleceğine ilişkin haberler çıkmaya başlamıştı. ("Gazi'nin İrşadı: Büyük Halkevleri Tesis Edilecek", Cumhuriyet, 2 Kanun-i sani 1931.) 20 Mart 1931 tarihinde Türk Ocakları'nın kapatılacağına ilişkin resmi olmayan bir biçimde basında açıklamalar olur. Bu haberde: "Türk Ocakları infisah ediyor. Bu teşekküllerin

sağlanabilmesi ve devrimlerin daha hızlı gerçekleştirilebilmesi için, ilerleme ve çağdaşlaşma yanlısı tüm güçlerin tek çatı altında toplanmasını zorunlu kıldığını belirterek şöyle diyordu:

“Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki; muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir... Memleketin ve inkılâbın içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır... Teessüs tarihinden beri ilmî sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tâmime sadakatle ve îmanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sebkemiş olan Türk Ocaklarının, aynı esasları siyasî ve tatbikî sahada tahakkuk ettiren fırkamla bütün mânasiyle yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.”⁶⁶⁴

Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine gerçekleştirilen Türk Ocakları'nın kapatılarak tüm malvarlıklarının Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmesi, dönemin siyasal yapısı içinde doğal bir gelişimdi. Türk Ocaklarının siyasal bir güç niteliğini kazanmaya başlamış olması, bu sürecin bu kuruluşun kapatılmasıyla başlatılmasının temel nedenini oluşturur.⁶⁶⁵ Ne var ki, Türk Ocakları'nın siyasal bir nitelik

milli bir rolü kalmamıştır... Türk Ocakları'nın Halk Fırkasına ilhakı fikri tahakkuk etmiştir” denilmekteydi. (Cumhuriyet, 20 Mart 1931.)

⁶⁶⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s. 130. C.H:F. yazarları, Gazi Mustafa Kemal'in Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demeci üzerine Türk Ocakları'nın kapatılmasını yorumlarken, tüm toplumsal güçlerin tek elde toplanması gereği üzerinde durmuşlardır. Örneğin, Vakit gazetesinde Mehmet Asım (Us), açıkça “Serbest Fırka tecrübesi ile Menemen hâdisesi şunu gösterdi ki bu aziz emanetin (Cumhuriyetin) muhafaza vazifesi karşısında Türk gençliğine daha uzun bir zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın rehberlik etmesi lâzımdır.” (Us), Mehmet Asım; “Fesih mi, İlhak mı?”; Vakit, 13 Nisan 1931.) derken; Cumhuriyet gazetesinde de Yunus Nadi, Türkler artık ulusal bir toplum olduklarına göre, vatandaşların ayrı ayrı kuruluşlarda toplanmalarının ulusal bütünlük kavramına aykırı olacağını belirtmekteydi. ((NADİ)Yunus Nadi, “Türk Ocağı, Türk Birliği”; Cumhuriyet, 28 Mart 1931.).

⁶⁶⁵ Nadi, yine 28 Mart 1931 tarihli yazısında Türk Ocakları'nın siyasete bulaşmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek yazısını şöyle sürdürmekteydi: “Hars müesseseleri olduğu için Ocaklar siyasetle iştigal etmezlerdi diye farzederiz. Memleket hayatının karşısında memleket gençliğinin siyasetle iştigal etmemesinden daha garip ne olabilir? Eğer ocaklar hakikaten siyasetle iştigal etmiyor idi ise pek mantıksız bir vaziyet içinde bulunuyorlardı demek olur.” (NADİ, aynı makale.) Türk Ocakları bünyesinde yer almış olan Hasan Ferit Cansever'e göre, Ocaklılar siyasal etkinlik içinde bulunmuşlar ve Gazi Mustafa Kemal bunların bir gün bir siyasal parti kimliği içinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısına çıkabileceğini düşünmüştür. Hatta bazı parti denetçileri, “Ocaklıları bu halde bırakacak olursanız adam bile asacak”, biçiminde görüşler öne sürmüşlerdir. Bir denetçi de, Türk Ocakları'nın örgütlendiği yerde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın örgütlenemediğini bildirmiştir. Türk Ocakları'nın Başsekreterliği görevini yürütmüş olan Uluğ İğdemir de, Ocakların 1930 Belediye Seçimlerinde kendi

kazanması, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çizgisinde değil, fakat ona karşı bir yönde olmuştu. Dolayısıyla Ocakların kapatılması, karşıt bir gücün varlığına son verilmesi anlamını taşımaktaydı.⁶⁶⁶ Cumhuriyet Halk Fırkası açısından Türk Ocakları'nın kapatılarak partiye katılımının sağlanması, yalnızca kurumsallaşmış bir toplumsal gücün, partinin bütünlüğü içinde denetlenip kaynaştırılması olarak değil, aynı zamanda "muhalif" bir kuruluşun da çalışmalarına son verilmesi ve örgütünün ortadan kaldırılması olarak ele alınmıştır.⁶⁶⁷

Bunun nedenlerini bir ölçüde Türk Ocakları'nın Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilişkilerinde de görmemiz olanaklıdır. Türk Ocakları'nın bir çok üyesi bu partinin çalışmalarına katılmış bulunuyordu. Bunda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bazı kurucularının ve yerel yöneticilerinin Türk Ocakları'ndan olmalarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁸ Bu durum iktidar ve iktidara yakın basından da sert tepkiler alır.⁶⁶⁹

Türk Ocakları'nın içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını taştan ırkçı ve Turancı bir Türkçülük anlayışını savunanların varlığı, yeni devletin izlemekte olduğu iç ve dış siyaset ile buna bağlı ilişkileri etkiliyor olması da bu kararda etkili olduğu söylenilebilir.⁶⁷⁰

adaylarını göstermeye kalkışmasının bu kapatılmada önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedir.(BAYDAR, a.g.e., s. 71-73.)

⁶⁶⁶ Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) anılarında, C.H.F. ile kendisi arasında da görüş ayrılığı bulunduğunu, fırka yönetiminin aksayan yönlerini Gazi Mustafa Kemal'e anlatarak eleştirilerde bulunduğunu, bunun üzerine de Gazi'nin de o halde onun da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılması gerektiğini bildirdiğini, ancak Türk Ocakları Başkanı bunu kabul etmediğini söylemekte ve bu konuşmanın şöyle sürdüğünü anlatmakta: "... Atatürk Fethi Beye hitap etti :- Fethi Bey intihabatta sen Hamdullah Suphi Beyin ismini kendi listene koymayacaksın. Ben de kendi listeme koymayacağım." (...) Sustum ve o benim müteessir ve kırgın halimi gördü... bana tekrar hitap etti: "Hamdullah Suphi Bey siz Türk Ocaklarının reisisiniz değil mi?" "Evet Paşam." "O halde bütün Türk Ocaklarını muhalif partiye mi vereceğiz? Siz olduğunuz yerde kalınız."(BAYDAR,a.g.e., s. 313-315.)

⁶⁶⁷ YETKİN, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi..., s. 54 vd.

⁶⁶⁸ Örneğin Ağaoğlu Ahmet, Dr. Reşit Galip, Mehmet Emin gibi Türk Ocaklarının önde gelen yöneticileri de Serbest Fırka içinde yer almaktaydı.. Öte yandan Serbest Fırka'nın Kars il başkanı Cihangiroğlu İbrahim Aydın da Türkçülük akımının önde gelen kişilerindendi.

⁶⁶⁹ Örneğin, daha 24 Eylül 1930'da Akşam gazetesinde, "mühim bir karar alınmak üzere... Bu kararın neticesi olarak başka siyasi firkalara mukayyet bulunan azaların Ocak'dan istifa mecburiyetinde kalacakları tabiidir..." denilmekte; 30 Eylül 1930 günlü Hâkimiyeti Milliye gazetesinde ise, Ocaklar yasasının Türk Ocakları üyelerine başka partilere girmeyi yasakladığı belirtilmekteydi. 3 Ocak 1931 günlü Vakit gazetesinde de, "Mefruh Serbest Fırkaya mensup bilumum Aydın münevverleri Türk Ocağında toplanarak hâdiseleri tetkik ve mütalaa ettiklerinin" belirtilmiş bulunması ilginç olsa gerektir. (YETKİN, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi..., s. 55.)

⁶⁷⁰ Baydar'a göre bu durum, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisince Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye (Aras) yakınma konusu yapılmıştır.(BAYDAR : a.g.e. s. 70-71.) Türk Ocakları Merkez binasının mimarı Arif Hikmet Koyunluoğlu, Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof'un da bu durumdan şikayetçi olduğunu ve şöyle söylediğini belirtiyor: "Paşam, biz sizinle dostuz. Kurtuluş Savaşı'nda bu

10 Nisan 1931'de toplanan Türk Ocakları Kurultayı, Merkez Heyeti'nin raporunu dinledikten sonra,⁶⁷¹ bu raporun incelenmesi için biri Aydın delegesi Reşit Galip, Giresun delegesi Hakkı Tarık, Kırklareli delegesi Dr. Fuat, Denizli delegesi Necip Ali ve Isparta delegesi Mükerrer Beylerden kurulu olan "Raporları Tetkik", ötekisi de Giresun delegesi Kâzım, Zonguldak delegesi Rıfat, Aksaray delegesi Kâzım, Emlak Bankası memurlarından Reşat ve Divan-ı Muhasebat'tan Refik Beyler'den oluşan "Hesapları Tetkik" olmak üzere İki "Encümen" oluşturur. "Raporları Tetkik", encümeninin kurultaya sunduğu öneriyi⁶⁷² oybirliğiyle benimseyerek Türk Ocakları'nın kapatılmasını ve bu kuruluşun tüm malvarlığının ve borçlarının Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmesini kararlaştırır. Karar, 10-18 Mayıs 1931 tarihinde yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası III. Büyük Kongresine rapor olarak sunulur⁶⁷³ ve tartışılmadan aynen kabul edilir.⁶⁷⁴ Bu kongrede kabul edilen parti tüzüğü'nün 75. maddesiyle de "vilayet idare heyetleri"ne "Talimatnamesine göre icap eden yerlerde halkevleri açmak ve idare etmek" görevi ve yetkisi verilir.⁶⁷⁵

dostluğu ispatladık. Para, silah yardımı yaptık. Ancak Türkocağı'nda dostluğa yakışmayan bazı olaylar oluyor. Burada Türkistan'ı alacağız, Azerbaycan'daki Türkleri kurtaracağız diye konferanslar veriliyor. Bu dostluğa yakışmaz, bunun önlemesini istiyoruz." (KEMAL, Mehmet; Türkiye'nin Kalbi Ankara, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1983, s. 154.) Hamdullah Suphi Tanrıöver de daha sonraları bu konuda şunları söylemekteydi: "Bazı memleketlerin sefirleri Qcağı daima endişe veren, faaliyetlerin merkezi olarak bilirler ve ufak fasıllarla Hariciye Vekâletine gelerek müessesemizden şikâyetle bulunurlardı. Türk millî şuurunun hudutların dışına yayılmasını ve kendi memleketlerine girmesini bir tehlike sayıyorlardı. Şimal memleketlerinden birinin bahriye nezareti, neşrettiği salnâmede Türk Ocaklarını Asya Kundakçıları diye kaydeder." (TANRIÖVER, "Müessesemizin Mazisine Bir Bakış", s. 331.)

⁶⁷¹ "Merkez Heyeti" raporunda "Son bir sene zarfında memleket toprakları üzerinde zuhur eden bazı vakayı bütün vatanperverlerin kalbi üzerinde tesiri elan zail olmamış bulunan kuvvetli izler bırakarak çok ileri gittikleri fikirleri muhafazakarlıkla tanınmış bir muhitte yerleştirebilmek için bütün inkılâp kuvvetlerinin tanzim ve tevhit edilmesi lüzumu büyük reisimizin inkılâp ricalinin zihinlerinde gittikçe büyüyordu. Bunun içindir ki. Gazi Hazretleri son zamanlarda tesis buyurdıkları firkanın kadrolarını milliyetperver hızla ve cumhuriyetçi genç zümrelerle büyütmeği arzu buyurdular. Son bir yıl içinde ülke toprakları üzerinde baş gösteren bazı olaylar bütün vatanseverlerin kalbi üzerinde etkisi daha henüz güçlü izler bırakarak yok olmamış bulunan çok ileri gittikleri fikirleri tutuculukla tanınmış bir çevrede yerleştirebilmek için bütün devrim güçlerinin düzenlenmesi ve birleştirilmesi gereği büyük başkanımızın, devrimin ileri gelenlerinin zihinlerinde gittikçe büyüyordu. bunun içindir ki Gazi Hazretleri son zamanlarda, kurmuş oldukları partinin kadrolarının ulusçu hızla ve cumhuriyetçi genç zümrelerle büyütmeği arzu buyurdular." denilmekteydi. Vakit, 11 Nisan 1931, no 4761.

⁶⁷² "Raporları Tetkik Encümeni"nin benimsenen önerisinde; "Büyük Resin bu arzularının vücut bulması için can atmayı biz yasamızın kağıt üzerinde değil, Türk gönüllerine yazdığı mefkûrenin tahakkukuna doğru atılmış en kuvvetli adımlardan biri sayarız." denilmekteydi. (C.H.P İSTANBUL İL GENÇLİK KOLU; Halkevleri; (Hazırlayanlar: Tarhan Erdem ve İ. Selçuk Erez), C.H.P İstanbul İl Gençlik Kolu yayını, İstanbul, 1963, s. 9.

⁶⁷³ Bu konuda bkz.: "C.H.F. Katibi Umumisi ve Kütahya Mebusu Recep'in Türk Ocaklarının Lağvi Münasebetiyle Tezkeresi", C:H:F: Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

⁶⁷⁴ C:H:F: Üçüncü Büyük Kongre..., s.279-280.

⁶⁷⁵ Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s. 16.

IX- ULUSAL KİMLİK VE BİLİNCİN OLUŞTURULMASINDA ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI VE ATATÜRK'ÜN YERİ VE ÖNEMİ

A- ULUSAL BİLİNCİN VE KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ETKİLERİ

Türkiye Cumhuriyeti, tarihte birçok devlet kurmuş Türklerin ilk ulus-devletidir. Türklük düşüncesi, tarihte ilk kez Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Ulusal bir kimlik biçimine dönüştürülmüştür. Türk tarihinde ilk kez, kurduğu bir devletin sınırları devletin ya da hanedanın egemenlik alanı değil de, Türk ulusunun yaşadığı ve Türk ulusunun egemenlik alanının sınırları olarak, tüm dünyanın hem siyasi hem de hukuksal alanda kabul ettiği, kalıcı, bir modern ulus-devletin ülkesinin sınırlarına dönüştü. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayanlar devletin artık tebaası değil, yurttaşdır ve herkes "Türk Ulusu"nu ve yeni ulus-devletin meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır.

Bu ilkleri arttırmamız olanaklıdır. Kısaca özetleyecek olursak, Türk Devrimi ile, kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk, "Türk Ulusu"na; devlet, bir "ulus-devlet"e; devlet ile toplum arasında köklü, demokratik katılımcı ve laik bir bağ kurmaya çalışarak Türk Ulusu'nu oluşturan bireyleri "çağdaş onurlu insan", yaşadığı toplumu "çağdaş onurlu insan"ın yaşayacağı bir toplum kılmak için "Çağdaş Uygarlık Düzeyine Ulaşma"yı hedefleyen ideoloji de, "Türk Ulusçuluğu"na dönüşüyordu.

Başka bir deyişle; Türk Devrimi ile sınırları belli olmayan, gerçekçilikten uzak Türkcülük, "Misak-ı Milli" sınırları içinde "Türk Ulusçuluğu"na dönüşür iken, meşruiyetinin kaynağını bu sınırlar içinde yaşayan, Türk Ulusal Kimliğini edinmiş (ya da uluslaştırma süreci içinde bu kimliği kazanan) halktan alan, bir ulus-devlet yaratılıyordu.

“Cumhuriyet Dönemi devrimlerinin en önemli temeli” olan, “ulusçuluğun kendisi de bir anlam da bir devrimdir”⁶⁷⁶ Başka bir deyişle, “Osmanlı devleti ulussuz bir devlet,.. Türk halkı devletsiz bir ulus”tur⁶⁷⁷, “Atatürk’ün romantik ‘harsçılık’ görüşü yerine uygarlık görüşünü getirmesi ile,(...) Uluslu bir devlet, devletli bir halk olabilme bileşimi onunla başlar.⁶⁷⁸

Ulusal Kurtuluş Savaşı Türk ulusuna yepyeni bir kimlik kazandırmıştır. Savaşa, savaşın gerçek hedef ve amacının bilincinde olmayan Padişahın kulları olarak başlayan bir toplum, savaş sonunda muzaffer, kendine ve yeni atılımlara hazırlanan liderine güvenen bir ulus olmuştur. “T.B.M.M ordularının 26 Ağustos 1922’de başlayan ‘Büyük Taarruz’u 9 Eylülde İzmir’de noktalanırken; aslında kurtulan Osmanlı Hanedanının yönetimindeki İmparatorluk toprakları değil, özgür yaşamak iradesiyle silaha sarılan bir ulusun topraklarıydı”⁶⁷⁹

Zafer sonrasında TBMM’nde yaptığı ilk konuşma Mustafa Kemal Paşa şunları söylüyordu: “Arkadaşlar! Ulusumuz, tek bir adam gibi gösterdiği birlik ve çaba sayesinde bu başarıyı elde etmiştir. Ulusumuzun barış işlerinde de, barıştan sonraki işlerde de, aynı çalışma, çaba ve birliği gösterecek bu zaferi tamamlayacağına şüphe yoktur... Bu zafer, bize bir olanak sunuyor. Biz bu olanağı ülkemizin, ulusumuzun, aydın, mutlu ve gönençli geleceği için kullanacağız.”⁶⁸⁰

Mustafa Kemal’in burada ülke diye sözünü ettiği, Osmanlı’nın ülkesi değil, Misak-ı Milli sınırları içinde Türk Ulusunun ülkesiydi. Savaşı devlet (Osmanlı) değil, ulus (Türk Ulusu) kazanmıştı. Söylevin de bunu şöyle belirtiyor:

“Arkadaşlar! Sözlerine son vermeden önce büyük bir övünçle şunu bildireyim: Bu hareketi yapan bir ordunun babalarından ve analarından oluşan ulusumuz bütün dünyaya karşı en yüksek saygıyı ve onuru kazanmıştır. Ulusumuz çekinmeden övünebilir. Bu en güçlü nedenlerle hakkıdır ve böyle bir ulusun güçsüz bir bireyi olmakla en büyük mutluluğu duyuyorum.”⁶⁸¹

⁶⁷⁶ YETKİN, Doç. Dr. Çetin; Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930/1945, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993, s. 135.

⁶⁷⁷ BERKES, Niyazi; “Toplum ve Devlet” , Atatürk ve Devrimler, Adam Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 198.

⁶⁷⁸ BERKES; a.g.m. , s. 199.

⁶⁷⁹ ATEŞ, Toktamış; “Çağdaş Türkiye’de Halk Egemenliği Anlayışının Gelişimi”, Prof.Dr. Süleyman Barda’ya Armağan, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, 351-362, İst. 1988, s. 351.

⁶⁸⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, T.T.K. Basımevi 1989, s. 286.

⁶⁸¹ Aynı eser, s. 286.

çıkan “devlet sorunu”; ikincisi de, “devlet sorunuyla yakından bağlantılı olmakla birlikte, daha fiili ve olgusal bir nitelik taşıyan” iktidar sorunuydu.⁶⁸⁷

Coğrafi kapsamaları ve etkinlik alanları bakımından, yerel, yöresel ve bölgesel özellikler taşıyan bu kongrelerin daha sonradan kabul edilecek olan Misak-ı Milli

sınırlarında yoğunlaşması, ulus olma bilincinin oluşumunda ülke-vatan olgusunun ilk nüvelerini taşıması adına önemlidir. Fakat bu kongrelerin gerçek anlamıyla ulus-vatan olgularını kavradıklarını söyleyemeyiz. “Yerel tezlerin büyük bölümü, varolan siyasal sisteme, yani Osmanlı meşruti monarşisine ve onun egemenlik paradigmasına bağlılık esasından yola çıkmışlardır. Bu ciddiyet tanımlaması çeşitli şekillerde yapılmıştır.”⁶⁸⁸

Yerel hareket ve tezlerin çoğu ilkin Osmanlı Devleti’nin temsil ettiği egemenlik çerçevesine ve siyasal birliğine bağlılıklarını ilan etmişler, ama yerleşik sistemden umdukları desteği bulamayınca bölgesel kurtuluş yollarını aramışlardır. Bu yeni aşamada ilkin barışçı, siyasal ve diplomatik yöntemler denenmiş, hatta dış destek ve korunma çareleri aranmıştır. Bunların da sonuç vermemesi üzerine, özerk ve siyasal örgütlenmenin yanı sıra silahlı direniş yoluyla Osmanlı egemenlik sisteminden fiilen uzaklaşmıştır. Bütün bunlar yaşanırken dayanılan siyasal ve felsefi değer ulus iradesi’dir.⁶⁸⁹ Bu süreç toplumun demokratikleşmesi adına önemlidir.

“Yerel hareketler iktidar boşluğu, işgal tehdidi ve güven ihtiyacından doğmuşlardır; öz savunma kuruluşlarıdır. Demokratik temsil mekanizmasına oturmaları son derece önemlidir. Coğrafi alanları dar olduğundan seçen-seçilen ilişkileri yüz yüzedir... Seçen seçileni yakından tanıma ve kısa süre sonraki kongrede bir daha seçmeme olanağına sahiptir. Seçen ve seçilenler arasında, Osmanlı sisteminde olduğu gibi yine köylüler yoktur; bunlar Osmanlı siyasal seçkinleridir (eşrafi orta sınıflar vb) Temsil sistemi sınır oy’a rağmen demokratik bir meşruluk sağladığından, alınan kararlar etkili bir şekilde uygulanabilmektedir. Kongrelerde demokratik tartışma ve karar alma ilkelerine uyulmaktadır. Kurallılık egemendir.”⁶⁹⁰

Mondros Mütarekesi sonrasında uluslaşma yolunda atılan önemli bir adım olan Yerel Kongreler iktidarın meşruiyet kaynağının parça parça da olsa ulusa geçişinin başlangıcıdır. Mütareke sonrası Osmanlı iktidarının siyasal tercihi “baş

⁶⁸⁷ TANÖR; Türkiye’de Yerel Kongre....., s. 11.

⁶⁸⁸ TANÖR; a.g.e., s. 39.

⁶⁸⁹ TANÖR; a.g.e., s. 42.

eğmek”, siyasi rejimi de otokrasidir. Yerel Kongrelerle başlayan süreçte, Kuvayi Milliye tarzı (çetecilik) bir örgütlenme söz konusudur. Direnmekten yana bir tercih vardır, ama, siyasal bir örgütü ve yapılanması yoktur. Bu iyi niyetli hareketleri uzun soluklu ve kalıcı olması, meşruiyet kazandığını yine ulustan alan daha geniş bir ulusal örgütlenmeye gereksinim vardır. Bunu gerçekleştirebilecek liderli, örgütlülük ve kalıcı,kapsayıcı ve çağdaş bir ideoloji gereksinimi vardır.

Kurtuluşa yönelik bu çabalar ulusal bir kimliğin de oluşturulmasında önemli adımlardır. Bu yönelim yerellikten bölgeselliğe, bölgesellikten de ulusallığa geçen bir süreç izlemektedir. Yerellikten bölgeselliğe geçişte önemli uğrak noktaları bölgesel kongrelerdir: Elviye-i Selase için Büyük Kars Kongresi, Altı Doğu ili için Erzurum kongresi, Batı Anadolu için Alaşehir Kongresi, Trakya için de büyük Edirne Kongresidir.

C-ULUSLAŞMA VE ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASI YOLUNDA MERKEZİLEŞME

Bölgesellikten ulusallığa geçiş Sivas Kongresi ile olacaktır. Ama bunun ön adımı Erzurum Kongresidir. Bu kongre uluslaşma yolunda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kongreyle “ulusal önderlik adayı ve kadrosu ilk defa bir bölgesel kitle temeli olan sivil örgütlenmeyle tanışmakta, bunlara bölgeselliği aşan bir program sunulmaktadırBölgesel kapsamlı oluşuma karşın Erzurum Kongresi, Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (ARMHC) kabul edeceği müdafaa-i hukuk ilkelerini kabul edecek, yine bölge karakterini aşp vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı için kararlar alacaktır. Uluslaşmanın asıl basamağı Sivas Kongresi'dir. ARMHC ve Heyet-i Temsiliye'si (HT) belli bir bölgeyi değil bütün ülkeyi ve ulusunu temsil etmektedir.”⁶⁹¹

Uluslaşma yolundaki önemli bir aşama olan yerel kongrelerin ulusal bir kimliğe bürünmesi, bu yerel hareketlerin merkezileşmesiyle olacaktır. Ulusal hareketin tek bir merkeze bağlanması süreci, liderliğin bilinçli ve iradi müdahaleleri sonucunda olmuştur. Amasya Genelgesi ile Amasya'da ortaya çıkan önderlik merkezi bir yapıdaydı da Çünkü o dönemde Mustafa Kemal Paşa, Konya'da bulunan

⁶⁹⁰ TANÖR; Kurtuluş Üzerine..., s. 98.

Mersinli Cemal Paşa'dan sonra Anadolu'daki en üst rütbeli askerdir. Bu konumuyla da "Amasya gurubu, fiilen rakipsiz bir 'ulusal önderlik çekirdeği'dir." Amasya çekirdeği hem merkezi bir olgudur, hem de merkezileştirici bir işlev görmektedir... Askeri ve bürokratik ağırlıklı Amasya önderlik gurubu ve önder, Erzurum'da ilk defa olarak sivil tabanla (buluşmasının) (...)iki anlamlı sonucu vardır. Birincisi önderlik sivil meşruluk elde etmektedir. Bu, tabanın önderliğe katkısıdır. İkinci nokta, önderliğin bölgesel bir kongreye tek ve merkezi bir yönetim fikrini aşılmasıdır....Bu da önderliğin tabana katkısıdır."⁶⁹² Ulusal kurtuluş savaşı içinde gelişerek devam edecek olan bu süreç uluslaşma ve merkezileşme yoluyla ulusal nitelikte bir kimliğin oluşumuna büyük katkı sağlayacaktır. Bu katkı bilinçli ve programlı bir hedef ve amacın ürünüdür. Bunun en güzel göstergelerinden biri henüz 1907'de söylenen şu sözlerdir;

"Osmanlı Devleti yıkılacak. Müslüman olan veya olmayan azınlıkların kendi çıkarlarını koruma peşine düşeceklerdi. Bunda, çoğunluğun Türk olan milli bir sınıra çekilerek savunmak hayırlı olacaktır."⁶⁹³

Atatürk'ün Şam'da kurduğu "Vatan ve Hürriyet" adlı partisinin Selanik'te 1907'de şubelerini açtıktan sonra, arkadaşlarına söylediği bu sözler önemli mesajlar içermektedir. İlk olarak daha 1907'de Osmanlı Devleti'nin yıkılacağına inanmıştır. İkinci olarak "çoğunluğu Türk olan" bir topraktan söz etmesidir. Henüz 1907 yılında, Türklerden oluşan "ulusal sınırlar içinde bir vatan" kavramını ortaya atmaktaydı ki, bu 20 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli'nin ilk adımını oluşturuyordu. Bir diğer nokta, Nutuk'ta sözünü ettiği, Samsuna çıktığı dönemde oluşturduğu düşünce sisteminde yer alan, "ulusal sınırlar içinde bir vatan ve bu vatanda yeni bir Türk Devleti" kavramlarının 1907'de Onun kafasında varolduğudur.

Bu sözlerdeki bir diğer önemli nokta da, "Milli sınırlar kavramının, başka bir tarihi olaydan yıllarca önce ortaya atılmış olmasıdır."⁶⁹⁴ Bu I. Dünya savaşının bittiği dönemde ABD Başkanı olan Wilson'ın 8 Ocak 1918'de yayınladığı, savaştan sonra imzalanacak olan barış anlaşmalarının temel ilkelerini belirleyen 14 Nokta'nın temel

⁶⁹¹ TANÖR; Kurtuluş Üzerine....., s. 106-107.

⁶⁹² TANÖR; Kurtuluş Üzerine....., s. 110-111.

⁶⁹³ YAVUZ, Doç. Dr. Ünsal; Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete, T.T.K. Basımevi, Ankara 1990, s. 25.

⁶⁹⁴ ARMAOĞLU, Prof. Dr. Fahri; "Atatürk ve Türk Milliyetçiliği", 10 Kasım 1994 Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Türk Kimliği Paneli, 37-57, A.K.D.T.Y.K. Atatürk Araştırma merkezi, Ankara 1996, s. 41.

unsuru olan, sınırların uluslar ilkesine göre çizilmesi ve özellikle de 12 maddesinde Osmanlı Devletinin durumuna ilişkin ilkelerin 1907’de Atatürk tarafından da belirtilmiş olmasıdır. 12. Maddeye göre, Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn topraklarının egemenlik ve güvenliği sağlanacaktı. “Bundan dolayıdır ki, Atatürk, bütün Milli Mücadele boyunca; Wilson’ın bu 12. Maddesine sınıksız sarılacaktır. Bunun sebebi de, sadece Amerika’nın desteğini sağlamak değil, fakat aynı zamanda, bu 12. Maddenin, kendisinin 1907’de benimsemiş olduğu bir temel ilkeyi ifade etmesindedir.”⁶⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit’in Paris Konferansı dolayısıyla gazetelere verdiği demeçte, Osmanlı Devleti’nin büyük devletlerden birinin koruması altına girmesi düşüncesini yansıtmaya üzerine, 3 Haziran 1919 tarihinde kolordu komutanlıkları ve bazı valiliklere gönderdiği protesto telgrafında, “ulusal tam bağımsızlığın sağlanması ve ulusal çoğunluğun, yani Türk çoğunluğun haklarının korunması gerektiğine”⁶⁹⁶ ilişkin düşüncesini çok net bir biçimde belirtiyordu. Böylece daha ulusal savaşın başında “Türk”e dayanan “ulusal sınırlar” ve “ulusal bağımsızlık” kavramlarının, daha önceden belirlenmiş temel ilkedeki hareketle, ulusal savaşın aynı zamanda bir ulusal kimlik oluşturma mücadelesi olduğunu da ortaya koyuyordu.

D- ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞINDA “TÜRKLÜK”, “TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ”, “MİLLET” VE “VATAN” KAVRAMLARI

Batılı emperyalist güçler, I. Dünya savaşının faturasını Osmanlıya değil, Türklere çıkarmışlardı. Paris’te toplanan “On’lar Kurulu”na göre, “Türk Milleti isteseydi İttihatçılar’a harekete geçer, başkaldırabilirdi. Sorumluydu. Cezalandırılmıyordu. Yaptırımları saptamak, Sévres Antlaşması’nın işlevi olacaktır.”⁶⁹⁷ Bu düşünceleri yansıtmaya adına, Osmanlı’nın tüm savaşın sonucunu İttihat ve Terakki’ye yükleyen açıklamalarının yer aldığı On’lar Kurulu’na verdiği

⁶⁹⁵ ARMAOĞLU; “Atatürk ve Türk Milliyetçiliği”, s. 42.

⁶⁹⁶ SÖYLEV, Cilt I, s. 21.

⁶⁹⁷ TUNAYA, Prof. Dr. Tark Zafer; “Tarihi Yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı Mirası”, Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk, Dr.Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 2.Baskı, 1-20, İst. 1986, s. 11.

ilginç muhtıraya karşılık, kurul adına Clémenceau'nun verdiği yanıt içeren “memorandum” “emperyalizm edebiyatının bir başyapıtı sayılabilir”.⁶⁹⁸

«..Kurul Türkler'in yüksek erdemleri arasında yabancı milletleri yönetme yeteneğinin bulunduğu kanısında değildir.(...) Tarih bize Türkler'in birçok başarıları yanında, birçok kusurlarını da göstermektedir: İstilâya uğramış milletler ve kurtulmuş milletler. Bütün bu değişimler içinde bir tek örnek yoktur ki Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da Türkler'in tahakkümü (sert baskısı) altına geçmiş bir memleketin maddi bayındırlığı ve kültür düzeyi düşmüş olmasın. Ve yine hiçbir örnek gösterilemez ki, Türk egemenliğinin kalkması ile maddi bayındırlık artmamış, kültür düzeyi de yükselememiş olsun. İster Avrupa Hıristiyanları, ister Suriye, Arabistan ve Afrika Müslümanları arasında olsun, Türk, fethettiği her yere yıkım getirmiş, savaşta kazandığını barış dönemlerinde geliştirme yeteneğini gösterememiştir”

Belgede dikkati çeken nokta “Osmanlı” yerine “Türk” sözcüğünün kullanılmış olmasıdır. Çünkü istenen, Batı kamu oyunda “Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün suçlarından “Türklerin” sorumlu olduğu imajının yaratılmasıdır.

Bu nokta da Atatürk'ün “Batıya rağmen Batılılaşma” düşüncesinin önemi de ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte ulusal kimliğin oluşturulması, batıya karşı girişilen savaşta varlık-yokluk biçimine de dönüşmektedir. Çünkü, Batıya rağmen batılılaşma batının “Türk’e biçtiği kimliğe karşı gerçek “Türk ulusal kimliği”nin savaşımıdır da. Batı zaten Osmanlı değil, Türk olarak kestiği fatura ile kendince bir “Türk kimliği”de oluşturmuştur. Atatürk'ün savaşımı ile, Batının kendince oluşturduğu bu Türk kimliğine karşı, gerçek “Türk Ulusal Kimliği” ortaya koyulacaktı.

Anadolu Hükümeti toplumsal bütünlüğü sağlayan yeni bir ulusal kimlik ile ortaya çıkıyordu. Bu kimliğin temel unsurları, hem batılı emperyalistlerin dayattığı, hem de eski rejimin iflas ettiği halde emperyalist işgallere dayanarak sürdürmeye çalıştığı kimlikten farklıydı. Bir yanda Osmanlı, öte yanda emperyalizm, ikisi arasında yeni bir toplum, yeni bir devlet ve yeni bir ulusal kimlik oluşuyordu. Ulusal kurtuluş savaşı bu yapısıyla da yalnızca emperyalizme karşı girişilmiş bir savaş değil, Türkün kendi ulusal kimliğini yaratma savaşıdır da.

⁶⁹⁸ TUNAYA; “Tarih Yolu.....”, s. 10-11.

Daha önceki konularımızda da belirttiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğunun Batı etkisi altında kalışı, onu bütünlemeye değil, ulusal parçalanmalara götürmüştü. Türkler dışında kalan halklar birer ulus olarak ayrılır iken, geriye kendine ad verecek bir yanı bile olmayan bir halk yığını bırakmıştı. Türkler, İmparatorluğun çöküşünde hem ekonomik hem de kültürel anlamda yok olma sınırına varan bir zarar görmesiyle bu çöküşten en çok etkilenen grup olmuştur. Buna karşın Osmanlı'nın faturası da ona çıkmıştır.⁶⁹⁹ Osmanlılığın savunuculuğu da Türk unsuruna kalmıştı. “Bunun, Türk ulusal varlığının doğuşu sorunu üzerinde iki olumsuz etkisi olmuştur: (a) bu günkü dünyada, tarihten kopuk, yalnız kalış; (b) Ulusal varlığın tarihsel temelini daha gerilerde arama zorunluluğu.(...) Kurtuluş savaşının Türk toplumu bugün ardı sıra sömürgelerden doğan ulus toplumlarından farklı olarak, Batı devletleri ile içerideki uluslar karşısında, yıkılan İmparatorluğun sorumlusu durumunda kaldı. Bu yüzden, Türk Bağımsızlık savaşı, hem imparatorluktan ayrılan eski ulusların, hem de Batı'nın desteğinden yoksun kaldı. Bugün yeni doğan uluslar genel bir sempati havası ile karşılanıyorlar. Türk ulusal doğuşu ise hemen genel düşmanlık havası ile karşılanmıştır”.⁷⁰⁰

Tüm bu durumlar ulusal bilincin ve ulusal kimliğin hızla oluşturulmasını zorunlu kılıyordu. Fakat, batı da bu kavramların ortaya çıkışında yaşanan süreçlerin ve koşulların hiçbiri henüz tam anlamıyla Türk toplumun da oluşmamıştı. Bu olumsuz durumu, olumluğa dönüştüren Mustafa Kemal'in liderlik ve buna bağlı zamanlama gücüdür.

Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarının siyasal söyleminde “Türklük” ve “Türk milliyetçiliği” deyimlerinin çok açık bir biçimde telaffuz edilmediği görülmektedir. Gerçi Atatürk'ün 22.05.1919 tarihli Samsun'dan Sadarete yazılan raporunda, millet “yekvücut olup hakimiyet esasını, Türk duygusunu hedef ittihaz etmiştir”⁷⁰¹ denilmişse de dönemin temel resmi belgelerinde kullanılan dil, daha geleneksel nitelikteydi. Örneğin, Erzurum Kongresi beyannamesinin birinci maddesinde Doğu

⁶⁹⁹ Örneğin Osmanlı İmparatorluğundan Faizleri ile birlikte kalan borç 107. 528. 461 altın liradır ve bunun ödenmesi 1954'de sona erecektir. Lozan da çözülemeyen Osmanlı boçları konusu , Haziran 1928'de alacaklılarla yapılan antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti, 1912 öncesindeki Osmanlı borçlarının %62.54'ünü, daha sonrakileri ise %73.59'unu ödemeyi kabul ediyordu. Bunların %85'i Türk Lirası, Sterlin, Fransız Frangı ya da Hollanda Florini ile, geri kalanını da Fransız Frangı ile ödeyecekti. (TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim; 1929 Dünya buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yay, Ankara 1977, s. 44.)

⁷⁰⁰ TUNAYA; “Tarih Yolu...”, s. 10-11.

illerinden söz edilirken, bunların “hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Camia-i Osmaniye’den ayrılma imkanı tasavvur edilemeyen bir kül” oldukları ifade edilerek şöyle devam edilmekteydi: “Saadet ve felâkette iştiraki tam kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle anâsır-ı İslâmîye yekdiğerine karşı mütekabil bir hiss-i fedakârî ile meşhun ve vaziyet-i ırkîye ve içtimaîyelerine riayetkar öz kardeşdir.” Aynı beyannamenin 6’ncı maddesinde de, “Şarkî Anadolu vilayetlerinde ekseriyet-i kahireyi İslâmlar teşkil eden ve harsî, iktisadî tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayri kabili infikâk, öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimiz”den söz edilmekteydi.⁷⁰²

Sivas Kongresi beyannamesinde de hemen hemen aynı ifadelerle, Mondros Mütarekesi “tarihindeki hududumuz dahilinde ve her noktası İslâm ekseriyet-i kahiresiyle meskûn olan Memalik-i Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye’den gayr-ı kabil-i tecezzi ve hiçbir sebeple ifirak etmez bir kül teşkül eder. Memalik-i mezkûrede yaşayan bilcümle anasır-ı İslâmîye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-u ırkîye ve içtimaîleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr öz kardeşirler” denilmiştir (madde1). Beyannamenin diğer maddelerinde de “Camia-i Osmaniye” (madde 2), “Memalik-i Osmaniye” (madde 3), “ekseriyet-i İslâmîye” (madde 6) gibi ifadeler kullanılmaktaydı. Beyannamenin 9’uncu maddesinde ulusal örgüte “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı verilirken , “bircümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin âza-yı tabiîyesindendirler” denilmekteydi.⁷⁰³

Misak-i Millî de benzer şekilde şu hükmü taşımaktaydı: “...hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dînen, ırken ve emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ve fedâkar hissiyatıyla meşhûn ve hukuk-u ırkîye ve içtimaîleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecbuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir kültür.”⁷⁰⁴

⁷⁰¹ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991), s. 25.

⁷⁰² Erzurum Kongresi ile ilgili Belgeler, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, A.Ü. Basımevi, Ankara 1969, s.24.; KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), c.1, s. 114-115.

⁷⁰³ İGDEMİR, Ulug; Sivas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s.113-115

⁷⁰⁴ KANSU, a.g.e., c.2, s. 541.

Temel nitelikteki bu belgelerde ilk dikkati çeken nokta, “Türklük”, “Türk milleti”, “Türk milliyetçiliği” gibi deyimlerin bir kere bile olsun kullanılmamış, ulusal topluluğun “Osmanlılık” ve “Müslümanlık” gibi geleneksel ölçütlerle tanımlanmış olmasıydı. Daha da önemlisi, bu topluluk, monolitik (yekpâre) bir kütle olarak algılanmamakta, onun çeşitli unsurlardan (bircümle anâsır-ı İslâmîye) oluştuğu kabul edilmekteydi. Bu çeşitli unsurları birbirine bağlayan bağlar, “öz kardeşlik”, “karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusu”, “saadet ve felâkette tam ortaklık” ve “aynı mukadderatı patlaşma” arzusuydu. Daha da ilginç, her üç belgede de hemen hemen aynı ifadelerle, bu unsurların “hukuk-u ırkîye ve içtimaîye”lerine ve “şerait-i muhitiyeleri”ne (çevre şartları veya özellikleri) “tamamiyle riayetkâr” olunacağından söz edilmiş olmasıydı. Diğer bir ilginç nokta ise, Erzurum ve Sivas kongreleri tartışmalarında bu kavramları açıklığa kavuşturacak hiçbir açıklamanın yapılmamış olmasıydı. “İrksal ve toplumsal haklar” nelerdir, “çevre şartları” ile ne kastedilmektedir, bunlara “tamamiyle riayetkâr” olunması nasıl sağlanacaktır? Bu belirsizliğe rağmen, sözü geçen belgelerle verilmek istenilen mesajın, kültürel kimlikler bakımından çoğulculuğu benimseyen, hatta bu kimlikleri hukuksal açıdan koruyan ve güvence altına alan bir “çeşitlilik içinde birlik” mesajı olduğu kuşkusuzdur. Unsurların “şerait-i muhitiyelerine” riayet ise, geniş kapsamlı bir yerinden yönetim şeklinde yorumlanabilir.⁷⁰⁵ “1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun, Türkiye’nin ne o ana kadar ne de sonra gördüğü genişlikte bir yerel yönetim öngörmüş olması da bu bağlamda açıklanabilir”⁷⁰⁶

Böylesi bir dönemde “..ulusçu ve yeni bir terminolojinin kullanılmamasının nedenleri çeşitlidir. Muhtemelen, Türk ulusçuluğunun henüz billûrlaşmış olmaması, İtilaf blokunun etnik bölünme yaratma planlarını boşa çıkarma niyeti, vb. ilk başta

⁷⁰⁵ ÖZBUDUN, Ergun; “*Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu*”, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, 63-70, Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 64.

⁷⁰⁶ ÖZBUDUN, a.g.m., s., 64-65. Yalnız bu duruma farklı yorum getiren araştırmacılar da vardır. Örneğin, Parla, “şerait-i muhitiye” deyimine farklı bir anlam vermekte ve “civar ülkelerdeki, dinen ve harsen Müslüman ve Türk nüfusuna yapılacak muamele”ye bağlı olarak, yani “karşılıklılık” ilkesi çerçevesinde Türkiye’deki azınlık haklarının kapsamının belirleneceğini (PARLA, Taha; *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 190, 203-204.) söyler iken, Özbudun ise Atatürk’ün sözünü ettiği “karşılıklılık” imasının, Türkiye’deki Hıristiyan azınlıklara ilişkin olduğunu söylemektedir. (ÖZBUDUN, a.g.m., s., 65.)

akla gelen nedenlerdir.”⁷⁰⁷ Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde ulusalcı söylemden özenle kaçınılmış olmasını, dönemin siyasal gerekleriyle açıklamak uygun olacaktır. Yaşanan süreçte, bağımsızlık ve egemenlik savaşını içice yapıyor olması, Ulusal Savaşı yürüten ulusçu kadroları, zafere ulaştıktan sonra devrimin amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için sürdürülmesi olanaksız uzlaşmalar yapmalarını gerektirmişti.

Bu dönemde Mustafa Kemal, kavram ve terimleri, kavram bulanıklığının yaşandığı bu dönemde çok iyi kullanmıştır. Sözelimi, ulusal egemenlik, o zamanki söyleniş biçimiyle Hakimiyet-i Milliye ya da İrade-i Milliye terimleri, muhafazakârların İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi karşısında benimsedikleri terimlerdi.⁷⁰⁸ Mustafa Kemal'in “Ulusal Egemenliği” sahip, kayıtsız şartsız yeni bir “Türk devleti” kurmaktır.⁷⁰⁹ Bununla beraber, Atatürk'ün, Samsun'a çıktıktan sonra bütün ulusal savaş boyunca, Türk ve Türk devleti kavramlarını ve terimlerini kullanmaktan kaçındığını görmekteyiz. Bunun yerine, en çok kullandığı terimler “vatan” ve “millet” ve özellikle “milli” kelimeleri olmuştur. Bu durumun nedeni aslında çok açıktır. Mondros Mütarekesi'nden sonra, galip devletlerin Türk vatanını işgal etmeleri, “Türk” için bir “vatan” sorunu ortaya çıkmıştır. Çünkü, bir ulus, “vatan” denen bir toprağa bağlı olmadıkça, üzerinde yaşayacağı bir toprak olmadıkça, ne bir “ulus” niteliği ve ne de bir “devlet” kurma olanağı kazanabilir.

Ayrıca, “ulus” ile “vatan” arasındaki kaçınılmaz bir tarih bağlantısının varolduğunu bilen Mustafa Kemal, bir yandan yeni bir “ulus”, yani “Türk Ulusu” kavramını ortaya atarken, aynı zamanda 1071'den beri Türkleşmiş olan dokuz yüz yıllık bir “ulusal vatan” kavramını da onun ayrılmaz bir parçası haline getirmekteydi.⁷¹⁰

Ulusal bir toplum ulusal bir toprak ile bağlantısı bir ulus-devletin temel unsurudur. Bu nedenle Mustafa Kemal yeni bir “Türk Devleti”nden söz ederken, her şeyden önce “ulusal sınırlar” a dayanan “vatan”ın kurtarılmasına önem vermekteydi. Bu konuda da Wilson'ın 14 Nokta'sını hareket noktası almıştır.⁷¹¹ Bu açıdan, 23

⁷⁰⁷ TANÖR, Bülent; *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans: Türkiye 1918-1923*, Der Yayınları, İstanbul 1995, s.69.

⁷⁰⁸ SEZGİN, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, birey Toplum Yayınları, Ankara 1984, s. 15 vd.

⁷⁰⁹ Söylev I, s. 9.

⁷¹⁰ ARMAOĞLU; “Atatürk ve Türk Milliyetçiliği”, s. 43.

⁷¹¹ ARMAOĞLU; a.g.e., s. 43.

Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmada “uluslar ilkesi”ne dayanan bir barış vaad ettiğini belirtmekteydi.⁷¹² Aynı konuşmada, Anadolu'nun işgaline değinir iken, bu durumu “uluslar ilkesine uymayan emeller” olarak niteliyordu.⁷¹³; Çünkü, bu işgallerle, “Türkün asıl vatanı”⁷¹⁴, Türkler'in üzerinde yaşadığı toprak parçalanıyordu.

Ulusal Kurtuluş Savaşı başlatılır iken, önce “vatan”ın kurtarılması temel amaçtı. Yani Türk Devletinin kurulabilmesi için önce “vatan”ın kurtarılması, aynı zamanda da “ulus”un örgütlenmesi gerekiyordu. Ulusal bilincin yaratılması adına Mustafa Kemal özellikle “Milli” sözcüğünü kullanıyordu. Sözelimi Heyeti Temsiliye Kararları incelendiğinde dikkati çeken sözcükler “harekât-ı milliye”, “harekât-ı meşrûa-i milliye”, “vahdet-i milliye”, kuvay-ı milliye”, “teşkilat-ı milliye”, “âmal-i milliye”, “karar-ı milliye”, “arzu-yu milli”, “heyet-i milliye” gibi sözcüklerdir.⁷¹⁵ Ayrıca İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'la ilgili yazışmalarda da “Meclis-i Mebusan” yerine “Milli Meclis”, “Meclis-i Milli” yada “Şûra-yı Milli” deyimlerini kullanmaktadır. Öyle ki Heyet-i Temsiliye toplantılarında herkes “Meclis-i Mebusan” deyimini kullanır iken, Mustafa Kemal bu deyim çok az kullanmakta genelde “Meclis-i Milli” demektedir.⁷¹⁶ Osmanlı Mebusan Meclisi Osmanlı'daki tüm azınlıkların temsil edildiği meclis iken, artık yalnızca Türklerin temsil edildiği bir meclis haline dönüşmüştür. Bu nedenle de Mustafa Kemal yasama organına “ulusal” bir nitelik vermeye çalışıyordu.

Ulusal Kurtuluş Savaşında “Türk” Sözcüğünün⁷¹⁷ kullanılmasını Mustafa Kemal zamanlamasını yaparak gelişmelere bırakmıştı. Savaş alanlarında başarılar kazanıldıkça, “Türklük”, “Türk Ulusçuluğu” ve “Laiklik” konusundaki ifadelerinde daha belirginleşmektedir. Bunun en iyi örneğini Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı 20 Mart 1923 günü Konya'da gençlerle yaptığı, sohbet toplantısındaki

⁷¹² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 4. Baskı, Ankara 1989, s. 1.

⁷¹³ Aynı eser, s. 2.

⁷¹⁴ YAVUZ; Atatürk İmparatorluktan..., s. 47.

⁷¹⁵ Bu konuda bkz. BAYKAL, Sıtkı; Heyet-i Temsiliye Kararları T.T.K. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989.

⁷¹⁶ Bu konuda bkz. Heyet-i Temsiliye Tutanakları (Hazırlayan Uluğ İGDEMİR) T.T.K. Yayını, Ankara 1989.

⁷¹⁷ Bu konuda bkz. ÖZBUDUN, Prof. Dr. Ergun; 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992.; Ayrıca bkz. ARMAOĞLU; a.g.m., s. 45-45.

konusmasıdır. Bu konuşma “Türklük” ve “Türk Ulusal Kimliği”nin önemini vurgulaması açısından önemlidir.⁷¹⁸

“Bilirsiniz ki, ulus kuramı, ulus idealini yıkmaya çalışan kuramların, dünya üzerinde uygulanma olanağı bulunamamıştır. Çünkü, tarih, olaylar, gerçekler ve gözlemler, insanlar ve uluslar arasında hep ulusun egemen olduğunu göstermiştir ve ulus ilkesi karşısındaki büyük ölçüde eylemli deneyimlere rağmen, yine ulus duygusunun öldüremediği ve yeni güçle yaşadığı görülmektedir.

“Özellikle bizim ulusumuz,ulusundan uzaklaşmasının çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli halklar, hep ulusal inançlara sarılarak, ulus idealinin gücü ile kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir ulus olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık... Anladık ki, suçumuz, kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce bizim kendi benliğimize ve ulusumuza bu saygıyı, duygu olarak, düşünce olarak, eylemli olarak, bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim. Bilelim ki, ulusal benliğini bulamayan uluslar, başka ulusların avıdır.”⁷¹⁹

E- TÜRK DEVRİMİ İLE GERÇEKLEŞTİRİLMEK İSTENEN YENİ İNSAN MODELİNİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN ATATÜRK

Mücadelesiyle bütünleşmiş karizmatik bir lider olan Atatürk, Türk Devrim ile bütünleşmiş, devrime yön veren ve kişiliğiyle devrimi bütünleştiren yapısıyla ulusal kimliğin oluşumunda bir örnek bir model oluşturmaktadır. Bu nedenle, modernleşme yolundaki Türk Devrimleri, Atatürk Devrimleri, Türk Devriminin ya da Türk ulusçuluğunun ideolojisi de Atatürkçülük ya da Kemalizm olarak anılmaktadır. “Atatürkçülük (Kemalizm) anlamlı, organik bir bütündür. Onun temel düşüncesi, felsefesi ve eyleminin odak noktası da milliyetçilik kavramıdır.”⁷²⁰ Bir ideoloji olarak Türk ulusçuluğunun temel hedefi de, daha önce de belirttiğimiz gibi, çağdaş uygarlık yolunda ilerlemek ve uygar insanlık ailesi içinde yerini alma isteğindeki, ulusal kimlik bilincine sahip, kendi yaşamına egemen olabilen, çağdaş onurlu insanın yaşayabileceği bir toplum yaratmaktır.

⁷¹⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 141-150.

⁷¹⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, CiltII, s. 147.

⁷²⁰ CİHAN; a.g.m. , s. 345..

“Çağdaş onurlu insan; bulunduğu çağda insanlığın ulaşmış olduğu maddi ve manevi değerlere sahip olan, bunu insanlığı ve insanlık adına koruma ve geliştirme kaygısı duyan, bunun bilgi ve bilincine sahip, ulusal kimliğini edindiği toplumuna ve insanlık ailesine karşı sorumluluk duygusu oluşmuş, insan olma onuruyla kendi yaşamına egemen olan, laik ve demokratik bir yaşam biçimini benimsemiş insandır.”⁷²¹

Çağdaş onurlu insanı, Türk ulusçuluğunun oluşturmaya çalıştığı Türk ulusal kimliğinin örnek bir modeli olarak Atatürk'ün kişiliğinde ve mücadelesinde görmemiz olanaklıdır. Atatürk Devrimlerinin derinliklerinde yatan düşünsel temel öge, insanın kendi yaşamına egemen olacağı düşüncesidir. Bizzat Atatürk'ün davranışlarında beliren iyimserlik, dayanıklılık ve kendine güven bunun bir belirtisidir. Toplumun belirli yönlere doğru çevirmek için girişilen böylesine ısrarlı bir çaba ancak bu çabanın bir etkisi olabileceğine inanılırsa bir anlam kazanır. Bu nedenle diyebiliriz ki, Atatürk'ün Devrimlerinin tümü arkasında yatan en derin ve kapsayıcı felsefi temel insanın çevresi üzerinde egemenliğini kurabileceği inancıdır.⁷²²

İnsanın çevresine egemen olabileceği, onu şekillendirebileceği inancı ve insanın insanlığını bu yola gerçekleştirdiği felsefesi doğal bir inanç, eskiden beri kabul edile gelmiş bir düşünce değildir. Ama insanın doğasında vardır. Bu açıdan sınırlı bir kültür çevresinin ve insanlık tarihi içindeki gelişimin ürünüdür. Bu düşünce, kısaca Rönesans sonrası Batı düşüncesinin özelliğidir. Bu yeni dünya görüşü en belirgin nitelikleriyle 18. Yüzyıl Avrupa düşünürleri arasında ortaya çıkmıştır.⁷²³ Fakat unutmamak gerekir ki insan olgusu evrenseldir. İnsan sevmek, insanın yaşamına ve çevresine egemen olabileceği düşüncesi salt Batıya özgü değildir. Ama, bunu kurumlaştıran Batıdır. Batılıya insancılığın öğrettiği, insanın önemini kavratılan ortaçağdaki insanın aşırı horlanmasıdır.

Atatürk, çağdaş onurlu insanın “özgürlük” kavramının çağdaş bir biçimde gerçekleştirildiği bir toplumda varolabileceğini bilen bir liderdir. Ayrıca bunu liderin

⁷²¹ YARDIMCI, Remzi; Atatürk'ün Kültür ve Uygarlık Anlayışı, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 3-4

⁷²² MARDİN, Şerif; “Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasi Batılılaşmamızda Üç Engel)”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 139-155, İstanbul 1991, s. 140.

⁷²³ MARDİN, a.g.m., s. 140.

bilmesinin yanı sıra, toplumunda tüm içtenliğiyle buna inandırılması gerekmektedir. Bu açıdan baktığımızda diyebiliriz ki, “iki tane Atatürk vardır. Birincisi Ulusal Kurtuluş savaşını yürüten askeri ve siyasi önder. Diğeri de, bir ülkeye bir vizyon getirmeye çalışan bir insan.”⁷²⁴

Atatürk’ün Türk Devrimini gerçekleştirdiği dönemlerde parlamenterizme karşı bizzat Batı’ da şekillenen tepkiye ve faşizme ve komünizmin gelişmesine rağmen sistematik bir seçicilik ya da “halk diktatörlüğü”nden kaçınan,⁷²⁵ ulus egemenliğine dayanan demokratik laik bir sosyal hukuk devleti anlayışına sahip olması, onun dönemi içinde farklı yapıda, vizyon sahibi bir lider olduğunu ortaya koyar.

Bu nokta da Atatürk’ün özgün bir yanını daha bulmak olanaklıdır. O da Atatürk’ün iyimserlik anlayışı ve bu anlayışın ardında yatan “kişi onuru” kavramıdır. Bu düşünceye en iyi örneklerden birini sanırım. Ordusu olmayan bir komutan olarak I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul’a gelen Mustafa Kemal’ in Haydarpaşa Tren istasyonunun çıkışında toplarını şehre çevirmiş olan işgal kuvvetlerini gördükten sonra, yaverine dönerek söylediği sözlerdir: “Geldikleri gibi giderler”. O koşullarda bu sözleri söyleyebilmek için çok iyimser; bunu gerçekleştirmek istemiyle savaşmak için de, onurlu bir insan olmak gerekir. Ayrıca Mustafa Kemal, bu mücadelede “elinden geleni” değil, “gerekeni” yapmıştır. “Elinden gelen” ya da “elimden gelen” sözü görecelilik içerir ve kişinin yaşamı algılama, düşünebilme, kendini tanıma, kendini anlama, yaşamdan ne istediğini bilme ve bunlara bağlı olarak kendine güveni ile bağlantılı soyut bir kavramdır. “Gereken” ya da “Gerekeni yapmak” ise, yapılan ya da yapılacak işle doğru orantılı değişmez somut doğruları içerir ve yapılacak olanı geniş bir açıdan, gerçekçi ve doğru bir biçimde görmeyi ve analiz edebilme yetisini gerektirir. “Vizyon sahibi olmak”tan anladığımız da budur zaten. Bu da somut koşullar içinde, gerekenleri göğüsleyebilecek bir yüreklilik, öngörü ve en önemlisi de bunun “bedeli”ni ödeyebilme gücünü kendinde hissedebilmeyi gerektirir.

⁷²⁴ KILIÇBAY, Mehmet Ali; “Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması”, Türkiye Günlüğü, sy-28/Mayıs-Haziran 1994, 65-69 Ankara 1994, s. 67; Ayrıca aynı makale, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Derleyenler: Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu-Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay, Der Yayınları, 205-211, İstanbul Tarihsiz; s. 208.

⁷²⁵ MARDİN, Şerif, “Baticılık”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, 245-250, s. 250.

Bu saydığımız özelliklerin tümü insanın bir değer olduğu ve bireyin insan olduğu bilincine vararak, kendini insani değerlerle donatmasıyla ilgilidir.⁷²⁶

F- OSMANLI'DAN DEVRALINAN ANADOLU İNSANININ DURUMU

Atatürk devrimlerinin temel hedefinin çağdaş bir toplum oluşturmak olduğunu belirtmiştik. Bilimsel anlamda çağdaş toplumun insan tipinin, prototipinin ortaya çıkıp egemen olması çağdaşlaşmanın şartıdır. Sosyolojik anlamda çağdaşlaşmış toplumun insan prototipini ortaya koyup yaygınlaştırmadıkça çağdaşlaşma tam anlamıyla gerçekleştirilmiş olmaz. Çağdaşlaşmak için toplumda geçerli, bir anlamda egemen insan prototipini ortaya koymak, bunu yaygınlaştırmak zorunluluğu vardır.⁷²⁷ Tarihi evrim süreci içerisinde geleneksel toplumdan çağdaş sivil toplum biçimine geçmiş bulunan toplumlar, bu yeni biçime özgü prototipi aynı evrim süreci içinde oluşturmuş, böylece sistem ve insan birlikte, beraberce, dengeli olarak ve birbirine uyum sağlayarak şekillenmiştir. Bu insan sonuç olarak sivil toplumun güvencesi olmuştur.⁷²⁸

Ancak devrim yoluyla çağdaşlaşmak durumunda olan toplumlar için durum farklıdır. Toplumsal sistem devrim hareketiyle ve çok kere güç ve kuvvet kullanarak çağdaşlaştırırken henüz, çağdaş, sivil toplumun insan prototipi egemen olabilmiş değildir. Bu nedenle çağdaş toplumun biçimine devrim yoluyla geçmek için, insan prototipinin hızla ve deyim yerindeyse yapay araçları da kullanarak oluşturmak yenileşmenin sürekli olması için şarttır.⁷²⁹

Bu nedenle toplumun çağdaşlaşmasını hedefleyen reformcuların her şeyden önce o sırada egemen olan prototipi değiştirmek için çaba göstermeleri ve çağdaşlaşmış toplum prototipinin egemen olmasını sağlamak üzere gerekenleri yapmaları bu konudaki araçları kullanmaları şarttır.⁷³⁰

Hemen hemen tamamı denecek boyutta insanın kırsal alanda yaşadığı bir nüfusa sahip Osmanlı toplumundaki insanın prototipini göstermesi açısından Şevket

⁷²⁶ Değer, İnsani Değerler Konusuna, "Ulusal Kimlik Oluşturma Açısından Çağdaşlık, Değer ve Kültür Kavramları" başlığı altında daha önce değindiğimiz için burada ayrıca değinmeyeceğiz.

⁷²⁷ DÖNMEZER, "Atatürk ve Çağdaşlaşmada.....", s. 284.

⁷²⁸ DÖNMEZER, a.g.m., s. 285.

⁷²⁹ DÖNMEZER, a.g.m., s. 285.

⁷³⁰ DÖNMEZER, a.g.m., s. 285.

Süreyya Aydemir' in I. Dünya savaşı sırasında genç bir subay olarak, Anadolu'nun değişik bölgelerinden gelen acemi erlerin eğitimi sırasında yaşadıkları, Anadolu insanının kolektif bir kimlikten yoksun, kendi kendilerini yönetemeyen, köy ya da mezrasını aşan bir birlik kavramının bulunamayışını gösterir niteliktedir.⁷³¹ Bu örnek Osmanlıdan devralınan insan mirasını göstermesi, Atatürk'ün başarısını ve devrimlerinin nedenlerini ortaya koyması açısından önemlidir. I. Dünya savaşı sonundaki bu insan tipine karşın, ulusal kurtuluş savaşı sonunda oluşmaya başlayan insan tipi çok daha farklı olacaktır.

G- ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASI AÇISINDAN ATATÜRK DEVRİMLERİNDEKİ ZAMANLAMA UNSURUNUN ÖNEMİ

Atatürk'ün devrimlerini gerçekleştirme süreci içinde karşımıza çıkan en önemli özelliklerinden biri de “zamanlama” unsurudur. Tüm devrimlerde, önceden düşünülmüş ve programlanmış düşüncelerin yaşama geçirilmesinde, ortamın, yaşama geçirilecek düşünceye hazır olmasına titizlikle dikkat edildiğini gözleyebiliriz. Ortamın hazır olduğu durumlarda gösterdiği kararlılığı ve tutarlılığı, onun liderliğinin en önemli özelliğidir. Ortamın hazır olup (ki çoğu zaman böyle olmuştur) kişilerin hazır olmadığı durumlarda da onun eğitimci özelliği devreye girmektedir. Devrimleri, yeni kararları yaşama geçirmede atak, heyecanlı, kişilik özellikleri, eğitimci yanı açığa çıktığında sabırlı, sakin bir yapıya dönüşür iken kararlı, tutarlı ve yönlendirici yanını her an için korumaktadır. Bu özelliklerin en belirgin biçimde ortaya çıktığı bir ortam olarak, Çankaya'da ki akşam sofralarını örnek verebiliriz. Çankaya sofrasına akademi özelliği katmıştır. Ayrıca bu sofradaki herkesin görüşünü aldıktan sonra son sözü söyleyerek, gece boyunca süren sohbeti karara ya da kararlara bağlamasında hem yönlendirici yönünü hem de demokrasi bilincini geliştirmeye yönelik eğitimci yönünü görebilmemiz olanaklıdır. Çankaya sofrasına o akşam verilecek kararlara ilgili kişileri çağırması yönündeki daha önceden seçiciliği de onun daha önceden planlı, belirleyici ve yönlendirici lider yanını ayrıca göstermesi açısından önemlidir.

⁷³¹ AYDEMİR, Şevket Süreyya; Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 1979, s. 101-

1- Devrimler Açısından Zamanlama Unsurunun Önemi

Devrimlerde zamanlama ve önceden belirlenmiş bir plan ve program içinde hareket etme, Atatürk'ün Türk toplumunu çok iyi tanıyor olmasının ürünüdür. Gerçekleştirilebilme koşulları oluşmadan eyleme geçmeyen Atatürk, koşullar oluştuğunda da hiçbir duraksamada bulunmadan eyleme geçmiştir. Çok önceden kafasında biçimlendirdiği değişimler için, çevresini, toplumu ve koşulları sabırla, titizlikle ve büyük bir özenle hazırlamıştır. Daha Erzurum Kongresi'nin yeni bittiği bir dönemde, büyük bir belirsizliğin yaşandığı koşullarda Mazhar Müfit Kansu'ya dikte ettirdiği hedeflerini, çetin bir süreç ardından gerçekleştirmesi,⁷³² bu görüşümüzü kanıtlar niteliktedir.

Belirttiğimiz yönlerini Atatürk Şöyle açıklıyor;

"... Ben düşündüklerimi önce ulusumun isteminde, gereksinim ve yeteneğinde görmeyi Şart sayan ve bunu gördükten sonra ancak uygulaması ile kendimi yükümlü bilen bir insanım. Her insanın mensup olduğu toplum için düşündüğü bir düşüncesi olabilir. Fakat sağını solunu dinlemeden söylenmiş sözler, benim anlayışıma göre, uzun uzun ve derin denemelerle incelenmedikçe eylem alanına çıkamazlar. Her toplumsal işte kişi-sel düşünüşün genel gereksinim ve istence uygun olduğunu hissetmemiş olanlar, kaçınılmaz biçimde başarısızlığa mahkumdurlar... Eğer ben size bu sorunu (değişim düşüncelerini) ancak son yıllarda düşündüm dersem inanmayınız. Ben ta çocukluğumdan beri bu davayı düşünmüş bir adamım."⁷³³

Atatürk, devrimin 1927 yılına kadar geçen sürecini değerlendirdiği "Söylev"inde Şöyle der:

"...Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşünceleri üzerinde işlemek ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu...Dokuz yılda yaptıklarımız bir mantıkçı gözüyle düşünülürse, ilk günden bu güne dek izlediğimiz genel gidişin, ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan hiç ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

"... Beliren ulusal savaşın tek amacı yurdu dış saldırıdan kurtarmak olduğu halde bu savaşın, başarıya ulaştıkça, ulus iradesine dayanan yönetimin bütün

104.

⁷³² KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, T.T.K. Yayınları, Cilt I, Ankara 1988, s. 130-132.

ilkelerini ve şekillerini evre evre bu günkü döneme değin gerçekleştirmesi olağan ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi... Bu kaçınılmaz tarih akışını, ilk anda ben de gördüm ve sezinledim. Ama, baştan sona bütün evreleri kapsayan sezgilerimizi ilk anda bütünüyle açığa vurmamak ve söylemedik. İleride olabilecek üzerine çok konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddesel savaşa baş kuruntular niteliği verebilirdi; dış tehlikenin yakın etkileri karşısında üzüntü duyanlar arasında ise, geleneklerine, düşünme yeteneklerine, ruhsal durumlarına uymayan olabilir değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda direnmelerine yol açabilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her evreyi vakti geldikçe uygulamaktı. Ulusun gelişmesi ve yükselmesi için esenlik yolu bu idi. Ben de böyle yaptım."⁷³⁴

Türk Devriminin Ulusal Kurtuluş Savaşı aşamasında bütünlüğü sağlayan temel öge, ülkenin işgalden kurtarılması idi. Bunun sağlanması için, geniş tabanlı bir birliğe gereksinim vardı. I. TBMM'nde bu birlik sağlanmıştı ve zafere ulaşılmıştı. Zafer sonrasında eski yapının sürdürülmesinin toplumu daha kötü durumlara düşüreceğini bilen Atatürk, önceden belirlenen bir plan çerçevesinde ve bir bütünlük içinde, evre evre ve her evrede bir sonra ki evrenin temellerini hazırlayarak, belirlenen hedefe doğru devrimleri gerçekleştirmiştir.

Ulusal Kurtuluş Savaşının başlangıcında "Ulusal egemenlik" ilkesi yaşama geçirilmeye başlanmış ve buna bağlı olarak da çok iyi bir zamanlama ile saltanat kaldırılmıştı. Zaferden sonra Cumhuriyetin ilanı ve ardından Halifeliğin kaldırılması ile, "Ulusal egemenlik" ilkesinin yaşama geçirilişi diğer devrimlerin temelini atmış ve gelişimin çerçevesini çizmiştir.

Çağdaşlaşmaya yönelen bu değişimler, Türk ulusunun tarihinde ulusal bağımsızlık ve demokrasi ilkelerine dayalı yepyeni bir toplumsal düzeni, kurumları, kuralları ve yapıları ile bir bütün olarak gerçekleştirme eylemidir. Bu eylemi günümüzde de kalıcı ve geçerli kılan özelliği, tüm yönleriyle laik anlayışta oluşudur. Ulusal kimlik, ulusal bağımsızlık, ulusal egemenlik, yurt kavramları ve bunlara uygun gelişme anlayışı hep bu laik öz sayesinde geçerli tanımlara kavuşabilmiştir.

⁷³³ AYDEMİR, Şevket Süreyya; Tek Adam III, Remzi Kitabevi, İst. 1985, s. 315-316.

⁷³⁴ ATATÜRK; Söylev I, s. 11-12.

2- Dış Politika Açısından Zamanlama Unsurunun Önemi

Atatürk'ün zamanlama gücünün önemi yalnızca iç politika gelişmelerine ilişkin değildir. Aynı zamanlama gücünü dış politika açısından da görebilmemiz olanaklıdır.

Her şeyden önce Atatürk ulusçuluğunun ortaya çıktığı dönem dünya siyasetinin gelişimi açısından da ilginç ve önemlidir. “Emperyalizmin en azgın döneminde ortaya çıkmıştır”, fakat, bu dönem aynı zamanda “emperyalist bloğun hem birbirine girdiği hem de çatırdadığı bir ortamdır.Mustafa Kemal hareketli emperyalist merkezlerin birbirine girmesiyle sömürge bağlarının gevşemesinden çok yararlandı.”⁷³⁵ Ayrıca, Rusya’da yeni oluşan Sovyet rejimi de Türk devrimi açısından önemli bir fırsattı ve Mustafa Kemal bu fırsatı çok iyi değerlendirmiştir.⁷³⁶

“İki Devrim, toplumsal içerik bakımından yüzde yüz ters oldukları halde, birincisi sosyo-ekonomik, ikincisi ise siyasal nedenlerle ortak bir düşmana karşı oldukları için birbirlerine yardımcı oldular. M. Kemal Paşa İngiliz kapitalizmi ile Sovyet sosyalizmi arasındaki çelişkiden sonuna kadar yararlanarak stratejisini bunun üzerine kurdu.”⁷³⁷

Atatürk ulusçuluğunun ortaya çıktığı dönem, Avrupa’da çok uluslu İmparatorlukların çökmesi ve ulus devletlerin ortaya çıkması sürecinin hızlandığı dönemdir. Bu yapısı ile Avrupa’yı izlemekte ise de, daha önce de belirttiğimiz gibi bu yapıyı oluşturan Avrupa dışındaki ilk ulus-devlet olarak Atatürk deyimiyle “mazlum milletler”e de örnek teşkil ediyordu.

⁷³⁵ ORAN; Baskın; Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Dost Kitabevi, Ankara 1988, s. 13-14.

⁷³⁶ Bu konuda bkz; GÜRÜN, Kamuran; Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), T.T.K. Basımevi; Ankara 1991, s. 8 vd.; AKŞİN, Aptülâhat; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991, s. 50-84.; MÜTERCİMLER, Erol; Kurtuluş Savaşında Denizden Gelen Destek, Sovyetler Birliğinden Alınan Yardımlar, Kuvâ-yı Milliye Donanması, Yaprak Yayınları, İst. 1992,; s. 101 vd.; ATEŞ, Prof. Dr. Toktamış; “Ulusal Kurtuluş Savaşın da Türk Dış Politikası”, Türk Dış Politikasında Sorunlar, 1-24 Der Yay., İst. 1989, s. 6-7; SONYEL, Dr. Salâhir, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I-II, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987-1991, Cilt I, s. 81-87, Cilt II, s. 5-57; Sonyel’in şu tespiti konuyu özetler niteliktedir: “M.Kemal, Sovyet askeri ve mali yardımına karşılık, Türkiye’yi Sovyet Rusya ile düşmanları arasında bir barikat haline getirmeyi kabul ediyordu. Bu öneri, Bolşevikler için M.Kemal’i koministleştirmek kadar önemli idi. O tarihten sonra Bolşevizm ve Türkiye’ye Bolşevik yardım, Türk ihtilal önderleri arasındaki yazışmalarda en önemli konular arasında yer almaya başlıyordu” (SONYEL.a.g.e., Cilt I, s. 84.).

⁷³⁷ ORAN; Atatürk Milliyetçiliği....., s. 14.

Ayrıca, siyasal tarih açısından Atatürk ulusçuluğu , Birinci Dünya Savaşı sonunda gelip devletlerce kurulmaya çalışılan yeni dengelere karşı koyarak silahlı mücadeleye girişerek dengeleri bozan ilk siyasal akımdır. Bu yapısıyla da öncü bir niteliğe sahiptir. Bu özelliklerin oluşumunda, liderin vizyon sahibi, ileri görüşlülüğü sonucu ortaya çıkan zamanlaması mükemmel kararlarının kararlı ve tutarlı bir biçimde uygulanmasının rolü büyüktür. Bunun yanı sıra dönemi içindeki ulusçuluklar arasında yayılmacı politikaya sahip olmayan tek ulusçuluk olarak dostunda düşmanın da saygı ve güvenini kazanan bir konumdadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Atatürk ulusçuluğunun öncülük ettiği ulus-devlet oluşumu, döneminde Avrupa'da parlâmentarizme karşı gelişen totaliter oluşumlara karşın, kendisine örnek aldığı Batı çoğulculuğunu oluşturmaya yönelmiştir. Ulusal Kurtuluş savaşını Meclis denetiminde yaparak, uyguladığı “savaş demokrasisi”⁷³⁸ ile dünya da bir ilki de gerçekleştiriyordu. Aynı dönemlerde Avrupa'da çoğulculuk karşıtı Musolini ve Hitler öncülüğündeki totaliter rejimler “bir sınıfın (burjuvazinin) diktasını kurmak” için çalışırlar iken, Atatürk ulusçuluğu “sınıflaşmayı önleyerek uluslaşmak”⁷³⁹ mücadelesini veriyordu. “Yöntem bakımından, Hitler ve Musolini rejimlerindeki paramiliter örgütler aracılığıyla yıldırma siyaseti görülmemiştir... Atatürk Türkiye'sinde devlet tek partinin değil,... tek parti devletin denetimine alınmıştır”⁷⁴⁰

Ayrıca Atatürk'ün belirtmeye çalıştığımız bu özelliği daha önce de vurguladığımız devrimin oluşturmak isteği insan prototipine yani, kendi yaşamına egemen olan çağdaş onurlu insana örnek oluşturması açısından önemlidir.

H- ATATÜRK ULUSÇULUĞUNUN YENİ BİR İNSAN MODELİ OLUŞTURMASININ ÖNEMİ

Atatürk devrimlerinin başarısı ve önemi, “Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bir ulus-devlet olarak kavramlaştırılmasında ortaya çıkar. Olan şey Mustafa Kemal'in var-olmayan, farazi bir varlığı, Türk milletini ayağa kaldırarak ona hayat vermesiydi. Onun girişmiş olduğu projenin gerçek boyutlarını bizce veren ve düşüncenin

⁷³⁸ TANÖR, Bülent; Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918-1923), Der Yayınları, İkinci Toplu Basım, İstanbul 1995, s. 159-168.

⁷³⁹ ORAN; Atatürk Milliyetçiliği....., s. 19.

ütopyacı niteliğini ortaya çıkaran, olmayan bir şey için sanki varmış gibi çalışması ve onu var etme yolundaki kabiliyetidir. Göreve başladığı sırada Türk milleti ne “genel irade”nin ne de milli bir kimliğin kaynağı olarak vardı. O, aşırı ölçüde ihtiyatlı meslektaşlarından bir gelecek fikri ve bu fikri gerçekleştirmede taşıdığı arzu bakımından ayrılmaktaydı. Millet” ve “Batı Medeniyeti”, onun tasarısına gizli bir temel sağlayan temel iki şifre kelimeydi; bu stratejik noktadan değerlendirdiğimiz takdirde, onun dine yönelik tavrı tutarlılık gösterir. Atatürk’ün ideal bir toplum peşinde gösterdiği kararlılık, zamana ayak uydurmadaki büyük yeteneği ile çelişki teşkil etmez; Onun taktik çelişkilerini anlamlı kılan nokta, üzerinde dikkatini yoğunlaştırdığı tasarıdır”⁷⁴¹

Her devrim belirli toplumsal güçlere dayanarak gerçekleşir. O güçlerin yeterince gelişmediği ortamlarda ise, devrimci ideolojinin kendisi, yarattığı bilinç ve kitlesel etkiyle devrimci bir güç oluşturabilir. Bir ayaklanmanın, bir hükümet darbesinin, bir bağımsızlık savaşının tarihi hızlandırmak amacındaki bir devrime dönüştürülmesinde, devrimci ideolojinin etkisi büyüktür. Ama ideolojinin devrimdeki ağırlığının artması ölçüsünde, o ideolojinin dogmatikleşmesi olasılığı da artar. Çünkü söz konusu ideoloji, bir anlamda varolması istenilen, ama henüz varolmayan koşulların ürünüdür.⁷⁴² Bu nedenle hızla ideolojinin hayata geçirilmesi gerekir.

Geri kalmış ülkelerin genellikle kıt olan kaynakları içinde en bol malzeme insandır. Üstelik diğer kaynakları harekete geçirebilecek güç de gene o insan ögesidir. Bu nedenle geri kalmış ülke devrimleri her şeyden önce insanı değiştirmeye, daha etkili daha bilinçli bir “yeni insan” yaratmaya yönelik bir “kültür devrimi” olmak zorundadır.⁷⁴³ Geri kalmış ülke devrimcileri, ulus-devletin ulusçuluğunun ürünü olarak ulusal kimliği yaratmaya yönelik uluslaştırma politikası sonucunda bu yeni insanı yaratabildiği ölçüde başarıya ulaşabilirler.

Başka bir deyişle kısaca özetlersek, yıkılan Osmanlı İmparatorluğundan geriye kalan, sınırları Misak-ı Milli ile çizilen topraklarda kurulacak olan yeni modern bir ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, kendi meşruiyet kaynağını

⁷⁴⁰ ORAN; Atatürk Milliyetçiliği....., s. 19.

⁷⁴¹ MARDİN, Şerif; “Türkiye’de Din ve Laiklik”, Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3, İletişim Yayınları, 37-80, İstanbul 1991, s. 65.

⁷⁴² KIŞLALI, Prof. Dr. Ahmet Taner; Siyasal Sistemler, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s. 96.

⁷⁴³ KIŞLALI; Siyasal Sistemler, s. 108.

oluşturacak olan Türk ulusunu yaratabildiği oranda başarılı olacaktır. Yani çağdaş düşünen ve yaşayan , yaşamını çağdaş değerlerle temellendiren ve donatan bir ulusal kimliğe sahip çağdaş toplum yaratması, çağdaş uygarlık içinde hak ettiği yeri alabilmesi için bir zorunluluktur. Bunu gerçekleştirecek ideolojik temeli ulusçuluk yani Türk ulusçuluğu ya da daha doğru bir söyleyişle Atatürk ulusçuluğu oluşturmaktadır. Atatürk ulusçuluğu, “bağımsızlık içinde, batılılaşmanın, batı sistemi içinde bağımsız bir milli devlet olarak kalkınmanın, uygarlaşmanın, çağdaşlaşmanın felsefesi ve uygulamasıdır.”⁷⁴⁴ Zaten ulusçuluk, esas olarak üç amaca yönelmiş bir ideolojidir.⁷⁴⁵;

(1) Ulusal ekonomiyi yaratmak,

(2) Özerk bir ulusal yasama/yürütme organı (ulus-devletin siyasal ve idari örgütünü) oluşturmak ve ayırıcı bütün bağ ve ilişkileri (bireysel, yöresel bağları ve cemaat bağlarını) bu organın denetimi ve bütünleştiriciliği altında toplamak ,

(3) Ulusal bir kültür (ortak değer ve beklentiler sistemi ve buna bağlı bir kimlik tanımlaması (identification) yaratmaktır.

Bu nedenle çağdaşlaşmayı, ulusçuluk ideolojisi çağdaş bir ulusal kimlik yaratmayı hedefleyen Atatürk Devrimlerinin temelini ulusçuluk ideolojisi oluşturur.

⁷⁴⁴ CİHAN; a.g.m., s. 345.

⁷⁴⁵ ERGİL, Dogu; İdeoloji ve Milliyetçilik, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s. 73.

X- CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK LÜÇÜLÜĞÜN ULUSAL BİR KİMLİĞE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

A- ULUSAL KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDA ÇAĞDAŞLIK VE LAİKLİĞİN ÖNEMİ

Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında başlayan ulusal egemenliğin oluşturulması süreci, saltanat kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve ardından da halifeliğin kaldırılması ile son şeklini almıştı. Artık kurulan yeni ulus-devletin meşruiyet kaynağını oluşturan Türk ulusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olma bilincinin yaratılması süreci başlamıştı. Vatandaş olma bilincinin yaratılması, aynı zamanda ulusal bir kimliğinde yaratılması demektir. Başka bir deyişle, yeni başlayan süreç, yeni devletin egemenlik sınırları içindeki Türk halkına, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olarak yeni bir ulusal kimlik edindirme süreci olacaktır.

“Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk ulusu denir”⁷⁴⁶ diyen, Atatürk, “Türk Ulusunun oluşumundaki etmenler”i de şöyle sıralar;

“1-Türk Ulusu, halk yönetimi olan Cumhuriyetle yönetilen bir devlettir.

2-Türk Devleti Laiktir...”⁷⁴⁷

Atatürk’e göre ulusun genel tanımı şöyledir;

“a-Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; b-Beraber yaşamak konusunda ortak istek ve uygun görmeye içten olan; c-Ve sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam konusunda istemleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma ulus adı verilir.”⁷⁴⁸

Atatürk bu tanımı şöyle açıklar; “Bu tanım incelenirse, bir ulusu oluşturan insanların ilişkilerindeki değer, güç ve vicdan özgürlüğü ile insani duyguya gösterilen saygı ve bağlılık kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten geçmişten zafer ve acılı günler mirası; gelecekte gerçekleştirilecek aynı program; beraber sevinmiş

⁷⁴⁶ İNAN, Prof. Dr. A. Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazmaları, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 18.

⁷⁴⁷ Aynı eser, s: 23-24.

⁷⁴⁸ İNAN, Prof. Dr. A. Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazmaları, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 24.

olmak, beraber aynı umutları beslemiş olmak; Bunlar elbette bu günün uygar anlayışında diğer her türlü şartların üzerinde anlam ve kapsam alır.

“Bir ulus oluştuktan sonra, efradının (topluluğu oluşturanların) devlet yaşamında, ekonomik ve düşünsel yaşamda ortak çalışmak sayesinde oluşturduğu ulusal kültürde şüphesiz ulusun her bireyinin çalışma payı, katılımı (ve) hakkı vardır. Buna göre bir kültürden olan insanlardan oluşan topluma ulus denir, dersek ulusun en kısa tanımını yapmış oluruz.”⁷⁴⁹

“Ulus sorunu bireysel ve ortak özgürlük sorunudur”⁷⁵⁰ diyen Atatürk, Türk ulusçuluğunu da şöyle tanımlar;

“Türk ulusçuluğu, ilerleme ve gelişim yolunda ve uluslararası etkileşim ve ilişkilerde, bütün çağdaş uluslara denk ve onlarla bir uyum içinde yürümekle beraber Türk toplumunun özel karakterini ve başlı başına özgün kimliğini korumaktır.”⁷⁵¹

Laiklik ve laik düşünce temellerine dayalı bu tanımlamaların Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yıllarında liselerde okutulan “Medeni Bilgiler” kitabında yer alması olaya ayrı bir önem daha katmaktadır. Laiklik temellerine dayalı, çağdaş ulusal kimlik bilincinin oluşturulması yolunda yeni Cumhuriyet kuşağının böyle akılcı ve bilimsel bir yöntem ve bilgilerle donatılmaya çalışılması, gerçekleştirilen ulusal kimliğin kalıcı ve köklü bir biçime dönüştürmeye yöneliktir. Bu çabalar sonucu toplumda oluşturulan “vatandaş olma bilinci”, “Türk Devrimi”nin en büyük başarısıdır.

Bunun gerçekleştirilmesine yönelik temeller Kurtuluş Savaşının sürdüğü dönemde atılmıştır. Savaşın en şiddetli döneminde toplanan “Maarif Kongresi” Devrim ilkelerindeki kararlılığın ve bilincin göstergesidir.

15 Temmuz 1921’de Ankara’da toplanan Kongre de 16 Temmuz günü öğretmenlere, Atatürk şöyle seslenmekteydi:

“Yüzyılların yüklendiği derin bir savsaklamanın devletin yönetiminde oluşturduğu yaraları iyileştirmeye yönelik çalışmaların en büyüğünün hiç şüphesiz öğretim yolunda yapmamız gerekmektedir.

“Gerçi bugün maddi manevi bütün gücümüzü,ulusal sınırlarımız içindeki illerimizi ele geçirmiş bulunan düşmanlara karşı kullanmak zorundayız. ülkede

⁷⁴⁹ Aynı eser, s. 24.

⁷⁵⁰ Aynı eser, s. 25.

⁷⁵¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 19-20.

öğretim için ayrılabilen şey (ödenek) gelecek eğitimimize dayanarak olacak bir temel kurmaya yeterli değildir. Ancak geniş ve yeterli koşul ve araçlara sahip oluncaya kadar geçecek zor günlerde bile büyük bir dikkat ve özenle işlenip çizilmiş bir eğitim programı oluşturmaya ve varolan eğitim kurumumuzu bu günden daha verimli bir etkinlikle çalıştıracak ilkeleri belirleyici yoğun bir çalışmaya girişmeliyiz.

“Şimdiye kadar izlenen öğretim ve eğitim yöntemlerinin ulusumuzun tarihsel gerilemesinde en önemli bir etken olduğu inancındayım. Onun için bir ulusal eğitim programından söz ederken, eski dönemin boş inanışlarından, ve doğal niteliklerimizle hiç de ilgisi olmayan yabancı düşüncelerden, doğudan ve batıdan gelebilen her türlü etkilerden tamamen uzak, ulusal yapımızla uyumlu bir kültür kastediyorum Çünkü ulusal bilincimizin tam gelişimi ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Herhangi bir yabancı kültürü, şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür (düşünce kültürü) doğduğu yerle uyumludur. O taban ulusun özbenliğidir.

“Çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirirken onlara özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile, saldıran tüm yabancı unsurlarla mücadele gereği ve ulusal düşünceleri, bütün varlığı ile karşı düşünceye, karşı şiddetle ve özveri ile savunma gücüne bu niteliklerin ve yeteneklerin aşılması önemlidir...

“...İşte biz bu kongrenizden yalnız, çizilmiş eski yollarda basbayağı yürümenin biçimi hakkında düşünce alış-verişi yapmaya değil,(...)yeni bir sanat ve beceri yolu bulup halka göstermeli ve o yolda yeni nesli yürütmek için önder olmak gibi kutsal bir hizmet bekliyoruz.”⁷⁵²

Kongrenin toplandığı dönemin kısaca incelenmesi, Atatürk'ün ulusal kimliği yaratabilmek için çağdaş, uygar ve laik düşünceyi oluşturmadaki kararlılığını ortaya kor.

Kongrenin Ankara'da toplandığı 15 Temmuz 1921 günü Yunan ordusu Ankara'ya doğru ileri harekate başlamıştı. Mustafa Kemal yaklaşan düşman kadar önemli gördüğü eğitim konusuna bir çözüm getirmek ve yön vermek amacıyla Ankara'da bir Maarif Kongresi toplanmasını kararlaştırmıştı. Cephelelerdeki başarının, cephe gerisindeki başarılarla desteklenmesi durumunda süreklilik kazanacağına

⁷⁵² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 19-20.

inanan Mustafa Kemal'in ulusal eğitim konusundaki bu duyarlılığı değişik yorum ve tepkilere de neden olmuştu.

Olayın önemini kavrayamayan meclis içindeki bazı gruplar, bu konuda Mustafa Kemal ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi'ye (Tanrıöver) karşı saldırıya geçmişlerdi. "10 bin lira masrafa mal olmuştur. Bu millete yazıktır. Bunun temin ettiği fayda nedir..." gibi sözlerle kongreye karşı saldırıya geçilmişti. Kongre TBMM'nin "tehlikeli bir hareketi" olarak değerlendiriliyordu.

Balikesir Mebusu Hasan Basri Bey'in meclis kürsüsünden yaptığı konuşma, devrimlerin hangi koşullarda yapıldığını göstermesi adına dikkat çekicidir:

"Memleketimizin gelenek ve yapısına hiç yakışmayan hatta İstanbul Maarif Nezareti'nin bile cesaret edemediği kadın erkek karışık bir şekilde yaptıkları bu Kongre halkın en samimi duygularını incitmiş, öğrenci Anne ve Babalarını derin derin düşündürüyordu... Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Milli eğitime vermek istediği yön, Anadolu ruhuna kesinlikle uygun değildir..."⁷⁵³

Askeri zafer kazanıldıktan sonra, henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşma, çağdaş uygarlığa yönelik bir ulusal kültürün ve ulusal kimliğin oluşturulması amacıyla ulusal eğitimin yönünü ve ilkelerini belirleme adına önemlidir. Ayrıca bu konuşmasında erkek ve bayan öğretmenlere aynı biçimde seslenişi, kadın haklarının temellerini atma açısından önemlidir.

Bu konuşmasında hedefleri şöyle açıklar;

"...Ulusumuzun siyasal, toplumsal yaşamında, ulusumuzun düşünce eğitiminde de önderimiz, bilim ve teknik olacaktır. Okul yardımıyla, okulun sağlayacağı bilim ve teknik yardımcıdır ki Türk Ulusu, Türk sanatı, ekonomisi, Türk Şiiri ve edebiyatı, bütün incelik ve güzellikleriyle gelişir.

"...Yurdumuz içinde uygarlıkla ilgili düşüncelerin, çağdaş ilerlemelerin, bir an bile kaybedilmeden, yayılması ve gelişmesi gerekir. Bunun içindir ki bilimle, teknikle uğraşanların bu alanlarda çalışmayı, birer namus borcu bilmeleri gerekir.

"...Öğretmenlerimiz, Şairlerimiz edebiyatçılarımız, yazarlarımız, durup dinlenmeden ulusa bu acı günleri ve onun gerçek nedenlerini açık ve kesin olarak yazacaklar, anlatacaklar, bu kara günlerin geri gelmemesi için dünyada çağdaş ve

⁷⁵³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 46-49.

uygar bir Türkiye'nin varlığını tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zorunda olduğumuzu hatırlatacaklardır.

“...En önemli ve en verimli görevimiz ulusal eğitim konusudur. Eğitim alanında ne olursa olsun, tam bir başarıya ulaşmak gerekir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yolla olur. Bu başarının elde edilmesi için hepimizin tek can ve tek düşünce olarak ilkeli bir program üzerinde çalışması gereklidir. Bence bu programın iki temel noktası vardır:

- 1- Toplum yaşantımızın gereksinimlerine uyması.
- 2- Çağımızın gereklerine uygun olmasıdır.

“Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı düşünemeyiz. Ülkemizi bir çember içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayamayız. Aksine gelişmiş ve yükselmiş bir ulus olarak uygarlık düzeyi üzerinde yaşayacağız. Bu yaşam ancak bilim ve teknikle olur. Bilim ve teknik neredeyse orada olacağız ve her vatandaşın kafasına koyacağız. Bilim ve teknik için kayıt ve şart yoktur.

“Hiçbir mantığa dayanmayan bir takım geleneklerin, inanışların korunmasında ısrar eden ulusların ilerlemesi güç olur; belki de hiç olmaz. İlerlemede kural ve şartları aşamayan uluslar, yaşamı akla ve gerçeklere uygun göremez. Dünya görüşleri geniş olan ulusların egemenliği ve tutsaklığı altına girmeye mahkumdur.

“...Bütün bu gerçeklerin ulusça iyice anlaşılabilmesi ve iyice kabullenilebilmesi için her şeyden önce cehaleti yok etmek gerekir. Bu bakımdan, eğitim programımızın, eğitim politikamızın temel ilkesi, cehaletin (ortadan) kaldırılmasıdır.

“Bu giderilmedikçe yerimizdeyiz...yerinde duran bir şey ise, geriye gidiyor demektir. Bir yandan yaygın olan bilgisizliği gidermekle birlikte, diğer yanda toplum yaşamında etkili ve verimli insanlar yetiştirmek gereklidir. Bu da ilk ve orta öğretimin uygulamalı bir sistemle yapılmasıyla gerçekleşebilir. Ancak bu yolla toplumlar iş adamlarını ve sanatçıları yetiştirebilirler. Bununla birlikte ulusumuzun dehasını geliştirecek, kültürümüzü hak ettiği düzeye eriştirecek, yüksek meslek sahiplerini de yetiştireceğiz. Çocuklarımızı da aynı öğretim basamaklarından geçirerek yetiştireceğiz.

“...Kesinlikle bilmeliyiz ki iki parça olarak yaşayan uluslar güçsüzdür, hastadır. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz eğitimin sınırı ne olursa olsun, onlara temel olarak şunları öğreteceğiz:

1- Ulusuna, 2- Türkiye Devletine, 3-Türkiye Büyük Millet Meclisine,

“Düşman olanlara mücadele gereklidir. Bireyleri bu mücadelenin istediği güç ve araçlarla donatılmayan uluslar için var olma hakkı yoktur. Mücadele gereklidir.

“...Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularımızın zaferi için yalnız zemin hazırladı...Gerçek zaferi siz kazanacak ve kesinlikle başarılı olacaksınız...”⁷⁵⁴

Çağdaş uygarlık içinde hak ettiği yeri almayı amaçlayan ulusal kimliğin oluşturulmasında, ulusal, laik ve çağdaş eğitimin öneminin bilincinde olduğunun göstergesi olan bu konuşmaların hedefleri Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlerle yaşama geçirilecekti. Laik toplumsal yapının oluşturulması yolundaki en önemli eylemlerden biri olan Halifeliğin kaldırılması olayının gerçekleştirildiği gün çıkarılan “Öğretimin Birleştirilmesi Yasası” (Tevhid-i Tedrisat Kanunu), bu bilincin ve anlayışın en güzel göstergesidir.

22 Eylül 1924 günü Samsun’da öğretmenlere yaptığı konuşma ile, eğitimin laikleşmesi yolundaki sarsılmaz görüş ve iradesini, temel dünya ve toplum anlayışını da anlatmaktadır:

“...Dünyada her şey için, uygarlık için, yaşam için, başarı için en doğru yol gösterici bilimdir, tekniktir. Bilimin ve tekniğin dışında yol gösterici aramak aymazlıktır, bilgisizliktir, sapkınlıktır. Yalnız: Bilimin ve tekniğin yaşadığımız her dakikadaki aşamalarının evrimini kavramak ve ilerlemelerini zamanla izlemek şarttır. Bin, iki bin, binlerce yıl önceki bilim ve teknik dilinin çizdiği ilkeleri, şu kadar bin yıl sonra bugün aynen uygulamaya kalkışmak kuşkusuz bilim ve tekniğin içinde bulunmak değildir.

“...En önemli, en temel nokta, eğitim sorunudur. Bir ulusu özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum olarak yaşatan da, köleliğe ve yoksulluğa düşüründe eğitimidir.

“...Yeryüzünde üç yüz milyonu aşkın Müslüman vardır. Bunlar, ana-baba, hoca eğitimiyle, eğitim ve ahlâk almaktadırlar. Ancak işin gerçeği şudur ki, bütün bu

⁷⁵⁴ Söylev ve Demeçler II, s. 202-206.

milyonlarca insan kitleleri, şunun ya da bunun tutsaklığı altındadır. Aldıkları dini ve ahlaki eğitim onlara bu kölelik zincirini kırabilecek insanlık değerlerini verememiştir, veremiyor. Çünkü eğitimlerinin hedefi ulusal değildi.

“...Ulusal eğitim temel olduktan sonra bunun dilini, yöntemini ve araçlarını da ulusallaştırmak zorunluluğu tartışma götürmez. Ulusal eğitim ile geliştirmek ve yükseltmek istenen genç beyinleri, bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu gerçek olmayan, yararsız şeylerle doldurmaktan da, titizlikle kaçınmak gerekir.”⁷⁵⁵

B- TÜRK ULUSAL BİLİNCİNİN OLUŞTURULMASINDA MİLLET MEKTEPLERİ'NDEN HALKEVLERİ'NE

Türk Devrimi ile gerçekleştirilen Türkiye Cumhuriyeti'nin en temel özelliği, kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçilmesi yani devletin bir ulus-devlete dönüşmesidir. Bu dönüşümün sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi, egemenliği kullanacak olan halkta ulus olma bilincini ve bu bilinçle ulusal bir kimlik edindirilmesini gerektiriyordu. Halkı monarşik bir devletin “tebaası” olmaktan çıkarıp, cumhuriyetin “vatandaşı”na dönüştürmek, o halkta toplum olma anlayışını yerellikten çıkarıp, ulusal boyuta taşımayı zorunlu kılıyordu.

Yukarıda aktardığımız konuşmalarında Atatürk'ün de belirttiği gibi, tüm bunlar eğitimle gerçekleştirilebilirdi. Yeni devletin sürekliliği bunu gerektiriyordu. Fakat, yeni kuşakların eğitimini sağlayacak, onları yetiştirecek olan yetişkinlerin eğitiminin de sağlanması gerekiyordu. Bu konuyu Gazi Mustafa Kemal şöyle dile getirmekteydi: “Hedefe yalnız çocukları yetiştirmekle ulaşamayız! Çocuklar geleceğindir. Çocuklar geleceği yapacak adamlardır. Fakat geleceği yapacak olan bu çocukları yetiştirecek analar, babalar, kardeşler hepsi şimdiden aydınlatılmalıdır ki, yetiştirecekleri çocukları bu millete ve memlekete hizmet edebilecek, yararlı olabilecek şekilde yetiştirebilirler. Hiç olmazsa yetiştirmenin lüzumuna inansınlar! Okullardan başka gazeteler, küçük dergiler köylere kadar yayınlanıp dağıtılmalıdır.

⁷⁵⁵ KANSU, Mashar Müfit; Ezurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le Beraber, T.T.K. Yayınları, Cilt I, s. 130-132.

Bizim köylümüz ne gazete ne dergi v.s. okumaz. Bilenler bilmeyenleri toplayıp, okutmayı, onlara okumayı anlatmayı bir vazife bilmelidir.”⁷⁵⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitime büyük önem verilmekteydi. Yalnızca örgün eğitimle genç kuşakların eğitilmesi değil, devrimlerin halka mal edilmesi ve ulusal kimlik bilincinin yaratılması açısından, geniş halk kitlelerinin eğitimine de önem verilmiştir. Cumhuriyetin halkın eğitim seferberliğindeki ilk adımı Millet Mektepleri idi. Millet Mektepleri 1 Kasım 1928’de Latin Alfabesine geçişin ardından aynı yıl halka okuma yazma öğretmek ve yaşamda gerekli olan ana bilgileri kazandırmak amacıyla kurulmuştu. Cumhuriyet rejiminin yeni bir kimlik kazanmasında, yeni harflerin kabulünden sonra ülkenin her tarafında açılan Millet Mektepleri’nin son derece önemli katkıları vardı. Buralara devam eden yetişkinler, yalnızca alfabeyi öğrenmekle kalmayıp, aynı zamanda bütün yaşamları boyunca gereksinim duydukları bilgileri de alıyorlardı. Buralardaki okuma-yazma işlevseldi. Yetişkinleri geleceğe hazırlamak ve onların herhangi bir dalda meslek sahibi olmalarını amaçlıyordu.

Yeni Türk harflerinin kabulü ve uygulanmasına ilişkin kanunun yayınlanmasından bir hafta sonra, dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa’nın TBMM’de yaptığı ve hükümete güvenoyu istemeyi amaçlayan konuşmasında bu konuya hükümetin yaklaşımını şöyle açıklıyordu: “Türk harflerinin, bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerin başında öğretilmesi için, daha bu yıl içinde Millet Mektepleri Teşkilatını yapacağız. Bu teşkilat şehir ve köy, bütün yurdu kaplayacak, vatandaşların işlerinin maişetlerinin en müsait devirlerinde ve yanlarında ya iki aylık ya dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mektepler, muayyen içtima mahallerine gelmeye vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilatı yapılacak; Devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları millet mektepleri teşkilatının ihtiyacına göre çalışacaklardır. Reisicumhurumuz hazretleri, millet mektepleri teşkilatının Umumi Reisliğini ve Başmuallimliğini kabul buyurmuşlardır.”⁷⁵⁷

Gazi Mustafa Kemal ise, 9 Ağustos 1928’de İstanbul Sarayburnu Parkı’ndaki davette yaptığı konuşmada konuya ilişkin şunları söylüyordu: “Çok işler yapılmıştır,

⁷⁵⁶ Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s. 304-305.

amma bugün yapmağa mecbur olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. (...) En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısı ile, kafası ile bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.”⁷⁵⁸

Millet Mekteplerinin gezici ve sabit iki tipiyle, okuma-yazma, okuma zevki, matematik, hesap ve ölçüler, sağlık bilgisi, vatandaşlık eğitimi yapılmakta ve gerilikle mücadele edilmekteydi. Millet mekteplerinde 1928-29 öğretim yılında yarım milyon kişiye okuma-yazma biliyor belgesi verilir iken, 1928-1935 yılları arasında yeni harflerle iki buçuk milyon kişiye okuma-yazma öğretilenkti.⁷⁵⁹ Okuma-yazma seferberliğine, Millet Mektepleri'nin yanında kuruluşundan sonra Halkevleri de katılacaktı.

Bu yıllarda, halk eğitiminde orduya da önemli görevler düşmekteydi. Ordunun bir eğitim kurumu olarak algılandığı şu sözlerde görülmekteydi: “Ordu cidden çok parlak çalışıyor. (...) Köyünden gelen Mehmede, yalnız savaş fennini değil; yürümesini oturmasını, kalkmasını, yemesini, içmesini giyinmesini, kuşanmasını, yaşamasını, konuşmasını, yazmasını öğretiyor”⁷⁶⁰

Askerden dönen Mehmed, köyüne döndüğünde öğrendiklerini diğer köylülere de öğretecektir. Ordu örneği, Devletin, halkın eğitimi için elindeki her olanağı kullandığını göstermekteydi. Yine de partinin ilkeleri doğrultusunda bir kültür yaratabilmek amacıyla, kapsamlı bir halk eğitimini sağlayacak, örgütlenme arayışı vardı.

⁷⁵⁷ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992, s. 291.

⁷⁵⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 274.

⁷⁵⁹ ARAYICI, Prof. Dr. Ali; Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri, Ceylan Yayınları, İstanbul 1999, s. 134.

⁷⁶⁰ ATASAYAR, Nurettin; Halkeğitiminde Halkevleri ve Okullar, Öğretmenler Gazetesi, İstanbul 1935, s.5.

C- ULUSAL KİMLİK BİLİNCİNİN OLUŞTURULMASINDA ETKİN BİR ARAÇ OLARAK KULLANILAN HALKEVLERİ'NİN ÖNCÜL DAYANAKLARI

Halkevleri'nin kuruluşunda dünyadaki bu konudaki örneklerden de yararlanmıştı. Bunu Ankara Halkevi'nin açılış konuşmasında Reşit Galip Bey şöyle ifade etmekteydi: "Uzak yakın birçok memleketin mümasil kültür ve gençlik teşekkülleri tetkik edilmiş, fakat hiç birisi taklit olunmamıştır." Türk Ocakları deneyiminden yararlandığını belirten Reşit Galip Bey, "Bu itibarla teşkilât ve mesai programımız tamamen millî ve orijinaldir"⁷⁶¹ demekle de, Halkevleri'nin kuruluş kaynağını, 19. Yüzyılın sonlarına doğru halk eğitimi için İskandinav ülkelerinde "Halk Kültür Evleri" biçiminde kurulmuş olan kurumlar oluşturmaktaydı.⁷⁶² Bu kurumlarla Halkevleri arasında, yapılanma yöntem ve işleyiş bakımından benzerlikler vardı. Örneğin; Danimarka'da, halk eğitimi için açılmış olan "Gençlik İçin Eğitim Merkezleri ve Kulüpleri" ve "Halk ve Çalışanların Eğitimi İçin Birlikler" gibi kuruluşların, halkın kültür düzeyinin yükseltilmesi, müzik, sanatsal etkinlikler, çeşitli dallarda mesleki formasyonlar, halkın okuma-yazma sorunlarının çözülmesi ve en önemlisi de kadınların güncel yaşama katılması ve birer meslek sahibi olabilmeleri için çeşitli gece kurslarının açılması gibi etkinlikleri vardı. yine benzer şekilde, Norveç'te "Halk Kültür Evleri", İsveç'te "Köy Okulları" ve "Komün Okulları" ve Finlandiya'da "Gençlik Birlikleri ve Kulüpleri" gibi kuruluşlar da halk eğitimine yönelik çeşitli etkinliklerde bulunmaktaydılar.⁷⁶³

Partinin Halkevleri'nin örgütlenmesinde rehber olması için hazırlamış olduğu Halkevleri Öğreneğin'de de bu duruma özetle şöyle bir açıklama getirilmekteydi; Parti Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmaya kararlıdır. Son üç yüzyıllık gerileme Türk ulusuna pahalıya mal olmuştur. Bu nedenle hızlı yürümek gerekmektedir. Devlet tüm olanakları ile elinden geleni yapmaktadır. Ne var ki, toplum olarak da devlete yardımcı olunmalıdır. Ulusal kültürün yükselmesi açısından devlet dışı kalan tüm çalışma öğelerinin bir araya gelmeleri yararlı olacaktır. Macaristan, Çekoslovakya, İtalya, Almanya, ve diğer Avrupa ülkelerinde "halk kültür örgütleri"ne önem verilmektedir ve bu kültür yuvaları ülkelerinin uluslaşma

⁷⁶¹ "Reşit Galip Beyin Nutku, 20 Şubat 1932, Hakimiyet-i Milliye (Ulus)", Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s.30.

⁷⁶² ARAYICI, a.g.e., s. 150.

sürecinde önemli katkı sağlamışlardır. Ülkemizde de bu ülkelere benzer biçimde bir kültür örgütlenmesi gerekli görünmektedir. Çağdaş bir toplum oluşturabilmek için cumhuriyet ve devrim ilkeleri vatandaşların düşüncelerine işlenmesi gerekmektedir.⁷⁶⁴

Cumhuriyet yönetimince yurtdışına eğitime gönderilen ve Avrupa ülkelerinde halk eğitimi üzerine incelemeler yapmış olan Vildan Aşir Savaşır'ın Çekoslovakya'daki Sokolları anlattığı Ankara Radyosundaki konuşmasının Halkevleri'nin örgütlenmesinde önemli bir başlangıç noktası olduğu, bu konuşmanın ardından Atatürk'ün Vildan Aşir Savaşır'ı köşkten aratıp kutlaması ve bazı çalışmalar için hazır olmasını istemesi, Halkevleri'nin kuruluş düşüncesinin başlangıcı olarak gösterilmesine⁷⁶⁵ karşın; Halkevleri modelinde bir örgütlenme düşüncesi, Mustafa Kemal için yeni bir anlayış değildi. Henüz Cumhuriyetin ilan edilmediği 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı uzun konuşmada Gazi Mustafa Kemal Paşa, Halkevleri'nin işlevlerini de tanımlamaktaydı;

“Amelî ve şâmil bir maarif için hudud-u vatanın merakiz-i mühimmesinde asrî kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuvarlar, müzeler, sanayii nefise meşherleri tesisi lâzım olduğu gibi bilhassa şimdiki teşkilât-ı mülkiyeye nisbetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla teçhizi icabetmektedir. Bütün bu güzel şeylerin bir an içinde vücuda getirilmesi gayri mümkün olmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman zarfında bu neticelerin istihsalı ehemmiyetle şayanı temennidir. (...) Bu merkezlerde ilmî müsamereler ve konferanslar tertip etmek ve halkın okuyup yazmayan kısmını en kolay vesaitle okutarak onlara birinci derecede lâzım olan malûmatı verecek gece dersleri açmak, matbuat-ı mahalliyede bilhassa terbiye-i umumiye ve halk bilgilerine ait neşriyatla meşgul olmak heyeti muallimin muntazaman ifa edeceği vezaiften olacaktır.(...) (T)elif ve tercüme işleri hâkimiyet-i milliyenin istinatgâhı ve milli harsın en mühim vasıta-i intişarıdır. (...) Bir taraftan tabedilen ve yeniden telifi kararlaştırılan kitapları meccanî olarak her tarafa dağıtmak ve halkı okumağa alıştırmak için hükümetçe sarfi mesai edilecektir. “Devlet Kitabı” namı altında meccani olarak neşredilecek amelî ve

⁷⁶³ ARAYICI, a.g.e., s. 150.

⁷⁶⁴ CHP Halkevleri Öğreneği, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.4.

⁷⁶⁵ ÇEÇEN, a.g.e., s. 108-109.

basit ifadeli eserlerle halkımıza hakayik-i hayatiyeyi öğretmek çok faideli bir usul olarak şayanı tavsiyedir.”⁷⁶⁶

D- HALKEVLERİ'NİN NİTELİĞİ VE İDEOLOJİSİ

19 Şubat 1932’de 14 Halkevi⁷⁶⁷ ile açılan Halkevleri, Tek Parti döneminin en somut ürünlerinden biriydi. Halkevleri, ilk başlarda düşünüldüğü gibi yalnızca bir gençlik örgütü değil, bütün halkı bünyesine almayı amaçlayan ve parti ideolojisinin benimsetilmesinin aracı olan bir örgüttü. Başka bir deyişle, Halkevleri, “Kemalist ideoloji” şeklinde de adlandırılan yeni cumhuriyetin ideolojisi ve buna dayalı olan partinin ilkelerini yaymak ve bu ideolojinin ürünü olan devrimlerin halka anlatılabilmesi ve benimsetilmesini amaçlamaktaydı. Örgütün adının, parti adını çağrıştırır bir biçimde “Halk”evi konulmasında, bu amacın simgesel bir düzeyde ifade etmekte olduğu söylenebilir.

Bir “modernleşme projesi” olan Kemalizm, “yeni toplum”u ve “yeni hayat”ı yaratmayı amaçlamakta idi. “Yeni bir yaşama biçimi”nin gerektirdiği alışkanlıklar, davranış-düşünüş biçimleri, sanat ve müzik zevki, eğlence biçimleri, ya da kısaca “yeni bir düşünüş biçimi” şekillendirilecekti. “Yeni bir yaşama biçimi”nin amaçlanan niteliği, hem “çağdaş” olan, hem de “ulusal” olandı. Toplumun “mürebbi”si olan halkevleri, “telkin ve terbiye” ile toplumu eğitecek, halka “doğru tezleri” aşılacaktı. Ferdler “kaynaşmış, kütle” içinde, bu kütle ile biçimlenecekti. Bütün bunlarda yol gösteren ise parti olacaktı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen olayları toplumda tansiyonun yükselmesine yol açmıştı. Bu ortam içerisinde Parti, halkla ilişkilerini artırmak ve rejimi halka benimsetme çabasındaydı ve Halkevleri partinin halkla bağlarını güçlendirme çabasının ürünü olarak oluşturulur. Bunun yanı sıra Recep Peker’in, “Halkevleri Cumhuriyet Halk Fırkasının siyasî bünyesinden büsbütün ayrı, siyasî mahiyette çalışmadan büsbütün uzak ve fakat idare noktasından fırkaya bitişik bir

⁷⁶⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 316-317.

⁷⁶⁷ Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya, Samsun

mahiyet arzederler”⁷⁶⁸ sözleriyle; Parti ile olan bağlarına rağmen, Halkevleri'nin siyasi kimlikten ayrı tutulmaya çalışıldığı vurgulanıyordu.

Buna rağmen, Halkevleri Talimatnamesi Halkevleri'nin partiden bütünüyle ayrı olmadığını göstermekte idi. Talimatnamesinin 1. maddesinde Halkevleri'nin partiye kayıtlı olan ve olmayan bütün vatandaşlara açık olduğu halde, aynı maddeyle Halkevleri İdare Heyetleri ile şube idare komitelerine üye olabilmek için partiye üye olmak koşulu getirilmekteydi. Bunun yanı sıra, 2. maddeye göre Halkevleri'nin açılma kararı ve genel yönetimi Fırka Vilayet İdare Heyetlerine aitti. 9. maddeyle de Halkevleri'nin, “Vilayet fırka heyetlerinin temin ve tesbit edeceği” gelir ile yönetileceği ve bütçenin yine aynı organca denetleneceği kararlaştırılmıştı.⁷⁶⁹ 1940 yılında yeni bir talimatname çıkarılarak Halkevleri'ndeki şubelerin çalışma alanları ayrıntılı olarak yeniden düzenlenecekti.⁷⁷⁰

Cumhuriyetin kurucusu olan Halk Partisi, Tek Parti olarak yol gösterici ve hamiydi. Partinin bu niteliğini, İsmet İnönü şu sözleriyle ifade etmekteydi: “Cumhuriyet Halk Partimizin son inkişaf devri, hususî siyasî bir partinin dar çerçevesinden çıkarak bütün vatandaşlara kucağını açan içtimaî ve millî büyük bir müessese hâlini almıştır.”⁷⁷¹

Büyük Önder tarafından görevlendirilen parti,⁷⁷² III. Büyük Kongresinde Halkevleri'nin kurulmasına karar verir. Halkevleri, örgüt olarak partiye bağlıdır ve parti ile olan ilişkisi, Halkevleri Talimatnamesinde şöyle açıklanmaktaydı:

“Partimiz, kılavuzluğu ile kurtardığı vatani siyasal, sosyal ve ekonomik derin ve sağlam temeller üzerinde, yükseltmek karar ve dönemindedir. (...) Bütün yurdu yeni bir savaş ruhu ve ileri yürütücü bir heyecan ile kuvvetlendirmek yükümüzdeyiz. (...) Bu sebeple partimizin yeni programında devlet örgütleri dışında çalışabilecek bütün çalışma unsurlarını ulusal kültürün yükselmesi ergesinde toplamayı amaç bilen maddeler ve hükümler son derece önemlidir. (...) Partimizin program temelleri cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, lâıyıklık ve devrimciliktir.

⁷⁶⁸ “Recep (Peker) Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, Hakimiyet-i Milliye (Ulus)”, Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s.6.

⁷⁶⁹ CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s. 5-7.

⁷⁷⁰ CHF Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Zerbamat Basımevi, Ankara 1940.

⁷⁷¹ İNÖNÜ, İsmet; “Kamutay'daki Nutuk, 5.7.1934”, Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935, iç kapak.

Programımız bu ana ve temel prensiplerin egemenliği ve sonsuz olması için bu sıfatlarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini, ulusal ıranın Türk Tarihinin esidiği derecelere çıkmasını, arın yükseltilmesini, ulusal kültürün ve ilmiğ hareket ve kınavların kuvvetlendirilmesini önemli araçlar olarak saptar ve işaret eder. Bu esas ve araçların hepsi birden medeniyet yolunda Türklüğün kaybettiği uzun yılları, yiğit, atılğan ve yorulmaz atışlarla kazanacak nesiller yetiştirmeği, medeniyet alanında Türk'ün tabüğü meziyet ve kapasiteleriyle uygun şeref yerini tekrar almasını hedefler. Halkevleri'nin amacı, bu uğurda çalışacak ülkülü vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktadır.”⁷⁷³

Bu sözlerle ülkeyi kalkındırmakla görevlendirilen partinin, anayasaya geçerek “resmi ideoloji” biçimini alan ilkelerini benimsetmek için Halkevleri’ni örgütlemiş olduğu görülmekteydi. Partinin ilkelerini halka yaymayı ve devrimlerin halk tarafından “gönülden” benimsenmesini sağlamak amacıyla kurulan Halkevleri’nin, bu amacı şöyle açıklanmakta idi: “Devrimlerimizi halkın ruhuna sindirecektik. Halkın mademki Atatürk yapıyor, mademki Cumhuriyet’in işidir, elbette hayırlıdır diye ne de olsa bir nevi tevekkülle, pasif rızaya benzer bir inanla kalmasına gönlümüz razı değildi.”⁷⁷⁴

Halkevleri’nin kuruluş amacı ve ideolojik yapısına ilişkin, özellikle de ulusçuluk ve halkçılık anlayışına ilişkin farklı yaklaşımlar vardır. Türk Ocakları’nın ulusçuluk ideolojisi, yeni rejimle bağdaşmadığından ötürü bu aşırı “ulusçu” ideoloji yerine; Halkevleri’nin “halkçılık” ideolojisine dayanılarak örgütlendiğini savunan görüşlerin⁷⁷⁵ yanı sıra, ulusçuluk ideolojisine dayanıldığını savunanlar da vardır.⁷⁷⁶

⁷⁷² Şükrü Kaya, ülkenin kalkınması için partinin Atatürk tarafından görevlendirildiğini şöyle belirtmekte: “Partinin de bu kalkınmayı bizzat halk için ve halk eliyle yapmasını temin ettirmesi büyük önder tarafından partiye verilmiş asli bir ödevdir.” (Cumhuriyet Halk Partisi Programı..., s.1.)

⁷⁷³ C.H.P Halkevleri Öğreneği, Gönyönkurul Tarafından Hazırlanmış GenBaşkurca Kabul Edilmiştir, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938, s.4.

⁷⁷⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Programı..., s. 3.

⁷⁷⁵ Halkevleri’nin açılışında bulunan ve kayıt numarası 6 olan Şapolyo’nun sözlerinde bu söylemin örneğini görebiliriz: “Artık ‘Türkçülük’ cereyanı yerine ‘Halkçılık’ cereyanının uyanması gerekçesiyle. Atatürk Halkevleri’nin kurulmasına karar vermişti” demekte. (ŞAPOLYO, Enver Behnan; “Halkevleri’nin Kuruluş Nedeni”, Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s.65.) Halkevleri’nde yetişen Kansu: “Halkevleri; ulusçuluk ülküsünün mayalaştığı Türk Ocakları ardından, ulusal kurtuluş savaşı ve Cumhuriyet Devrimiyle uluslaşma süreci sağlam ve gerçekçi yoluna oturduktan sonra, devrimin en sağlam öğretisi olan ‘Halkçılık’ öğretisini işlemek, uygulamak için kurulmuştu” demekte. (KANSU, Ceyhun Atuf; “Halkevleri’nin Kaynağı” Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s.85.) Halkevleri’ni anlattığı kitabında, aşırı milliyetçilik ideolojisine karşı olarak Halkevleri’nin ideolojik temeli Halkçılık ilkesine

Dönemin önemli siyasilerinden Şükrü Kaya, Halkevi kaynaklarında “Türkçülük”ü şöyle tanımlamaktaydı; “Türk olan inkılâbımız zarurî ve tâbîî olarak Türkçüdür de. Türk ve Türkçü vasıflarını esaslı bir şiar olarak bünyesinde taşıyan ve yaşatan bu inkılâbın millîciliği inhisâr ve infirat ifâde etmez. Türk millîciliğinin hedefi, medenî kültürün ve insanlığın müşterek ve yüksek duygularının müsbet yollarda inkişaf ve intişarını esas ittihaz etmektir. Bu gayeye ermek için halka dayanmayı da en sağlam ve kısa bir yol bilir.”⁷⁷⁷

Bu söylemden de anlaşılacağı gibi Ulusçuluk ve Halkçılık birbirini tamamlayan ve destekleyen ilkeler olarak ele alınmaktaydı. Ne sınıflı bir halk, ne de faşist bir ulus düşüncesi olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Halkçılık ilkesi ile sınıf kavgaları aşılanacak ve böylelikle ulusal birlik, “granit kütle” elde edilecekti. Bu nedenle Halkevleri her iki ideolojiye birden dayanır. Halkçılık ve ulusçuluk ilkelerinin ilişkisinde ulusçuluk, halkçılığın kültürel boyutu olarak algılanmaktaydı.

E- HALKEVLERİ’NİN İŞLEVLERİ

Halkevleri’nin en temel işlevi, devrimin halka doğru bir biçimde anlatılması ve halkı devrimin doğal bir parçası kılmak idi. Halkevleri, Kemalizm’i ve partinin ilkelerini halka yaymak ve devrimleri benimsetmek amacıyla kurulmuştu.

Türk ulusçuluğunun ve ulusal kimliğinin öteki imgesi, “Osmanlı” idi. Bu nedenle, Halkevleri’nde geçmişe ve özellikle de Osmanlı tarihine ait izler silinmeye

dayandırılmakta olduğunu ve Halkçılık ilkesinin temel alındığı Halkevleri’nde, ırk, din ve siyaseti olmadığını, soyut bir halk kavramı ile toplumsal entegrasyon esasını savunan Çeçen’e göre: “Halkevleri ülkemizde halka doğru gidişin örgütlenmesi olarak ortaya çıkmış ve halkçılık akımının önde gelen örgütü düzeyinde gelişmiştir. Kemalist devrimin temellinde varolan halkçılık anlayışı, Halkevleri ile kişilik kazanmış ve örgütlü bir raya oturmuştur.” (ÇEÇEN, Doç. Dr. Anıl; Halkevleri, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s.106).

⁷⁷⁶ Örneğin Çavdar Halkevleri’nin ideolojik tabanının “Ulusçuluk” olduğunu savunur. 1929 ekonomik bunalımının, 1923’ten sonra Türkiye’de fiilen varolan sivil-asker bürokrasi, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri arasındaki koalisyonda ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin durumunu sarstığını ve bunların üzerinde sivil-asker bürokrat kesimin ağırlığını artırdığını, bu yıllarda bürokrat kesimin halkla da arası kopuk olduğunu, bu durumda, egemen sınıflar ve onların kadroların somut düzeyde çözemedikleri problemi ideolojik düzeyde çözdüklerini belirten Çavdar, bu konuda şunları söylemekte: “...gerçekte varolmayan bir toplum düzenini ideal planda varmış gibi gösterirler. Böyle durumlarda milliyetçilik çok sık başvurulan bir ideolojidir.” (ÇAVDAR, “Halkevleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s.878.)

⁷⁷⁷ KAYA, Cumhuriyet Halk Partisi Programı..., s.1.

çalışılmaktaydı.⁷⁷⁸ Eski olana, yani Osmanlı'ya karşı yeni olanın yerleştirilmeye çalışılmasını şu sözler özetler niteliktedir: “Halkevleri'nin bir odasından halk türküleri taşarken bir yan odadan Mozart sesi duyulur; ama hiç bir odadan gazel sesi duyulmaz.”⁷⁷⁹

Halkı Kemalist ilkeler doğrultusunda bir araya getirirken, sınıfsız bir toplum yaratmak da temel amaçlardandı. Halkın kaynaşmasını ve bütünleşmesini sağlamak, mezhep, soy, sınıf farkları gözetmeden toplumu bir bütün halinde tutabilmek amaçlanır. Atatürk'ün bu amaçla bir örgütlenme tasarladığı kendi sözlerinden anlaşılmaktaydı: “Millet, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlanmalıdır. En kuvvetli ders vasıtalarına, en yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kütle haline getirmek için ayrıca bir millî halk mesaisinin tanzimini ihmal etmeyeceğiz.”⁷⁸⁰

Aynı sözler Recep Peker'in Nutkunda tekrarlanmaktaydı; “Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Halkevleriyle takip ettiği gaye; milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilâtlandırmaktır.(...) Halkevleri'nin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kütle haline getirmektir.”⁷⁸¹

Halkevleri'nde bu “sınıfsız katı kütle” içinde eşitlik sağlanmaya çalışılır.

“Halkevleri çatısı altında derin içdemlik ve arkadaşlık duyguları hüküm sürer. Bu sebeple herkese aynı şekilde davranmak fikrine aykırı bir hareket düşüncesi Halkevleri'nde yer bulamaz.”⁷⁸² Yine aynı maddede toplantılarda Atatürk ve diğer devlet adamları dışında kimseye özel yer ayrılamayacağı belirtilir Bu madde, Halkevi'nin üyeleri arasında eşitlik sağlamanın yanı sıra iktidarın otoritesini sarsabilecek soya ya da dine dayalı liderlere karşı bir önlem olarak da görülebilir.

“Kaynaşmış bir kütle” haline getirilmek istenen toplumun, panayırlar, festivaller, geziler, müzikli ve danslı aile toplantıları ile canlandırılmasına ve hareketlendirilmesine çalışılır. Balolar, kadın ve erkeğin birlikte katıldığı ilk

⁷⁷⁸ Bu konuda Halkevi Öğreneği'nde şöyle denmekte: “... tarihe geçmiş kurumların cemiyet yapısının en derin tabakalarına kadar işlemiş köklerini sökmek,cumhuriyet ve devrim esaslarını bütün ruhlara ve fikirlere, egemen kutsal insan şartları halinde perçinlemek ödev ve yükümü karşısındayız.” (C.H.P Halkevleri Öğreneği, 1938, s.4)

⁷⁷⁹ Kansu, a.g.e., s.182.

⁷⁸⁰ GÖĞÜŞ, Beşir, “Halkevleri ve Halk Eğitimi”, Atatürk ve Halkevleri. Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s.176.

⁷⁸¹ Recep Bey'in Nutku, s. 11.

⁷⁸² C.H.P Halkevleri Öğreneği, Madde 19.

toplantılar olarak; sosyal yaşantıda önemli bir değişimdir. Halkevleri nişan ve nikah törenleri için de kullanılır.

Halkevleri, yeni ve laik Türkiye’de halkın camiler dışında toplanma mekânıdır. “Camilerde ümmet olarak biraraya gelmeye alışmış halk kitleleri, artık Halkevleri’nde ve benzeri uygar toplum merkezlerinde artık ümmet olarak değil ama millet olarak bir araya geleceklerdi. Laiklik cumhuriyetin ve devletin ana ilkesi olunca, kitleleri cami dışında biraraya getirecek yeni merkezlere gereksinme vardı. Halkevleri böylesine bir gereksinmeyi de karşılayacak biçimde örgütleniyordu.”⁷⁸³ Halkevleri’nin bu niteliği, Halkevi binalarının kent içinde yer almasını etkileyecek önemli bir konuydu.

Halkın “terbiye”sinin sağlanması Halkevleri’nin en önemli işlevlerinden biri olarak görülür. “Halk terbiyesi gibi büyük ve nazik bir meselede, ve şiddete başvurmayan bir yetiştirme politikasında, hakikî bir fikir ve zevk mürşitleriyle mürebbilerini bulup meydana çıkarmak, onların feyizleriyle halkın yükselme ihtiyaçlarını baş başa koymak belli başın bir iştir.”⁷⁸⁴

Halkevleri’nde yetişkinler için yaygın eğitim sağlanmaktaydı. Yeni nesil örgün eğitim kurumlarında eğitilirken, yetişkinlerin eğitimini ve terbiyesini sağlamak Halkevleri’nin işlevlerindedir.

Halkevleri’nin diğer bir önemli işlevi “Kültür Telkini”ydi. Kadro dergisinde Aydemir, Halkevleri’nin açılışı üzerine; bütünleşmiş millet ve ferdin devlete karşı görevleri üzerinde durduktan sonra kültür telkininin önemini belirtir: “Hulasa kültür telkini, prensipli, disiplinli, kontrollü ve esasları bütün teferrüatıyla evvelden muayyen, sistemli bir telkin işidir”⁷⁸⁵ ve Aydemir için bu önemli görevi gerçekleştirecek olan rehber, Halkevleri’dir. Dönemin gazetelerinde de millî kültür davası sıklıkla işlenmektedir;

“Biz yeni baştan yüksek bir millî kültür yaratmak davasındayız. Tek ve gerçek millî bir kültür.(...) Yeni Türk kültürü bütün tabakaları aynı cevherden yapılmış yüksek bir halk kültürü olacaktır. Eski Şark ve yeni Garp zevkleri arasında bocalayan şehirlerimize, münevverlerimize doğru kendi kültürümüzün saf örnekleri,

⁷⁸³ CEÇEN, a.g.e., s.380

⁷⁸⁴ KANSU, Nafi Atuf; “Halkevlerimiz”, C:H:P: 1939’da Halkevleri, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939, s. 5.

⁷⁸⁵ AYDEMİR, Şevket Süreyya; “Halkevleri”, Kadro, tıpkıbasım, Cilt I, G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 35-37.

halk dili, halk edebiyatı, halk türküleri, halk raksları Halkevlerimizden taşıyor geliyor. Bu kurumlar tutmuş ve eser vermeğe başlamıştır. Muhakkaktır ki Türk İnkılabı millî kültür davamızın en güzel organlarını Halkevleri'yle bulmuştur. Geleceğin büyük Türk kültürünü yaratmakta bu millî kültür ocaklarının çok büyük bir payı olacaktır.”⁷⁸⁶

Ulusal kültürün geliştirilmesinde halka “güven telkini ve onore etme” yöntemi de uygulanır. Halkevleri yayınları, halka güven “telkin” eden ve inançla çalışmaya teşvik eden örneklerle doludur. Yalnızca Halkevleri'nde değil, dönemin diğer yayınlarında da sıkça rastlanan bu tutum, topluma yönelik bir “özgüven serumu”dur ve bu yöntemle, oluşturulmaya çalışılan ulusal kimlik beslenir. Türk, Orta Asya'dan beri “medeniyet mürebbisi” olarak görülür.⁷⁸⁷ “Özgüven serumu” ile beslenen halkın tüm çalışmalarda seferberlik havası içinde olmasına çaba gösterilir:

“Rahat, sakin, dünya ile alâkası kesik, kaygusuz hayatı türbelerin ve tekkelerin gömüldüğü mezara gömmeliyiz. Bize coşkun, hareket ve faaliyetle dolu hayat lazımdır. Hayatı ferdî saadete ermek için değil son nefesine kadar çalışmak, didinmek ve yükselmek ve yükseltmek için sevmek”⁷⁸⁸

F- HALKEVLERİ'NİN ÖRGÜT YAPISI

Halkevleri'nin örgüt yapısını C.H.P. Halkevleri Öğreneği açıklamaktadır. Partinin ilkelerine bağlı olarak çalışan Halkevleri'nin etkinliklerine, partiye üye olan ya da olmayan herkes katılabilir. Halkevleri Yönetim Kurullarında çalışabilmek ise partiye kayıtlı olmayı gerektirir.⁷⁸⁹ Halkevleri'nin açılmasını Parti Genel Yönetim Kurulu, Halkevleri'nin kurulması ve düzenlenmesini bulunduğu yerin il, ilçe veya kamun (nahiye) Parti Yönetim Kurulu sağlar.⁷⁹⁰ Ankara Halkevi'nin başkanı Parti Genel Yönetim Kurulu tarafından seçilir ⁷⁹¹

⁷⁸⁶ BANGUOĞLU, Tahsin; “Halkevleri, Milli Kültür Ocakları”, Ulus, 20 Şubat 1944, s. 59.

⁷⁸⁷ Reşit Galip Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, s.35

⁷⁸⁸ Reşit Galip Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, s.36.

⁷⁸⁹ C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), Madde 1

⁷⁹⁰ Madde 2

⁷⁹¹ Madde 3

Halkevleri; “1.Dil, Tarih,⁷⁹² Edebiyat, 2.Ar, 3.Gösterit, 4.Spor, 5.Sosyal Yardım, 6.Halk Dershaneleri ve Kurslar, 7.Kitapsaray ve Yayın, 8.Köycülük, 9.Müze ve Sergi”⁷⁹³ olmak üzere dokuz şubeye ayrılmıştır.

Bir Halkevi'nin açılabilmesi için gerekli bina, para ve diğer maddi araçlar sağlandıktan sonra bu şubelerden en az 3'ünün çalışması gerekir.⁷⁹⁴ Üye sayısı ondan fazla olan her şube, ‘Şube Yönetim Komitesi’ seçer. ‘Halkevi Yönetim Kurulu’ ise bu komitelerden seçilecek birer delegeden oluşur. Seçimler iki yılda bir, gizli oy ile yapılır.⁷⁹⁵ Halkevi Başkanı ise bağlı bulunduğu il, ilçe, kamun Parti Yönetim Kurulu (Yönetim Kurulu) üyeleri arasından seçilir. Ödevleri 11 Parti Yönetim Kurulu tarafından onaylanır.⁷⁹⁶ Halkevleri yönetim kurulları yılda iki defa Parti Genel Sekreterliğine şubelerin çalışmaları hakkında bilgi gönderir. Bu raporun bir örneği de yöredeki Parti Yönetim Kurulu’na verilir.⁷⁹⁷ Bu sistemli çalışma yıllık faaliyet raporları ve dökümler elde edilmesini sağlamıştır.

G- ULUSAL BİLİNCİN VE KİMLİĞİN OLUŞTURULMASINDA HALKEVLERİ’NİN ÇALIŞMALARI

1- Dil ve Edebiyat Şubesi

Halkevleri Öğreneği’nde şubenin ilk görevi, çevrenin genel bilgisini yükseltmeye yarayacak konularda konuşmalar ve konferanslar yapmak olarak tanımlanır. Şube; “Bu toplantılarda Parti prensiplerinin kökleşmesine, yurd sevgisinin, yurddaşlık ödevleri duygusunun yükselmesine çalışır. Halk için pratik şekilde faydalı olacak ayıtlara (konuya) daha çok yer ayrılacaktır”⁷⁹⁸

Halkın eğitilmesinde en önemli görevi bu şube yerine getirir. Konferanslar hoparlörle kentte ya da köyde halka dinletilir. İlk yıllar da konferanslara ilgi toplayabilmek için, bir piyes ya da müzik parçası eklenerek sunulmaktaydı. Zamanla bu önlemlere de gerek kalmayacaktır.

⁷⁹² Tarih çalışmaları, 1942 yılında Dil ve Edebiyat kolundan ayrılarak Müze ve Sergi koluna bağlanır.

⁷⁹³ C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), Madde 4

⁷⁹⁴ Madde 10

⁷⁹⁵ Madde 21

⁷⁹⁶ Madde 24

⁷⁹⁷ Madde 31.

⁷⁹⁸ Madde 35.

“Artık halkevlerinde konferans, müsamere, konser, temsil gibi cazip vasıtalar, bir sıkıntı olmaktan çıkmış, başlı başına alaka toplayan; kalabalığı çeken ve telkin vazifesini tam yapan bir unsur haline gelmiştir.” Bu gelişme; “fikir dinlemeğe alışkın bir kütlenin vücuda getirilmiş olmasıyla” açıklanır.⁷⁹⁹

Halkevleri kapısı kendi uzmanlık alanında konuşmalar yapmak isteyen her aydına açık olduğu için çok çeşitli konularda konferanslar verilir. Buldukları yerde Türk Dil Kurumu'nun üyesi gibi işleyen Dil ve Edebiyat Şubeleri, Öztürkçe'nin derlenmesi ve yayılması için de çalışır. Öğrenekte de tanımlanan bu görevleri gereği; “...ana türk dilinin halk arasında, yaşayan kelimeleri, terimleri, eski ulusal masalları, atasözlerini araştırıp toplar.”⁸⁰⁰

1931 I. Dil Kurultayı ile başlayan dilde Türkçeleştirme çalışmaları, zamanla yavaşlar. 1938'e kadar küçük bir sözlük ile birlikte yayınlanan Halkevleri Öğreneği'nin 1940 yılında adı Halkevleri Talimatnamesi olur ve metin içindeki Öztürkçe kelimelerden de vazgeçildiği görülür. Her alanda Türkçe kelimelerin aranılan ve derlenmesine çalışılan bu yıllarda mekân isimleri de Türkçeleştirilir.⁸⁰¹

Yeni hayat ve yeni toplum, yeni bireylerle kurulacaktır. Dil ve Edebiyat Şubesi'nin bir görevi de, yeni toplumun, “konuşmayı bilen” yeni bireyini yaratmaktır: Bu bireyi yaratırken Halkevleri, eski zihniyetle de mücadele eder.

“Asırlardır ‘Söz Gümüş ise, Süküt Altındır’ diyen sakat osmanlı terbiyesinin tesiri altında şehir ve kasabalarımızda Halkevleri'nin açılışından beri “söz”e haysiyet ve itibarı iade edilmiş bulunmaktadır.(...) Şimdi Hâlkevi'ne hiç mübalâğasız, her bilgili ve imanlı vatandaşın konuştuğu Kürsü'dür denebilir”⁸⁰²

Parti'nin “söz”e ve özellikle “hitab”a verdiği önem 1931 yılında CHP Halk Hatipleri Teşkilatını örgütlemesinden de anlaşılabilir. Dönemin önemli propaganda örgütü olan CHP Halk Hatipleri Teşkilatı şehirler ve köyler için iki ayrı tip hatip

⁷⁹⁹ Kansu, a.g.m., s.4.

⁸⁰⁰ Madde 36.

⁸⁰¹ Bunun örneğine “Ülkü” dergisinde rastlıyoruz: Farsça, “-hane”, “-gâh”, “-istan” ekleri ile yapılan sözcüklerin yerlerine “-yeri”, “-lık”, “-eli” ekleri ile Türkçe karşılıklar önerilir. Aramgâh: dinlenmeyeri, bezmgâh: sohbetyeri, cemiyetgâh: toplantıyeri, ciyergâh: canevi, seyirgâh: gölgelik, bağıştan: bağlık, güllistan: güllük, kabritan: kabirlik, haristan: dikenlik, sengistan: taşlık, şeceristan: ağaçlık gibi. (BANGUOĞLU, Tahsin; “Dilimiz Üzerine Görüşmeler: ‘Farsça Mekân İsimlerini Türkçeleştirebiliriz’”, Ülkü, no 16, 16 Mayıs 1942, s. 7.

⁸⁰² CHP Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942), Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul 1942, s.4.

yetiştirmeyi amaçlar. Hatipler etkileyici kişiler arasından seçilir, kurslar ve konferanslarla eğitilir⁸⁰³

Dil ve Edebiyat Şubesinin en önemli görevlerinden birisi de dergi çıkarmaktır. Halkevleri 19 yıl boyunca 77 dergi çıkarır. Ankara Halkevi de adını Atatürk verdiği “Ülkü-Halkevi Dergisi”ni, çıkarmaktaydı. Dil ve Edebiyat Şubesi ve dergiler aracılığı ile pek çok “istidatlı genç”, Halkevlerinde yetişir.⁸⁰⁴

Dil ve Edebiyat Şubesi'nin dergilerden sonra ikinci önemli etkinliği kitaplardır. En çok kitap yayınlayan Halkevleri: Ankara, Aydın, Balıkesir; Diyarbakır, Eminönü, Gaziantep, İzmir, Isparta, Kars, Kastamonu, Kayseri, Konya, Manisa ve Sivas'tır. 1932-1939 yılları arasında en çok yayınlanan kitap konuları sırası ile; umumi , sosyal ilimler, edebiyat, tatbiki ilimler, tarih-coğrafya'dır. 1942'ye doğru bu sıralama: umumi eserler, tarih-coğrafya ve edebiyat olur. 1939'dan sonra yayınlanan kitaplarda tarih-coğrafya konulu kitap sayısının artması dikkati çeker.

Şube'nin bir görevi de ulusal bayramları ve büyükleri anma günlerini düzenlemektir. Şube bu özel günleri, “Beylik içtima olmaktan kurtarmakta, birer manâlı ve heyecanlı halk toplantısı” haline getirmektedir.⁸⁰⁵

2- Ar (Sanat) Şubesi

“Fikir ve tez telkinin”de en önemli görevi yüklenen şubelerden birisi Sanat Şubesi'dir. “... (T)elkin ve terbiye her seviyede kafa ve ruh için tesirli kılabilen bir sanat şubesi inkılap memleketlerinin ve inkılap müesseselerinin ilk ele alacağı çare'dir.”⁸⁰⁶

“Mürebbi” olarak görülen sanatın “devrimin” emrinde olması beklenir. Behçet Kemal'in ve İnönü'nün sözlerinde bu yaklaşım açıktır:

“Bizim gibi inkılap memleketlerinde, sanat; ne olursa olsun, inkılabın emrine girmeyi bir gönül zevki, bir vicdan borcu, bir yaşama çaresi bilmelidir.(...) Bazı

⁸⁰³ ŞİMŞEK; Sefa; “Tek-Parti Rejimlerinde Siyasi Propaganda Olgusu ve CHP Halk Hatipleri Teşkilatı”, Türkiye Günlüğü, Sayı 46 (Yaz 1997), Ankara 1997, s. 106-119.

⁸⁰⁴ Örneğin Diyarbakır Halkevi Dil, Tarih Edebiyat Komitesi'nin düzenlediği ve 19 Mayıs 1939'da sonuçlanan şiir yarışmasında o dönemde lise öğrencisi olan Orhan Asena birincilik ödülünü kazanır. (“Şiir Müsabakası Neticelendi”, Karacadağ, Cilt 2, sayı 16, 20 Mayıs 1939, Arka kapak iç sayfa.)

⁸⁰⁵ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 4.

⁸⁰⁶ CHP Halkevleri..., (1935), s. 50.

inkılap hareketlerinin halka tam mal olması, halkın ruhuna tam sinmesi için, sanatın elinde parlaması, sanatın imbiğinden geçmesi lazımdır.(...) Yeni duyguları halkın gönlüne, yeni görüşleri halkın gözü önüne sanat koyacak.”⁸⁰⁷

“Halkevi, vatanda güzel sanatlara muhabbeti ve güzel sanatlardan vatandaşların terbiyesi için, vatandaşın azminin kuvvetlendirilmesi için nasıl istifade edileceğini telkin eden bir toplantı yeri olmalıdır. Güzel Sanatlar, yalnız yüksek bir insan cemiyetinin temeli olan ince ve güzel hisleri terbiye eden vasıta değildir. En sert iradeleri de yetiştirmeye vasıta olan başlıca bir münebbih başlıca bir yürütücüdür. Bütün Halkevleri’ni, güzel sanatları sevmeleri ve sevdiren yaymaları için bir heyecan duymağa teşvik ediyorum.”⁸⁰⁸

“Mürebbi” olan sanat, aynı zamanda halkın “gönlünü fethedebilecek” bir araçtı; “Halkın sade kafasını fethetmek için bile kalbini fethetmekten işe başlamak lazım olduğu zaten malum bir şeydi ve kalbin güzel sanatlarla fethedilebileceği bütün dünya tecrübeleriyle meydanda duruyordu. Sanat ilk defa kurstan geçecek sonra mürebbi olacaktı. Güzel sanatlara Halkevleri çalışmalarında büyük bir yer ayırmak icabediordu.”⁸⁰⁹

“Kulağın ve gözün yetişmek ve telkin edilmek için en iyi en tesirli vasıtalar olduğu meydana idi; bunlara doğrudan doğruya hitap,eden, uluslararası bir dil sayılabilen resim, musiki, mimari ve heykeltraşlık, bu itibarla en çok üzerinde durulmaya değer sanat şubeleri ve telkin unsurları idi.”⁸¹⁰

Bu amaçlar doğrultusunda “Ar Şubesi” yetenekli gençleri yetiştirmekle görevlidir: “müzik, resim, heykeltçilik, mimarlık gibi alanlarda bezeksel (tezyîni) sanatlar vesairede artist veya amatör unsurları biraraya toplar, genç kapasiteleri korur ve gelişmelerine çalışır”⁸¹¹

Geçmiş zamanla mücadele ve “özgüven serumu” sanat alanında da görülür. Saltanatın köreltiği sanat gerçekte “Türkün ezeli kabiliyeti”dir.

“..Ruhu en büyük, en ilâhi sevinçler ve ıstıraplarla yuğurulmuş olan, yaradılışın en güzel ve en çetin tezahürleri ile dünyanın her yerinde temasa gelmiş olan, bu millettir.(...) Asırların, sakat din telâkkilerinin sinsi tesiri ile; gevşettiği ve

⁸⁰⁷ (ÇAĞLAR),Kemal, Behçet; “Gönüllü Sanat”, Ülkü, Cilt 4, sayı 23, 2 Kanun 1935, s.336.

⁸⁰⁸ CHP Halkevleri..., (1935), s.36.

⁸⁰⁹ CHP Halkevleri..., (1935), s.14.

⁸¹⁰ CHP Halkevleri..., (1935), s.36.

⁸¹¹ Madde 39

körlettiği bu ezeli harikulâde istidatlar muhakkak ki bir gün yeniden üste çıkacak, kendini meydana vuracaktır.”⁸¹²

“..Güzel Sanatlar, neşenin, terbiyenin ve milli karakterin en ilerde âmilleri olarak ele alınmakta, işlenip yayılmaktadır. Bu sayede Türk halkının Çiftçi Millet, Asker Millet olduğu, kadar Sanatkâr Millet olduğu da meydana konmakta, yeni yetişen Türk sanatkârlarına büyük halk haznesinin kapakları ve örtüleri bir uçtan açılmaktadır.”⁸¹³

Müzik Zevkinin Yükseltilmesini de amaçlayan Halkevleri yetenekli çocukları, “fasıl ve saz musikisinin esaretine düşmeden garp musikisi zevkinin aydınlığına çekmekte ve onlara dersler vererek kabiliyetlerini doğru ve düzenli yola sevketmektedirler.”⁸¹⁴

Fasıl ve saz musikisinin esaretinden kurtarılan halkın türkülerinde “keman, ut, cümbüş; kanun; ney kullanılmayacağı” 1940 yılında yayınlanan Halkevleri Çalışma Talimatnamesinde belirtilmekteydi.

Halk için müzik akşamları ve müsâmerelerin müzik programlarını düzenleyen Halkevleri’nde, “Devrim telakkisine ve halk terbiyesine hasır”⁸¹⁵ edilen müzik için rejimin tercih ettiği üslup, açıklanır. medeniyet ve milliyet ikilisidir; “arsıulusal modern müzik ile halk türkülerimiz esas tutulacak ve arsiulusal müzik teknik ve yaraçları kullanılacaktır. Müzikte ergemiz modern ve arsiulusal müziği ve sayra tarzını esas tutmak ve bunu taptamak ve sağlamaktır. Halkın müzik zevkini artırma ve yükseltmek için radyo, gramofon gibi araçlardan faydalanmalıdır.”⁸¹⁶

“Sadece teknik, sadece usul arsiulusal olacak, ruh ve ritm türklüğünü derhal belli eden bir karakter ve orjinaliteye malik bulunacaktır.(...) Teknik beynelminel, ruh Türk; usul beynelminel, üslub Türk”⁸¹⁷

1940, yılında çıkan Talimatnamede halka Garp Musikisi dinlettirileceği belirlenir: “Halkevleri müzik çalışmalarında esas, millî ruhun derinliklerinde zengin bir hazine olarak yaşamakta bulunan halk türkülerimizi Garp tekniği, ile işleyerek müstakbel kompozitörler için, sadakat ve itina ile toplamak ve saklamakla beraber

⁸¹² CHP Halkevleri..., (1935), s.36.

⁸¹³ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s.5.

⁸¹⁴ CHP Halkevleri..., (1935), s.42.

⁸¹⁵ CHP Halkevleri..., (1935), s.39.

⁸¹⁶ C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), Madde 41.

⁸¹⁷ CHP Halkevleri..., (1935), s. 38.

yeni Türk müziği bir taraftan vücut bulmakta iken kulakları ve zevkleri çok sesli müziğe alıştırmak ve ısındırmak; bunun için de birçok fırsatlardan istifade ederek Garp müzik eserlerini bol bol dinletmektir.”⁸¹⁸

Şube'nin müzik alanında en önemli etkinliklerinden biri bando, koro ve orkestra kurmaktır. Konserler, “musiki müsamereleri” ve “musiki gezileri” ile “garp” müziğinin “sindirilmesi” amaçlanır. “(M)emleketin her köşesinde, halkın içinde, halkın ruhuna sindirmek için; garp tekniğinin yeni ve sâlim musiki zevkinin devamlı ve amelî telkinini yapmaktadırlar”⁸¹⁹

Dil ve Edebiyat Şubesi'nin Öztürkçe kelime derleme çalışmalarında olduğu gibi Ar Şubesi de halk arasında yaşayan ulusal oyunları ve türküleri nota ve sözleri ile birlikte toplamakla görevlidir.⁸²⁰ Bu karar Parti Kurultayında programa da alınır.

“Millî oyunlarımız, halk türküleri ve umumî olarak folklorumuz toplanacak, kıymetlendirilecek ve yayılacaktır. Memleketin muhtelif köşelerinde farklı olarak gelişmiş olan millî oyunlar ve törenler ve memleketin her tarafında tanınacaktır.”⁸²¹

Şube'nin önemli görevlerinden biri halkın ulusal marş ve şarkıları öğrenmesine yardımcı olarak önemli günlerde marşların, “beraberce bir ağızdan söylenmelerin sağlamaya çalışmak”tır.⁸²² Böylece “Bir ağızdan terennüm eden onbinler”⁸²³ yaratılacaktır.

“Ulusal marşları ve şarkıları halka öğretmek, en coşkun anlarında bile durgun ve sessiz neşesi gibi derin ve içli ızdırabını da içinde saklamaya ve boğmaya saltanat devirlerinin alçakça ve aptalca tesiri ile güç bela fakat eyice alıştırılmış türk milletinin sevincine ve yasına ses ve edâ vermek Halkevi'nin en belli başlı vazifelerinden biri olmuştur. Bir ağızdan ve bir arada şarkı söylemesi: bir vakitler bazılarınca imkânsız görülen türk milletinin bu işe de pek kolay alıştığı” görülmüştür.⁸²⁴ Halkın bir ağızdan marşlar söyleyebilmesinin ispatı yurdun dört bir yanında ve Büyük Önder'in huzurunda hep bir ağızdan söylenen Onuncu Yıl Cumhuriyet Marşıdır.

⁸¹⁸ C.H.P. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Zerbamat Matbaası, Ankara 1940, Madde 21.

⁸¹⁹ CHP Halkevleri..., (1935), s. 40.

⁸²⁰ C.H.P Halkevleri Öğreneği, 1938, Madde 44.

⁸²¹ C.H.P. Program ve Nizamname, Zerbamat Matbaası, Ankara 1943, s. 13.

⁸²² C.H.P. Halkevleri Öğreneği (1938), Madde 43.

⁸²³ CHP Halkevleri..., (1935), s. 40.

⁸²⁴ CHP Halkevleri..., (1935), s. 40.

“Ulusal rakısların” yanında “zevkli garp dansları”na yer vermek amaçlanır.⁸²⁵ Folklorun ulusallaşması sürecinde Halkevleri’nin önemli rolü vardır. Bu süreç içerisinde halkoyunları da “millî oyun” ve “millî raks” şeklini alır. Ulusal bir simge olarak görülen “raks”ın bir salon dansı niteliğine kavuşturulması amaçlanır. Tarcan’ın Sarı Zeybek’ten esinlenerek tasarladığı bir koreografide kadın ve erkek biraradadır. Atatürk beğeni ile izlediği Tarcan zeybeğinin smokinle de oynanmasını ister ve böylelikle Avrupalılara “bizim de mükemmel bir raksımız var, diyebiliriz ve bu oyunu salonlarımızda, müsamerelerimizde oynayabiliriz” der.⁸²⁶

Halkevleri’nde de buna özen gösterilir. Aile toplantıları ile kadın ve erkeğin biraraya getirilmesine çalışıldığı gibi, danslarda da bir araya gelmelerine dikkat edilir. 1940 yılında Halkevleri Talimatnamesi’nde:

“Yerli ve millî rakıslar aslî kıyafet, saz, türkü ve edalarile teşvik edilmeli ve Halkevleri müsamerelerinde bunlara yer verilmelidir. Bu rakıslarda bilhassa kadınlı ve erkekli beraber oynananları tercih edilmelidir” denilir.⁸²⁷

Halkevleri’nde oynanacak “millî raks”ların seçiminde kadın ve erkeğin birarada olması tercih sebebidir. Bir diğer önemli tercih sebebi figürlerdeki “hız” faktörüdür⁸²⁸. İşlevleri arasında halkı canlandırma ve neşelendirmek bulunan Halkevleri için; bu tercih sebebi kolay anlaşılmaktadır.

Müzikli aile toplantılarında ve danslarda kadın ve erkeği bir araya getiren Sanat Şubesi kadının sahneye çıkmasını da destekler: “Karşı komşu kapısına geçerken dört yanına bakıp sıkılan eşsiz kabiliyetli Türk kadınına Halkevi sahnesinde alafranga nağmeler teganni etmek müyesser olmuştur”⁸²⁹

Bütün bu ulusal rakısların, zevkli garp danslarının, sanat terbiyesinde “seferber” olan radyo, bando, koro, orkestraların ve bunların yanı sıra caz bantlarının bir görevi de yüzyılların alışkanlığı kabul edilen ruh halinin değiştirilerek, halkın hareketlendirilmesi, canlandırılmasıdır. Etrafa “neşeyi ve şevki” getirmektir.

“Toplantı ve neş’e gecelerine bu millî rakıslarla şevk ve hususiyet vermek” amaçlanır. Halkevleri Asgari Çalışma Planında, “Her Halkevi’nde bir radyo ve

⁸²⁵ CHP Halkevleri..., (1935), s. 40.

⁸²⁶ ÖZTÜRKMEN, Arzu; Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s.224-229.

⁸²⁷ Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940), Madde 26.

⁸²⁸ ÖZTÜRKMEN, a.g.e., s. 256.

⁸²⁹ CHP Halkevleri..., (1935), s. 44.

kabilse bir hoparlör tertibatı bulunur. Aile toplantılarında varsa, Halkevleri alafranga müzik terekküplerinden, orkestradan, yoksa radyo ve gramofondan istifade edilerek, bilhassa alafranga müzik dinlenir ve dans edilebilir. Bu toplantıların nezih cereyan etmesine bilhassa dikkat olunmak lazımdır. Bu toplantılarda mahallî rakslar ve türkülerin beraberce icra ve teganni edilmesi teşvik olunmalıdır.”⁸³⁰ denilir.

Halkevleri, Ankara Radyosu’nu hoparlörler ile bahçe ve meydanlarda dinletir. “Radyo, musiki terbiyesinde en yorulmaz, en kolay çalışır bir mürebbi” dir.⁸³¹

Bandolar buldukları yerlere “musiki zevki aşlar”. Köylere kadar giden Bando’yu, bu gezilerde, köy halkı kilometrelerce takip eder. Halkevleri Orkestraları büyük illerde (Ankara, Mersin, İstanbul, İzmir, Bursa) “zaten, garphlaşmış musiki zevklerinin galebesini büsbütün temin ederken”, memleketin diğer köşelerinde “Türk ruh ve ritmime yeni tekniğin, garpli zevkin müjdesini getiren ilk zafer seslerini teşkil etmektedir.”⁸³²

Halkevleri’nin çalışmaları ile Türk sanatında geleneği olmayan resim ve heykeltıraşlığın “halkın ruhuna sinmiş, halka inmiş ve halkın olmuş” sanat şubeleri haline gelmesi istenir.⁸³³

Halkevleri’nin Resimde üslubu “millî destanları yaşatan, kahramanlıklarımızı canlandıran; kendi öz benlik ve hayatımızı ilgilendiren”⁸³⁴ konulardaki tarzların destekleneceği belirtilir, bu arada “yalnızca tabiata sadakat değil, tabiata aykırılık ve serâzatlık”⁸³⁵ da cesaretlendirilir

Mimarın da görevi mimaride “yeni” zevki aşlamaktır. “Modern ve güzel binalarımızın proje müsabakalarını kazanan mimarların çoğu Halkevleri’nde halka yeni mimari zevkini aşlamaktadırlar.”⁸³⁶

Halkevleri’nde Mimar Sinan’ın yıldönümü kutlamaları yapılır. Afyon Halkevi’nde, Afyon’lu mimarların yardımı ile açılan uygulamalı kurslar sonucunda 134 ehliyetli kalfa, 12 mozaik ve beton ustası yetiştirilmiştir. Ankara ve Eminönü Halkevleri’nde mimari eserler sergisi açılır, köy evleri tipleri üzerine çalışılır.

⁸³⁰ KAPLAN, Kadri; “Halkevleri”, Halkevleri ve Atatürk Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s. 139.

⁸³¹ CHP Halkevleri..., (1935), s. 41.

⁸³² CHP Halkevleri..., (1935), s. 42.

⁸³³ CHP Halkevleri..., (1935), s.37.

⁸³⁴ Madde 31

⁸³⁵ Madde 36.

⁸³⁶ CHP Halkevleri..., (1935), s. 46.

Kadıköy Halkevi'nde çevrede ev yapmak isteyenlerin planları incelenir ve sahipleri ile projeleri tartışır. Denizli Halkevi “muhitin şartlarına uygun” 3 tip ev planı yaparak halka dağıtır ve “yeni inşaatın disiplinli olmasını temine” çalışır.⁸³⁷ 1933 yılında Antalya Halkevi, Fırka ve Halkevi inşaatından yararlanarak marangoz ve yapı ustalarına “modern inşaat hakkında dersler” verir.⁸³⁸ Aynı yıl İstanbul'da Mimar Sinan ve sanatkâr Behzad anılır, bir güzel sanatlar ve bir de mimari sergi açılır.⁸³⁹ Kütahya'da da Halkdershaneleri ve kurslar şubesi Fransızca, İngilizce kurslarının yanısıra, Mimari kurs açar.⁸⁴⁰

3- Gösterit (Temsil) Şubesi

Halkevleri'nde yalnızca CHP Genel Yönetim Kurulunca seçilen veya Kurul tarafından yazdırılan piyesler oynanabilmekteydi. Temsillerin amacı Halkevleri'nde hayat ve hareket uyandırmak, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, fikir ve sanat terbiyelerine yardımcı olmak ve iyi hatip yetiştirmek, memleket ve cemiyet için faydalı telkinlerde bulunmaktır. Piyeslerde kadın roller asla erkeklere verilemez. Sinema gösterileri yaygınlaştırılmaya çalışılır. Tiyatro ve konserler gibi bedava olan sinema gösterilerinde filmler Parti'nin veya Hükümetin gönderdiği ya da Halkevi İdare Heyetinin satın alacağı filmlerdir. Filmler de birer “telkin” aracıdır.⁸⁴¹

Halkevleri'nde tiyatroya verilen görev de Kemalizm'i halka benimsetmektir. Tiyatronun “eşsiz telkin kudreti” vardır.⁸⁴² “Tezli bir piyes” ile 136 halkevinde 136000 den fazla yurttaşa “bir iki gün içinde bir fikrin telkin edilebileceği” hesaplanır.⁸⁴³

Kemalist ilkelerin anlatıldığı, geçmişin kötü yaşam koşulları ile devrimi ve yeni yaşam tarzını kıyaslayan bu oyunlarda, Osmanlı İmparatorluğu ya işlenmemiştir ya da olumsuz yanları ile ele alınır. Halkevleri yayınları da bu anlayışı yansıtır: “yalnız tarih tezimizi ve milli mücadele menkibelerimizi değil herhangi bir içtimaî

⁸³⁷ CHP Halkevleri..., (1935), s. 46-48.

⁸³⁸ C.H.P. Halkevleri'nin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsaları, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1934, s. 11.

⁸³⁹ C.H.P. Halkevleri'nin 1933..., s. 44.

⁸⁴⁰ C.H.P. Halkevleri'nin 1933..., s.58.

⁸⁴¹ CHP Halkevleri..., (1935), s.62.

⁸⁴² CHP Halkevleri..., (1935), s.50.

⁸⁴³ CHP Halkevleri..., (1935), s.51.

telakkimizi tesbit eden, eski içtimai hayatın herhangi sakat bir tarafını belirten, yeni ve makbul hayatın herhangi güzel tarafını ortaya koyan bütün piyeslerin temsiline memnuniyetle muvafakat edildi”⁸⁴⁴

“Saltanatla Cumhuriyetin, irtica ile inkılâbın, modern mekteple köhne medresenin, iyi vatandaşla fena vatandaşın umumî cemiyet menfaatleriyle şahsî menfaatlerin saiki miskinlik ve cehalet olan fakirlikle namus dairesinde çalışarak kazanılmış refahın; yeis ve bedbinlikle ümit ve nikbinliğin mukayesesi gibi” konular işlenir. “Halkevi sahnesi bir millî kültür mektebi olacaktır.”⁸⁴⁵

Osmanlı'nın karşı olduğu tiyatro oyunculuğunda da, “en mühim ve nezih sanat şubesindeki kabiliyetlerimizin de belirmesine ve işlenmesine, halkın bir eski ve sakat telakkisinin daha; o türkün her şeyden üstün aklı selimi ile yenilmesine ve kafalardan sökülüp atılmasına sebep oldu”. Tiyatroyu sevmeyen, kadına sahnede yer vermeyen, “bu zihniyet artık boğulmuştur, artık sesini yükseltmez; eğer kısık sesle söyleniyor görünürse Halkevi'nin ilk işi bu sesi hükümsüz kılmak için en esaslı tedbiri almak, en tesirli telkinleri yapmak olacaktır.”⁸⁴⁶

Halkevleri'nde Türk oyunlarının yanı sıra klasik dünya tiyatrolarından çeviri veya adapte oyunlar da yer alır: “.babaları Fransızlarla doğuşun Antepli delikanlıların ve genç kızların Halkevleri'nin sahnesinde Fransız Moliere'in Hastalık Hastası'nı derin bir sanat heyecanıyla oynadıklarını görünce bu inanın sağlamlığını ve yaratıcılığını bir kat daha anladım.”⁸⁴⁷

Temsiller köylere kadar gider. “Saltanatın karagözü bile tanıtamadığı köye Cumhuriyet nesli ve Cumhuriyet teşkilâtı piyesi ve canlı tabloyu, tezi ve telkini götürmektedir.”⁸⁴⁸ Sanatı “ferdi bir çalışma” olarak görmeyen ve “ferdiyetle sivrilmiş tek başına, bir şahsiyetin” yaratıcılığında şüphe duyan Halkevleri, “san'atı maşerî bir iş, bir topluluk yaratışı haline sokacak san'at hadiselerinin başında” temsili görür. Temsile yalnızca bir telkin aracı olarak değil “toplu çalışmaya, müşterek eser vermeye, şeref ve mesuliyeti paylaşma”ya yönelik bir uygulama ve “terbiye sistemi” olarak önem verilir.⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ CHP Halkevleri..., (1935), s.55.

⁸⁴⁵ Reşit Galip Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, s.22.

⁸⁴⁶ CHP Halkevleri..., (1935), s.52.

⁸⁴⁷ YETKİN, Şuut Kemal; “Halkevleri”, Ülkü, Cilt 5, sayı 59, 1 Mart 1944, s. 1.

⁸⁴⁸ CHP Halkevleri..., (1935), s.60.

⁸⁴⁹ CHP Halkevleri..., (1935), s.63.

Profesyonel olmayan Halkevi tiyatrolarında, temsil kolu üyelerinin boş zamanlarını değerlendirerek sahneledikleri oyunlar, halka açık, ücretsiz sergilenir.

4- Spor Şubesi

İtalyan ve Alman Faşist ideolojilerin spor ve sağlam vücut konusunda duyarlılık gösterdiği 1930-1940'lı yıllarda Türkiye'de de bu konu önem kazanmıştır. Halkevleri'nde "beden, ruh ve kafa gelişmesi bir arada"dır 19.yy'a kadar "gürbüz adamlar yetiştiren" Türk Cemiyetinde, 19. yy'dan sonra, "nesillerin vücutları gittikçe bozulmuş, Anadolu'da saltanat devrinin yadigâri olup da Cumhuriyet devrinin kahrettiği düşman, sıtma bozuk ve sıhatsız vücutlar türemesine" neden olmuştur, bu nedenle Halkevleri için spor "bir hayati vazife, bir içtimai icap" tır, Halkevleri için spor, "sağlık durumunun düzelmesi, sağlık neşesinin artması, çalışan Türk'ün iş veriminin artması", yurd savunmasında "kudreti elde etmesi; gözü peklige, becerikliliğe, dayanıklılığa kavuşması"dır. Bu amaçla "Seçkin tekler değil, gürbüz yüzbinler" hedeflenir. "Sporun fantazi olmadığını, spordan gayenin seçkin tekler ve şampiyonlar yetiştirmekten ziyade hastalıksız, gürbüz, sıhhatli, yüzbinler yetiştirmek olduğunu her zaman gözönünde tutan Halkevleri, asıl vazifelerini birkaç spor nevini ihya ve idameden ziyade sporun sosyal hayata girmesini temin etmekte buldular".⁸⁵⁰

Böylelikle "mahalli şartlara uygun spor, eski sporların ihyası, atlı, yaya, bisikletli geziler, uzun bisiklet turları, dağcılık, yüzme, garplı sporlar tenis, eskrim vb." yapılır.

Spor Şubesi, Halkevleri Öğreneği'nde en çok yer alan şubelerden biridir. Gençlik ve ulusal eğitimin parçası olarak görülen spor ve beden eğitime karşı ilgi uyandırmak ve bunları "bir kütle hareketi, ulusal bir kınav haline getirmek" amaçlanır.⁸⁵¹ Sporla gençlik ve halk uğraştırılmaya çalışılır. "Yurddaşlara modern sağlık anlayışının esası olan ev ve oda jimnastikleri öğretmek ve bunun günlük yaşayışın en lüzumlu bir aracı olduğuna herkesi inandırmak şuğbenin önemli ödevidir."⁸⁵²

⁸⁵⁰ CHP Halkevleri..., (1935), s.66-69.

⁸⁵¹ C.H.P Halkevleri Öğreneği, (1938)Madde 47.

⁸⁵² Madde 49.

Müzik çalışmalarının hedeflediği hep bir ağızdan marş ve şarkı söylemek gibi, spor şubesinin de görevi jimnastik hareketlerini “kütle halinde taptamak”tır (uygulamaktır). Şube Ulusal Spor bayramlarını da düzenler. En önemli faaliyetlerinden biri, yurdu tanımak için, yapılan geziler ve kamplardır. Şube, spor konferansları da verir Spor Şubesinde millî sporlar olarak güreş, yağlı güreş, cirit, avcılık desteklenir. Aynı zamanda boks, eskrim, yüzücülük, küreğe de yer verilir. Denizlerle çevrili olan ülkemizde her ferdin yüzme bilmesi gerektiği vurgulanır. Gençler bisiklet ve motor kullanmaya teşvik edilir.⁸⁵³

5- Sosyal Yardım Şubeleri

Şubenin esas ödevi Halkevi'nin bulunduğu bölgede yardıma ihtiyaç duyan kimsesiz kadınlar, çocuklar vb. için “sosyetenin (cemiyetin) sevgenlik ve yardım duygularını uyandıracak” araç ve yol gösteriminde bulunmaktır. Şube gerekli kaynağı yaratmakla görevlidir, müsamere, eğlenti, gezi vb. hazırlar.⁸⁵⁴ Vilayet Merkezlerinde şube, parasız bir muayenehane açmaya çalışır. Köycülük Şubesi ile ortak çalışarak köy gezilerine doktorların da katılımını sağlar.⁸⁵⁵ Şube, “Türk milletini kaynaşmış bir kütle yapmak yolunda, halkın birbirinin sevinç ve derdlerine ortak olmalarını telkin” eder. Cömertlik, “Türk’ün içtimaî kahramanlığı”dır.⁸⁵⁶

6- Dershane ve Kurslar Şubesi

Amaç saltanat zamanında cahil bırakılan halkın “düzeyini yükseltmek”tir. “Pratik hayat bilgileri öğretmek ve ferdi kuvvetlendirmek”dir. “Teknik ve uzuğ (ihtisas)” kurslarına önem verilir.⁸⁵⁷ “Eski tazyiklerin, kötü âdetlerin, uyuşuk göreneklerin küfünden ve pasından Atatürk güneşinin gür ve kutsal ışıklı alanında, birden silkinip kurtulan Türk halkı da bu irfan ihtiyacını ekmek ihtiyacı kadar kat’i ve gündelik bir ihtiyaç halinde hissediyor.” “Cumhuriyet rejiminin eli, Atatürk

⁸⁵³ Bkz. Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940).

⁸⁵⁴ C.H.P Halkevleri Öğreneği, (1938) Madde 53.

⁸⁵⁵ Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940).

⁸⁵⁶ CHP Halkevleri..., (1935), s. 82.

⁸⁵⁷ C.H.P. Halkevleri Öğreneği, (1938) Madde 54-58.

aydınlarının emeği”, okuma-yazma kursları ile, “Kör, nankör, sakat rejimlerin kısıdığını ve esirgediğini” okuma yazmayı “halkın ayağına kadar; bol bol götürür”⁸⁵⁸

Halkevleri’nde, genel eğitimi sağlayacak Türkçe, okuma-yazma, yabancı dil, fen, zanaat, tarih-yurt bilgisi, sosyal bilgiler gibi kursların yanı sıra, daktilo, hesap tutma usulü, dikiş, nakış, ütü, şapkacılık, çiçekçilik, yöreye göre bağcılık, arıcılık, motorculuk, elektrikçilik vb. gibi meslek sağlayacak kurslar açılır.

Yeni Türk alfabesinin kabulü, aydınların halk için gösterdiği bir özveri olarak tanımlanır. Atatürk neslinin münevverleri, “sonsuz ve girift gayretlerle öğrendikleri eski yazıyı, eski uslubu, eski ifadeyi, eski ilmi bir kenara bırakıyorlar, halkla beraber, halkla bir rahlede, yazılarına, uslub ve ifadelerine yeni bir ciyadet ve sarahat, yeni bir selabet ve selamet vermek feragatini ve şuurunu gösteriyorlardı.”⁸⁵⁹

Halkevleri’nde okuma yazma kurslarından sonra en çok ilgi yabancı dil kurslarına gösterilir. Yabancı aileler, aslında Türk’e yabancı değil, “kültür arkadaşı, medeniyet akrabası” diller olarak tanımlanır. “medreselerin ve eski mekteplerin harıl harıl bir gayret, kör ve sakat bir metotla kültüre yardımı olsun diye ancak dinî istismarlara alet olabilecek kadar tek cepheli, yarım yamalak öğretebildikleri acemce ve arapça yerine yani medeniyetin, garplılık fikrinin anahtarları olan diğer yabancı dilleri yabancı tabiri burada acayip geliyor Daha doğrusu kültür arkadaşı, medeniyet akrabası dilleri. Türk çocuklarına tez elden öğretmek lazım geliyordu”⁸⁶⁰

Bu kursları “münevverler” hiç bir karşılık beklemeden öğreticilik aşkı ile verir. Bu görev, “her gelişte lutfeder bir nazla ve rehavetle değil, bir kutsal emri yerine getirir gibi mesuliyetini ve şerefini birlikte duyarak yapılacak bir vazifedir”⁸⁶¹

Halkevleri kurağları (binaları) elverişli olmazsa başka uygun yerlerde kurslar açılabileceği belirtilmiştir.⁸⁶² Şube, Halkevi yöresinde bulunan el ve tezgah sanatlarını özellikle “köylünün giyimini” sağlamak üzere, destekler, kurslar açar.⁸⁶³ “Müspet bilgi ve telkin kaynakları” olan Halkevleri, “ilmi” cezaevlerine kadar taşır.⁸⁶⁴

⁸⁵⁸ CHP Halkevleri..., (1935), s.94.

⁸⁵⁹ CHP Halkevleri..., (1935), s.95.

⁸⁶⁰ CHP Halkevleri..., (1935), s.96.

⁸⁶¹ CHP Halkevleri..., (1935), s.98.

⁸⁶² C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), Madde 58.

⁸⁶³ Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940).

⁸⁶⁴ CHP Halkevleri..., (1935), s.98.

7- Kitapsaray (Kütüphane) ve Yayın Şubesi

Kütüphane Halkevi'nin ilk kurulma şartlarından birisidir. Bu nedenle binalarda bir kütüphane ve okuma odası bulundurulmalıdır. En azından kitap odası veya rafı olmalıdır. Halkevi yörede kütüphane bulunsa bile kendi kütüphanesini kurar. Kitabın bir ihtiyaç olarak algılanması istenir. Kitapsaray Şubesi, uram (mahalle) ve köy odalarında, parti ocaklarında ve açık havada okuma günleri yapar. Uygun bulunan kitap, okuma kapasitesi olan bir yurttaşta yüksek sesle okutulur.⁸⁶⁵ Talimatnamede kütüphaneye giremeyecek olan kitaplar belirlenmiştir:

“Dinî mahiyette olan, Türk inkılâbı ideolojisine uymayan, yabancı rejim ve ideolojileri tasvir eden, alelumum millî ve realist görüşler dışında kalan hurafeleri, geri ve irticai zihniyeti istihdaf eden, bedbinlik telkin eden; cinayet, intihar gibi vak’aları tasvir eden; şehvet ve ihtiras temayüllerini kamçılayan ve gençliği sıhhata muzır itiyatlara teşvik eden eserler Halkevi kütüphanelerine konulamaz.”⁸⁶⁶

Okunmasına izin verilen kitaplar şöyle belirlenir: “Edebi, ziraî, sıhhî nasihatlar”, “şehir planlarından ruh nizamlarına kadar muhtelif mevzularda halka yeni fikir verecek ve doğru çığır açacak”, “mahalli ihtiyaçlara göre alınacak mahalli tedbirleri anlatan” yayınlar Bunlar, “Halka göre ve halk için kitaplar” olarak tanımlanır.⁸⁶⁷

Okuma sevgisi oluşturulması için yazarlardan, Halkın anlayabileceği açıklıkta “açık dilli, millî duygulu, türk özlü eserler” beklenir.⁸⁶⁸ “Mahalle kahvesinden Halkevi kütüphanesine” halkın çekilmesi amaçlanır. Halkevleri, mahallelerde, köylerde ve cezaevlerinde okuma odaları açar.⁸⁶⁹

8- Köycülük Şubesi

O yılların Türkiye'sinin demografik yapısı göz önüne alındığında şubeye verilen önem anlaşılır. Nüfusun büyük bölümünün köylerde yaşadığı ülkede,

⁸⁶⁵ C.H.P Halkevleri Öğreneği, (1938) Madde 64.

⁸⁶⁶ Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940) Madde 90.

⁸⁶⁷ CHP Halkevleri..., (1935), s.99-100.

⁸⁶⁸ CHP Halkevleri..., (1935), s.109.

⁸⁶⁹ CHP Halkevleri..., (1935), s.99.

memleketin imarı için köyün imarından başlamak gerekir, köyün imarı sağlanınca memleket imar edilmiş olacaktır:

Antalya Halkevi'nin Örnek Solak Köyü için hazırladığı program, şubenin faaliyetlerinin anlaşılması için iyi bir örnektir. Örnek Solak Köyü'nde Program şöyle özetlenebilir: 1 Cumhuriyet meydanının acilen tanzimi, 2 Köy Odası inşaatının tamamlanması, 3 Başiboş hayvanlar için sığırtmaç ve çoban sağlanması, 4 Damlarda kiremit kullanılması için kiremitçilik öğretilmesi, 5 Köyün halihazır vaziyetinin ıslahı, caddenin tevsii, evlerin sıhhileştirilmesi ve ati için gerek yol ve gerek inşaat için bir kroki ve program tanzimi.⁸⁷⁰

Seferberlik ruhu içinde yapılan bu çalışmalarda Cumhuriyet meydanına verilen önem dikkat çekicidir. Her şeyden önce ve ilk olarak köy meydanının düzenlenmesi, hükümetin (yani erkin) köye kadar ulaşmasının işaretidir.

Köycülük şubesinin görevi: "köylerin sağlusal, sosyal, bediî gelişmelerine ve evrimlerine, köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının kuvvetlenmesine çalışmaktır."⁸⁷¹

Şube yakın köylerin Halkevleri müsamerelerine ve Halkevi üyelerinin köylerde kır bayramlarına katılımını sağlar. Dersane ve kurslar şubesi ile birlikte köylerde okuma-yazma vb. kursları açar, köylünün mektuplarını yazar, sosyal yardım şubesi ile birlikte köylünün sağlık sorunlarını çözmeye yardım eder. Köylülerin kentte olan resmî işlerini takip ederek çözmek için çalışır.⁸⁷²

Aydınla halk arasındaki kopukluğu gidermek ve aydının halka gidişi ile ilgili tartışmalar açısından önemli bir nokta vardır. "Münevver" in köylüye yararlı olabilmesinin, köylünün "alemine nüfuz edebilme" sine bağlı olduğu belirtilir. Bu nedenle aydınların "gökten inmiş ıslâhatçı tavrı ile" davranmaması beklenir.⁸⁷³ Köye her meslekten vatandaşın gitmesi istenir; "...insan muayeneleri için doktorların, mahsul muayenesi için ziraatçıların, güzel sözler söylemek ve güzel sözler toplamak için edebiyatçıların, halkı garp musiki zevkine alıştırmak ve halktan yerli havalar almak için musikişinasların".⁸⁷⁴ Anlaşılır olmanın yanında aceleci olmamak da

⁸⁷⁰ CHP Halkevleri..., (1935), s. 123.

⁸⁷¹ C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), Madde 66.

⁸⁷² C.H.P Halkevleri Öğreneği, (1938). Madde 66-67-68-69.

⁸⁷³ Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940) Madde 106-107-111-112-114.

⁸⁷⁴ CHP Halkevleri..., (1935), s. 118.

önemlidir “bütün fikirler ve yenilikler sağanak halinde” verilmemelidir. “Planlı ve ülküli çalışma” esastır.⁸⁷⁵

Şubenin amaçlarından diğerleri, köylüye sergilerle yerli mallarını tanıtmak, onun görgü ve bilgi seviyesini yükseltmektir. Temsil Şubesi ile birlikte “temsiller, karagöz, kukla, millî rakıslarla köylerde neşe ve şeratin artmasına” çalışılır.⁸⁷⁶ 1940 yılı Talimatname’sinde, köy gezilerinde köylüye yük olunmayacağı ve onlara masraf yaptırılmayacağı belirtilir. Köycülük çalışmalarının bir diğer önemli tarafı Halkevi dergilerinde yayınlanan köy monografileridir.

9- Tarih ve Müze Şubesi

Müze grubu bulunduğu yerde yer alan tarihi eserlerin korunması için gerekli resmî kurumları bilgilendirir, özel cemiyetleri destekler. Tarihi anıtların fotoğraflarını aldırır ve mümkünse modellerini yaptırır. Tarihi değeri olan “eski yazılar, kitap kapları, tezhipler, divanlar, minyatürler, çiniler, halılar ve nakışlar gibi ulusal kültür belgeler ile eski kılıçlar, yatağanlar, tüfekler, tabancalar ve her türlü silahlar sedef, altun, gümüş vs. kakmalar ve oymalar gibi Türk etnografya belgelerini toplamaya çalışmak yolu ile yersel müzelerin gelişmesine ve kurulmasına hizmet eder”⁸⁷⁷

Sergi grubu, ressam, heykeltraş ve mimar ve diğer sanatçıların eserlerinin Halkevi binalarında sergilenmesine yardımcı olur. Çeşitli mekanlarda (kulüp, gazino, kahve vd.) “Ulusal bediiğ zevkimizi yükseltecek izerlerin yer bulmasını ve yurtda hakikiğ arın ön almasını sağlamaya” çalışır.⁸⁷⁸

1940 yılında Tarih Şubesi’nin görevi, tarih ile ilgili “alimlerin ortaya koyduğu hakikatleri” yazı, hülasa, konferans vb. yollarla “geniş halk kütlesine yaymak”, kendi bölgesindeki tarihi vesikaları ortaya çıkarmak, olarak tanımlanır.⁸⁷⁹

Halkevleri açılışına gösterilen ilginin her zaman korunmasına ve beslemesine özen gösterilmesi gerektiğinin, “Yeni bir çalışma ve kaynaşma kurumu” olan evlerin yaşaması için bu gerekli olduğunun vurgulandığı 1.3.1932 tarihli genelgede ayrıca

⁸⁷⁵ CHP Halkevleri..., (1935), s. 123.

⁸⁷⁶ Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, (1940) Madde 106-107-111-112.

⁸⁷⁷ C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), Madde 72.

⁸⁷⁸ C:H.P Halkevleri Öğreneği, (1938). Madde 73.

⁸⁷⁹ Halkevleri Çalışma Talimatnamesi (1940), Madde 113.

şöyle deniyordu: “..Yalnız memlekette tanınmış belli arkadaşların iş ve ödev almaları ve diğer kapasiteli, yetişebilecek unsurların seyirci kalmaları olmaz. Halkevleri bütün vatandaşları birbirine kaynaştırarak ve gençleri yetiştirerek ulusu kuvvetli bir kütle haline getirmek ödevini aldığına göre imkân olduğu kadar çok vatandaşa ödev vermek ve kapasiteli zekâları iş başına sürmek önemli bir yükümdür. Memleketin öyle değerli çocukları vardır ki kendi değerlerinden kendilerinin de haberi yoktur. Köşeye çekilmeyi severler, halkın içinde kalabalık bir toplanmada iş almaktan çekinirler. Bu unsurları işletip parlatmak lüzumludur. Her halde eski den tanınmış yer almış ve değerleri beğenilmiş arkadaşlar yanında ve onlarla -beraber yeni tazc unsurları Halkevleri'nin yeni ödev alanında cemiyet için çalışdırmaya alıştırmak esaslı bir prensiptir”. Halkevleri'nin çalışmalarına katılması için bütün aydınlar, öğretmenler, doktorlar, artistler vb.nin şevklendirilmesi gerektiği belirtilir. Halkevleri'nin kapısı herkese açıktır, bilgi seviyesi ne olursa olsun herkesi çatısı altında toplamaya çalışır. “Halkevi, gerçekten (halkın evidir) bu ruh her zaman egemen olmalıdır”⁸⁸⁰

Yeni bir kimliğin yaratılmaya çalışıldığı bu dönemde toplumsal ortak tarih bilincinin oluşturulabilmesi için, tarihi önemi olacak anıları saklamaya dikkat edilmektedir. Halkevleri açılış törenlerinde verilen söylevler, okunan şiirler, alınan fotoğraflar vb. “Halkevi tarihinin başlangıcı andacı (hatıra) olmak üzere belli ve düzgün dosyalarda saklanacaktır” Bunlardan birer örnek de Genel Sekreterliğe gönderilir. Halkevleri'nin çalışmaları da “Halkevi Çalışma Defterinde” düzgünce derlenir. Belgeler (notlar, fotoğraflar) dosyalarda saklanır ve fotoğraf albümleri yapılır.⁸⁸¹

Dikkat edilecek olursa tüm çalışmaların temel amacı, başta da belirttiğimiz gibi, vatandaş olma bilincinin yaratılmasıdır. Yine başta da belirttiğimiz gibi, bireyi iyi bir vatandaş kılma çabası aynı zamanda ulusal bilincin de oluşturulmasıdır ki ulusal kimliğin gerçekleşebilmesi de bu bilincin oluşmuş olmasıyla olanaklıdır.

Çalışmamızda temel amaç ve hedefini belirlemeye çalıştığımız ulusal kimlik bilinci kavramının toplumumuzda gerçekleştirilmesine yönelik olan ve bir kısmını da konumuzun akışı içinde ele almaya çalıştığımız temel girişimleri burada başlıklar

⁸⁸⁰ C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), s.20-21.

⁸⁸¹ C.H.P Halkevleri Öğreneği (1938), s.21.

halinde vermekle yetineceğiz. Çünkü, her biri ayrı birer çalışma konusunu oluşturan bu köklü değişim eylemlerinin incelenmesi, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Kısaca ulusallaşma ve ulusal kimlik bilincinin oluşturmasına yönelik gerçekleştirilen devrimlerin temel öğelerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ulus-devlet yapısının oluşturulması,
- 2- Öğretim birliğinin sağlanması ve ulusal, laik, demokratik eğitim sistemini oluşturma çabaları,
- 3- Çağdaş Hukuk sisteminin oluşturulması,
- 4- Ulusal ekonomiyi çağdaş anlamda düzenleme çabaları,
- 5- Kadınlara toplum içindeki çağdaş yerini alması yönünde sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik haklarını kazandırma çalışmaları,
- 6- Yeni Türk Alfabesinin kabulü,
- 7- Türk Dilini özleştirme çalışmaları ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması,
- 8- Modern Tarih anlayışının oluşturulması çalışmaları ve Türk Tarih Kurumunun kurulması,
- 9- Kültür ve eğitimde halkçılık; okumaya hız verme, Millet Mektepleri'nin, Halkevlerinin ve Halkodalarının açılması,
- 10-Bilime önem verme ve çağdaş üniversitelerin açılması,
- 11-Laik kültüre aykırı eski kurumların kapatılması ve kaldırılması,
- 12-Güzel sanatlara önem verme ve destekleme çalışmaları,
- 13-Çağdaş yaşamın gereği olan kılık-kıyafet, takvim ve saat, ölçü birimleri, soyadı ve şapka gibi yeni düzenlemelerle toplumsal yaşama kültürel değişimi hızlandırıcı nicel etmenlerin getirilmesi.

Bir bütünlük içinde yaşama geçirilen ve her biri başlı başına bir devrim olan yeniliklerin günümüz çağdaş Türk toplum yapısı içinde doğal bir durum almaları, Atatürk'ün önderlik ettiği bu uluslaşma ve ulusal kimlik oluşturma çabalarının haklılığının ve zorunluluğunun kanıtıdır.

SONUÇ

Ulus-devlet 18. yüzyıldan beri gelişerek günümüzde evrensel ölçekte yaygınlığa erişen bir siyasi yapılanma biçiminin adıdır ve tüm siyasi iktidar yapılanmaları gibi, bir kavramsal kurguya göre şekillendirilmeye çalışılan, mevcut bir olguyu ifade etmektedir.

Kavramsal kurgular olarak nitelediğimiz, ulus, ulusçuluk ve ulus devlet temel dayanaklarını tarihsel süreklilik içinde oluşan olgulardan almışlardır ve tarihsel temellere sahiptirler. Bu nedenle de modernleşme ile gerçekleştirilen kavramsal kurgular olmalarının yanı sıra tarihsel olgulardır da.

Ulus-devlet kendisinden önce var olan siyasi yapılanmanın kurumları üzerinde yükselmiş, bu kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal sıçramalarla dönüşümü sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ulus-devlet bir siyasal iktidar olgusudur ve her siyasi iktidar olgusu, tüm insan topluluklarında, tüm toplum türlerinde bulunmaktadır. Siyasi İktidarın iki boyutu vardır: Birincisi, iktidarın kendini meşru kılmak için başvurduğu “ilke”, ikincisi de, siyasi iktidarın kullanımı yani “uygulama”dır.

Bir siyasal hareket sonucunda, mevcut devlet yapısı değiştirilerek ya da yeni bir devlet kurularak ulus-devlet oluşturulduktan sonra, uluslaştırma süreci işletilmek suretiyle ulus yaratılmaya çalışılır. Böylelikle, ulus-devlet kurgusunun içerdiği meşruiyet ilkesi, anlamlı bir olgusal temele oturtulmaya çalışılır. Bu çerçevede için de uluslaştırma, türdeş olmayan bireyleri türdeş kılma ve türdeş bir bütün içinde olduklarına inandırma çabası olarak tanımlanabilir. Uluslaştırmanın amacı toplumun farklı kesimlerini, sosyal, siyasal ve kurumsal açıdan bütünleştirmek ve uyumlu hale getirmektir.

Son iki yüzyıldır dünya siyaset sahnesinde başrol oynuyor olması, önemli siyasi dönüşümleri ulusçulukla büyük ölçüde örtüşür kılmıştır. Dünya siyaset sahnesindeki önemli ve hızlı değişimler başroldeki ulusçuluğu da farklı konumlara ve farklı algılanma biçimlerine sokmuştur. Tüm farklı konumlarına ve tüm farklı algılanmalarına rağmen; ulusçuluk, bağımsız bir ulus-devlet sınırları içinde türdeş bir ulus “yaratmak” amacına yönelmiş bir siyasi akım olarak, özünde birdir. Ulusçuluk,

bu hedefine varmak için, etnik arındırmadan asimilasyona, kültür politikalarından tarih araştırmalarına kadar, oldukça geniş bir yelpazeye yayılan birçok araç kullanmaktadır. Bu araçlardan hangisinin, hangi yoğunlukta kullanılacağı ise, büyük ölçüde, varolan durum ve şartlara göre belirlenmektedir. Farklı ulusçuluk çeşitleri olarak yorumlanan, aslında, bu araç ve yöntemlere başvurmada gözlenen konjonktürel farklılıktan başka bir şey değildir. Başka bir değişle, ayırım ya da ayrımlar ulusçulukta değil ulusçuluğun uygulamalarındadır.

Çalışma konumuzu oluşturan ulusal kimlik, kolektif bir kimlik olarak, günümüzde toplumdaki tüm kategorik ayrımları (sosyal, ekonomik, cinsel, coğrafî, dinsel, etnik, dilsel, düşünsel vb.) aşarak, toplumda bütünlüğü sağlayabilen en güçlü (bu konumuyla belki de tek) kimliktir.

Bunda ulusçuluk, ulus, ulus-devlet ve bunlara bağlı olarak ulusal kimliğin Modernleşmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmasının yanı sıra; ulusçuluğun bir duygu, ideoloji ve toplumsal hareket olarak üç ayrı özelliğe sahip olması; ve sosyal bir varlık olan insanın, grup ya da topluluk içindeki kişi olmaktan öte toplumu oluşturan bir birey olduğunun bilincine varması da önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanın ve toplumun kendini tanımlaması ile ilgili bir olgu olan kimlik, insanın hem toplumsal hem de psikolojik anlamda kendisinin ne ve nerede olduğunu açıklamasıdır. Birey kimlik edindiğinde yerini de belirlemiş olur ve katıldığı ya da üyesi olduğu toplumsal ilişkiler ışığında bir toplumsal nesne olarak şekillenir. Kimlik arayışı bir bütün olarak bireyin toplumla uygun bağının ne olduğu sorusunu da içerir. Bu arayış aynı zamanda birey düzeyinde bir topluluğa ait olma gereksinimi ile ortaya çıkmaktadır. Çağımızda ulus bu topluluklardan birini temsil eder ve ulusal kimlik de onun ürünüdür. Kısaca özetleyecek olursak; her kişinin bir ben ve bir biz ideali vardır. Birey kendisinin biz idealini ulusallaşmakta bulmaktadır. Bir kolektif kimlik biçimi olarak ulusallık bu nedenle bunu tercih eden bireyin bir parçasıdır ve insanın sosyal bir varlık olması ile doğrudan ilintilidir.

Küreselleşen bir dünya da (içine kapanarak dünyadaki gelişmelerden kopuş, etnik çatışmalar v.b.) riskler taşımasına rağmen yarattığı ulusal aidiyet duygusuyla bireyin toplum içindeki yalnızlaşmadan koruması açısından ulusal kimlik, günümüzde küresel kimlikten daha büyük işleve sahip görünmektedir. Çünkü,

kimliğin temel kıstasları olan, zaman içinde süreklilik ve diğerlerinden farklılık, ulusun tarihsel kökleri olan ve geleceğe uzanan bir varlık olarak kavranmasından doğar. Kolektif dayanışma yaratmanın bir aracı olarak ortak geçmişi kullanabilecek ortak anılardan yoksun oluşu , küresel kimliği, ulusal kimlik karşısında zaman içinde süreklilik noktasında yetersiz kılmaktadır. Günümüzde ulusalcılık ideolojisini diğer tüm ideolojiler üzerine çıkararak temel etmen, toplumsal ve siyasal olarak farklılaşmış nüfusa seslenmesinden ve onları harekete geçirme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Bunda da temel neden, ulusal kimliğin “temelde çok boyutlu” oluşudur diyebiliriz.

Ulus ulusçuluk ve ulus-devlet kavramları modernleşme sonucu ortaya çıkan kavramsal kurgulardır. Modernleşme, insan uygarlığının genellikle sanayileşme ve laikleşme aracılığıyla uğradığı ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümdür.

İki türlü modernleşmeden söz edebiliriz. İlki “kültürleşerek” (Acculturative) modernleşme, ikincisi “güdümlü”(Induced) modernleşmedir. Kültürleşerek modernleşme az çok kendiliğinden işleyen bir süreç olup, tarihsel dinamiklerin bir sonucudur. Oysa güdümlü modernleşme biçimi, “modernleşen” ülkedeki örgütlerin, kurumların ve değerlerin sanayileşmiş ülkelerde var olan biçimlere benzeştirilmesini içeren karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bu durum, sanayileşmiş ülkelerin modernleşmesini kolaylaştıran temel (alt yapısal) süreçlere bakılmaksızın, onların modernleşme sonuçlarıyla işe başlayan bir şekli işaret eder. Bu çerçevede güdümlü modernleşme, bütünüyle uluslaşma süreciyle özdeşleştirilebilir.

Güdümlü modernleşme ancak devlet eliyle, başka bir değişle modernleşmenin bir ürünü olan ulus-devlet eliyle mümkündür. Bu da siyasal modernleşmeyi getirir. Siyasal modernleşmenin bir boyutu dünyevileşme diğer boyutu da ulus-devlettir.

Siyasal anlamda modernleşmenin temel ilkeleri olarak, uzmanlaşmış siyasal ve idari (bürokratik) kuruluşlarla merkezi otoritenin, dolayısıyla merkezi bir ideolojinin varlığı ve geleneksel siyasal egemenlik ilişkilerinin, yerini dünyevi (laik-seküler) ve rasyonel ilişkilere bıraktığı bir yapı anlatılmaktadır. Böyle bir siyasal yapının siyasal kültürü, ulus birimi üzerinde temellenir. Bu yeni bir kültürlenme süreci demektir. Bu, siyasal oluşumu ulus olarak tanımladığı sınırlar içinde kalan her birimin merkezi otoriteye entegre olmasına, onunla bütünleşmesini ve her birimin kültürlenme süreciyle sağlamaya çalışılan ortak değer ve duyguları özümlemesini

öngören bir siyasal kültürüdür. Burada siyasal modernleşme ile kültürel modernleşmenin birbirini tamamladığını görürüz. Kültürel modernleşme, bu değer ve duyguların temelinde yer alacak olan kültürel öğelerin, topluma ya da toplumun ayırıcı birimlerine, onları birleştirici ve yeni siyasal-iktisadi yapıya uyumlandırarak biçimde empoze edilmesi sürecidir.

Batı ile Batı dışı dünyada ki modernleşme süreci doğrusal ve sorumsuz bir takipçilik içinde oluşmamaktadır. Batı için siyasal modernleşme, temsili ve demokratik kurumların gelişmesi ve yerleşmesi iken; Batı dışında kalan ülkelerde siyasal modernleşme otokratik ve oligarşik bir biçimde başlatılmıştır.

Otokratik ya da oligarşik bir biçimin başlattığı modernleşme, daha çok Batının tanımladığı “modern devlet”i ve onun talep ettiği ve işlev yüklediği kurumları oluşturma çabasıyla ortaya çıkmıştır. Bu çabanın en somut örnekleri, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası ve Meiji Japonyası’dır.

Modernleşme sonucu ortaya çıkan bir yönetim örgütlenmesi içindeki kamu hizmetleri, yurttaşlık ödevleri ve modern bir ekonomide söz konusu olan iş bölümü , sabit bir coğrafya (territory) gerektirir. Böyle bir oluşumun göçebe kabilelere, feodalizme ve Osmanlı “millet sistemi” gibi prekapitalist yapılanmalara tahammülü yoktur. Bununla birlikte kozmopolit İmparatorluklar ya da köy gibi çok küçük geleneksel birimler modernleşmenin önünde engel oluştururlar. Bu nedenle 15. yüzyıldan beri Avrupa da, 20. Yüzyılın içinde de Asya ve Afrika da siyasal modernleşme, ulusçuluk akımlarıyla birleşmiştir. Bütün dünya da modernleşme, bu bakımdan, ulusal duyguların ve düşüncelerin coşturulmasına dayanmıştır.

Osmanlı açısından, 19. yüzyıl bir dönüm noktasıdır. Bu yüzyılda toplum, yeni bir değişme ivmesi kazanmıştır. Bu değişim modernleşme yönünde bir değişimdir. Osmanlı toplumunun modernleşmesi, modernleşmenin kaynağı olan Avrupa ile ilk kez emperyalist kimliği ile karşılaşan bir az gelişmiş toplumun, gelişmiş toplumun özelliklerini alması şeklinde açıklamaya çalışmak ya da öyle bir kategoride değerlendirmeye çalışmak büyük bir yanlgı olur.

19. yüzyılın başında ivme kazanan bu süreçle, yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu’nda varlığını kabul ettiren “değişim” , iki yönlü bir “kimlik sorunu” biçimine dönüştü: “Modern” kimlik ve “Türk” kimliği. Çağın sosyo-ekonomik gereksinimleri batılı modernizmi, ulusal sorunun gelişimi de Türklüğü gündeme

getirmiştir. Kısaca yeni bir toplum düzeni oluşturmak kaçınılmazdı ve bu yeni toplumsal yapıdaki bireylerin toplumsal kimlikleri “modern” ve “Türk” olacaktı.

“Osmanlı” ve “Müslüman” bir kültür tabanı üzerinde gerçekleştirilecek olan bu yeni kimlikler, “dünyevileşme”yi ve “uluslaşma”yı zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluk yüzyıllar boyu yatsınmış ve yok sayılıp akla bile getirilememiş olan “birey” ve “bireyselleşme” kavramlarını da zorunlu bir bağlantılılık içinde gündeme getiriyordu.

Osmanlı’da modernliğin kimlik ölçütlerine uyan bir kimlik olgusundan söz edemeyiz. Grup kimliği ya da kolektif kimlik açısından modern kimlik anlayışına uymayan, yerel, heterojen ve din temelli ayırısama ile oluşmuş cemaat kimliği söz konusu iken; bireysel kimlik açısından, yerel, kan bağına dayalı ya da dinsel temelli cemaatlerle özdeşime dayanan bir kendini tanımlayış söz konusudur. Oysa modern kimlik, yerel, heterojen ve dinsel ayrımlarla değil, bütüncül ve ulusal farklılıklarla var olmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat sonrasında gelişen Osmanlı’yı kurtarmaya yönelik düşünce akımlarının tamamında, batıda aydınlanma sonrasında gelişen ulusçuluk ve ulus-devlet anlayışının etkileri vardır. Bu süreç bir yerde Osmanlı Devleti’nin modernleşme sonrasında devlet anlayışı olan ulus-devlete dönüşüm sancısıdır diyebiliriz. Bu süreçte Osmanlı’da eksik olan, batının tarihsel ve toplumsal süreç sonunda geçirdiği evrimle oluşturduğu sosyal, siyasal ve ekonomik alt yapıdan yoksun oluşudur. Osmanlı’da bilinçsizce de olsa, batıdaki ulus-devlete dönüşüm sürecinde ulus-devletin meşruiyet kaynağını oluşturacak olan ulusun yaratılmasındaki anlayış farklılıkları Osmanlıcılık, İslâmcılık ve sonrasındaki Türkçülük akımlarını doğurmuştur.

Osmanlı’da sorun “Batılılaşma” ya da “Doğu-Batı” sorunu değil, özgün bir toplumsal kimlik sorunudur. Batının ortaya koyduğu, birey, yurttaş, insanın bir değer olduğu anlayışı, ulus, ulusçuluk, ulusal egemenlik, ulus-devlet, kimlik ve ulusal kimlik gibi kavramların hem evrensel bir niteliği, hem de kendini tanımlama, tanıtmaya ve farklılığını ortaya koyma anlamıyla tikelci (partikülerist) bir niteliği vardır. Bu nedenle, tüm dünya toplumları gibi Osmanlı toplumunu ya da topluluklarını da kaçınılmaz olarak somut olgularına kurgular yaratmaya yönelik kimlik arayışına itmiştir.

Bu arayışlar kendi içinde yepyeni sorgulamaları da kaçınılmaz olarak barındırıyordu. Bu sorgulamalar, var olan düzeni tehdit eder konumdaysa da düzenin kendi içindeki bozulmaya çözüm arayışındaki seçeneksizlik nedeniyle, sorgulamaları ve çözüm arayışlarını; karşısında üstünlüğünü yitirdiği yeni güç odağı olan Avrupa'nın değerlerine yöneltmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Türk Toplumunu için bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte ulusal kimliğin oluşturulması, batıya karşı girişilen savaşta varlık-yokluk biçimine de dönüşmektedir. Çünkü, Batıya rağmen batılılaşma batının "Türk"e biçtiği kimliğe karşı gerçek "Türk ulusal kimliği"nin savaşıdır da. Batı zaten Osmanlı değil, Türk olarak kestiği fatura ile kendince bir "Türk kimliği"de oluşturmuştur. Atatürk'ün savaşı ile, Batının kendince oluşturduğu bu Türk kimliğine karşı, gerçek "Türk Ulusal Kimliği" ortaya koyulacaktır.

Anadolu Hükümeti toplumsal bütünlüğü sağlayan yeni bir ulusal kimlik ile ortaya çıkıyordu. Bu kimliğin temel unsurları, hem batılı emperyalistlerin dayattığı, hem de eski rejimin iflas ettiği halde emperyalist işgallere dayanarak sürdürmeye çalıştığı kimlikten farklıydı. Bir yanda Osmanlı, öte yanda emperyalizm, ikisi arasında yeni bir toplum, yeni bir devlet ve yeni bir ulusal kimlik oluşuyordu. Ulusal kurtuluş savaşı bu yapıyla da yalnızca emperyalizme karşı girişilmiş bir savaş değil, Türkün kendi ulusal kimliğini yaratma savaşıdır da.

Türk Devrimi ile, kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk "Türk Ulu"na; devlet bir "ulus-devlet"e; devlet ile toplum arasında köklü, demokratik katılımcı ve laik bir bağ kurmaya çalışarak Türk Ulu"nu oluşturan bireyleri "çağdaş onurlu insan", yaşadığı toplumu "çağdaş onurlu insan"ın yaşayacağı bir toplum kılmak için "Çağdaş Uygarlık Düzeyine Ulaşma"yı hedefleyen ideoloji de "Türk Ulusçuluğu"na dönüşüyordu. Başka bir deyişle; devrim ile sınırları belli olmayan, gerçekçilikten uzak Türkçülük, "Misak-ı Milli" sınırları içinde "Türk Ulusçuluğu"na dönüşür iken, meşruiyetinin kaynağını bu sınırlar içinde yaşayan, Türk Ulusal Kimliğini edinmiş (ya da uluslaştırma süreci içinde bu kimliği kazanan) halktan alan, bir ulus-devlet yaratılıyordu.

Bir ideoloji olarak Türk ulusçuluğunun temel hedefi de, çağdaş uygarlık yolunda ilerlemek ve uygar insanlık ailesi içinde yerini alma isteğindeki, ulusal

kimlik bilincine sahip, kendi yaşamına egemen olabilen, çağdaş onurlu insanın yaşayabileceği bir toplum yaratmaktır.

Çağdaş onurlu insan; bulunduğu çağda insanlığın ulaşmış olduğu maddi ve manevi değerlere sahip olan, bunu insanlığı ve insanlık adına koruma ve geliştirme kaygısı duyan, bunun bilgi ve bilincine sahip, ulusal kimliğini edindiği topluma ve insanlık ailesine karşı sorumluluk duygusu oluşmuş, insan olma onuruyla kendi yaşamına egemen olan, laik ve demokratik bir yaşam biçimini benimsemiş insandır.

Çağdaş onurlu insanı, Türk ulusçuluğunun oluşturmaya çalıştığı Türk ulusal kimliğinin örnek bir modeli olarak Atatürk'ün kişiliğinde ve mücadelesinde görmemiz olanaklıdır. Atatürk Devrimlerinin derinliklerinde yatan düşünsel temel öge, insanın kendi yaşamına egemen olacağı düşüncesidir. Bizzat Atatürk'ün davranışlarında beliren iyimserlik, dayanıklılık ve kendine güven bunun bir belirtisidir. Toplumun belirli yönlere doğru çevirmek için girişilen böylesine ısrarlı bir çaba ancak bu çabanın bir etkisi olabileceğine inanılırsa bir anlam kazanır. Bu nedenle diyebiliriz ki, Atatürk'ün Devrimlerinin tümü arkasında yatan en derin ve kapsayıcı felsefi temel insanın çevresi üzerinde egemenliğini kurabileceği inancıdır.

Atatürk, çağdaş onurlu insanın “özgürlük” kavramının çağdaş bir biçimde gerçekleştirildiği bir toplumda varolabileceğini bilen bir liderdir. Ayrıca bunu liderin bilmesinin yanı sıra, toplumunda tüm içtenliğiyle buna inandırılması gerekmektedir. Bu açıdan baktığımızda diyebiliriz ki, iki tane Atatürk vardır. Birincisi Ulusal Kurtuluş savaşını yürüten askeri ve siyasi önder. Diğeri de, bir ülkeye bir vizyon getirmeye çalışan bir insan.

Atatürk'ün Türk Devrimini gerçekleştirdiği dönemlerde parlamenterizme karşı bizzat Batı' da şekillenen tepkiye ve faşizm ve komünizmin gelişmesine rağmen sistematik bir seçicilik ya da “halk diktatörlüğü”nden kaçınan, ulus egemenliğine dayanan demokratik laik bir sosyal hukuk devleti anlayışına sahip olması, onun dönemi içinde farklı yapıda, vizyon sahibi bir lider olduğunu ortaya koyar. Bu nokta da Atatürk'ün özgün bir yanını daha bulmak olanaklıdır. O da Atatürk'ün iyimserlik anlayışı ve bu anlayışın ardında yatan “kişi onuru” kavramıdır. Bu düşünceye en iyi örneklerden birini sanırım. Ordusu olmayan bir komutan olarak I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'a gelen Mustafa Kemal'in Haydarpaşa Tren istasyonunun çıkışında toplarını şehre çevirmiş olan işgal kuvvetlerini gördükten

sonra, yaverine dönerek söylediği sözlerdir: “Geldikleri gibi giderler”. O koşullarda bu sözleri söyleyebilmek için çok iyimser; bunu gerçekleştirmek istemiyle savaşmak için de, onurlu bir insan olmak gerekir. Ayrıca Mustafa Kemal, bu mücadelede “elinden geleni” değil, “gerekeni” yapmıştır. “Elinden gelen” ya da “elimden gelen” sözü görecelilik içerir ve kişinin yaşamı algılama, düşünebilme, kendini tanıma, kendini anlama, yaşamdan ne istediğini bilme ve bunlara bağlı olarak kendine güveni ile bağlantılı soyut bir kavramdır. “Gereken” ya da “Gerekeni yapmak” ise, yapılan ya da yapılacak işle doğru orantılı değişmez somut doğruları içerir ve yapılacak olanı geniş bir açıdan, gerçekçi ve doğru bir biçimde görmeyi ve analiz edebilme yetisini gerektirir. “Vizyon sahibi olmak”tan anladığımız da budur zaten. Bu da somut koşullar içinde, gerekenleri göğüsleyebilecek bir yüreklilik, öngörü ve en önemlisi de bunun “bedeli”ni ödeyebilme gücünü kendinde hissedebilmeyi gerektirir.

Bu saydığımız özelliklerin tümü insanın bir değer olduğu ve bireyin insan olduğu bilincine vararak, kendini insani değerlerle donatmasıyla ilgilidir. Kısaca uluslaşma ve ulusal kimlik bilincinin oluşturulmasına yönelik gerçekleştirilen devrimlerin temelinde bu ana düşünceyi görebiliriz. Bir bütünlük içinde yaşama geçirilen ve her biri başlı başına bir devrim olan yeniliklerin günümüz çağdaş Türk toplum yapısı içinde doğal bir durum almaları, Atatürk’ün önderlik ettiği bu uluslaşma ve ulusal kimlik oluşturma çabalarının haklılığının ve zorunluluğunun kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz; *"Tanzimat Fermanının Tahlili"*, Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İst. 1940.
- ABDULLAHOĞLU, Hasan; *"İsmail Bey Gaspırski"* Azerbeycan Yurt Bilgisi, Cilt II, 170-175, İstanbul 1933.
- ADIVAR, Adnan; *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İst. 1982.
- ADIVAR, Halide Edip; *Mor Salkımlı Ev*, Yeni Matbaa, İstanbul 1963.
- ADIVAR, Halide Edip; *Türkün Ateşle İmtihanı*, 8. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul 1985.
- AĞAOĞLU, Samet; *"Hamdullah Suphi Tanrıöver"*, Türk Yurdu, C. 6; no. 2, Şubat 1967.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; *"Demokratik Mitoslar:Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasi Temsil"*, AÜSBFD, c.XLVI, sy. 1-2, Ocak-Haziran 1991.
- AJILI, H.; *"Memoire Identitaire et Identifcatoire"*, Cultures et Societes, n.l, s. 49-53.
- AKAL, Cemal Bali; *Sivil Toplumun Tanrısı*, Afa Yayınları, İstanbul 1990.
- AKAL, Cemal Bali; *Yasa ve Kılıç*, Engin Yay., İkinci Baskı, İstanbul 1995.
- AKÇAM, Taner; *"Ulusal Meseleye Bir Kollektif Kimlik Sorunu Olarak Yaklaşmak"*, Birikim, 24-32.sy. 45-46, İstanbul 1993.
- AKÇURA, Yusuf; *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
- AKÇURA, Yusuf; *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- AKÇURA, Yusuf; *Yeni Türk Devletinin Öncüleri, "1928 Yılı Yazıları"*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- AKDAĞ, Prof. Dr. Mustafa; *Türkiye'nin İçtimai ve İktisadi Tarihi*, Cilt 2, 1453-1555, Ankara 1971.
- AKDER, Necati; *"Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkûresi"*, Türk Kültürü (Hamdullah Suphi Tanrıöver Özel Sayısı), no. 45, Temmuz 1966.
- AKDER, Necati; *"Seçkin Vatansever, Büyük Milliyetçi, Değerli Fikir ve Mefkûre Adamı Ahmed Ferid Tek Üfûl Etti!"*, Türk Kültürü, no. 110, Aralık 1971.
- AKDER, Necati; *"Türkocakları, Halkevleri ve Kültür Dernekleri"*. Türk Yurdu, Cilt 2, no. 288; Eylül 1960.
- AKIN, Prof. Dr. İlhan; *Türk Devrimi Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul 1989.
- AKİFOĞLU, Mazhar; *"İdealist Ziya Gökalp"*, Türk Yurdu, no. 265, Ekim 1955.
- AKİFOĞLU, Mazhar; *"Ne Düşünmüştük"*, Türk Yurdu, no. 252, Ocak 1956.
- AKŞİN, Aptülahat; *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991.
- AKŞİN Sina; *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.
- AKŞİN, Sina; *Şeriatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- AKYÜZ, Kenan; *"Türk Ocakları"*, Belleten, Cilt 1, no. 196, Nisan 1986.
- ALANGU, Tahir; *Ömer Seyfettin Ülkücü bir Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968.
- ALİ CEVAT, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi/ Ali Cevat Beyin Fezlekesi*, (Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1960.

- ALIOĞLU, Mehmet Ali; "*Azerbeycan'ın İktisadi Vaziyetine Bir Bakış: Petrol ve İstihlalât Tarihçesi*", *Azerbeycan Yurt Bilgisi*, Cilt I, 141-144, İstanbul 1932.
- ALTER, Peter; *Nationalism*, Edward Arnold, 2nd ed., 1994
- AND, Metin; "*Bir Kültür Değişim Evresi Olarak Batılılaşma*", *Özgür İnsan*, sayı 5, İstanbul 1974.
- ANDERSON, Benedict; *Imagined Communities: Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*, Verso. Editions and NLB, London-New York 1991 (Türkçesi: *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis, İstanbul 1993).
- Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, Hazırlayan: Dr. Faruk Sönmezoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul Tarihsiz.
- ARAI Masami; "*The Genç Kalemler and the Young Turks: A Study in Nationalism*", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3-4, Ankara 1985.
- ARAI, Masami; *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- ARAYICI, Prof. Dr. Ali; *Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1999.
- ARIBURNU, Kemal; *Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, 2. Baskı, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1975.
- ARMAOĞLU, Prof. Dr. Fahri; "*Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*", 10 Kasım 1994 *Devlet Töreni Konuşmaları ve Atatürk ve Türk Kimliği Paneli*, 37-57, A.K.D.T.Y.K. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1996.
- ASLAN, Doç.Dr. Ensar; *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Türk Eğitimi*, D.Ü. Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Diyarbakır 1989.
- ATASAYAR, Nurettin; *Halkeğitiminde Halkevleri ve Okullar*, Öğretmenler Gazetesi, İstanbul 1935.
- ATATÜRK; *Seyahat Notları (1930-1931)*, (Yayına Hazırlayan: Gürbüz Tüfekçi), Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
- ATATÜRK; *Söylev I*, T.D.K. Yayınları, Ankara 1974.
- Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I-II-III, T.T.K. Basımevi Ankara 1989.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991.
- ATEŞ, Prof. Dr. Toktamış; "*Ulusal Kurtuluş Savaşın da Türk Dış Politikası*", *Türk Dış Politikasında Sorunlar*, 1-24 Der Yay., İst. 1989.
- ATEŞ, Prof. Dr. Toktamış; *Siyasal Tarih I Ortaçağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Dek*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., İst. 1989.
- ATEŞ, Toktamış; "*Çağdaş Türkiye'de Halk Egemenliği Anlayışının Gelişimi*", *Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan*, İ.Ü.İ.F. Mecmuası, 351-362, İst. 1988.
- ATEŞ, Toktamış; *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İst. 1991.
- ATEŞ, Toktamış; *Türk Devrim Tarihi*, Der Yay., 2. Basım, İst. 1982.
- AUGUSTINOS, Gerasimos; *Küçük Asya Rumları Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, Ayraç Yayınevi, (Çeviren: Devrim Evcı), Ankara 1997.

- AVCIOĞLU, Doğan, **Türklerin Tarihi**, Cilt 1, Tekin Yayınevi, İst. 1979.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **"Halkevleri"**, **Kadro**, tıpkıbasım, Cilt I, G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- AYDEMİR Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Cilt I, 2. B., Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Cilt II, Remzi Kitabevi, 3. B., İstanbul 1981.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 1979.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam III**, Remzi Kitabevi, İst. 1985.
- AYDIN, Suavi; **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.
- BADİE, Bertnard ; **L'Etat importé**, FAYARD, Paris 1992.
- BALA, Mehmetzâde Mirza; **Milli Azerbaycan Hareketi**, (Yayına Hazırlayan:Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991.
- BALIBAR, Etienne-WALLERSTEİN Immanuel; **Race, nation, Classe, les identites ambiguës**, La Decouverte, Paris 1988. (Türkçe Çevirisi: **İrk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler**, Çeviren: Nazlı Ökten; Metis, İst. 1993).
- BANGUOĞLU, Tahsin; **"Halkevleri, Milli Kültür Ocakları"**, **Ulus**, 20 Şubat 1944.
- BANGUOĞLU, Tahsin; **"Dilimiz Üzerine Görüşmeler: 'Farsça Mekân İsimlerini Türkçeleştirebiliriz'"**, **Ülkü**, no 16, 16 Mayıs 1942.
- BARKAN, Ömer Lütfi; **"Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi"**, **Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle**, İst 1940.
- BAŞGİL, Ali Fuat; **Esas Teşkilat Hukuku**, c.1, Baha Matbaası, İst. 1960.
- BAYDAR, Mustafa; **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968.
- BAYKAL, Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları T.T.K. Yayınları**, 2. Baskı, Ankara 1989.
- BAYUR Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi, C. I, Kısım I**, TTK. Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1983.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi, C. II, Kısım: IV**, TTK. Yayınları, 2.Baskı, Ankara 1983.
- BEHAR, Büşra Ersanlı; **İktidar ve Tarih**, Afa Yayınları, İstanbul 1992.
- BEKTAŞ, Cengiz; **"Özbek Tekkesi"**, **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1984.
- BELGE, Murat; **"Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma"**, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- BENDIX, Reinhard; **Nation-Building and Citizenship**, Anchor Books, New York 1969.
- BENLİSOY, Yorgo-MACAR, Elçin; **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Kitabevi, Ankara 1996.
- BENNIGSEN, A. ve QUELQUEJAY, Ch.; **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, (Çeviren: N. Uzel), Hür Yayıncılık, İstanbul 1981.
- BERKES, Niyazi; **"Toplum ve Devlet"**, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayıncılık, İstanbul 1982.
- BERKES, Niyazi; **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.
- BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul Tarihsiz.

- (BEYATLI), Yahya Kemal, **Siyasi ve Edebi Portreleri**, Baha Matbaası, İstanbul, 1968.
- BİLGİN, Nuri; **Kolektif Kimlik**; Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995.
- BİLGİN, Nuri; **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir 1994.
- BİLGİN, Prof.Dr. Nuri; "**Kimlik Sorununda Evrenselcilik-Farkçılık Gerilimini Aşmak**"; **Türkiye Günlüğü**, Sayı 33, Ankara 1995.
- BİRİNCİ, Ali; "**İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi**", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 52, İstanbul 1988.
- BİRİNCİ, Ali; **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terâkkiye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.
- BURDEAU, Georges; **Traité de Science Politique**, c. II, LGDJ, Paris 1980.
- CAFEROĞLU, Ahmet; "**Mirza Feth Ali Ahundzâde**", **Azerbeycan Yurt Bilgisi**, Cilt II, İstanbul 1933.
- CANSEVER, Hasan Ferit; "**Rahmetli Hamdullah Suphi Tanrıöver**"; **Türk Yurdu**, Cilt 6, no. 22, Şubat 1967.
- CANSEVER, Hasan Ferit; "**Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri**", **Türk Yurdu**, Yeni Dönem Cilt 6, Sayı: 8 (Ağustos 1967).
- CANSEVER, Hasan Ferit; "**Türk Ocağının Doğuşundaki Sebep ve Saikleri**", **Türk Yurdu**, no.277, Ekim 1959.
- CANSEVER, Hasan Ferit; "**Türk Ocağının Doğuşu, Sebep ve Saikler**", **Türk Yurdu**, C. 3, no. 285, Haziran 1960.
- CANSEVER, Hasan Ferit; "**Türk Ocağını Meydana Getiren Prensipler I**", **Türk Yurdu**, no. 238, Kasım 1954.
- CARR, Edward Hallet; **Nationalism and After**, Macmillan, London 1945. (Türkçe çevirisi: **Milliyetçilik ve Sonrası**, Çeviren: Osman Akın, İletişim, İstanbul 1990).
- CHODAK, Szalay; **Social Development**, Oxford University Press, Newyork 1973
- CİHAN, Prof. Dr. Erol; "**Atatürk Milliyetçiliği ve Ceza Hukuku**", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku 15-18 Aralık 1981**, Fakülteler Matbaası, İst. 1984.
- COLLEY, Linda; "**Whose Nation ? Class and National Consciousness in Britain 1750-1830**", in **Past & Present**, n: 113, November 1986.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Halkevleri Talimatnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, TBMM Matbaası, Ankara 1927.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı**, (Mayıs 1931'den Birincikanun 1932 nihayetine kadar), c.1, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilâtına Umumi Tebligatı**, (İkinci Kanun 1934'ten Haziran 1934 sonuna kadar), Cilt 4, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1934.
- "**C.H.F. Katibi Umumisi ve Kütahya Mebusu Recep'in Türk Ocaklarının Lağvi Münasebetiyle Tezkeresi**", **C:H:F: Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

- Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Çalışma Talimatnamesi**, Zerbamat Matbaası, Ankara 1940.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi** (1 İkinikânun 1936'dan 30 Haziran 1936 tarihine kadar), Cilt 8, Ulus, 1936.
- Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942)**, Alâeddin Kırâl Basımevi, İstanbul 1942.
- Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Öğreneği**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Öğreneği, Gönyönkural Tarafından Hazırlanmış GenBaşkurca Kabul Edilmiştir**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938.
- Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır Mayıs 1935**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- C.H.P İSTANBUL İL GENÇLİK KOLU; Halkevleri**; (Hazırlayanlar: Tarhan Erdem ve İ. Selçuk Erez), C.H.P İstanbul İl Gençlik Kolu yayını, İstanbul, 1963.
- ÇAĞATAY, Saadet; "Abd-ül-Kayyum Nasır"**, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 10/3-4, Ankara 1952.
- (ÇAĞLAR), Kemal, Behçet; "*Gönüllü Sanat*", *Ülkü*, Cilt 4, sayı 23, 2 Kanun 1935.
- ÇAVDAR, "Halkevleri"**, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları*, İstanbul 1986.
- ÇEÇEN, Doç. Dr. Anıl; Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.
- ÇİĞDEM, Ahmet; Bir İmkan olarak Modernite**, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- ÇİNE, Sadık; "Büyük Vatan Evlâdı"**, *Türk Yurdu*, C. 6, no. 2, Şubat 1967.
- ÇOKER, Bahri; "Tanzimat'ın Getirdiği Hukuk Kurumları ve İşlevleri"**, *Tarih ve Toplum*, Cilt 12, sy. 70, s.16-20, Kasım 1989.
- DANIŞMEND, İsmail Hakkı; Ali Suavi'nin Türkçülüğü**, CHP Genel Sekreterliği, Vakıf Matbaası, İstanbul 1942.
- DANIŞMEND, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1955.
- DESCHAMPS, H; Sömürge İmparatorlukların Sonu**, (Çeviren: T. Gökçöl), Gelişim Yay., İst. 1957
- DEUTSCH, Karl W.; Nationalism and Its Alternatives**, Alferd A.Knopf Inc., New York 1966.
- DEUTSCH, Karl W.; Nationalism and Social Communication**, New York, London 1953, (2.Baskı Mass:M. I.T. Press, Cambridge 1966).
- DEVELİOĞLU, Burhaneddin; "Hamdullah Suphi ile 55 Sene"**, *Türk Yurdu*, Hamdullah Suphi Tanrıöver Özel Sayısı, Cilt 6, no 2, Şubat 1967.
- DEVELİOĞLU; Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 1928.
- Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi cilt I**, çeviren: Besim Atalay, 3. Baskı (1. Baskı 1941), T.T.K. Basımevi, Ankara 1992.
- Divanü Lügat-it-Türk Dizini "Endeks"**, çeviren: Besim Atalay, cilt IV, 3. Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara 1992.
- DÖNMEZER, Ord. Prof. Dr. Sulhi; "Atatürk ve Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi"**, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IX, no 26, 281-287, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993.
- DURU, Kâzım Nami; "Türk Ocağı Hatıralarımdan"**, *Türk Yurdu*, no 250, Kasım 1955.

- DURU, Kâzım Nami; *"Türk Ocaklarının Yarını"*, **Türk Yurdu**, no. 244, Mayıs 1955.
- EMİL, Birol; **Mizancı Murat Bey: Hayatı ve Eserleri**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- ERGİL, Doğu; **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.
- ERIKSON, E. H. ; *"The Problem of Ego Identity and the Life Cycle"*, **Psychological Issues Monog-1**, Int. Univ. Press, New York 1956.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin; **Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp**, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1984.
- ERÖZDEN, Ozan; **Nasyonalizm**, BDS Yayınları, İst. 1996.
- ERÖZDEN, Ozan; **Siyasi İktidarın Meşrutiyet Temeli Perspektifinde Avrupa' da Ulus-Devlet**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İst. 1996.
- "Eski Türk Ocaklarının İsimlerini Gösterir Liste"*, **Türk Yurdu**, Cilt 3, Sayı 301, Aralık 1963.
- FALKUS, M.E.; **Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914**, (Çeviren: A. Şenel), V Yayınları, Ankara 1986.
- FLANZ, Prof. Gisberth; **19. Asır Avrupasında Anayasacılık Hareketleri**, Ankara 1956.
- FOUGEYROLLAS, Pierre; **La Nation: essor et déclin des sociétés modernes**, Fayard, Paris 1987.
- "Gazi'nin İrşadı: Büyük Halkevleri Tesis Edilecek"*, **Cumhuriyet**, 2 Kanun-i sani 1931.
- GELLNER, Ernest; **Uluslar ve Ulusçuluk**, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.
- GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI, **Atatürkçülük Birinci Kitap Atatürkçülüğün Görüş ve Direktifleri**, Ankara 1983.
- GEORGEON, François; **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura (1976-1935)**, Yurt Yayınları, (Çeviren: Alev Er), Ankara 1986.
- GIDDENS, Antony; **The Nation-State and Violence**, vol.2, Oxford: Polity Press, Oxford 1985.
- GÖĞÜŞ, Beşir; *"Halkevleri ve Halk Eğitimi"*, **Atatürk ve Halkevleri. Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.
- GÖKBERK, Prof.Dr. Macit; *"Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk"*, **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 281-333, 2.Baskı, İstanbul 1986.
- GÖKBERK, Prof. Dr. Macit; **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İst 1985.
- GÖZE, Ayferi; **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta 5. Baskı İst. 1989.
- GÖZE, Ayferi; **Devletin Ülke Unsuru**, İ.Ü. Yay. No: 818, İst. 1959.
- GUIBERNAU, Mantserrat; **Milliyetçilik 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, Türkçesi: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İst. 1997.
- GÜLEÇ, Cengiz ; **Türk Düşüncesinde Ulusal/Kültürel Kimlik Konusu: 1970-1986**, H. Ü. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989
- GÜLEÇ, Prof.Dr.Cengiz ; **Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi**, V Yayınları, Ankara 1992
- GÜRÜN, Kamuran; **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, T.T.K. Basımevi; Ankara 1991.

- GÜVEN, Ferit Celâl; "Hamdullah Suphi ve Anılarım", *Türk Yurdu*, C. 6, no: 2, Şubat 1967.
- GÜVENÇ, Bozkurt; *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*; Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.
- HAKAN, Mehmet ; "Kimlik Nedir ?", *Türkiye Günlüğü*, no 33, 146-149, Ankara 1995.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; *Felsefe Ansiklopedisi*, cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; *İnançlar Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst.1975.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- HANİOĞLU, Şükrü; *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul Tarihsiz.
- HANİOĞLU, Şükrü; *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)/Cilt 1*, İletişim Yayınları, İstanbul Tarihsiz.
- HANİOĞLU, Şükrü; "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* cilt 5, 1394-1399, İst., 1985.
- HAYES, Carlton J. H.; *Essays on Nationalism*, MacMillan, New York 1926.
- HAYES, Carlton J. H.; *Nationalism: A Religion*, MacMillan, New York 1960.
- HAYES, Carlton J. H.; *The Historical Evolution of Modern Nationalism*; MacMillan, New York 1948.
- HAYES, Carlton J. H.; *The Historical Evolution of Modern Nationalism*; MacMillan, New York 1948.
- HEPER, Metin; *Modernleşme ve Bürokrasi, Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara 1973.
- Heyet-İ Temsiliye Tutanakları, (Hazırlayan: Uluğ İGDEMİR) T.T.K. Yayını, Ankara 1989.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Ocağın Doğduğu Zaman ve Muhit", *Türk Yurdu*, no. 234, Temmuz 1954.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Ocak ve Eski Siyasi Fırkalar", *Türk Yurdu*, no. 246, Temmuz 1955.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Ocak ve İnkılâplarımız", *Türk Yurdu*, no. 243, Nisan 1955.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi; "Bir Vatanseverlik Mâbedi Olan Ocak", *Türk Yurdu*, no. 235, Ağustos 1954.
- HOBSBAWM, Eric J.; *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilikler "Program, Mit, Gerçekçilik"*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.
- HOBSBAWM, Eric; "Qu'est-ce qu'un conflit ethnique ?", in *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, no. 100, Decembre 1993.
- HOBSBAWM, Eric; "Some Reflections on the "The Break-Up of Britain" ", in *New Left Review*, no.105, September-October 1977.
- HOBSBAWM, Eric; "Introduction: Inventing Traditions", in E. HOBSBAWM/T. RANGER (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press 1983.
- HOBSBAWM, Eric; "Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914", in E. HOBSBAWM/T. RANGER (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press 1983.
- HOBSBAWM, Eric; "Ulusçuluk", *Birikim*, 109-115, no. 45-46 Ocak-Şubat 1993.

- HOCAOĞLU, Dr. Durmuş; “*Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi*”, **Türkiye Günlüğü**, no 29, Temmuz-Ağustos, 35-76 Ankara 1994.
- HOCAOĞLU, Dr. Durmuş; “*Batı Tarzı Dünyevileşme: Laiklik ve Sekülerlik*”, **Türkiye Günlüğü**; Sayı 28, Mayıs-Haziran, 93- 112 Ankara 1994.
- HROCH, Miroslav; “*From National Movement to the Fully-formed Nation*”, in **New Left Review**, sy. 198, March-April 1993.
- HOSTLER, Charles Warren; **Türkism and The Soviets: The Turks of the world and their political objectives**, George Allen & Unwin Ltd, London 1957.
- HUNTINGTON, Samuel ve DOMENGUEZ, Jorge I.; **Siyasal Gelişme**, (çeviren: Ergun Özbudan) Siyasi İlimler Derneği Yay., Ankara 1985.
- İSPARTALI, Hakkı; **Köyümden Geliyorum**, (Baskıya Hazırlayan: Şevket Aziz Kansu), TDK Yayınları, Ankara 1971.
- İBRAHİM TEMO, İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1987.
- İÇDUYGU, Dr. Ahmet; “*Çok Kültürlülük : Türkiye Vatandaşlığı İçin Toplumsal Bir Zemin*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:33, Ankara 1995.
- İĞDEMİR, Uluğ; **Atatürk'ün Yaşamı, 1881-1918, C. 1**, TTK Basımevi, Ankara 1980.
- İĞDEMİR, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.
- İMECE, Mustafa Selim; **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1959.
- İNALCIK, Halil; “*Osmanlı Padişahı*”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt XIII, No:4, sayı2, Aralık1958, Ankara 1958.
- İNAN, Afet; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Dördüncü Basım, Ankara 1984.
- İNAN, Prof.Dr. A. Afet; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazmaları**, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1988.
- İNAN, Arı; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992.
- (İZBUDAK), Veled Çelebi; **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
- İZ, Mahir; **Yılların İzi**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975.
- JAFFRELOT, Christophe; “*Les modèles explicatifs de l'origine des nations et du nationalisme, Revue critique*”, in G. DELLANNOI et P.A. TAGUIEFF (sous la direction de), **Théories du Nationalisme**, Kimé, Paris 1991.
- JELLİNEK, Georg; **L'Etat moderne et son droit**, M. GIARD & E. BRIERE, Paris 1913
- KAFÉ, Esther; “*Rönesans Dönemi Avrupa Gezi Yazılarından Türk Miti ve Bunun Çöküşü*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi II**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1984
- KAMENKA, Eugen; “*Political Nationalism. The Evolution of the Idea*”, in KAMENKA (ed.), **Nationalism, The Nature and Evolution of an Idea**, Edward Arnold, London 1976.
- KAMENKA, Eugen; **Political Nationalism The Evolution of an Idea**, Edward Arnold, London 1976.
- KANDEMİR, Feridun; “*Türk Ocakları*”, **Resimli Tarih Mecmuası**, no 70, (Ekim 1955.)

- KANSU, Ceyhun Atuf; *"Halkevleri'nin Kaynağı" Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.
- KANSU, Mazhar Müfit; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, T.T.K. Yayınları, Cilt I, Ankara 1988.
- KANSU, Nafi Atuf; *"Halkevlerimiz", C:H:P: 1939'da Halkevleri*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939.
- KANT, Immanuel ; *"Aydınlatma Nedir? Sorusuna Yanıt (1784)" Seçilmiş Yazılar*, (çeviren: Nejat Bozkurt), Remzi Kitabevi , İstanbul 1984
- KANTOROWICZ, Ernst; *Les deux corps du roi*, Gallimard, Paris 1989.
- KAPLAN, Kadri; *"Halkevleri"*, *Halkevleri ve Atatürk Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.
- KARAL, Enver Ziya; *"Tanzimattan önce Garplılaşma Hareketleri"*, *Tanzimat Yüzüncü Yıl Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İst. 1940
- KARAL, Ord.Prof.Dr. Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi Cilt V*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988.
- KARAL, Ord.Prof.Dr. Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi Cilt VII*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988.
- KARAL, Ord.Prof.Dr. Enver Ziya *Osmanlı Tarihi, C.VIII*, Basımevi, Ankara 1988.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- KARPAT, Kemal; *"Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi"* *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yayınları, İst. 1998.
- KARPAT, Kemal; *"The People's Houses in Turkey, Establishment and Growth"*, *The Middle East Journal*, Kış-İlkbahar 1963.
- KARPAT, Kemal H.; *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.
- KAYGI, Dr. Abdullah; *Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992
- KEDOURIE, Elie; *Nationalism in Asia and Africa*, Weidenfeld and Nicolson , London 1970.
- KEDOURIE, Elie; *Nationalism*, Hutchinson University Library, London 1961, 4.Baskı Blackwell, Oxford-Cambridge 1993.
- KEMAL, Mehmet; *Türkiye'nin Kalbi Ankara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1983.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali ; *"Kimlik: Bir Tasnif Sorunu"*; *Türkiye Günlüğü*, Sayı 33, Ankara 1995
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, *"Osmanlı Aydını"*, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I, İletişim Yayınları, İst. 1985
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; *"Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması"*, *Türkiye Günlüğü*, sy-28/Mayıs-Haziran 1994, 65-69 Ankara 1994; *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Derleyenler: Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu-Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay, Der Yayınları, 205-211, İstanbul Tarihsiz
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; *"Osmanlı Batılılaşması"*, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1*, İletişim Yay., İst. 1985
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; *"Osmanlı Kimliği Sorununa Kişisel Bir Yaklaşım"*, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, 35-56, Gece Yay., Ankara 1992
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; *"Rönesans ve Doğu"* , *Ekonomik Yaklaşım A.İ.T.İ.A.E.F.*, Yıl=2, cilt 2, 211-226, Ankara 1981.

- KILIÇBAY, Mehmet Ali; "*Tarihsel Bir İnşa Olarak Ulus*", **Türkiye Günlüğü**, sy.23, Yaz 1993, Ankara 1993
- KILIÇBAY; Mehmet Ali ; "*Avrupa'da Türk İslam Etkilerine Dair Çeşitlemeler*", **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, 57-65, Gece Yayınları, Ankara 199
- KILIÇBAY; Mehmet Ali; "*Demokrasiye Geçit Vermeyen Düşman Kardeşler: Dincilik ve Laiklik*", **Bu Dünyayı Yaşamak**, İmge Kitabevi , 21-28, Ankara 1996.
- KIRIMER, Cafer Seyitahmet; "*Bazı Hatıralar*", **Emel Dergisi**, Sayı: 8, Ocak 1962.
- KIŞLALI, Prof. Dr. Ahmet Taner; **Siyasal Sistemler**, İmge Kitabevi, Ankara 1991.
- KOÇI Bey Risalesi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- KOHN, Hans; **Nationalism, its Meaning and History**, Van Nostrand, New York 1965.
- KOHN, Hans; **The Age of Nationalism, the First Era of Global History**, Harper, New York 1962
- KOHN, Hans; **The Idea of Nationalism, A Study in its Origins and Background**, Mac Millan, Sixth Printing, New York 1956
- KOLOĞLU, Orhan; "*Tanzimat'ın Yankıları*", **Tarih ve Toplum Dergisi**, cilt 12, sy. 70, s. 12-15. Kasım 1989
- KONGAR, Emre; **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983
- KONGAR, Emre; **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1**, Remzi Kitabevi 5. Basım, İst. 1985
- KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul 1985.
- KOŞAY, Hâmit Zübeyir; "*Hamdullah Suphi Tanrıöver'den İtibaren Müzelerimiz*", **Türk Yurdu**, Cilt 6, no. 2, Şubat 1967.
- KÖKER, Levent; **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.
- KÖKER,Levent; "*Modernleşme mi, Demokratikleşme mi?*", **Demokrasi Üzerine Yazılar**, 148-164, İmge Kitabevi, Ankara 1997.; **Türkiye Günlüğü** sayı 2, 16-22, Ankara 1989.
- .KÖPRÜLÜZADE, M. Fuat; "*İsmail Bey Gaspirinski*" **Azerbeycan Yurt Bilgisi**, Cilt II, İstanbul 1933.
- KUBALI, Hüseyin Naili; **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, Sıralar Matbaası, İst. 1959
- KUÇURADİ, İoanna; **Etik**, Meteksan Ltd. Şti. Yayını, Ankara 1988
- KUÇURADİ, İoanna; **Uludağ Konuşmaları Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları**, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara 1988.
- KURAN, Ahmed Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul 1948.
- KURAN, Ahmed Bedevi; **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul 1956.
- KURAN,ERCÜMEND; "*Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi ve Yusuf Akçura*", **Türk Kültürü**, Cilt IV, sayı:42, s. 529-530.
- KURAN,ERCÜMEND; "*On Dokuzuncu Asırda Milliyetçiliğin Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri*", **Töre**, Sayı:86 (Temmuz 1978)s.21-26.

- KURAT, Akdes Nimet; "*Bundan 25 Yıl Evvel Kazan Türklerinde 'Dil Yarışı'*", *Azerbeycan Yurt Bilgisi*, Cilt III, 243-245, İstanbul 1934.
- KUSHNER, David; *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, (Çev.: Şevket Serdar Türet, Rekin Erdem, Fahri Erdem), Kervan Yayıncılık İstanbul 1979.
- KUZU, Doç. Dr. Burhan; *Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat*, Üçüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İst. 1993.
- KÜÇÜK, Doç. Dr. Cevdet; "*Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat*", *Mustafa Reşit Paşa Ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Ankara 13-14 Mart 1985, 13-23, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987.
- LERNER, Daniel; "*Modernization: Social Aspects*", in *International Encyclopaedia of the Social Science* (Ed. D.L.Shils), vol.10, 1968.
- LEVEND, Agah Sırrı; "*Meşrutiyet Devrinde Dilde Sadeleşme Hareketi-1, Türk Derneği*", *Sanat ve Edebiyat*, No: 37-38, 20 Eylül 1947.
- LEVEND, Agah Sırrı; *Şemseddin Sami*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969.
- LEVEND; Agah Sırrı; *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1972.
- LEVEND; Agâh Sırrı; "*Yakın Tarihimizin Fikir Cephesi, Türk Ocaklarından Halkevlerine*", *Ulus*, 17 Ocak 1951, no. 10619.
- LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, T.T.K. Basımevi, (Çeviren: Prof. Dr. Metin Kıratlı), 2. Baskı, Ankara 1984.
- LEWIS, Bernard; "*Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış*", *Türk Yurdu*, Sayı: 2, 9-11, 1960.
- MANN, Michael; "*Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying*" in *Daedalus*, Summer 1993.
- MANN, Michael; "*The Emergence of Modern European Nationalism*", in J.A. HALL / I. C. JARVIE (eds.), *Transition to Modernity*, Cambridge University Press, 1992.
- MARDİN, Şerif; "*Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasi Batılılaşmamızda Üç Engel)*", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 139-155, İstanbul 1991
- MARDİN, Şerif; "*Batıcılık*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, 245-250, İletişim Yayınları, İst. 1985
- MARDİN, Şerif; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1983.
- MARDİN, Şerif; "*Tanzimat ve Aydın*", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- MARDİN, Şerif; "*Türkiye'de Din ve Laiklik*", *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, İletişim Yayınları, 37-80, İstanbul 1991.
- MARDİN, Şerif; "*Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri*", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- MARDİN, Şerif; "*Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk*", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, 175-207, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991.
- MEINECKE, Friederich; *Cosmopolitanism and The National State*, Princeton University Press, 1970.
- MİLLAS, Herkül; *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- MORALI, Nail; *Mütarekede İzmir Olayları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973.

- MÜFTÜOĞLU, Mustafa; **Yalan Söyleyen Tarih Utansın, Cilt 3, Çile Yayınevi, İstanbul 1976.**
- MÜTERCİMLER, Erol; **Kurtuluş Savaşında Denizden Gelen Destek, Sovyetler Birliğinden Alınan Yardımlar, Kuvâ-yı Milliye Donanması, Yaprak Yayınları, İst. 1992.**
- (NADİ), Yunus Nadi; **"Türk Ocağı, Türk Birliği"; Cumhuriyet, 28 Mart 1931.**
- ØSTERUD, Øyvind; **"Ulus Kurma Modelleri ve Kemalist Modernizasyon", Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk (Hazırlayan: Suna Kili), Yapı Kredi Yay., 9-18, İst. 1996.**
- OBA, Ali Engin; **"Fransız İhtilalinin 200. Yıldönümünde Mustafa Celalettin Paşa'nın 'Eski ve Yeni Türkler' Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasına Etkisinin Değerlendirilmesi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1990.**
- OBA, Doç. Dr. Ali Engin; **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara 1995.**
- OKAN, Ali Hâdi; **"Türkün ve Türk Ocaklarının Hamdullah'ı", Türk Yurdu, Cilt 6, no. 2, Şubat 1967.**
- OKANDAN, Recai Galip; **Umumi Amme Hukuku, İ.Ü. Yay. No: 2138, İst. 1976.**
- OLGUN, İbrahim; **Necip Türkçü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971.**
- ORAN, Baskın; **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Dost Kitabevi, Ankara 1988.**
- ORAN, Baskın; **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara 1997.**
- ORAN, Baskın; **"Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?", Birikim, sayı 45-46, 43-48 İstanbul 1993.**
- ORKUN, Hüseyin Namık; **Türkçülüğün Tarihi, Kömen Yayınları, Ankara 1977.**
- ORTAYLI, İlber; **"Balkanlarda Milliyetçilik", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, 1026-1031, İletişim Yay., İst. 1985.**
- ORTAYLI, İlber; **"Batılulaşma Sorunu", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt I, İletişim Yay. İstanbul Tarihsiz**
- ORTAYLI, İlber; **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985**
- ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, 2. Baskı, İstanbul 1987.**
- OZANKAYA, Prof. Dr. Özer; **Atatürk ve Laiklik, Tekin Yayınevi, İst. 1983.**
- OZANKAYA, Prof. Dr. Özer; **Toplumbilim, Cem yayınevi, 7. Basım, İst. 1991.**
- ÖĞÜN, Doç. Dr. Süleyman Seyfi; **"Uçucu Kimliklerimiz", Türkiye Günlüğü, 53-62, sy. 33 Mart-Nisan 1995.**
- ÖKE, Mim Kemal; **İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdulhamid ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.**
- ÖNDER, Mehmet; **"Atatürk'ün Konya Türk Qcağı'nı Ziyaretleri", Türk Yurdu, no 240, (Ocak, 1955).**
- ÖZBUDUN, Ergun; **"Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, 63-70, Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1997.**
- ÖZBUDUN, Prof. Dr. Ergun; **1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992.**

- ÖZÇELİK, Nazmi; **I. Yayın Döneminde (1911-1918) Türk Yurdu Mecmuasının Ortaya Koyduğu Görüşler**, (A.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987.
- ÖZDAĞ, Mustafa; **"Osmanlı Tarih ve Edebiyatında Türk Düşmanlığı"**, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 65 Mayıs 1989, İstanbul 1989.
- ÖZDEN, Mehmet; **II. Meşrutiyet Devri Halkçılık Düşüncesi ve Halka Doğru Dergisi**, H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu; **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.
- PETROSYAN Yuriy Aşatosvic; **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, Bilgi Yayınevi (Türkçesi: Mazlum. Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu), Ankara 1974.
- RADO, Şevket; **Ahmet Mithat Efendi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları , Ankara 1986.
- RAMSAUR Ernest E.; **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Sander Yayınları, (Çeviren: Nuran Ülken), İstanbul 1972.
- "Recep (Peker) Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, Hakimiyet-i Milliye (Ulus)"**, Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.
- "Reşit Galip Bey'in Nutku, 20 Şubat 1932, Hakimiyet-i Milliye (Ulus)"**, Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.
- RENAN, Ernest; **Qu'est-ce qu'une nation et autres essais politiques**, Presses Pocket, Paris 1992.
- RENAUT, Alain; **"Logiques de la nation"**, in G. DELANNOI et P.A. TAGUIEFF (Sous la direction de), **Théories du Nationalisme**, Kimé, Paris 1991.
- RESULZÂDE, Mehmet Emin; **"Milli Azerbeycan Hareketinin Karakteri"**, **Azerbeycan Yurt Bilgisi**, Cilt III, 163-166, İstanbul 1934.
- RODRIGUE, Aron; **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması**, Ayraç Kitabevi, (Çeviri: İbrahim Yıldız), Ankara 1997.
- ROKKAN, Stein; **"Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Resaarch on Variations within Europe"**; in C, TILLY (ed.) **The Formation of National States in Western Europe**, Princeton University Press, 1975.
- ROKKAN, Stein; **"Un modèle géo-économique et géopolitique de quelques sources de variations en Europe del'Quest"**, in **Communications**, sy.45, Seuil, 1987.
- SAFA, Peyami; **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- SAİD, Edward; **Oryantalizm**, (Tercüme:Selahaddin Ayaz), Pınar Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul 1989.
- SAİD HALİM PAŞA, **Buhranlarımız**, (Baskıya Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser , İstanbul Tarihsiz.
- SARAY, Mehmet; **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1987.
- SARINAY, Dr. Yusuf; **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken, İstanbul 1994.

- SARP, Hüseyin Enver; "*Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu*", *Türk Yurdu*, no. 242, Mart 1955.
- SARP, Hüseyin Enver; "*Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu*", *Türk Yurdu*, no. 243, Nisan 1955.
- SCHNAPPER, Dominique; *Yurttaşlar Cemaati-Modern Ulus Fikrine Dair*, (çeviren: Özlem Okur), Kesit Yay., İst. 1996.
- SELİM REFİK; "*Son Devir Azerî Edebiyatı*", *Azerbeycan Yurt Bilgisi*, Cilt I, 27-34, İstanbul 1932.
- SENCER, Muzaffer; *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, Alan Yay., İst. 1986.
- SETON-WATSON, Hugh; *Nationalism and Multi- National Empires, Essays, 1946-1963*, Methuen and Co. , London 1964.
- SETON-WATSON, Hugh; "*Milliyetçilik ve Çok Milletli İmparatorluklar*", *Belleten*, sy.28, 525-542, Ankara 1964.
- SETON-WATSON, Hugh; *Nationalism and Communism, Essays, 1946-1963*, Methuen and CO., London 1964.
- SETON-WATSON, Hugh; *Nations and States: An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, Methuen, London 1977.
- SEVÜK, İsmail Habib; *O Zamanlar 1920-1923*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- SEYDAHMET, Kırımlı Cafer; "*İsmail Bey Gaspirinski*", *Azerbeycan Yurt Bilgisi*, Cilt II, , İstanbul 1933.
- SEZGİN, Ömür; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey Toplum Yayınları, Ankara 1984.
- SHAW, J. Stanford, SHAW, Ezel Kural; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çeviren: Mehmet Harmancı), Cilt 1, E Yayınları, İstanbul 1982.
- SHAW, Stanford; "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet*", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4,1002-1006, İletişim Yayınları, İst. 1985.
- SMITH, ANTHONY D.; *Nation Identity*, Penguin Books, London 1991, (Türkçe Çevirisi: *Milli Kimlik*, Çev: Bahadır Sina Şener, İletişim, İstanbul 1994)
- SMITH, ANTHONY D.; *The Ethnic Origins of Nations*, Basil Blackwell, Oxford 1986.
- SMITH, ANTHONY D.; *Theories of Nationalism*, Gerald Duckwort , London 1971.
- SMITH, ANTHONY D.; "*Chosen Peoples: Why Ethnic Groups Survive*", In *Ethnic and Racial Studies* c.15, sy.3, July 1992.
- SMITH, ANTHONY D.; "*National identity and the idea of European unity*", in *International Affairs*, vol. 68 no: 1, 1992.
- SMITH, ANTHONY D.; "*Nationalism and the Historians*", *International Journal of Comparative Sociology*, C.XXXIII, n: 1-2, 1992.
- SMITH, ANTHONY D.; "*The Ethnic Sources of Nationalism*" , In *Survival*, c.35, sy.1, Spring 1993.
- SMITH, ANTHONY D.; "*The Nation: Invented, Imagined Reconstructed?*", In M. RINGROSE/A. J. LERNER (eds.) *Reimagining the Nation*, Open University Press, 1993.
- SNYDER, Louis L; *The Meaning of Nationalism*, Rutgers University Press, New Jersey 1954.

- SONYEL, Dr. Salâhir; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I-II**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987-1991.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz; **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe 1905-1920**, (Çeviren: Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.
- SZÜCS, Jenö; “*Sur le concept de nation: réflexions sur la théorie politique médiévale*”, in *Actes de la recherche en sciences sociales*, no:64, Septembre 1986.
- SZÜCS, Jenö; **Les Trois Europes**, L’Harmatton, Paris 1985.
- ŞAPOLYA, Enver Behnan; “*Millî Mücadele’de Hamdullah Suphi*”, **Türk Kültürü**, Cilt IV, no 45, Temmuz 1966.
- “*Şiir Müsabakası Neticelendi*”, **Karacadağ**, Cilt 2, sayı 16, 20 Mayıs 1939.
- ŞİMŞEK, Sefa; “*Tek-Parti Rejimlerinde Siyasi Propaganda Olgusu ve CHP Halk Hatıpları Teşkilatı*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 46 (Yaz 1997), Ankara 1997.
- TANÖR, Bülent; **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans (Türkiye 1918-1923)**, Der Yayınları, İkinci Toplu Basım, İstanbul 1995.
- TANÖR, Bülent; **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarı (1818-1920)**, Afa Yayınları, İstanbul 1992.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi; **XIX. ncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, 4. Basım, İstanbul 1976.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, **Dağ Yolu I**, (Yayına Hazırlayan: Fethi Tevetoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- (TANRIÖVER), Hamdullah Suphi, **Dağ Yolu II**, Türk Ocakları Matbaası, Ankara 1931.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; “*Müessesemizin Mazisine Bir Bakış*”, **Türk Yurdu**, no. 238, Kasım 1954.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; “*Ne İstiyoruz*”, **Türk Yurdu**, no. 239, Aralık 1954.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; “*Türk Ocaklarının Tarihi, Neler İstiyorduk ve Hâlâ Neler İstiyoruz?*”, **Türk Yurdu**, C. 4, no. 308, Şubat 1965.
- TANSEL Fevziye Abdullah, “*Ali Canip Yöntem*”, **Belleten**, C. XXXII, no 125-128 Ankara 1968.
- TANSEL, Fevziye Abdullah; “*Arap Harflerinin Islahı, Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)*”, **Belleten**, Cilt XVII, no 66.
- TANSEL, Fevziye Abdullah; **Namık Kemal’in Hususi Mektupları**, Cilt:II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969.
- TAYMAS, A. Battal; **Alimcan Barudî, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1958.**
- TAYMAS, Abdullah Battal; **Kazan Türkleri: Türk Tarihinin Hazin Yaprakları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara 1988.
- TAYMAS, Abdullah Battal; “*Hamdullah Suphi Bey’de Milliyetçilik*”, **Türk Yurdu**, Cilt 6, no.2, Şubat 1967.
- TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim; **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yay, Ankara 1977.
- TEMİR, Ahmet; **Yusuf Akçura**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1987.
- TEVETOĞLU, Fethi; “*Atatürk’ün Toplanmamış Yazıları*”, **Belleten**, Cilt I, no 197, (Ağustos 1986).
- TEVETOĞLU, Fethi; **Hamdullah Suphi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

- TEVETOĞLU, Fethi; **Mehmet Emin Yurdakul**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- TEVETOĞLU, Fethi; **Müftüoğlu Ahmet Hikmet**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- TEVETOĞLU, Fethi; "*Ocağımızın Büyük Evlâdı Hamdullah Suphi Tanrıöver*" **Türk Yurdu**, Cilt 6, no. 2, Şubat 1967.
- TEVETOĞLU, Fethi; **Süleyman Paşa**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- TEVETOĞLU, Fethi; **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.
- TİMUR, Taner; **Osmanlı Kimliği**, Hil Yayın, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- TOGAN, Zeki Velidî; **Bugünkü Türki (Türkistan) ve Yakın Tarihi** Cilt I, Enderun Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 1981.
- TOGAN, Zeki Velidî; "*Hamdullah Suphi Bey'e Ait Bazı Hatıralar*", **Türk Yurdu**, Cilt 6, no 2, Şubat 1967.
- TOGAY, Muharrem Feyzi; **Yusuf Akçura'nın Hayatı**, Zaman Kitabevi, İstanbul 1944.
- TOPÇUOĞLU, Yrd.Doç.Dr. Abdullah; "*Ulus Devlet ve Etnisite Olgusu*", **Türkiye Günlüğü**, Sayı:33, 101-110, Ankara 1995.
- TOPRAK, Zafer; "*II: Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri*", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, s. 531-536.
- TOPRAK, Zafer; "*Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler*", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 24, Kış-1984.
- TOURAINÉ, Alain; "*Devlet ve Ulus Sorunu*", **Birikim**, Sayı:45-46, İst. 1993.
- TÖKİN, İsmail Husrev; "*Kişilik Felsefesi Açısından Atatürk*", **Ekonomik Yaklaşım**, A.İ.T.İ.A. Ekonomi Fak., Yıl 2, Cilt 2, Sayı 5, 1-2, Ankara 1981.
- TUNAYA, Tarık Zafer; "*Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasî Tefekküründe 'Garpçılık Cereyanı'*", **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt XIV, Sayı: 3-4, İstanbul 1948. (Ayrı Basım: İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1949).
- TUNAYA, Prof. Dr. Tarık Zafer; "*Tarihi Yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı Mirası*", **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, Dr. Nejat Ezacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1-20, İst. 1986.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960.
- TUNAYA, Tarık Zafer; "*Osmanlı-Batı Diyalogu*", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İst. 1985.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye de Siyasal Partiler**, Cilt I, Hürriyet Vakfı, 2. Baskı, İstanbul 1984.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi**, Cilt II, Hürriyet Vakfı, İstanbul 1986.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye de Siyasal Partiler**, Cilt III, Hürriyet Vakfı, İstanbul 1989.
- TUNAYA, Tarık Zafer; "*Türkiye'nin Siyasî Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikrî Esasları*", **Tahir Taner'e Armağan**, İstanbul 1956.
- TUNAYA, Tarık Zafer; "*Yeniden Doğuş*", **Vatan**, 30 Mart 1949, no.:2820.
- TUNCAY, Mete; "*Tanzimat Fermanı*", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Cilt 12, sy. 70, Kasım 1989.

- TUNCAY, Mete; **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, BDS Yayınları, 4: Basım, İstanbul 1991.
- TURAL, Sadık; **Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Edebiyatımızda Türkçülük Akımı**, (H.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1978.
- TURAN, Şerafettin; **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK: Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1989.
- Türk Derneği Nizamnamesi**, Karabet Matbaası, İstanbul 1324.
- "Türk Derneği Beyânâmesi"**, Türk Derneği, Yıl 1, no.1, 1327 (1911).
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü II K-Z**, T.D.K Ankara 1988.
- Türk Ocakları Merkez, Murakebe, İlim ve Sanat Heyetlerinin 931 Fevkalâde Kurultayına Arzedilen Raporlar ve Bilançolar**, Türk Ocakları Matbaası, Ankara 1931.
- Türk Ocakları Mesai Programı**, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1926.
- Türk Ocağı Esas Nizâmı**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er; **"Tanzimat'ta Millet Fikrinin Doğuşu"**, Türkiye Günlüğü, Sayı: 8, Kasım 1989, 36-41, Ankara 1989.
- TÜRK YURDU, **"Halka Doğru Cemiyet"**, Türk Yurdu, C. XIII, Sayı: 9, (20 Kanun-u evvel 1333).
- ULÇUGÜR, İsmail; **Agah Sırrı Levend**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- (Us), Mehmet Asım; **"Fesih mi, İlhak mı?"**; Vakit, 13 Nisan 1931.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul 1979.
- ÜSTEL, Füsün; **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- VARMA, Baidya N.; **The Sociology and Politics of Development: A Theoretical Study**, Routledge and Kegan Paul, Londra 1980.
- YARDIMCI, Remzi; **Atatürk'ün Kültür ve Uygarlık Anlayışı**, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.
- YAVUZ, Doç. Dr. Ünsal; **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1990.
- YAVUZ, Hilmi; **Kültür Üzerine**, Bağlam Yay., İstanbul 1987.
- YETKİN, Çetin; **Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri**, Üçüncü Baskı, Say Yayınları, İstanbul 1984.
- YETKİN, Doç. Dr. Çetin; **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930/1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983.
- YETKİN, Suut Kemal; **"Halkevleri"**, Ülkü, Cilt 5, sayı 59, 1 Mart 1944.
- YILMAZ, Aytekin; **Etnik Ayrımcılık**, Vadi Yayınları, Ankara 1994.
- YILMAZ, Mustafa Millî Mücadelede Yeşil Ordu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- YÖNTEM, Ali Canip; **Ömer Seyfettin (1884-1920)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947.
- YÖNTEM, Ali Canip; **"Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşılayan Adam"**, Yakın Tarihimiz, Cilt:I, sayı: 9 (Nisan 1962).
- ZENKOVSKY, Serge A.; **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık**, (Çeviren: İzzettin Kandemir), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.
- ZİYA GÖKALP, **"Halk Medeniyeti I Başlangıç"**, Halka Doğru, Yıl: I, Sayı: 14, (10 Temmuz 1329).

ZİYA GÖKALP, “*Halk Medeniyeti II, Resmî Teşkilat, Halk Teşkilatı*”, **Halka Doğru**, Yıl: I, Sayı: 19, (15 Ağustos 1329).

ZİYA GÖKALP, “*Türkçülük Nasıl Doğdu?*”, **Yeni Mecmua**, C. II, Sayı: 40, (18 Nisan 1918).

ZİYA GÖKALP; **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, İstanbul 1963.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çeviren: Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

